

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp

ČZN

1997

39

119970079,1

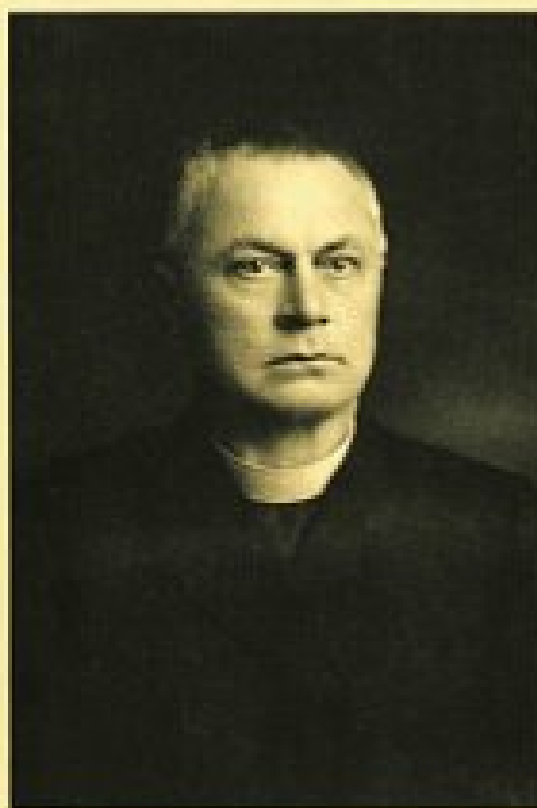
COBISS •

ISSN 0590-5745

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

1	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 68 NOVA VRSTA 33	STR. 1-151	MARIBOR	1997
----------	---	----------------------------	---------------	---------	-------------

KAZALO – CONTENTES

Jubileji – Anniversaries

Vlasta Stavbar: OB 130-LETNICI ROJSTVA NEKDANJEGA UREDNIKA ČASOPISA ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE DR. FRANA KOVAČIČA	3
Marjan Žnidarič: MILAN ZEVART – sedemdesetletnik	7

Razprave – Studies

Jože Curk: UMETNOSTNA PODOBA JUŽNEGA DELA PODRAVJA V OČEH VIZITATORJEV 17. IN 18. STOLETJA	10
<i>The Artistic Appearance of the Southern Drava Region, as Seen by Church Visitationists in the XVII and XVIII century</i>	
Jožef Smej: PROBLEMI SLOVENSKEGA JEZIKA V PORABSKI ŽUPNIJI KETHELY LETA 1783	38
<i>The problem of the Slovenian language in the parish Kethely by river Raab in the year 1783</i>	
Iris Zakošek: RUDARSTVO IN ŽELEZARSTVO V ŠTORAH TER NJUN VPLIV NA RAZVOJ KRAJA (od sredine 19. stoletja do leta 1945)	43
<i>Iron Mining and Production in Štore and Their Impact upon the Development of the Settlement</i>	
Vekoslav Grmič: ZVESTO PRIČEVANJE ZA EVANGELIJ IN NAROD LAVANTINSKEGA ŠKOFA DR. IVANA JOŽEFA TOMAŽIČA	61
<i>Devoted Testimony of the Evangelus and of the Nation on part of the Lavantine – Maribor Bishop Dr. Ivan Jožef Tomažič</i>	
Ljubica Šuligoj: POLITIČNI ODNOSI V MESTNI OBČINI PTUJ MED SVETOVNIMA VOJNAMA	72
<i>Political Relations in the Urban Municipality of Ptuj between the Two World Wars</i>	
Dragan Potočnik: LJUBITELJSKI ODRI V MARIBORU V OBDOBJU OD 1918 DO 1941	79
<i>Amateur Stages in Maribor, between 1918 and 1941</i>	
Aleksander Videčnik: SPRAVILO LESA V ZGORNJI SAVINJSKI DOLINI	95
<i>Timber Gathering in the Upper Savinja Valley</i>	
Mojca Ramšak: PRÉGLÉD ZGODOVINE ETNOLOŠKEGA ENCIKLOPEDIRANJA, KRITIČNA (IZBRANA) BIBLIOGRAFIJA IN ANALIZA EVROPSKIH ETNOLOŠKIH ENCIKLOPEDISTIČNIH DEL	110
<i>A Review of the History of Ethnological Encyclopedia Production, a Critical (Chosen) Bibliography and Analysis of European Ethnological Encyclopedic Works</i>	

Na naslovnici:

Dr. Fran Kovačič (1867–1939), teolog, filozof, zgodovinar in urednik;
bil je med ustanovitelji Zgodovinskega društva za Spodnjo Stajersko (1903) ter v letih
1917–1938 urednik Časopisa za zgodovino in narodopisje.

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata "Historical – Abstract" in "America: History and Life"

Abstracts of this review are included "Historical – Abstract"
and "America: History and Life"

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Letnik 68 – Nova vrsta 33

1. zvezek

1997

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

ZALOŽNIK
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

MARIBOR 1997

Časopisni svet – Publishing Counsel

dr. Borut Belec, France Filipič, dr. Bruno Hartman, dr. Matjaž Klemenčič, dr. Jože Koropec, dr. Slavko Kremenšek, Matija Malešič, Ivan Sernec, dr. Milan Ževart

Uredniški odbor – Editorial Board

Marjeta Ciglenceki, dr. Bruno Hartman, dr. Jože Koropec, Marjan Matjašič, dr. Stanko Ojnik, Irena Šavel, dr. Sergej Vrišer, Vili Vuk, dr. Milan Ževart, dr. Marjan Žnidarič

Glavni in odgovorni urednik – Chief and Responsible Editor

dr. Marjan Žnidarič
Muzej narodne osvoboditve Maribor
2000 Maribor, Ulica heroja Tomšiča 5, Slovenija
telefon: (062) 211-671
fax: (062) 227-394

Uprava in založba – Administration and Publisher

Založba Obzorja
2000 Maribor, Partizanska 5, Slovenija
telefon: 25-681

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.
Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstva za kulturo Republike Slovenije
Mestne občine Maribor

JUBILEJI - ANNIVERSARIES

OB 130-LETNICI ROJSTVA NEKDANJEGA UREDNIKA ČASOPISA ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE DR. FRANA KOVAČIČA

25. marca letos je preteklo 130 let od rojstva teologa, filozofa, zgodovinarja in urednika dr. Frana Kovačiča, ki je bil več kot štiri desetletja ena najmarkantnejših osebnosti Maribora. Kot ustanovitelj in predsednik Zgodovinskega društva, predsednik Muzejskega društva, ustanovitelj in organizator Študijske knjižnice ter urednik Časopisa za zgodovino in narodopisje, zlasti pa kot raziskovalec krajevine zgodovine, je zavzemal pomembno mesto v kulturnem in znanstvenem razvoju Maribora. Zato je prav, da znova osvetlimo življenje in delo "predstavnik znanstvenega Maribora v začetku 20. stoletja" (Franjo Baš). Čeprav Kovačičeva zapuščina v Pokrajinskem arhivu Maribor in v Univerzitetni knjižnici še čaka podrobnejše obdelave, lahko iz dosedanjih biografij¹ kar dobro spoznamo "osrednjo osebnost znanstvenega Maribora" (Janko Glazer).

Fran Kovačič se je rodil 25. marca 1867 v Veržeju. Z dobrim uspehom v domači šoli in s prizadevanjem veržejskega župnika Lovra Janžekoviča je leta 1882 Kovačič odšel na šolanje na Hrvaško. Gimnazijo je obiskoval v Varaždinu, v Zagrebu pa prvi letnik bogoslovja. Leta 1891 je vstopil v mariborsko bogoslovje ter ga leta 1894 zaključil. Že v tem času se je uveljavil kot organizator društvenega življenja mariborskih bogoslovcev ter propagator protialkoholnega gibanja. 28. julija 1894 je nastopil službo kaplana na Spodnji Polskavi. Do svojega odhoda v Rim je opravljal službo provizorja na Spodnji Polskavi in v Studenicah. Kot mladega duhovnika ga je poslal knezoškof Mihael Napotnik 18. oktobra 1895 v Rim, kjer je dve leti kasneje postal doktor filozofije. Seznanil se je tudi z metodo zgodovinskega dela in pomožnih zgodovinskih ved, kar mu je kasneje ob povratku v Maribor omogočalo raziskovalno in organizatorsko delo na področju proučevanja preteklosti. Od leta 1897 pa vse do svoje upokojitve v oktobru leta 1932 je poučeval kot profesor fundamentalne teologije in filozofije na mariborskem bogoslovju.

V času svojega delovanja v Mariboru je imel Kovačič različne funkcije, za kar je dobil tudi številna priznanja. Ob graditvi salezijanskega Marijanišča v Veržeju je bil 12. oktobra 1912 imenovan za knezoškofijskega duhovnega

¹ Franjo Baš, Prelat dr. Fran Kovačič // ČZN 34, 1939, 1-2, str. 1-39

Janko Glazer, Prelat dr. Fran Kovačič // Obzorja 2, 1939, str. 155-157.

Janko Glazer, Dr. Fran Kovačič in študijska knjižnica v Mariboru. // Knjižnica 11, 1967, 1-4, str. 145-148

Janez Janžekovič, Prelat dr. Fran Kovačič kot filozof. // Postruška. Celje 1985, str. 139-144.

svetovalca. Delo na zgodovinskem področju mu je leta 1914 prineslo čast korespondenta c. kr. centralne komisije za ohranitev umetniških spomenikov, leta 1917 pa naziv korespondenta arhivskega sveta na Dunaju. Vrsto let je bil član cenzurne komisije za cerkveno umetnost in za ohranitev spomenikov ter cenzurne komisije za tiskanje knjig v Mariboru. Zaradi podrobnega poznavanja kulturnih, političnih, zemljepisnih in zgodovinskih razmer v severovzhodni Sloveniji je bil od 5. februarja do 15. avgusta 1919 na mirovni konferenci v Parizu kot izvedenec delegata kraljevine SHS dr. Ivana Žolgerja. Za delo na cerkvenem področju je bil 7. novembra 1923 imenovan za konzistorialnega svetovalca knezoškofu dr. Andreju Karlinu. Najvišje cerkveno odlikovanje pa je poleg članstva Bogoslovne akademije v Ljubljani dosegel 28. septembra 1928, ko je postal hišni prelat Njegove Svetosti.

Med priznanji za njegovo zgodovinsko delo naj omenim častno članstvo Muzejskega društva v Ptujju, (9. aprila 1924), Muzejskega društva v Mariboru (24. oktobra 1928), Zgodovinskega društva v Mariboru (8. decembra 1928) in Muzejskega društva v Celju (6. marca 1937). 1. septembra 1924 je bil odlikovan z redom sv. Save III. vrste in 19. marca 1934 z redom Jugoslovanske krone III. vrste. Kovačiču osebno najdragocenejše priznanje pa je bil za njegovo sedemdesetletnico izdani "Kovačičev zbornik", kjer so mu prijatelji in kolegi Zgodovinskega društva javno izrazili priznanje za njegovo zgodovinsko delo. Istega leta (1937) mu je še mestna občina Maribor kot prvemu podelila Slomškovo nagrado.

Umrli je 19. marca 1939. Jutro je zapisalo: "Davi so zaplapolale z rotovža in številnih drugih poslopij žalne zastave ter naznanile Mariborčanom smrt bogoslovnega profesorja prelata dr. Frana Kovačiča, ki je preminil davi ob 5. v 72. letu svoje življenjske dobe. Žalostna novica je Mariborčane globoko pretresla, saj je bil pokojnik markanten predstavnik nacionalnega in znanstvenega Maribora, ki se je s svojim vztrajnim nacionalno-kulturnim delom in zgodovinsko znanstvenim raziskovanjem pridobil nevenljive zasluge za vse naše obmejno ozemlje."²

Kovačič je pričel svoje ustvarjalno delo že v srednji šoli, ko je na pobudo svojih profesorjev pričel zbirati narodne pesmi in pripovedke ter organiziral srednješolsko društvo Djakovanje, kjer so varaždinski gimnazijci brali zbrano narodno blago. V Zagrebu se je Kovačič posvetil zlasti filološkim študijam in slovstveni zgodovini ter pričel objavljati članke iz literarne zgodovine. Kovačičev študij teologije, zlasti njegov vstop v mariborsko bogoslovje, ga je preusmeril od študija slovanskih na slovenska kulturnozgodovinska vprašanja. Vsem študijam pa je bil skupen informativen, vzgojni in narodnobuditeljski značaj.

Takoj po vrnitvi iz Rima leta 1897 je dal pobudo, da bi se za štajerske Slovence ustanovilo društvo za proučevanje domače preteklosti in za zbiranje zgodovinskega gradiva. Njegovo prizadevanje je rodilo sad šele leta 1903, ko je bilo v Mariboru ustanovljeno Zgodovinsko društvo za Spodnjo Štajersko, ki je poenotilo osnove za nadaljnje raziskovalno delo. Že naslednje leto (1904) je s pomočjo slovenskih znanstvenikov v Gradcu začel izhajati "Časopis za zgodovino in narodopisje", glasilo društva, ki ga je Kovačič urejal v letih 1917-1938.

Prvi urednik Anton Kaspret je s smotrnim izbiranjem sodelavcev novo revijo hitro uveljavil. Zlasti prispevki Karla Štreklja so ČZN približali širšemu znanstvenemu svetu. Ker je bil Kaspret v Gradcu, ČZN pa so tiskali v Mariboru, je del uredniških poslov prevzel društveni tajnik Fran Kovačič, ki je predstavljal vez med uredništvom in tiskarno. Njegovo delo ni bilo lahko, saj tiskarna v

² Jutro 10. 1939, 67, 20 III., str. 2

Mariboru ni bila dovolj dobro opremljena za tiskanje znanstvenega glasila, zlasti jezikovnih prispevkov. Urednik Kaspret pa je bil v Gradcu navajen drugačnih razmer. Vse to je povzročalo nesoglasja med uredništvom in tajništvom. Kljub posredovanju predsednika dr. Pavla Turnerja je prišlo v Zgodovinskem društvu do razkola. Do izbruha dolgoletnih nasprotij je prišlo ob izidu Kovačičevega dela "Sv. Arah na Pohorju". Kaspret se kot urednik namreč z razpravo ni strinjal, ker se mu je zdelo premalo dokumentirana. Nasprotja so se razširila tudi med društvene člane. Odbor društva se je solidariziral s tajnikom Kovačičem, zato je Kaspret v januarju 1917 dal odpoved in izstopil iz društva. 18. februarja 1917 je odbor Zgodovinskega društva izvolil dr. Kovačiča za urednika ČZN. Kovačič je kot urednik največjo pozornost posvečal krajevni zgodovini in aktualnim narodnostnim vprašanjem. ČZN je bil zanj zgodovinski seminar.

Kovačič je bil od ustanovitve Zgodovinskega društva do leta 1921 njegov tajnik, pozneje pa je namesto prejšnjega predsednika dr. Turnerja prevzel predsedstvo. Zgodovinsko društvo je s svojimi zbirkami knjig, časopisja, muzejskih in arhivskih predmetov ustvarilo temelje, iz katerih so po vojni zrasle sedanje mariborske znanstvene ustanove: s pomočjo mestne občine Študijska knjižnica in Mestni muzej, s pomočjo banovine pa arhiv. Pri vsem tem je Kovačič aktivno sodeloval, neposredno s svojim delom ali pa s svojo vplivno besedo.

Posebno mu je bila pri srcu knjižnica, za katero se je zlasti prva leta po vojni mnogo trudil in ji prepustil tudi večji del svojih knjig. V njej je videl temelj za znanstveno delo v Mariboru. V nobeno drugo ustanovo ni vložil toliko truda in z nobeno ni sodeloval toliko časa kot prav s knjižnico. Uradno funkcijo knjižničarja v odboru Zgodovinskega društva je imel v letih 1917 - 1921, a v resnici je bil društveni knjižničar od začetka društva 1903 pa vse do leta 1923, ko je mestna občina namestila knjižničarja. Kovačič je že na prvi seji Zgodovinskega društva 28. maja 1903 dal pobudo za ustanovitev knjižnice. Zamisel je pričel uresničevati s prošnjami in pozivi v časopisju. Med prijatelji in znanci je zbral širok krog ljudi, ki so postali sodelavci pri zbiranju knjig, bodisi z darovi ali z opozorili. Tako je pripomogel, da se je pravočasno rešilo marsikatero gradivo, ki ga danes hrani Univerzitetna knjižnica Maribor kot redkost in dragocenost; zlasti so to starejše serije časopisja in rokopisi štajerskih piscev. Z zamenjavami Časopisa za zgodovino in narodopisje si je pridobil pritok nove literature v knjižnico. Ko so Zgodovinsko društvo pestile prostorske težave in je bilo delovanje društva ogroženo, je Kovačič sam najel stanovanje, v katerega se je preselila knjižnica, in ga tudi sam plačeval.

Po prevratu je, sklicujoč se na bogat knjižni fond in pomembnost znanstvene knjižnice za Maribor, dosegel pri takratni Narodni vladi v Ljubljani, da je z naredbi 16. 12. 1918 priznala Zgodovinskemu društvu pravico do pridobivanja obveznih izvodov vsega, kar se tiska na ozemlju Slovenije. Naslednje Kovačičevo delovanje kot organizatorja knjižnice je bilo usmerjeno v akcijo, da se knjižnica Zgodovinskega društva, ki je bila interna, preoblikuje v splošno dostopno Študijsko knjižnico. Tako je leta 1923 Kovačič ob razumevanju mariborskega župana Viktorja Grčarja dosegel, da je nastala mestna Študijska knjižnica z nastavljenim knjižničarjem.

Kovačič je leta 1923 sodeloval tudi pri ustanovitvi kuratorija Študijske knjižnice kot njenega vodstvenega organa in pri ureditvi pravnega razmerja med mestno občino ter Zgodovinskim in Muzejskim društvom kot solastnikoma knjižnice, kar se je dokončno uredilo s sprejetjem statuta Študijske knjižnice Maribor leta 1925. Na temeljih, ki jih je postavil dr. Fran Kovačič, je knjižnica rasla naprej vse do današnje Univerzitetne knjižnice Maribor.

Poleg organizatorskega in uredniškega dela (Časopis za zgodovino in narodopisje, Voditelj v bogoslovnih vedah, Glasnik najsvetejših src) se je Kovačič udeleževal tudi literarno, saj je že kot dijak in mlad bogoslovec pričel objavljati zapise o narodnem blagu ter članke iz kulturne in politične zgodovine. Po prihodu v Maribor pa se je posvetil proučevanju spodnještajerske zgodovine. Objavil je številne razprave in monografije. Med knjigami naj omenim Trg Središče (1910), Ljutomer (1926) ter Slovenska Štajerska in Prekmurje (1926). Najobsežnejše Kovačičevo delo je Zgodovina lavantinske škofije iz leta 1928.

Kovačič je bil velik častilec škofa Antona Martina Slomška. Napisal je delo "Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski" v letih 1934–1935 ter objavil Slomškova pisma. S temi deli si je prizadeval za Slomškovo beatifikacijo.

Kovačič pa se je seveda ukvarjal tudi s filozofijo, iz katere je doktoriral. Kot teolog in filozof tomistične smeri je objavljал prispevke v različnih slovenskih in tujih revijah. V knjigi pa sta izšli "Obča metafizika ali ontologija" leta 1905 ter "Kritika ali neotika" leta 1930. Posebne zasluge pa ima Kovačič tudi za slovensko filozofsko izrazje.

Vidno vlogo je imel Kovačič tudi v treznostnem gibanju. Širil ga je s pomočjo protialkoholnega društva "Sveta vojska", ki ga je več let tudi vodil. Ob mnogih priložnostih je nastopal kot predavatelj.

Kovačič se ni politično udeleževal, vendar je postal kot zgodovinar in narodni delavec leta 1918 član Narodnega sveta za Štajersko. Tako je kot izvedenec za slovensko etnično mejo sodeloval v jugoslovanski delegaciji leta 1919 na mirovni konferenci v Parizu. S svojim zgodovinskim in statističnim gradivom³ je aktivno podprl slovenske narodne zahteve glede Maribora in zaledja ter si posebej prizadeval, da je bilo Prekmurje priključeno k Jugoslaviji.

Prelat dr. Fran Kovačič je bil več kot štiri desetletja ena najmarkantnejših osebnosti Maribora. S svojim organizatorskim delom je poskrbel, da se je Maribor po prvi svetovni vojni s kulturnimi zavodi duhovno okreplil. Zato je prav, da se spomnimo organizatorja, zgodovinarja, teologa in filozofa ob njegovi 130-letnici rojstva s člankom v Časopisu za zgodovino in narodopisje, kateremu je bil dolga leta urednik.

Vlasta Stavbar

³ La Styrie Pariz 1918 + zemljevid.

MILAN ŽEVART – sedemdesetletnik

Sredi letošnjega aprila je praznoval 70-letni jubilej pedagog, muzealec in zgodovinar dr. Milan Ževart. Prijetno in obenem težko je pisati o človeku, ki mi je bil najprej ravnatelj, mentor in vzornik, potem pa iskren sodelavec in prijatelj. Za njegove sodelavce, ki smo strokovno brsteli in rasli ob njem in z njim, je tudi še danes, ko je naš jubilarant že pet let v pokoju, vsako srečanje z njim praznik, zanimiva zgodovinska ura, pa naj beseda teče o resnih zgodovinskih temah, dnevni politiki ali o vsakdanjih življenjskih rečeh. Iskreno želimo, da bi bilo še veliko let tako.

Ževart se je rodil leta 1927 v Podkraju pri Velenju v rudarsko-kmečki družini. Osnovno šolo je obiskoval v Velenju, nato pa do začetka vojne v Celju končal tri razrede klasične gimnazije. Zaradi vojne je prekinil šolanje. Nekaj časa je delal na domačem posestvu, od avgusta 1943 pa je sodeloval v osvobodilnem gibanju kot mladinski aktivist in nekaj časa tudi borec Tomšičeve brigade. Po osvoboditvi je nadaljeval šolanje in leta 1947 končal celjsko klasično gimnazijo. Jeseni 1952 je diplomiral iz geografije in zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je leta 1974 tudi doktoriral.

Po diplomi se je Ževart najprej zaposlil kot srednješolski profesor na klasični gimnaziji v Mariboru. Čeprav se je po štirih letih podal med muzealce, je do upokojitve ostal tesno povezan s pedagoškim delom. Najprej je bil pogodbeni profesor dislociranega oddelka ljubljanske Višje pedagoške šole v Mariboru, nato Pedagoške akademije in nazadnje Pedagoške fakultete v Mariboru, kjer je leta 1985 postal tudi redni profesor za zgodovino novejših dobe. Še vedno pa opravlja svetovalno in mentorsko delo na podiplomskem študiju na oddelkih za zgodovino Pedagoške fakultete v Mariboru in Filozofske fakultete v Ljubljani. Ževart je s svojim širokim znanjem, doslednostjo, razmeroma visokim pragom zahtevnosti ter izjemnim občutkom za historično analizo in sintezo dijakom in študentom znal vcepiti kritični pogled na zgodovinska dogajanja, kar je osnova za vsakršno resnejše ukvarjanje z zgodovinsko stroko.

Čeprav je v Ževartovem obsežnem ustvarjalnem opusu težko potegniti ločnico med njegovim pedagoškim, muzeološkim in zgodovinopisnim delom, je vendarle potrebno postaviti v ospredje njegovo kar 33-letno (1958–1991) ravnateljstvo v Muzeju narodne osvoboditve Maribor. Težko bi našli človeka, ki bi na tako izpostavljenem položaju vztrajal več kot tri desetletja. Motijo se tisti, ki mislijo, da so bili v prejšnjem sistemu muzeji, ki so se ukvarjali z novejšo zgodovino, privilegirani. Nasprotno, nenehno so bili pod strogim očesom in pritiskom politike, ki je skušala s svojo avtoriteto oblikovati tudi programsko politiko teh institucij in s tem tudi narodovo preteklost po lastni podobi. Ževart je bil eden redkih v Sloveniji, ki se je temu odločno in uspešno uprl ter ni dovolil vmešavanja politike in oblasti v stroko. Ževartova odločnost in doslednost ter strokovna neoporečnost pa so bili tudi temelji, na katerih je gradil strokovni ugled mariborskega Muzeja narodne osvoboditve.

Njegova voditeljska sposobnost, preudarnost in pametna izbira strokovnega kadra so rodile številčno sicer majhen, a strokovno izjemno močan, zlasti pa

homogen kolektiv, iz katerega delavci niso bežali, ampak so se vanj celo vračali. To je bila tudi ena najdragocenejših popotnic, ki mi jih je zapustil, ko je pred petimi leti odhajal v pokoj.

Skoraj 33 let dela v muzejstvu (pred ustanovitvijo Muzeja narodne osvoboditve je bil kustos v Pokrajinskem muzeju v Mariboru) je iz Ževarta naredilo enega najbolj cenjenih slovenskih muzejskih strokovnjakov, ki je z referati na slovenskih in jugoslovanskih muzejskih posvetovanjih precej prispeval k uveljavljanju slovenskega muzejstva. Njegovo muzeološko zanimanje je bilo ves čas usmerjeno v novejšo slovensko zgodovino (od prve svetovne vojne dalje), kar je razvidno tudi iz razstavne dejavnosti njegove muzejske hiše. V letih njegovega ravnateljstva je muzej pripravil prek 200 različnih muzejskih razstav (stalnih, občasnih, priložnostnih), ki so bile vsebinsko in oblikovno izvrstno pripravljene ter so gostovale po celi Sloveniji. Tako je na primer samo razstava "Talci 1941–1945 na slovenskem Štajerskem" gostovala v 23 različnih krajih, kar je za slovenske muzejske razmere težko dosegljiv rekord.

Ževart si je nenehno prizadeval, da bi bile muzejske razstave najverodostojnejši pričevalci preteklosti, ne pa dekle v službi skomercializiranega in vsebinsko sprevrženega muzejskega spektakla. Muzeologijo je jemal kot strogo znanstveno disciplino v najožji soodvisnosti z zgodovino. Od tod tudi njegovo prizadevanje, da mora biti zgodovinski muzej hkrati tudi raziskovalna institucija. Vsak večji razstavni projekt je pomenil tudi resno zgodovinsko študijo. Takšno gledanje na muzejsko stroko je Ževartu prineslo tudi najvišje priznanje, ki ga lahko prejme slovenski muzejski delavec – Valvazorjevo nagrado.

Zelo uspešno in nazven najbolj vidno področje Ževartovega udejstvovanja pa je raziskovanje slovenskega narodnoosvobodilnega boja, zlasti na Štajerskem. Mirno lahko zapišemo, da je Ževart danes najboljši poznavalec dogajanj v času druge svetovne vojne na slovenskem Štajerskem in Koroškem (med projekti, ki jih pripravlja, je tudi sinteza o nacistični okupaciji in osvobodilnem boju na Štajerskem v letih 1941–1945). Njegova bibliografija obsega že blizu 400 bibliografskih enot, med njimi je več kot deset samostojnih publikacij. V prvem obdobju se je Ževart pri svojih raziskavah posvečal predvsem domači Šaleški dolini in takratnemu mariborskemu okraju, ki je bil tudi delovno območje Muzeja narodne osvoboditve Maribor. Rezultat teh prizadevanj sta dve večji deli: Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju (Maribor 1962) in Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini (Ljubljana 1977).

Monografija o Šaleški dolini je bila tudi njegova doktorska disertacija, ki je postala pravi vzorec (za druge zgodovinarje verjetno nedosegljiv!) za proučevanje narodnoosvobodilnega boja v posameznih predelih Slovenije. Iz zgodnejšega obdobja je tudi delo *Od vstaje do zmage* (Maribor 1966).

Pozneje se je Ževart lotil načrtnega raziskovanja nacistične okupacije in osvobodilnega boja za celo Štajersko in vzhodno Koroško. Nastale so številne večje razprave o talcih, izganjanju Slovencev, Osvobodilni fronti, največjem razmahu narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem, nekaterih značilnostih in posebnostih fašistične okupacije in narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem, sabotažnih akcijah v Mariboru, nemški mobilizaciji na slovenskem Štajerskem, Štirinajsti diviziji, Lackovem odredu itd., itd.

Posebej je potrebno izpostaviti njegovo uvodno študijo o talcih v zbirki *Poslovilna pisma žrtev za svobodo*. Ta zbirka, ki je doživela že tri izdaje (prva 1965, tretja 1978), sodi med najdragocenejše dokumente slovenskega pismenstva.

Med najtemeljitejša dela o kaki slovenski partizanski enoti spada Ževartova monografija o Lackovem odredu (Maribor 1988), kjer je zelo natančno obdelana tudi zgodovina tistih enot, iz katerih se je ta najbolj severni slovenski partizanski

odred razvil. Ževart je kot raziskovalec sodeloval pri mnogih kolektivnih delih, bil pa je tudi urednik in sourednik mnogih zbornikov, je pa tudi redni sodelavec večine slovenskih historiografskih revij, še posebno CZN, ZČ in Prispevkov za novejšo zgodovino, v katerih objavlja svoje znanstvene razprave, ocene in poročila. Poleg raziskovanja zgodovine osvobodilnega gibanja na slovenskem Štajerskem se je pri svojih raziskavah ustavljal tudi pri problemih prevratne dobe po prvi svetovni vojni in vojaškega upora v Mariboru leta 1919. Njegova preudarna beseda je sooblikovala tudi spoznanja in zaključke mnogih kongresov, zborovanj, simpozijev in znanstvenih posvetov zgodovinarjev v Sloveniji in drugod. Redno je prisoten tudi v leksikografskih delih, ki obravnavajo obdobje druge svetovne vojne (npr.: Enciklopedija Slovenije, Enciklopedija Jugoslavije, Enciklopedija druge svetovne vojne, Domicili v slovenskih občinah itd.). Ževartovo raziskovalno delo odlikujejo njegova logičnost zgodovinskega razmišljanja in sklepanja, vestnost in vztrajnost pri zbiranju virov, prirojen občutek za kritični pretres virov (zlasti ustnih pričevanj) in razčlenjevanje vzorčnosti ter posledičnosti v zgodovinskih dogajanjih. Izjemna je njegova lapidarnost v izražanju in pojasnjevanju svojih ugotovitev. Vsak stavek pove veliko, nobena beseda ni odveč, bralca prepriča o trdnosti svojih ugotovitev. To lahko zmore samo zgodovinar, ki jemlje odstiranje tančice s preteklosti za svoje življenjsko poslanstvo in mu je iskanje zgodovinske resnice več kot samo delo.

Za svoje dosežke na raziskovalnem, muzejskem in pedagoškem področju je Ževart prejel številne nagrade in odlikovanja. Poleg že omenjene Valvazorjeve nagrade naj omenim samo še nagrado Kidričevega sklada, nagrado občine Velenje in zlati grb mesta Maribor.

Ob njegovem jubileju mu iskreno čestitamo v upanju, da mu bosta zdravje in muza Clio naklonjena in bo v zakladnico slovenskega zgodovinopisja prispeval še veliko novega. Načrtov in delovne vneme pri Ževartu nikoli ne manjka. In tega se veselimo.

Marjan Žnidarič

RAZPRAVE – STUDIES

UMETNOSTNA PODOBA JUŽNEGA DELA PODRAVJA V OČEH VIZITATORJEV 17. IN 18. STOLETJA

Jože Curk*

UDK 726.5(497.4 Podravje) "17/18"

CURK Jože: Umetnostna podoba južnega dela Podravja v očeh vizitatorjev 17. in 18. stoletja. (Das Kunstwesen des südlichen Teils von Podravje in Augen der Kirchenvisitatoren des 17. und 18. Jahrhunderts.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)1, str. 10.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor na osnovi objavljenih vizitacijskih zapiskov iz 1. tretjine 17. in 3. četrtine 18. stoletja poskuša ugotoviti umetniško stanje cerkvenih objektov v južni polovici Podravja, ki su ga nekač upravljale pražupnije s sedeži v Hočah, Slivnici, Konjicah, Šmartnem ter Starem trgu in Pliberku. Gre za 77 župnij in 114 podružnih cerkva, katerih število se je v stoletjih le malo spremenilo, močnejše pa njihova umetnostna vsebina, ki su jo poleg posledic časa ogrožale predvsem historistične preneve od sredine 19. stoletja dalje.

UDC 726.5(497.4 Podravje) "17/18"

CURK Jože: The Artistic Appearance of the Southern Drava Region, as Seen by Church Visitationists in the XVII and XVIII century. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)1, p. 10.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author endeavours, on the basis of official records from the first third of the XVII and the third quarter of the XVIII century, to ascertain the state of art in ecclesiastic facilities in the southern half of the Drava region, which was once administered by pre-parishes with seats in Hoče, Slivnica, Konjice, Šmartno, Stari trg and Pliberk. There were 77 parish churches and 114 other ecclesiastic objects, number of which changed only insignificantly during centuries, in contrast to their artistic content. The latter became endangered particularly by historicist renewals, as of the middle of the XIX century on.

V ČZN NV 31/1995 sem prikazal umetnostno stanje v župnijah salzburškega arhidiaconata za Spodnjo Marko (od leta 1640 dalje imenovanega Med Muro in Dravo). Tokrat bom poskušal isto storiti za župnije dela patriarškega Savinjskega

* Jože Curk, umetnostni zgodovinar v pokoju, Ljubljana

arhidiakonata (imenovanega tudi arhidiakonats Savinjske doline in Dravskega polja), ležečega severno od savske razvodnice (kateroga predstojniki so bili med letoma 1655–1702 in 1715–1789 celjski župniki, od decembra 1761 imenovani opati), ki so ga prvotno zasedale pražupnije Hoče, Slivnica in Konjice, ter vzhodnega dela Koroškega ali Podjunskega arhidiakonata s pražupnijama v Šmartnem in Starem trgu pri Slov. Gradcu ter delom one v Šmihelu pri Pliberku. Prikaz umetnostnega stanja v župnijah južnega dela Savinjskega arhidiakonata (južno od savske razvodnice) si pridržujem za naslednji sestavek. V stoletjih se je na obravnavanem ozemlju več (pra)župnij izvilo iz neposredne patriarške cerkvenoupravne oblasti: leta 1214 je župnija v Lovrencu na P(ohorju) prešla v sklop šentpavelskega (samostanskega) arhidiakonata, leta 1245 je bila slivniška pražupnija vtelovljena k studeniškemu samostanu dominikank, leta 1398 se je isto zgodilo s hoško pražupnijo, ki je bila 63 let vtelovljena h gornjegrajski benediktiji, leta 1461/63 pliberška pražupnija (razen eksimiranih libeliške in prevaljske župnije) ter leta 1533 starotrška sta bili dodeljeni kot mizno dobro ljubljanski škofiji. Tako so patriarhu (oziroma njegovemu generalnemu vikarju) od srede 16. stoletja ostale v neposrednem upravljanju le pražupnije v Hočah, Konjicah in Šmartnem, pa še pri teh je cesar kot deželni knez prevzel patronate (leta 1459 v Šmartnem, 1463 Hočah, 1468 Konjicah), zaradi česar so se odtlej označevale kot "cesarske". Isto velja tudi za eksimirano župnijo v Vuzenici, katere patronat je za Celjani leta 1457 prevzel cesar.

Ker ni namen članka govoriti o razvoju cerkvene organizacije, ampak o stanju cerkva v 17. in 18. stoletju, kolikor ga je mogoče razbrati iz doslej objavljenih vizitacijskih poročil, se omejujem le na rezultat tega razvoja, kot nam ga kaže preglednik Lavantinske škofije iz leta 1937.

Takrat so na ozemlju nekdanje **hoške pražupnije** obstajale župnije: sv. Jurija v Hočah (nadžupnija in sedež dekanata), M. Magdalene na Bregu ali Taboru v Mariboru (sedež dekanata), Jakoba v Limbušu, Marije v Rušah, Lovrenca na P, Marije v Puščavi, J. Krstnika v Staršah, Martina v Hajdini, Vida v Vidmu pri Ptujju, Andreja v Leskovcu, Antona Puščavnika v Stopercih, Barbare v Cirkulanah, Trojice oziroma Marije v Podlehniku, Miklavža v Majšperku, Mihaela v Žetalah, Miklavža v Zavrču (sedež dekanata) in Jožefa na Studencih pri Mariboru (od leta 1940).

Na ozemlju nekdanje **slivniške pražupnije**: Marije v Slivnici, Ane v Framu, Marije v Cirkovcih, Trojice v Zg. Polskavi, Štefana v Sp. Polskavi, Jerneja v Slov. Bistrici (sedež dekanata), Mihaela v Črešnjevcu, Filipa in Jakoba v Laporju, Križa v Poljčanah, Treh kraljev v Studenicah, Andreja v Makolah, Lovrenca na Dravskem polju, Marije na Ptujski Gori, Martina v Šmartnem na Pohorju.

Na ozemlju nekdanje **konjiške pražupnije**: sv. Jurija v Konjicah (od 1910 arhidiakonija, od 1738 nadžupnija, sedež dekanata), J. Krstnika v Čadramu, Jerneja pri Ločah, Duha v Ločah, Marije v Špitaliču, Petra v Žičah, Egidija v Zrečah, Marjete na Keblju, Kunigunde na Pohorju, Marije v Prihovi, Petra in Pavla na Tinju, Vencčslava v Ložnici, Marije v Črešnjicah.

Na ozemlju nekdanje **šmartinske pražupnije**: sv. Martina v Šmartnem (nadžupnija), Vida nad Valdekom, Miklavža pri Vodrižu, Jakoba v Pamečah, Roka na Selah, Florjana v Doliču, Šentjanža pri Dravogradu, Petra na Kronski gori, Marjete v Kotljah, Petra in Pavla v Vitanju, Lovrenca v Stranicah, Lamberta v Skomarjah, Miklavža v Vuzenici (nadžupnija in sedež dekanata), Antona na Pohorju, Primoža na Pohorju, Jerneja v Ribnici, Križa v Trbonjah, Lovrenca v Vuhredu.

Na ozemlju nekdanje **starotrške pražupnije**: sv. Pankracija in sv. Radegunde v Starem trgu (sedež dekanata), Elizabete v Slov. Gradcu, Daniela na Razboru, Egidija v Sentilju pod Turjakom, Ulrika v Podgorju.

Na ozemlju nekdanje **pliberške pražupnije**: Marije v Prevaljah, (sedež dekanata), Ožbalta v Črni, Daniela v Šentanelu, Ilije v Ravnah, Magdalene v Javorju, Jakoba v Koprivni, Jakoba v Mežici, Ulrika v Strojni, Martina v Libeličah in Andreja v Črnečah.

Iz pregleda je razvidno, da je pred zadnjo svetovno vojno na ozemlju hoške pražupnije obstajalo 17 župnij, na ozemlju slivniške 14, na ozemlju konjiške 13, na ozemlju šmartinske 18, na ozemlju starotrške 5 in na slovenskem delu ozemlja pliberške 10 župnij, torej skupaj 77.

Ker sta med naštetimi pražupnijami pliberška (razen župnij v Libeličah in Prevaljah) od leta 1461/63 in starotrška od leta 1533 pripadali ljubljanski škofiji (ta pa neposredno papežu), so se ju patriarški vizitatorji (navadno arhidiafondi) izogibali. Njihove vizitacije pa so bile tudi sicer precej redke, pri opisih cerkva skope in po času nastanka relativno pozne. Bolj aktivna je bila po končanem tridentinskem koncilu vizitacijska dejavnost ljubljanske škofije. Med njenimi ohranjenimi vizitacijskimi zapiski iz 17. stoletja so nekateri opremljeni tudi z obsežnejšimi podatki o vizitiranih cerkvah.

Zato začenjam z njihovim prikazom, čeprav segajo le do leta 1632, ostali namreč še niso objavljeni. Gre za vizitacijske zabeležke in protokole škofov Janeza Tavčerja (1580–97) in Tomaža Hrena (1597–1630), po katerih je prvi leta 1581 obiskal cerkvi v Črni in Strojni, ter leta 1582 v Starem trgu, Slovenj Gradcu in Šentilju pod Turjakom, drugi pa leta 1600 sožupni cerkvi v Starem trgu, kjer je posvetil 8 novih zvonov, in podružno cerkev (pc) sv. Uršule na Plešivcu, v kateri je l. 1602 blagoslovil 3 oltarje in 2 zvona, l. 1609 4 oltarje in l. 1622 obnovljen drugi zvonik. Leta 1609 je posvetil nov oltar sv. Lenarta v vikariatni cerkvi (vc) sv. Vida nad Valdekom, leta 1611 pa v vč sv. Ožbalta v Črni onečaščen oltar sv. Andreja iz l. 1470 in v pc sv. Ulrika v Strojni od viharja poškodovano stavbo in 2 oltarja, posvečene od njegovega prednika l. 1581.

Mnogo zgovornejši je vizitacijski zapisnik njegovega naslednika škofa Rinalda Scarlichija (1630–40) iz let 1631–32, ki se za ta del škofije začenja 18. 12. 1631 v Starem trgu pri Slov. Gradcu.

Župnija Stari trg

Župna cerkev (žc) sv. Pankracija (pred 1106 sedež župnije) na gradu nad Starim trgom, ki je bila brez kora, je bila opremljena s kamnitim tabernakljem ob gl. oltarju, ni pa imela niti omare za sv. olja niti krstilnika. V njej je stalo 5 oltarjev, eden med njimi ob marmornem stebru sredi cerkve. Škof je odredil, da naj oltarje po predpisih dopolnijo, onega ob stebru pa prestavijo k steni. Prižnico, stoječo med oltarjema sv. Pankracija in J. Krstnika, naj prestavijo na mesto odstranjenega kamnitega tabernaklja, oltar v zakristiji zamenjajo z omaro za mašne potrebe ter nabavijo klečalnik in umivalno posodo.

Sožupna cerkev sv. Radegunde v Starem trgu (od ok. 1330 sožupna) je imela kamnit tabernakelj, stensko omaro za sv. olja in relikvije ter krstilnik sredi cerkve. Od oltarjev so 3 stali v cerkvi, 4. v zakristiji in 5. na pevski empori. Osvetljevala so jo 4 majhna okna. V kapeli-kripti pod korom je stal zapuščen oltar sv. Valentina. V enakem stanju je bil tudi oltar v kapeli sv. Mihaela na pokopališču. Škof je odredil, da naj nabavijo nov lesen tabernakelj za gl. oltar in uničijo starega kamnitega ob njem, krstilnik prestavijo k steni, po predpisih opremijo oltarje, nabavijo kropilnike, 2 od oken zazidajo in 2 povečajo, v zakristiji zamenjajo oltar z omaro in nabavijo klečalnik. Oltar na pevski empori naj odstranijo, oltarja v obeh kapelah pa z vsem opremijo. V Valentinovi kapeli pod korom naj uredijo okno tako, da se bo dalo odpirati, ono v kapeli sv. Mihaela pa

zasteklijo. Nad pokopališka vrata naj nameste križ. Pri cerkvi je obstajala velika bratovščina BDM, k župniji pa je štelo 11 podružnih cerkva (pc):

1. **Pc sv. Ulrika v Podgorju** (od 1891 sedež župnije) je imela 3 oltarje, ki jih je bilo treba po predpisih opremiti. Za hrambo mašne opreme naj bi uporabili omaro, stoječo v cerkvi, dokler ne bo dograjena zakristija, stoječa na njeni levi strani.

2. **Pc sv. Lovrenca na Polju nad Legnom** je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska razen slik brez vsega. Zato naj ju dopolnijo in nabavijo omaro za mašne potrebe.

3. **Pc sv. Ane na Gori** je imela 2 kora in 6 oltarjev. Od teh sta imela oltarja sv. Ane v 1. in sv. Benedikta v 2. koru razbiti menzi, ona sv. Jerneja in BDM, ki je stal sredi cerkve, sta hranila stari sliki, 5. je stal v zakristiji, 6. sv. Lenarta pa na pevski empori. Škof je naročil, da naj iz obeh korov narede enega ali pa med njiju postavijo tretjega in sedanja kora spremene v kapeli, umaknejo oltar BDM iz sredine cerkve ter jo primerno opremijo in okna zastekle. V zakristiji naj bi oltar zamenjala omaro, nabavili pa naj bi tudi klečalnik in umivalno posodo.

4. **Pc BDM v Trobljah** je imela 4 oltarje, Marijinega v 1. koru, Florjanovega s starim kipom v 2. koru, Markovega pred delilno steno med njima in Lucijinega ob desni ladjini steni. Škof je naročil, da naj iz 2 korov narede enega ali pa dodajo tretjega. V obeh primerih naj uničijo oltar sv. Florjana, ostale pa po predpisih dopolnijo ter nabavijo omaro za mašne potrebe.

5. **Pc sv. Daniela v Razboru** (od 1714 sedež vikariatne, od 1788 prave župnije) je imela 3 oltarje. Naročeno je bilo, da naj oltarji dobe kamnite menze in vse ostalo, glavni pa namesto tabernaklja v niši ob njem lesenega na njem. Oltar BDM naj bi razširili do predpisane mere, v zakristiji namestili omaro, klečalnik in umivalno posodo ter ji zastekli okna tako, da se bodo dala odpirati. V kapeli na pokopališču bi bilo treba oltar sv. Mihaela usposobiti za bogoslužje. Pri cerkvi je obstajala bratovščina BDM.

6. **Pc sv. Uršule na Plešivcu** je imela 7 oltarjev, med katerimi je 5. sv. Križa stal sredi cerkve. Naročeno je bilo, da dobe vsi oltarji kamnite menze, oni sv. Križa svoj prostor ob prvem paru slopov, kjer je že stal oltar sv. Lenarta, ali pa ob nasprotni steni. Popravila potrebna so bila okna in tlak, poskrbeti pa bi bilo treba tudi za vse ostalo, med drugim za omaro za mašne potrebščine.

7. **Pc sv. Nikolaja v Apačni vasi** je imela 2 oltarja, od katerih je bil 2. preozek. Cerkev je bila slabo opremljena in brez omare za mašne potrebščine. Naročeno je bilo, da naj cerkev opremijo po predpisih, stranski oltar pa ali podro ali na novo uredi.

8. **Pc sv. Urbana pod Ančikovim (v Vrheh)** je imela 3 oltarje s poškodovanimi menzami in skromno opremo. Naročeno je bilo, da naj gl. oltar opremijo s celo menzo in vsem potrebnim, stranska pa ali podro ali na novo opremijo ter popravijo tlak.

9. **Pc sv. Tomaža v Tomaški vasi** je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska slabo opremljena. Naročeno je bilo, da naj oltarje obnove in nabavijo omaro za mašne potrebe. Od oken na ev(angelski) strani naj eno zazidajo, drugi 2 pa povečajo do enake velikosti in zasteklijo tako, da se bosta dali odpirati.

10. **Pc sv. Filipa v Golavabuki** je imela 3 oltarje, ki so bili brez kamnitih menz in slabo opremljeni. Naročeno je bilo, da naj dobe nove menze in vse ostalo, predvsem pa naj se nabavi omaro za mašne potrebe. Iz sredine prezbiterija naj bi odstranili lesen steber, eno okno zazidali, drugi 2 pa povečali in uredili tako, da se bosta dali odpirati.

11. **Pc sv. Lucije in Barbare na Gori** je imela 3 oltarje, ki so bili vsi opremljeni, 4. sredi cerkve pa naj bi odstranili.

Vikariat sv. Elizabete v Slovenj Gradcu (že 1342 sedež vikariata, od 1624 vik. župnije, od 1786 župnije)

Vikariatna cerkev je premogla 5 oltarjev. V beneficijni kapeli, prizidani na ev. strani, je stal oltar sv. Andreja in visel velik križ, obošen sredi vhodnega loka. Kamnit krstilnik je bil pod obokom pevske empore, v zakristiji sta stala oltar ter omara za sv. olja in relikvije, ni pa bilo klečalnika in umivalne posode. Cerkev je imela slab tlak in nobenega kamnitega kropilnika, nad pokopališkim vhodom pa tudi ne križa. Škof je naročil, da naj na gl. oltar postavijo nov lesen tabernakelj in odstranijo starega kamnitega ob njem ter prenesejo relikvije in olja iz zakristije v stenski niši na obeh straneh gl. oltarja. Krstilnik naj prestavijo v kot desno od gl. vhoda, spovednico iz kota pa pod okna. Oltarje naj bi dopolnili po novih predpisih, velik križ iz Andrejeve kapele obesili pod obok prezbiterija, obnovili tlak, nabavili kropilnike, iz zakristije odstranili oltar in ga nadomestili z omaro za mašne potrebe ter postavili križ nad pokopališki vhod.

1. **Pc sv. Duha v Špitalu** je imela 3 oltarje in zakristijo.

Vikariat sv. Egidija v Šentilju pod Turjakom (že 1304 in ponovno 1432 sedež vikariata, pred 1499 vik. župnije)

Vikariatna cerkev je bila sakramentirana, saj so Najsvetejše hranili v kamniti omari zunaj kora, sv. olja pa v omari v njem. Krstilnik blizu vrat je bil brez sanktuarija. Imela je 4 oltarje (posvečene), katerih zadnji je stal nasproti kora. V zakristiji ni bilo mize, klečalnika in umivalne posode. Kapela sv. Mihaela na pokopališču je imela posvečen oltar brez vsega in 2 mali okni. Nad njenimi vrati ni bilo križa. Škof je naročil, da naj nabavijo nov tabernakelj, starega pa zazidajo, odstranijo oltar sv. Magdalene in tam namestijo krstilnik s sanktuarijem, onega BDM potisnejo k steni in opremijo zakristijo. V kapeli naj se ne mašuje, dokler ne bo primerno opremljena. Od okenc naj eno zazidajo, drugo povečajo in zastekle, popravijo tlak in nameste križ nad vhodom vanjo. Pri cerkvi je obstajala bratovščina Rešnjega telesa. Pripadale so ji 4. pc.

1. **Pc sv. Jerneja pod Turjakom** je imela 2 oltarja, od katerih je bil 2. neprimeren. Nizek kor je osvetljevalo majhno okno. Naročeno je bilo, da naj povečajo kor in okence, odstranijo neprimeren oltar in okni v ladji velikostno izenačijo in zasteklijo tako, da se bosta dali odpirati.

2. **Pc sv. Ahacija v Vokarjih** je imela 5 posvečenih oltarjev, od teh 3 v koru in 2 v ladji, ki pa niso bili popolnoma opremljeni, zato naj bi gl. in oba stranska dopolnili, ona v koru pa odstranili.

3. **Pc sv. Lenarta v Mislinji** je imela 3 posvečene oltarje, ki naj bi jih dopolnili, v zakristijo pa namestili mizo z omaro, klečalnik in umivalno posodo.

4. **Pc sv. Mohorja in Fortunata na Kozjaku** je imela 2 oltarja. Glavni je imel zlomljeno menzo, bil je brez križa in antependija ter je imel za svojim nastavkom okno, drugi pa je bil vlažen in neprimeren. Zato naj okno za gl. oltarjem zazidajo, drugi oltar pa odstranijo. Okno v ladji naj nadomestita 2 enako veliki novi, zastekleni tako, da se bosta dali odpirati.

Župnija Črna na Koroškem

Župna cerkev sv. Ožbalta in DM v Črni (že od 1309 sedež trajnega vikariata oziroma vikariatne župnije, od 1787 župnija). V njej so najsvetejše že hranili v tabernaklju na gl. oltarju, sv. olja pa v stenski omari na njegovi ev. strani. Krstilnik naj bi iz sredine cerkve preselili k steni levo od vhoda in pri njem uredili sanktuarij. Od 4 oltarjev sta bila gl. in oni sv. Andreja v koru, ostala 2 pa v ladji. Naročeno je bilo, da Andrejev oltar odmaknejo iz sredine kora, njegovo zadnje okno pa povečajo. Enako naj bi tudi v ladji obe mali okni nadomestili z

novim večjim ter oba zasteklili tako, da se bosta dali odpirati. Obnovili naj bi tlak in prestavili prižnico na ep(istelsko) stran. Pri vratih naj bi namestili kropilnike, v zakristiji pa postavili omaro, klečalnik in umivalno posodo. Tudi tu naj bi zasteklili okna tako, da se bodo dala odpirati. Oltar pred cerkvenimi vrati naj bi znižali ali pa sploh odstranili. Ker je bil oltar v pokopališki kapeli sv. Mihaela brez vsega razen angelovega kipa, je bilo pri njem prepovedano maševati, dokler ga ne bodo primerno opremili. Pri v. župniji je bilo 6 pc.

1. **Pc sv. Helene v Podpeci** je imela 3 oltarje, od katerih sta bila 2 brez vsega razen slik. Naročeno je bilo, da oltarje opremijo, prižnico blizu oltarja sv. Neže prestavijo, v zakristiji pa nabavijo omaro, klečalnik in umivalno posodo. V kapeli sv. Henrika in Kunigunde je bilo treba oltar, ki je hranil samo še sliko, na novo opremiti.

2. **Pc sv. Jakoba v Koprivni** (od leta 1791 sedež župnije) je imela 3 oltarje brez kamnitih menz. Naročeno je bilo, da gl. oltar opremijo, ostala 2 pa ali podro ali dopolnijo. Okna naj bi povečali in zasteklili tako, da se bodo dala odpirati. Nabavili naj bi omaro za mašne potrebe in namestili križ nad pokopališka vrata.

3. **Pc sv. Ane na Jelenovem vrhu** je imela 3 oltarje. Naročeno je bilo, da naj bi oltarje dopolnili, stranska tudi s slikami, nabavili omaro za mašne potrebe, popravili tlak in namestili križ nad pokopališka vrata.

4. **Pc sv. Jošta v Zg. Javorju** je imela 2 oltarja, od katerih je bil drugi tako poškodovan, da ga je bilo treba odstraniti.

5. **Pc sv. Magdalene v Sp. Javorju** (od 1791 sedež župnije) je imela 3 slabo opremljene oltarje, eden je bil celo brez slike. Naročeno je bilo, da oltar v koru opremijo s kamnito menzo in vsem potrebnim, ostala 2 pa ali podro ali po predpisih obnove. Okna naj bi povečali in uredili tako, da se bodo dala odpirati. Popravili naj bi tudi streho, zakristijo opremili z omaro, klečalnikom in umivalno posodo, nad pokopališka vrata pa postavili križ.

6. **Pc sv. Vida na Slemenu** je bila sočasno podružnica Črne in Šoštanja. Imela je 3 oltarje, od katerih je pripadal oni sv. Ane črnskemu župniku, glavni in oni sv. Lenarta pa šoštanjskemu vikarju. Zaradi dvojne pripadnosti so bili dvojni tudi cerkveni služabniki. Njen kor je bil nizek, oltarji brez slik in vsega ostalega. Zato je bilo naročeno, da oltarje opremijo s slikami in vsem potrebnim, stranska pa tudi razširijo.

Župnija Pliberk

1. **Pc sv. Daniela v Šentanelu** (kuracija, pred 1755 sedež župnije). Njen gl. oltar je imel že lesen tabernakelj, sv. olja pa so še vedno hranili v zakristijski omari. Krstilnik na ev. strani je stal stran od stene in je bil brez sanktuarija. Vsi 3 oltarji so bili brez kamnitih menz, manjkali pa so tudi kropilniki. Naročeno je bilo, da sv. olja presele iz zakristije na ev. stran gl. oltarja, da krstilnik potisnejo k steni in pri njem uredi sanktuarij, da oltarje opremijo s kamnitimi menzami in da pri vhodih nameste kropilnike. V zakristiji naj odstranijo oltar ter nabavijo omaro, klečalnik in umivalno posodo, nad vrati pa nameste križ.

2. **Pc sv. Ulrika v Strojni** (od 1788 sedež župnije) je imela 3 oltarje brez kamnitih menz in druge opreme. Naročeno je bilo, da nabavijo kamnite menze, zakristijsko omaro in umivalno posodo, pri vходу pa kropilnik. Eno okno naj zazidajo, drugi 2 razširijo in zasteklijo tako, da se bosta dali odpirati.

3. **Pc sv. Jakoba in Valentina v Mežici** (kuracija, od 1783 sedež župnije). Najsvetejše so še vedno hranili v stenski omari, sv. olja pa v zakristijski. Krstilnik, ki je stal na ev. strani ob steni, je bil pokrit s piramidastim nastavkom, ki pa se ni odpiral po sredini in je bil brez sanktuarija. V cerkvi so stali 3 oltarji. Naročeno

je bilo, da nabavijo nov tabernakelj, sv. olja prenesejo iz zakristije v stensko nišo ob gl. oltarju, nastavek krstilnika predelajo in pri njem uredijo sanktuarij, nabavijo kropilnike in vse oltarje primerno opremijo. V zakristiji naj postavijo omaro, klečalnik in umivalno posodo, iz nje odstranijo spovednico, nad njena vrata pa nameste križ.

Vrsto oglejskih vizitacijskih zapisnikov začenjam z vizitacijo oglejskega generalnega vikarja, koprulanskega škofa Petra Carlja iz Caorla in patriarškega kanclerja Paola Santonina, opravljeno v maju in juniju 1487 v Savinjskem arhidiakonatu. Šlo je v glavnem za posvetitev od Turkov onečaščenih cerkva. Vizitacija se je začela pri konjiški župniji kot takratnem sedežu arhidiakonata, h kateri je spadalo 25 podružnih cerkva, med njimi 10 opremljenih s krstnimi kamni in pokopališči. Pri konjiški župniji je bilo zaposlenih 43 ljudi, med njimi 9 duhovnikov. Župnišče poleg cerkve je bilo utrjeno z 2 stolpoma, okopi in jarkom ter je premoglo vodnjak z živo vodo. Onečaščena **pc sv. Duha v Ločah** je bila posvečena skupaj s 3 oltarji, enako **pc J. Krstnika v Čadramu in pc sv. Mohorja in Fortunata na Gorici** s 3 oltarji. Isto je veljalo za **žc sv. Jakoba v Laporju** in njeno **pc sv. Križa v Poljčanah**, za **žc sv. Mihaela v Črešnjevcu** s 3 oltarji in množico rimskih figuralnih in napisnih kamnov ter njeno **pc sv. Andreja v Makolah**, za **žc sv. Lovrenca** z mnogimi rimskimi kamni v bližini (njena prezentacija je bila v lasti nekega plemiča!) in njeno **pc s 5 duhovniki na Ptujski Gori**. Šlo je za veliko in lepo cerkev, ustanovljeno od Ptujskih gospodov, ki je premogla 10 oltarjev z 10 kamnitimi kipi, poškodovanimi od Turkov. Cerkev je obdajal tabor z jarkom, okopi in nasipi. **Samostan v Studenicah**, obdan s slabim obzidjem, zunaj katerega je stala kaplanija, je premogel v celoti obokano cerkev z velikim korom. Samostanu je bilo zavezanih 5 župnij: v Slivnici, Smartnem, Slov. Bistrici, Črešnjevcu in Laporju, katerih župnike je prezentirala priorica, potrjeval pa patriarh. Ker so tudi samostan oplenili Turki, je bil skupaj s cerkvijo na novo posvečen. Isto je veljalo za **žc v Slivnici** ter za njeno **pc BDM v Cirkovcah** in **sv. Ane v Framu** s pokopališčem. Posvečena je bila tudi v celoti obnovljena **pc J. Krstnika na Janškem vrhu** skupaj z novim oltarjem. **Župnija v Sp. Polskavi**, katere patroni so bili Turjačani, je premogla pokopališče, a nobene **pc. Žc sv. Jurija v Hočah** s kapelo BDM v kripti je bila tudi pred nekaj leti požgana. Župnišče ob njej je zgradil pokojni župnik Janez Preprost (+ 1484). Vikariatu **sv. Petra na Tinju**, ki je bil v prezenci konjiškega župnika, je pripadala **pc sv. Venčesla v Ložnici**, opremljena s pokopališčem. Slovesneje sta bili posvečeni **pc sv. Barbare v Malahorni** z 2 oltarjema ter **pc BDM v Črešnjicah** z 2 oltarjema in pokopališčem, še prej pa **vc sv. Mihaela v Zetalah** skupaj s 3 obnovljenimi oltarji. Smartnemu podrejena **vžc sv. Petra in Pavla v Vitanju** z novim župniščem je bila rekoncilirana enako kot njena **pc sv. Lovrenca v Stranicah**, kjer so bili posvečeni 2 stara, od Turkov onečaščena, in en novi oltar ter pokopališče.

Sledi dobrih sto let mlajše vizitacijsko poročilo iz okoli leta 1594. V njem nastopa kot vizitator novomeški prošt ter savinjski in dolenski arhidiakon Polidor de Montagnana. Kot prejšnji zapisnik tudi ta ne obravnava starotroške in lovrenške župnije, ker je prva pripadala ljubljanski škofiji druga pa šentpavelskemu samostanu. Takrat so bile pod patronatom deželnega kneza (nadvojvode) župnije v Hočah, Konjicah, Smartnem in Vuzenici, pod onim studeniških dominikank v Slivnici in Slov. Bistrici, pod onim raznih plemiških družin pa v Lovrencu na Dr. p., Sp. Polskavi, Majšperku in Vidmu pri Ptujju. V okviru pražupnije Hoče so takrat obstajali vikariati v Rušah, Limbušu, Hajdini in Zetalah, v okviru pražupnije Konjice na Tinju in v Črešnjicah, v okviru pražupnije Smartno v Vitanju, Vidu nad Valdekom, Sentjanžu in Kotljah, v okviru župnije Vuzenica pa v Ribnici na Pohorju.

Obravnavano ozemlje je bilo organizirano v 10 župnijah, od katerih so nekatere premogle vikariate, skoraj vse pa večje ali manjše število podružnic.

1. **Županija sv. Jurija v Hočah** je imela 4 pc: sv. Lenarta na P, sv. Mihaela v Razvanju, J. Krstnika na Dr. p. in sv. Miklavža na Dr. p. ter 4 vikariate:

a. **BDM v Rušah**

b. **sv. Jakoba v Limbušu** s 3 pc: sv. Kunigunde pri Pekrah, DM na Smolniku (njena naslednica je iz 1861) in sv. Bolfenka na P, manjka pa ona sv. Magdalena na Bregu ali Taboru pri Mariboru kot sovikariatna.

c. **sv. Martina na Hajdini** s pc sv. Kunigunde na Dr. p. in

d. **sv. Mihaela v Žetalah** s pc sv. Fabijana in Sebastijana pri Žetalah.

2. **Župnija BDM v Slivnici** z 2 neimenovanima pc in vikariatom **BDM v Cirkovcah**. (opremljenim s pokopališčem).

3. **Župnija sv. Jurija v Konjicah** z neimenovanimi pc ter vikariatoma na **Tinju** in v **Črešnjicah**, ki imata tudi sama svoje pc, in katerih vikarje namešča župnik. Pri župniji je bilo 6 beneficijev (Erazma, Fabijana in Sebastijana; Duha; Jakoba v Štoku; Katarine in Barbare; J. Krstnika ter Andreja in Florjana, od katerih so bili 4 v lašti konjiškega in 2 celjskega župnika).

4. **Župnija sv. Štefana v Sp. Polskavi**, katere patroni so bili Herbersteini, je bila brez pc.

5. **Župnija sv. Jerneja v Slov. Bistrici** je imela pc sv. Marjete in Fortunata v Ritoznoju in 5 beneficijev (BDM, Andreja, Duha, Ane in Petra), od teh 2 v podelitvi meščanov.

6. **Župnija sv. Lovrenca na Dr. p.**, katere patronat je bil sporen med Stubenbergi in Idungspeugi, je imela 3 pc: sv. Janeza na Janškem Vrhu, sv. Lenarta na Ptujski Gori in prav tam tudi Device Marije, opremljena z beneficiatno kaplanijo v podelitvi Stubenbergov.

7. **Župnija sv. Nikolaja v Majšperku**, katere patroni so bili Lambergi, je imela 2 pc: sv. Antona v Stopercah in sv. Bolfenka v Halozah ter 2 beneficija z lastnima oltarjema v župni cerkvi.

8. **Župnija sv. Vida v Vidmu pri Ptuju**, katere patroni so bili Sekeliji, je imela 3 pc: sv. Andreja v Leskovcu, Janeza Krstnika na Dravinjskem Vrhu in sv. Duha na Rodnem Vrhu z lastnim duhovnom.

9. **Župnija sv. Nikolaja v Vuzenici** je premogla 6 pc: sv. Daniela pri Trbonjah, sv. Avgušтина (sedaj sv. Antona) na P, J. Krstnika nad Dravčami, sv. Primoža in Felicijana na P, sv. Vida in Modesta nad Sekožnom, DM na Kamnu ter vikariat

sv. Jerneja v Ribnici na P. z 2 pc: sv. Lenarta v Ribnici in sv. Bolfenka v Hudem Kotu.

10. **Župnija sv. Martina v Šmartnem pri Slov. Gradcu** je imela 7 pc: Marije na Homcu, sv. Jurija na Legnu, sv. Duha v Podgorju, sv. Ulrika v Dolžah, sv. Jakoba v Pamecah, sv. Magdalene in sv. Andreja na Brdah ter 4 (trajne) vikariate:

a. **sv. Petra in Pavla v Vitanju** s 5 pc: sv. Jerneja (sedaj Antona) v Breznu, sv. Lovrenca v Stranicah, sv. Lamberta v Skomarjah, sv. Vida v Hudinji in sv. Nikolaja na Lošbergu (sedaj sv. Marjete v Doliču)

b. **sv. Vida nad Valdekom** z 2 pc: sv. Florjana v Doliču in sv. Lamberta (verjetno Ruperta v Završah pri Valdeku)

c. **sv. Marjete v Kotljah** s 4 pc: sv. Mohorja in Fortunata pri Šroteneku, sv. Neže na Brdinju, sv. Roka, Fabijana in Sebastijana v Selah in sv. Frančiška (morda sv. Martina na Križni gori)

d. **sv. J. Krstnika v Šentjanžu pri Dravogradu** s pc DM (morda sv. Jederti v Bukovski vasi).

Vrsto oglejskih vizitacij zaključujejo one, ki jih je izvedel prvi goriški nadškof Karl Mihael Attems v letih 1751, 56, 60, 66 in 73. Iz njihovih zapisnikov je razvidno stanje naših cerkva in njihove organizacijske mreže tik pred začetkom jožefinskih cerkvenih reform. Attemsove vizitacije so bile izvršene v petih potovanjih, zanimivo pa je, da je samo prva med njimi segla tudi na območje župnij v Prevaljah in Libeličah, ki sta pripadali jezuitskemu kolegiju v Celovcu. Nasploh je treba vedeti, da posamezna potovanja niso nikoli zajela celotnega obravnavanega ozemlja, zlasti pa da niso bile vsakokrat pregledane prav vse podružne cerkve. To iz njihovega sumarnega pregleda sicer ni razvidno, ker zajema združene podatke vseh 5 vizitacij, vendar pa pregled posameznih vizitacij to ugotovitev potrjuje. Predstavitev zapisnikov ni sestavljena po dejanskem ali časovnem, ampak po geografskem zaporedju in se ravna po prvotnih pražupnijskih ozemljih s sedeži v Hočah, Slivnici, Konjicah, Šmartnem in Pliberku.

I. Ozemlje nekdanje hoške pražupnije:

1. **Cesarska nadžupnija v Hočah** (od okoli 1025 sedež pražupnije, od okoli 1740 nadžupnije). Žc sv. Jurija je l. 1751 imela 6 oltarjev, od katerih je bil gl. posvečen, ostali opremljeni s portatili in 3 bratovščinami. L. 1756 in 60 je imela enako število oltarjev in bratovščino manj. Bila je v redu vzdrževana, le spovednico naj bi iz zakristije prestavili v ladjo. Pri cerkvi je bil sedež komisariata. L. 1766 so ji dograjevali višji in lepši zvonik. L. 1773 je premogla 4 pc, vodili pa so jo nadžupnik in 3 kooperatorji.

a. **Pc sv. Lenarta na P.** L. 1751 ni bila posvečena. Imela je 3 oltarje s portatili, a je bila brez spovednice, klečalnika in umivalnika. L. 1756 je imela enako število s vsem opremljenih oltarjev ter 2 zvona.

b. **Pc sv. Mihaela v Razvanju** je l. 1751 imela 3 oltarje s portatili in bratovščino ŽMB, ne pa omare, umivalnika in križa v zakristiji ter spovednice v ladji. L. 1756 je bil oltar ŽMB privilegiran in z bratovščino. Imela je 2 zvona. Tega leta so zgradili novo zakristijo, ker je bila prejšnja preozka in slaba.

c. **Pc sv. Nikolaja na Dr. p.** (od 1962 sedež župnije) je l. 1751 imela 3 oltarje, od teh le gl. s portatilom, in bila je brez spovednice. L. 1756 so bili vsi 3 oltarji opremljeni s portatili. Imela je pokopališče z urejenim osarijem (kostnico) in 3 zvonove.

d. **Pc BDM v Brezju** (od 1948 sedež župnije) je stala na salzburškem zemljišču, ki ga je upravljala sekovska škofija, zato je bila njen patron in advokat. L. 1751 je imela 5 oltarjev, a le 1 portatil. Bila je brez potrebnih spovednic z rešetkami ter brez križa in umivalnika v zakristiji, iz katere so odstranili staro omaro. Na pokopališču naj bi zgradili osarij, a so še l. 1756 kosti ležale v skupni jami. Imela je 5 oltarjev s 4 portatili, pri oltarju sv. Lucije se je pravkar snovala bratovščina. Dobila naj bi nov obok v ladji in novo prižnico.

e. **Pc sv. Petra mučenca v gradu Hompošu** je l. 1751 imela 3 oltarje. Bila je dobro vzdrževana od Marije Khienburg in oskrbljena z lastnim kaplanom. L. 1756 so bile lastnice gospostva in s tem tudi kapele graške dominikanke. Pc ni bila posvečena kot tudi ne 3 oltarji, a je imela zvon.

2. **Cerkev sv. Jakoba v Limbušu** (od ok. 1520 sedež vik. župnije) je l. 1751 imela 6 oltarjev s portatili, od teh enega sredi cerkve, in bratovščino Rešnjega telesa (Rt). Sicer je bila v redu vzdrževana. Željeno je bilo, da postavijo vsaj 1 spovednico v ladji. L. 1756 je bila spovednica v zakristiji brez rešetke, krstilnik pa naj bi bil iz kamna in okrašen s figuro J. Krstnika. Ker je župnišče pred kratkim pogorelo, naj bi prodali cerkveno zemljišče pri Razvanju in s tem denarjem pozidali novega. L. 1760 je župnik še vedno prebival pri pc sv. Jožefa,

ki je tako postala sožupna. L. 1766 je bila cerkev, ki je bila 5. 7. posvečena, v redu. L. 1773 je imela 4 pc:

a. **Pc sv. Jožefa na Studencih** (od 1940 sedež župnije) je l. 1751 imela 3 oltarje in bratovščino sv. Jožefa, a premalo spovednic. Zanj je skrbel beneficiat, katerega patron je bil mariborski magistrat. Živel je v hiši ob cerkvi. L. 1756 ni bila posvečena, imela je 3 oltarje in prižnico brez križa. Kapela ob cerkvi je premogla oltar sv. Ane s portatilom. L. 1760 je veljala za lepo in prostorno ter opremljeno s posvečenim gl. oltarjem.

b. **Pc sv. Kunigunde pri Pekrah** je l. 1751 imela 3 neposvečene oltarje, z zadnjega naj bi odstranili neprimeren kip sv. Ane (verjetno samotretje), na prižnici namestili križ, učvrstili vhodna vrata, popravili kor in bolje zaprli osarij na pokopališču. L. 1756 še ni imela križev na prižnici in v spovednici, premogla pa je 2 zvona.

c. **Pc sv. Bolfenka na Pohorju** je l. 1751 imela 3 neposvečene oltarje, l. 1756 pa 4 oltarje in zunaj cerkve aro sv. Trojice.

d. **Pc sv. Magdalene na Bregu** (od 1289 sedež vikariata, od ok. 1520 sožupna cerkev Limbuša, od ok. 1610 pc Limbuša, od 1863 sedež župnije, od 1875 dekanata) je bila l. 1751 v redu vzdrževana, imela je 3 oltarje s portatili in kapelo Marije Snežne. L. 1756 se je vedelo, da je bila nekoč sedež "župnije", da pa je hoški župnik Jurij Pileator njen sedež zaradi prevelike bližine mesta in zelo prometne ceste na začetku 17. stoletja prestavil v Limbuš. Imela je 4 oltarje in ob sebi pokopališče, potrebovala pa bi vsaj eno spovednico.

e. Privaten oratorij v gradu Radvanje, ki je bil v lasti pl. Nägerla, je l. 1756 premogel oltar BDM.

Na ozemlju župnije so bile še 3 privatne kapele: Brezmadežne v gradu Limbušu, BDM v lasti celovškega jezitskega kolegija in BDM v vinogradu vetrinjskega samostana v Hrstju iz l. 1767.

3. **Cerkev Marije na počitku v Rušah** (od 1387 sedež l. 1625 obnovljenega vikariata, od 1684 vik. župnije) je l. 1751 imela 7 oltarjev in oltar Marije na tronu sredi ladje. Cerkev in oltarji so bili posvečeni, 4 privilegirani, 1 z bratovščino Rt. Tabernakelj, krstilnik s sakrarijem, zakristija in pokopališče z osarijem ter vse ostalo je bilo v redu vzdrževano. L. 1756 so bile pri cerkvi, ki je bila ravnokar okrašena, 3 bratovščine in Jamnikov beneficij. Na prižnici ni bilo križa, imela pa je 3 zvonove in je pred kratkim dobila nove orgle. L. 1760 je bila v enakem stanju. Pri njej so službovali župnik, 3 kooperatorji in Jamnikov beneficiat z lastno hišo. Okoli gl. oltarja naj bi zaradi mnogih romarjev postavili obhajilno ograjo, iz zvonika pa odstranili žitno skrinjo. L. 1766 naj bi iz pokopališča odstranili prešo. L. 1773 je veljala za urejeno. Bila je brez pc.

4. **Cerkev sv. Lovrenca na Pohorju** (od 1191 sedež župnije, inkorporirane k šentpavelski benediktiji) je bila l. 1751 posvečena skupaj z 8 oltarji. Bila je v redu vzdrževana, želenih je bilo le več spovednic. Na pokopališču je stala kapela sv. Mihaela z osarijem v kleti. L. 1760 je bil med 7 oltarji glavni privilegirani, enako Nikolajev z bratovščino. Krstilnik naj bi dobil sliko Jordanskega krsta, prižnica križ, spovednice pa podobe. L. 1766 je bila v gradnji nova cerkev, ki je bila l. 1773 že gotova in lepa. Imela je 5 pc.

a. **Pc BDM v Puščavi** (od 1874 sedež župnije) je l. 1751 imela 5 oltarjev in 2 bratovščini. L. 1766 in 73 je veljala za lepo urejeno in z vsem oskrbljeno.

b. **Pc sv. Ane v Puščavi** je l. 1751 imela oltar s sliko sv. Družine.

c. **Pc sv. Radegunde v trgu** je l. 1751 imela 3 posvečene oltarje. L. 1760 ni imela križa na prižnici in zakristija ni bila povsem urejena.

d. **Pc sv. Križa v trgu** je l. 1751 imela 3 neposvečene oltarje. L. 1760 je bil pri njej že Koklov beneficij z lastnim kaplanom.

e. **Pc sv. Ignacija na Rdečem bregu** je imela l. 1751 oltar brez portatila.

f. **Pc sv. Nikolaja v gradu Fali** je l. 1760 imela privilegirani oltar in beneficiata iz vrst svetnih duhovnikov in ne menihov.

5. **Cerkev Janeza Krstnika v Staršah na Dr. p.** (od 1757 sedež vik., od 1787 sam. župnije) je bila že od leta 1742 sedež vikariata, katerega advokat je bilo gospostvo Ravno polje-Šentjanž v lasti Sauerjev. Ni bila posvečena kot tudi ne 3 oltarji, med njimi privilegirani sv. Sebastijana z bratovščino. Bila je brez spovednice, enako kot krstilnik l. 1760 brez slike Jordanskega krsta. L. 1766 je veljala za urejeno kot tudi pokopališče z osarijem. Njena **pc sv. Jakoba in Ane v Zlatoličju**, katere advokat je bilo gospostvo Turnišče, l. 1756 ni bila posvečena kot tudi ne oltar, prižnica pa je bila brez križa.

6. **Cerkev sv. Martina na Hajdini** (že 1342 sedež vikariata in 1443 vik. župnije, katere patron in advokat /dejansko ptujsko gospostvo/ je bil hoški nadžupnik). L. 1751 je neposvečena cerkev imela 4 oltarje. Bila je brez spovednice in sakrarija, osarij na pokopališču je bil odprt, kapela sv. Mihaela ni bila zasteklena. L. 1756 je obstajala pri privilegiranem oltarju sv. Jožefa bratovščina, krstilniku je manjkala figura J. Krstnika, osarij je bil še vedno odprt. Imela je 3 zvonove. Ob cerkvi je stala kapela z neposvečenim oltarjem sv. Mihaela. L. 1760 so imeli vsi 4 oltarji portatile. L. 1766 so ugotovili, da je cerkev ozka, zato naj bi jo kmalu razširili, l. 1773 pa je bila že v redu. Imela je 4 pc.

a. **Pc sv. Kunigunde na Dr. p.**, katere advokat je bilo gospostvo Ravno polje, je l. 1751 imela 3 oltarje s portatili, manjkala pa sta križa na prižnici in spovednici. L. 1756 je 3. oltar potreboval nov antependij. Takrat je imela 2 zvana.

b. **Pc sv. Roka na Bregu pri Ptujju**, katere advokat je bil ptujski magistrat, je l. 1751 imela 3 oltarje, a nobene spovednice. L. 1756 ni bila posvečena, imela je enako število oltarjev in 2 zvana.

c. **Javna kapela sv. Treh kraljev v gradu Ravno polje** je bila v oskrbi grofov Sauerjev. L. 1751 je imela oltar, l. 1756 2 zvana.

d. **Javna kapela sv. Rozalije**, katere advokat je bilo gospostvo Turnišče, je l. 1756 imela oltar s portatilom.

7. **Cerkev sv. Vida v Vidmu** je bila že pred l. 1413 sedež vik. župnije, ki je bila l. 1617 vtelovljena h graškim minoritom, s čimer je postala samostojna. Neposvečena je l. 1751 imela 5 oltarjev, 2 bratovščini, na pokopališču odprt osarij in 3 pc. L. 1756 je bilo znano, da je bila nekoč vikariat Hoč, a da jo je hoški župnik Jurij Pileator l. 1617 za 2000 fl prepustil graškim minoritom. Imela je 3 zvonove. Na obzidanem pokopališču pri cerkvi je stala kapela sv. Roka s 3 neposvečenimi oltarji, med njimi Mihaelovim. L. 1760 jo je nadškof posvetil skupaj z gl. oltarjem. Imela je 5 oltarjev, od teh 2 v kapelah RT in BDM, oba privilegirana in oba z bratovščinama. L. 1766 in 1773 je bila v redu vzdrževana.

a. **Pc sv. Janeza Krstnika na Dravinjskem Vrhu** je v letih 1751 in 56 imela 3 neposvečene oltarje brez portatillov, prižnico brez križa, vegast tlak in slab strop. Bila je tudi brez spovednice, imela pa je 2 zvana. Zunaj cerkve je stal oltar J. Krstnika brez portatila, ki naj bi ga obnovili ali odstranili. L. 1760 in 1773 je bila cerkev v takem stanju, da ji je grozila eksekucija.

b. **Javen oratorij v gradu Turnišču** je imel oltar sv. Ane s portatilom. Vzdrževal ga je lastnik gospostva Anton Gaisruck.

8. **Cerkev sv. Andreja v Leskovcu** (od 1760 sedež vik župnije) je l. 1751, ko je postala sedež vikariata, imela 3 oltarje, od katerih je bil le gl. povsem opremljen in z bratovščino, medtem ko je bila zakristija brez križa in umivalnika. L. 1756 je neposvečena cerkev imela 4 oltarje, od teh onega BDM v kapeli. Bila je potrebna beljenja, imela pa je 2 zvana. L. 1760, ko je postala sedež vik. župnije, so bili njeni patroni graški minoriti, advokati pa borlski Sauerji. L. 1766 je

potrebovala novo zakristijsko omaro, stranska oltarja naj bi dobila portatila, krstilnik pa sliko Jordanskega krsta. Očistili naj bi pokopališče in napravili nov osarij. L. 1773 je bila v slabem stanju, oltarji malovredni, gl. brez križa, stranska še vedno brez portatilov, v zakristiji je bila oprema komaj zadostna, omara zanič.

a. **Pc sv. Avgušтина v Varnici** na hrvaški meji, katere advokat je bil Borl, je v letih 1751 in 56 imela poleg 2 zvonov 3 oltarje, od katerih sta bila stranska slaba, prižnica pa brez križa. Njena zunanjščina je bila potrebna obnove. L. 1760 je sicer imela spovednico, a ne omare za mašne potrebe v zakristiji.

b. **Pc sv. Magdalene v Varnici**, katere advokat je bil Borl, je l. 1751 in 56 imela oltar s portatilom, a je bila brez zvona. Ker sta obe pc pred l. 1760 spadali enako kot Leskovec pod župnijo Videm, sta pripadali graškim minoritom.

9. **Cerkev sv. Barbare v Cirkulanah** (od 1475 sedež vikariata, od 1766 župnije). Prvotni sedež vikariata je bil pri cerkvi sv. Katarine v Beli, katere patron in advokat je bilo gospostvo Borl (Sauerji). L. 1751 in 56 je imela 3 oltarje in bila dobro opremljena, a ni imela spovednic in ni bila posvečena. Ker je stala blizu župnišča, je bila sakramentirana, to je, da so v njej hranili najsvetejše. L. 1773 je bila v urejenem stanju, ne pa njena sožupna cerkev sv. Barbare, ki je bila v gradnji. Ta je l. 1751 imela 5 dobro opremljenih oltarjev in bratovščino sv. Jožefa, potrebovala pa bi mrežo za osarij, križ za prižnico in vsaj 3 spovednice. Telega leta jo je škof z oltarji vred posvetil. Od 5 oltarjev je bil Jožefov privilegiran. L. 1756 je imela 3 zvonove in pokopališče z osarijem, ki pa je bil še vedno brez mreže. L. 1760 naj bi popravili pokopališko obzidje, zaprli osarij z mrežo, prebelili cerkveno zunanjščino in popravili zvonik. L. 1766 naj bi pokopališče popolnoma obzidali, postavili nov osarij in odstranili še stoječi sramotilnik. L. 1773 je bila zaradi gradnje v času vizitacije neurejena.

a. **Pc sv. Ane na Velikem Vrh**u (zgrajena 1696-98 od grofa Franca Antona Sauerja) je l. 1751 imela 4 oltarje. V zakristiji so manjkali križ, umivalnik in rešetka na spovednici, v cerkvi pa vsaj 3 spovednice. L. 1756 je bil gl. oltar privilegiran in z bratovščino, oni sv. Roka pa v lastni kapeli. Imela je 3 zvone, a še vedno ne dovolj spovednic. Pri cerkvi je stala duhovniška hiša. L. 1766 je bilo predlagano, da bi do nje zgradili križev pot. L. 1773 je veljala za urejeno.

b. **Javna kapela sv. Trojice v gradu Borlu** je bila 27. 5. 1751 posvečena skupaj s 4 oltarji. Imela je kaplana in bila je z vsem oskrbljena. L. 1756 je hranila dragocen ornat, sestavljen iz pluviala, kazule in 2 dalmatik, ki ga je darovala pok. grofica Ana Marija Sauer, roj. Walmrod.

c. **Pc sv. Elizabete na Pohorju v Halozah** je l. 1756 premogla 3 oltarje, od katerih sta stranska potrebovala nova antependija, in 2 zvona. Pri cerkvi je stala duhovniška hiša. L. 1773 je bila v redu vzdrževana.

10. **Cerkev BDM v Podlehniku** (že 1727 sedež vikariata) je l. 1751 premogla 4 oltarje in vse drugo razen spovednic, a ni bila posvečena. L. 1756 je bilo znano, da je bila prvotno kot Leskovec in Cirkulane pc Vidma in je 1617 prešla v upravo graških minoritov. Ti so po sporih z Borlom postali njeni patroni, ptujski dominikanci pa advokati. Šlo je za neposvečeno cerkev s 5 oltarji s portatili in 2 bratovščinama, ki je na pokopališču še hranila sramotilnik. L. 1760 naj bi spovednico prestavili iz zakristije v ladjo, kjer je ena že stala, ob gl. oltarju pa uredili omarico za sv. olja. L. 1766 naj bi obnovili in poslikali oltar sv. Križa, popravili krstilnik in pokrili pokopališko obzidje s kamni ali opeko. L. 1773 je bil gl. oltar brez križa, stranska pa brez portatilov.

a. **Pc Marije 7 žalosti in sv. Križa pri Novi Cerkvi** (v Kolkovi) so l. 1743 zgradili minoriti. Ni bila posvečena, a je imela privilegiran dvojni oltar z bratovščino ŽMB ter vso ostalo opremo. Patroni cerkve so bili graški minoriti, advokati pa ptujski.

b. **Pc sv. Duha na Rodnem Vrhu** je l. 1751 imela 3 oltarje. Pripadala je graškim minoritom, njeni advokati pa so bili ptujski dominikanci. Bila je posvečena, ne pa njeni 3 oltarji. Imela je 2 zvona.

c. **Pc sv. Trojice v Podlehniku** (od 1784 sedež župnije) je l. 1751 pripadala ptujskim dominikancem. Ni bila posvečena, a je imela 6 oltarjev, rožnovenski z bratovščino je stal sredi cerkve. L. 1756 se je vedelo, da so jo zgradili dominikanci pri svoji rezidenci, zato je niso smatrali za podlehniško pc. Spori glede njenega statusa med ptujskimi minoriti in dominikanci so se končali šele l. 1749, ko je bila v celoti priznana dominikancem. Šlo je za lepo in veliko cerkev s 5 oltarji in bratovščino, a brez spovednic. Medtem ko je l. 1760 in 66 veljala za dobro opremljeno, se je vizitatorju l. 1773 zdela razen zakristije revno urejena.

d. **Privaten oratorij v vinogradu Popovcu**, ki je bil v lasti bruškega arhidiakona Maksa Heipla, je l. 1756 premogel oltar sv. Mateja. V župniji sta bila še oratorija dominikancev na Majškem vrhu in minoritov v Gojkovi.

11. **Cerkev sv. Nikolaja v Majšperku** (že 1261 sedež vik. župnije) je bila v patronatu in advokaturi majšperškega gospostva (barona Karla Moscona). Leta 1751 ni bila posvečena. Imela je 4 oltarje s portatili, oni Antona Pad., ki je stal v svoji kapeli, je bil privilegirani. V kapeli z oltarjem sv. Mihaela na pokopališču je stal slabo varovan krstilnik, ki ga je bilo treba prestaviti v cerkev, pokriti in primerno zavarovati, kapelo pa popraviti. L. 1756 je bila pri privilegiranjem gl. oltarju bratovščina. Oltar sv. Katarine je imel raztrgano sliko, krstilnik pa je bil brez sakrarija. Pri cerkvi je obstajal beneficij ŽMB, katerega patron je bila stara bratovščina ŽMB iz Celja, ki je premogel lastnega beneficiata. L. 1760 je bilo v neposvečeni cerkvi 5 oltarjev s portatili, od teh zadnja dva v kapelah. Od spovednic naj bi eno iz zakristije prestavili k ostalima dvema v ladjo, ob gl. oltarju pa uredili omarico za sv. olja. L. 1766 je bila v redu, l. 1773 pa ni imela dobro zaprtega sakrarija.

a. **Pc sv. Antona Puščavnika v Stopercah** (od 1788 sedež lokalije od 1872 župnije), katere advokati so bili ptujski minoriti, l. 1751 ni bila posvečena, a je imela 5 oltarjev, od teh 3 brez križev, ki so manjkali tudi na prižnici in v za kristiji. Enega od pokopaliških vhodov bi bilo treba zapreti. L. 1756 je premogla 4 oltarje, od katerih so vsi stranski potrebovali nove antependije, prižnica in spovednica pa križa. Imela je 2 zvona.

b. **Pc sv. Bolfenka v Jelovicah**, katere advokati so bili ptujski dominikanci, ni bila niti l. 1751 niti 56 posvečena kot tudi ne njeni 3 oltarji, od katerih sta bila stranska l. 1756 v obnovi.

c. **Oratorij v gradu Majšperku** (baronov Mosconov) je l. 1751 imel oltar s sliko sv. Družine in portatilom, mašno dovoljenje pa neposredno iz Rima. V okolici sta l. 1751 obstajala še dva oratorija, eden minoritov, drugi dominikancev. Ta je bil posvečen sv. Petru mučencu in je stal v Apačah.

12. **Cerkev sv. Mihaela v Zetalah**, ki je bila že l. 1374 sedež vikariata in l. 1484 vik. župnije, je bila posvečena in je premogla 5 oltarjev, od katerih 2 nista bila posvečena. Manjkala sta križa na prižnici in v zakristiji, osarj bi bilo treba zapreti, enega od vhodov na pokopališče zazidati, krstilnik pa naj bi dobil nov bazen. Njen patron in advokat je bil hoški nadžupnik, dejanski advokat pa gospostvo Rogatec (grofije Leslie). L. 1756 je imela 3 zvonove, l. 1760 je bila v zadovoljivem stanju.

a. **Pc sv. Sebastijana na Rogatnici**, katere advokat je bilo rogaško gospostvo, je bila l. 1751 posvečena. Imela je 4 oltarje, med njimi 2 s portatili, manjkala sta križa na prižnici in v zakristiji. L. 1756 je premogla 5 oltarjev, od teh 3 posvečene, in 2 zvona. L. 1760 je bila v enakem stanju.

b. **Pc Marije Tolažnice v Brezju**, katere advokat je bilo rogaško gospostvo, l. 1751 ni bila posvečena, niti ne njenih 5 oltarjev. Prižnica je bila brez križa, spovednice brez 6 rešetk in zakristija brez umivalnika. L. 1756 se je vedelo, da je bila zgrajena iz miloščin kmalu po začetku stoletja. Bila je lepa, imela je 5 oltarjev, bratovščino in 3 zvonove. L. 1760 je bila v enakem stanju.

c. **Pc sv. Mohorja in Fortunata v Čermožišah**, katere advokati so bili ptujski minoriti, ni bila posvečena. L. 1751 in 56 je imela 3 oltarje s portatili, prižnico brez križa in 2 zvona.

13. **Cerkev sv. Nikolaja v Zavrču**, katere patron in advokat je bilo najprej gospostvo Borl, od 1621 Zavrč, je bila že l. 1442 sedež župnije, ki je cerkvenoupravno do l. 1671 pripadala zagrebški škofiji. Leta 1751 ni bila posvečena, imela je 4 oltarje in 3 zvonove, prižnico brez križa in nepopoln krstilnik, manjkali sta ji spovednici, medtem ko so bili pokopališče, zakristija in tabernakelj v redu. L. 1756 se pri cerkvi omenja star patronat Qualandrov, lastnikov Zavrča med 1622 in 1739. L. 1760 naj bi ji prebelili zunanjščino in poslikali prižnico. L. 1766 je bila posvečena skupaj z gl. oltarjem. Bila je velika in lepa, le zakristija nekoliko preozka. Nabavili naj bi omaro za mašne potreščine in v cerkvi izvedli nekaj manjših izboljšav. L. 1773 je cerkev veljala za novo in lepo, imela je 3 oltarje, 4. pa v kapeli ŽMB. Pred kratkim je bila obnovljena tudi zakristija. Pri cerkvi je bil sedež komisariata.

a. **Pc sv. Mohorja, Fortunata in Mavricija na Turškem Vrh** je bila l. 1751 revna in le z 1 oltarjem. L. 1756 so jo obnavljali, imela je 3 oltarje in 2 zvona. Gl. oltar je bil posvečen vsem trem cerkvenim patronom.

b. **Pc sv. Janeza na Gorenjskem Vrh**. Neposvečena cerkev je bila l. 1751 ravnokar popravljena in zakristija očiščena. Pri njej je bil Qualandrov beneficij. L. 1756 je imela 3 oltarje, katerih gl. je potreboval nov antependij, prižnica pa križ.

c. **Pc BDM nad Zavrčem** je bila l. 1751 posvečena. Imela je 4 urejene oltarje, vendar pa slab tlak ter prižnico in spovednice brez križev. L. 1756 je bil gl. oltar posvečen, Antonov z bratovščino Rožnega venca pa je stal v lastni kapeli. Klopi so bile potrebne popravila, nabavili pa naj bi vsaj še eno spovednico. V zvoniku sta visela 2 zvona.

II. Ozemlje nekdanje slivniške pražupnije:

1. **Cerkev BDM v Slivnici** (od ok. 1120 sedež pražupnije) je l. 1751 imela 8 oltarjev v cerkvi, 1 ŽMB na pokopališču in 1 sv. Mihaela v neposvečeni kapeli tik ob cerkvi. V enakem stanju je bila v letih 1756 in 60. Takrat je premogla 4 pc in 2 kp, ni pa omenjena kp sv. Duha v Planici nad Framom.

a. **Pc sv. Marjete na Dr. p.** (od 1760 sedež vikariata) je l. 1751 imela 3 oltarje, a nobene spovednice. Stala je na zemljišču graških klaris. Pri cerkvi je bilo pokopališče, na katerem naj bi uredili nov osarij. L. 1756 je imela 2 zvona, dobila pa naj bi krstilnik. Dne 9. 8. 1760 je postala sedež vikariata. Šest let pozneje je bila lepo urejena, vendar zelo vlažna.

b. **Pc sv. Uršule v Prepolah** je l. 1751 imela 3 oltarje s portatili, a je bila brez spovednic. Premogla je 2 zvona. L. 1760 je bila priključena k vikariatu sv. Marjete.

c. **Pc sv. Trojice v Zg. Polskavi** (od 1785 sedež župnije) je l. 1751 premogla 4 oltarje in več spovednic brez rešetk, na pokopališču pa napol odprt osarij. L. 1756 je imela na gl. oltarju sliko sv. Trojice s 3 obrazi, ki jo je bilo treba zamenjati. Pri cerkvi, ki je imela 3 zvonove, je stala kapela sv. Jožefa z oltarjem in bratovščino. L. 1760 je postala sedež vik. župnije. Takrat je bila dobro urejena, imela je 4

oltarje, od teh 2 posvečena, vendar krstilnik še ni bil postavljen, ker je bila pred 4 leti občasno eksekrirana.

d. **Pc sv. Ane v Framu** (od 1785 sedež lokalije, od 1844 župnije) je l. 1751 imela 4 oltarje, vendar je potrebovala še 2 spovednici. Iz zakristije je bilo treba odstraniti aro sv. Lenarta in osarij na pokopališču bolj zapreti. L. 1756 je bil osarij še vedno potreben popravila, od oltarjev je bil le gl. posvečen, manjkale so spovednice, so pa v zvoniku viseli 3 zvonovi.

e. **Javna kapela BDM v gradu Račje** je l. 1751 imela oltar J. Nepomuka in zakristijo ter lastnega kaplana. Enako l. 1756.

f. **Privatna kapela sv. Barbare v gradu Slivnici** je l. 1756 imela posvečen oltar.

2. **Cerkev sv. Štefana v Sp. Polskavi** (od 1245 sedež župnije) je l. 1751 imela 5 oltarjev, od teh le gl. posvečenega, manjkali pa sta vsaj 2 spovednici. Na slabo zaprtem pokopališču je bilo treba popraviti vrata osarija in aro Križanega. L. 1756 je imela od 5 oltarjev 2 v prizidanih kapelah in 4 zvonove. L. 1760 in 66 je veljala za dobro vzdrževano. Bila je brez pc, pač pa je bil v gradu Pragersko dobro vzdrževan priv. oratorij sv. Križa.

3. **Cerkev sv. Jerneja v Slov. Bistrici** (že 1379 sedež župnije) je l. 1751 imela 9 oltarjev in 2 bratovščini. Bila je posvečena skupaj z gl. oltarjem in dobro vzdrževana, kar je posebej veljalo za tabernakelj, krstilnik, zakristijo in pokopališče, le spovednic je bilo premalo in na prižnici je manjkal križ. Premogla je 3 pc, od katerih je ona sv. Ane (pravilno Duha) od l. 1629 pripadala minoritom, ostali 2 (sv. Marjete in sv. Jožefa) pa župniku. L. 1756 je cerkev premogla 6 posvečenih oltarjev in 2 neposvečena v prizidanih kapelah sv. F. Ksaverija in Loretanske MB. Gl. oltar je imel tabernakelj, krstilniku pa je manjkala podoba Jordanskega krsta. Pri cerkvi so bili 4 beneficiji in sedež komisariata. L. 1760 je bilo stanje enako. L. 1766 je veljala za dobro urejeno, kar se je nanašalo tudi na pokopališče z osarijem. L. 1773 so župnijo vodili župnik-komisar, kooperator in 2 beneficiata.

a. **Pc sv. Duha v Špitalu** so imeli skupaj z beneficijem minoriti. L. 1756 je imela oltar s portatilom.

b. **Pc sv. Marjete na Ritoznoju** je l. 1756 premogla 3 oltarje, a nobene spovednice.

c. **Pc sv. Jožefa pri Kalvarijskem griču** l. 1756 še ni bila dokončana, a je že imela oltar s portatilom in 2 zvona. Ker je bil oltar privilegirani, se je pri cerkvi začela božja pot. L. 1760 je bila že zgrajena in z vsem opremljena ter je imela svojega duhovna, vendar l. 1773 oltarji še niso bili dokončani.

d. **Kapela BDM v gradu Bistrici** je bila l. 1756 skupaj z oltarjem posvečena.

e. **Priv. oratorij J. Nepomuka v Bukovcu** je bil l. 1756 v lasti bruškega arhidiakona Maksa Heipla.

f. **Pc Marije 7 žalosti** v mestu je bila v sestavi minoritskega samostana, zato ni bila vizitirana.

4. **Cerkev sv. Mihaela v Črešnjevcu** (že 1408 sedež župnije) je l. 1751 imela 4 oltarje s portatili in s kamnom pokrit krstilnik zunaj cerkve, pogrešala pa je še 2 spovednici in mrežasta vrata pri osariju. S privilegirane oltarja sv. Izidorja v prizidani kapeli naj bi odstranili 3 kipe, ker niso bili v veljavnem martirologiju. L. 1756 je bilo ukazano, v cerkvi postaviti nov kamnit krstilnik, opremljen s pokrovom in figuro J. Krstnika. Takrat je premogla 3 zvonove in imela je 5 pc.

a. **Pc sv. Andreja v Makolah** (od 1767 sedež vik. župnije) je l. 1751 imela 5 slabo opremljenih oltarjev, med katerimi je stal oni sv. Petra pred glavnim, zato ga je bilo treba odstraniti. Notranjščina s tlakom in krstilnikom vred je bila

umazana, sakrarij in osarij odprta, spovednic ni bilo (zato naj bi namestili vsaj 2), pokopališče je bilo tesno, z eno besedo, cerkev je veljala za zanemarjeno, majhno in prenatrpano. L. 1756 je bil pri njej že sedež vikariata, oltarja sv. Petra ni bilo več, vendar so bile spovednice še brez rešetk. Z l. 1767 je postala sedež vik. župnije. Bila je bolje vzdrževana, vendar je imela 5 neposvečenih oltarjev in 2 spovednici brez rešetk. L. 1773 se je vizitatorju zdela skromna, poleg tega je bilo treba krstilnik spraviti iz prezbiterija v ladjo.

b. **Pc sv. Lenarta na pokopališču v Makolah** je l. 1751 učinkovala revno. Bila je v slabem stanju in umazana, imela je 3 nepopolne oltarje in prižnico brez križa. L. 1756 je bilo stanje enako, l. 1760 pa se ne omenja.

c. **Pc sv. Egidija v Kočnem** je l. 1751 imela 3 oltarje in l. 1756 2 zvana, a je bila brez spovednic.

d. **Pc sv. Treh kraljev v Ješevcu** je l. 1751 imela 4 oltarje in l. 1756 4 zvonove.

e. **Pc sv. Ane pri Starem Štatenbergu** je l. 1751 imela 3 oltarje. L. 1756 ni imela stropa in ne križa na prižnici, pač pa 2 zvana in bratovščino sv. Ane. Iz cerkve naj bi odstranili vinsko prešo.

5. **Cerkev sv. Filipa in Jakoba v Laporju** (že 1408 sedež župnije) je l. 1751 imela 4 oltarje. Z glavnega naj bi odstranili darilno skrinjo, bolj zaprli krstilnik in spovednice opremili z rešetkami. L. 1756 je imela 3 oltarje in 3 zvonove, v kapeli privilegiran oltar sv. Barbare z bratovščino, pri krstilniku pa naj bi zamenjali poškodovan bazen in na njegov pokrov namestili figuro J. Krstnika. L. 1760 je bil še vedno aktualen nov krstilnik, opremljen s sliko Jordanskega krsta, v prezbiteriju pa omarica za sv. olja. L. 1766 je bil krstilnik že nov, a še vedno brez slike. L. 1773 je bila cerkev v redu vzdrževana, le gl. oltarju je manjkal posvetilni križ. V tem času je župnija štela 4 pc in 2 kapeli, na njenem ozemlju pa je stal tudi studeniški samostan.

a. **Pc sv. Križa v Poljčanah** (od 1760 sedež župnije) je l. 1751 imela 5 oltarjev s portatili, a premalo spovednic. Na pokopališču je stala kapela sv. Luke in Valentina z neposvečenim oltarjem. L. 1756 sta bila od 5 oltarjev ona Angela Varuha in ŽMB v prizidanih kapelah. Premogla je 4 zvonove in beneficij, ki pa ga je užival krški škof. Dne 6. 7. 1760 je bila pri njej kljub upiranju njenega patrona in advokata studeniškega samostana ustanovljena župnija. L. 1766 je bila cerkev z vsem oskrbljena, vendar pa je bila l. 1773 prižnica brez križa in pokopališče je bilo potrebno izravnave.

b. **Pc MB v Lubečnem** je bila l. 1756 posvečena, imela je 3 posvečene in 2 neposvečena oltarja, med njimi enega brez antependija.

c. **Samostanska cerkev sv. Treh kraljev v Studenicah** (od 1870 sedež župnije) je l. 1751 imela 8 posvečenih oltarjev, od katerih naj bi zadnja 2 (sv. Antona Pad. in F. Ksaverija) odstranili. Na pokopališču je stala ara sv. Trojice, v gradu nad samostanom pa **javna kapela** z oltarjem **sv. Mihaela**, za katero je skrbel samostan. K njemu je spadala tudi **pc sv. Lucije** na javnem pokopališču onkraj Dravinje, ki je premogla 5 oltarjev in bila v redu vzdrževana, a je imela slabo zaprt osarij. L. 1756 je sam. cerkev premogla 7 oltarjev, od katerih sta 2 stala v prizidanih kapelah Rožnega venca in Škapulirske MB, tretji sv. Dominika pa na nunski empori. Takrat je v samostanu živelo 15 nun, 3 seniorke in priorica, zaposlena pa sta bila tudi konfesarij in kooperator.

d. **Pc sv. Križa v gradu Novem Štatenbergu** je bila l. 1751 preposvečena v pc. sv. Dizme. L. 1756 je imela 2 posvečena oltarja, privilegiranega glavnega sv. Križa in prejšnjega glavnega sv. Križa ter oltar BDM, opremljen s portatilom. Prižnica je bila brez križa. Pri kapeli je bil hišni kaplan grofov Attemsov.

6. **Cerkev M. vnebovzjetja v Čirkovcah** (od 1711 sedež trajnega vikariata, od 1785 župnije) je bila l. 1751 v redu vzdrževana, manjkala je le podoba J.

Krstnika na krstilniku. L. 1756 je imela 5 oltarjev s portatili ter bratovščini pri oltarjih sv. Valentina in F. Ksaverija, ki ga je pravkar krasil slikar in je stal v lastni kapeli. Premogla je 3 zvonove. L. 1760 naj bi spovednico prenesli iz zakristije v ladjo in jo opremili z rešetkami. Gl. in F. Ksaverijev oltar sta bila takrat privilegirana, pri zadnjem in Valentinovem pa sta obstajali bratovščini. L. 1766 naj bi v niši ob gl. oltarju uredili omarico za sv. olja, krstilnik naj bi dobil sliko Jordanskega krsta, na pokopališču pa naj bi zidan osarij nadomestil lesenega.

a. **Pc sv. Uršule na studeniškem posestvu v Podgorici** je bila l. 1756 posvečena skupaj z oltarjem, ki pa ni ustrezal, zato ga je bilo treba zamenjati. Imela je 2 zvona.

7. **Cerkev sv. Lovrenca na Dr. p.** (od 1290 sedež župnije) je bila l. 1615 dodeljena leobenskim jezuitom. L. 1751 je imela 4 neposvečene oltarje. L. 1756 je bila pri privilegiranim oltarju sv. Barbare bratovščina, prižnica je bila brez križa. L. 1760 je bilo treba spovednico prestaviti iz zakristije v ladjo in jo opremiti z rešetko ter postaviti križ na omaro za mašne potrebe v zakristiji. L. 1766 je veljala za urejeno, čeprav je l. 1773 premogla le skromno, a z vsem opremljeno zakristijo. Krstilnik blizu vhoda ni bil ograjen. Takrat so ji pripadale 4 pc.

a. **Pc BDM na Ptujski Gori** (od 1787 sedež župnije) je bila posvečena skupaj z 8 oltarji, 9. sv. Križa je stal pod pevsko emporo, 10. sv. Antona Pad. pa na pokopališču. L. 1760 sta bila od 8 oltarjev 2 (ŽMB in F. Ksaverija v kapeli) potrebna popravila.

b. **Pc sv. Lenarta na pokopališču na Ptujski Gori** je l. 1756 imela 3 oltarje brez portatilov, spovednico brez križa in osarij bez mreže, a 2 zvona.

c. **Pc J. Krstnika na Janškem Vrh** je l. 1756 imela 3 neposvečene oltarje. Bila je brez stropa, zakristija brez križa, osarij na pokopališču pa potreben popravlja.

d. **Pc sv. Antona Padovanskega v Mihovcah** je bila nova cerkva z 1 oltarjem. Že l. 1751 so župljani prosili za njeno posvetitev, kar se je zgodilo l. 1756.

8. **Cerkev sv. Martina v Šmartnem na Pohorju** (že 1408 sedež župnije) ni bila posvečena. L. 1756 je imela 6 oltarjev s portatili in 4 zvonove ter 4 pc. L. 1760 je bil gl. oltar privilegirani, oltarja sv. Roka in BDM v kapelah sta imela slabo zaprte grobke, okna na desni strani cerkve so bila potrebna popravila. L. 1766 je bilo župnišče potrebno obnove, les v ta namen naj bi dal grof Jožef Attems.

a. **Pc sv. Henrika (Areha) na Pohorju** je imela za advokata slivniško gospostvo. L. 1756 ni bila posvečena kot tudi ne njeni 3 oltarji. Tik ob cerkvi je stala kapela sv. Lovrenca z neposvečenim oltarjem. Cerkev je premogla le en portatil, spovednice so bile brez rešetk, svetnikove kosti pa so hranili v dragoceni kapsuli iz kristala.

b. **Pc sv. Uršule na Bojtini** je imela za advokata bistriško gospostvo. L. 1756 je bila posvečena, a ne njeni 3 oltarji. Bila je brez stropa in premogla je le en portatil. Pri cerkvi so hranili pozlačeno leseno pušico z relikvijami svetnice.

c. **Pc sv. Primoža na Pohorju** v advokaturi slivniškega gospostva je bila l. 1756 posvečena skupaj s 3 oltarji.

d. **Pc sv. Tomaža na Pohorju** z isto advokaturo je bila posvečena skupaj z gl. oltarjem. Stranska oltarja naj bi obnovili ali pa kar odpravili. Cerkev je namreč stala komaj 20 korakov od prejšnje, zato dejansko sploh ni bila potrebna.

III. Ozemlje nekdanje konjiške pražupnije:

1. **Cerkev cesarske nadžupnije sv. Jurija v Konjicah** (od ok. 1090 sedež pražupnije, od 1738 nadžupnije, od 1910 z nazivom arhidiakonije) je l. 1751

imela 12 oltarjev, od teh 6 opremljenih z beneficiji (sv. Jakoba, Andreja, Duha, Rožnega venca, J. Krstnika ter Erazma in Sebastijana). Ker je oltar sv. Erazma stal na pevski empori, naj bi ga prestavili v ladjo ali v novo zgrajeno roženvenško kapelo, zaradi katere je bilo pri cerkvi še 600 fl dolga. L. 1756 je bilo stanje enako, le da je roženvenški beneficij prevzela bratovščina. Pri cerkvi sta omenjena župnišče in beneficiatna hiša. Omembe vredno je, da je župnija med l. 1704 in 1738 pripadala žičkemu samostanu, nakar je bila osamosvojena kot nadžupnija. L. 1760 so bili 4 oltarji posvečeni, 8 pa jih je imelo portatile, med njimi naj bi oltar sv. Nikolaja ali dostojno uredili ali odstranili. L. 1766 so bili pri cerkvi še 3 beneficiji (Jakoba, Duha in Erazma), nadžupnik pa je bil komisar ter patron in advokat vik. župnij v Čadramu, Zrečah, Tinju, Črešnjicah in Prihovi. L. 1773 se ob 3 kooperatorjih omenjata le še 2 beneficiata.

a. **Pc sv. Ane pri trgu** je do razpusta samostana pripadala Žičam, zato ni bila vizitirana.

2. **Cerkv BDM v Prihovi** (od 1766 sedež vik. župnije) je l. 1751 imela 5 neposvečenih oltarjev, od teh 3 brez portatilov, spovednice pa brez rešetk. L. 1756 je imela 4 zvonove, ki pa jih je nekaj dni po vizitaciji 21. 7. uničila strela, Ko je l. 1766 postala sedež v.ž., so ji priključili

a. **Pc sv. Jošta v Vinarju**, opremljeno s 3 oltarji in prižnico brez križa.

3. **Cerkv Jancza Krstnika v Čadramu** (od 1756 sedež vik. župnije) je l. 1751 imela 6 oltarjev in neograjen krstilnik, manjkali pa sta spovednici in umivalnik. L. 1756 je bil krstilnik že opremljen s pokrovom in sakrarijem, ni pa imel podobe J. Krstnika. L. 1760 je vizitator priporočil, da zaradi asimetričnosti cerkve stari prezbiterij podro in postavijo novega v osi njene stavbe. Ob tem naj bi uredili tudi spovednice in ostalo opremo. Vik. župnija je takrat štela 7 pc, med njimi l. 1766 izločeni cerkvi BDM v Prihovi in sv. Jošta v Vinarju.

a. **Pc sv. Miklavža v Koritnem** je l. 1751 imela 4 oltarje, a je bila brez spovednic ter križev na prižnici in v zakristiji, pač pa sta bili pri njej 2 bratovščini.

b. **Pc sv. Mohorja in Fortunata na Lačni Gori** je l. 1751 imela 3 oltarje, od katerih je bil le gl. posvečen.

c. **Pc sv. Marjete na Koblju** (od 1785 sedež vikariata, od 1891 župnije) je l. 1751 imela 3 oltarje, l. 1756 pa pokopališče in krstilnik, ki je potreboval nov pokrov. Ker je bila cerkev sakramentirana, je bila opremljena z večno lučjo.

d. **Pc sv. Lenarta v Božjem** je l. 1751 in 56 imela 3 oltarje in 2 zvana, a je bila brez spovednic in strop je bil potreben popravila.

e. **Pc sv. Barbare v Markečicah** je l. 1751 premogla 6 oltarjev in 2 bratovščini, a je imela spovednice brez rešetk in zakristijo brez umivalnika. L. 1756 je stal v prizidani kapeli oltar BDM.

f. **Oratorij BDM v Oplotnici** je bil last žičkega samostana. Posvečen je bil l. 1621 v času priorja Gravelija od škofa Siksta Carcana.

4. **Cerkv sv. Egidija v Zrečah** (od 1756 sedež vik. župnije) je imela l. 1751 6 oltarjev ter na pokopališču slabo zaprt osarij, l. 1756 pa 5 oltarjev in 3 zvonove. V bližnjem dvorcu je obstajal bogato opremljen **oratorij BDM**. K župniji je spadalo 6 pc.

a. **Pc sv. Neže na Goliki**, katere patron je bil žički samostan, je l. 1751 imela 4 oltarje in l. 1756 2 zvana. Kljub obstoječi bratovščini se je v cerkvi le redko maševalo.

b. **Pc sv. Martina nad Zrečami** je l. 1751 imela 3 oltarje in bratovščino, a le 4 maše letno. L. 1756 je premogla 2 zvana.

c. **Pc sv. Kunigunde v Gorenju** (od 1788 sedež župnije) je l. 1751 imela 5 oltarjev, od teh enega v prizidani kapeli, 3 zvonove in 3 bratovščine. L. 1756 se je vedelo, da je bila nekoč "župna" (pač vikariatna). Zato je bila sakramentirana. V njej so namreč izmenjaje z ž.c. v Zrečah hranili Najsvetejše.

d. **Pc sv. Pankracija v Jamniku** je l. 1751 imela 3 oltarje ter l. 1756 2 zvana in bratovščino. Pri njej je bil sedež beneficija, ki ga je zasedal zreški župnik.

e. **Pc sv. Jakoba na Resniku** je l. 1751 imela 4 oltarje, l. 1756 2 zvana, prižnico brez križa, bratovščino in listino o odpustkih pri gl. oltarju iz leta 1525.

f. **Pc sv. Križa na Križevcu** je l. 1751 imela 3 oltarje, l. 1756 2 zvana, prižnico brez križa in več raztrganih antependijev.

5. **Cerkev sv. Duha v Ločah** (od 1756 sedež vik. župnije) je l. 1751 imela 5 oltarjev, a je potrebovala 2 novi spovednici. L. 1756 sta 2 od oltarjev stala v prizidanih kapelah. Krstilnik je bilo treba opremiti s sliko J. Krstnika, na pokopališču pa urediti osarij. Premogla je 3 zvonove. L. 1766, ko so bile spovednice še brez podob, je imela 2 pc.

a. **Pc sv. Petra v Žičah** (od 1789 sedež župnije) je l. 1751 imela 4 oltarje potrebne obnove, potrebovala pa bi spovednico in križ na pokopališču. L. 1756 je imela 3 oltarje in 2 zvona.

b. **Pc sv. Jerneja pri Ločah** (od 1788 sedež vikariata, od 1891 župnije) je l. 1751 imela 4 oltarje, a nobene spovednice. L. 1756 naj bi na pokopališču uredili osarij.

c. **Privaten oratorij v gradu Pogledu** je imel l. 1756 oltar BDM in lastnega kaplana.

6. **Cerkev sv. Petra in Pavla na Tinju** (že 1332 sedež vikariata, ok. 1500 vik. župnije) je l. 1756 imela 3 oltarje ter kapelo Božjega groba z oltarjem in bratovščino. Stela je 3 pc.

a. **Pc sv. Ulrika** je l. 1756 premogla 6 oltarjev in bratovščino, a nobene spovednice.

b. **Pc sv. Treh kraljev na Planini** je l. 1756 imela 5 pomanjkljivo opremljenih oltarjev, bila je brez spovednice.

c. **Pc sv. Venčeslava v Ložnici** (od 1787 sedež vikariata, od 1891 župnije) je l. 1756 premogla pokopališče in krstilnik ter imela 4 oltarje, od teh 2 s portatili.

7. **Cerkev DM v Črešnjicah** (že 1402 sedež vik. župnije) je l. 1756 imela 7 oltarjev, od teh 5 s portatili, 3 zvonove in bratovščino. L. 1766 naj bi popravili okna v koru zlasti za oltarjem, prebelili stene in oboke ter popolnoma obnovili ostreže in streho.

8. **Cerkev Marijinega obiskanja v Špitaliču** je bila do razpusta žičke kartuzije njena zunanja cerkev, zato ni bila vizitirana. Po razpustu samostana l. 1782 je bila najprej pc notranje cerkve J. Krstnika, leta 1808 pa je sama postala sedež župnije.

IV. Ozemlje nekdanje šmartinske pražupnije:

1. **Cerkev cesarske, med 1751–1762 opatijske nadžupnije sv. Martina v Šmartnem pri Slovenj Gradcu** (od 10. stol. sedež župnije) je bila posvečena in sedež komisariata. Leta 1751 je imela 7 oltarjev, 2 bratovščini ter na pokopališču kapelo Jezusovega imena in zanemarjen osarij. Bila je v redu vzdrževana, vendar je imela premalo spovednic. L. 1756 je bil med 7 oltarji Apostolov v nastajanju, gl. privilegiran, oni sv. Mihaela pa je hranil relikvije. Pri kapeli na pokopališču se je zaključeval križev pot s 14 postajami z bližnjega Homca. Pri cerkvi so bili 3, pri kapeli 1 zvon. L. 1760 je bilo stanje enako. Omarica za sv. olja ob gl. oltarju je bila že narejena, treba pa je bilo še izravnati tlak, spraviti spovednice iz zakristije v ladjo in jih opremiti s podobami. Nadžupnik Jožef Schrekingner (+1758) je v župnišču ustanovil oratorij, ki ga je usposobil šele njegov naslednik Martin Ferdinand Bartholotti (1758–62–85) z materjo, posvetil pa nadškof 26. 8. 1760.

L. 1766 naj bi cerkev prebelili in lepše okrasili. Pri njej so bili zaposleni nadžupnik Nikolaj Vitnič, 2 kooperatorja in supernumerarij. Pri župniji je bilo 9 pc.

a. **Pc BDM na Homcu** je l. 1751 imela 5 oltarjev, od teh 2 privilegirana in 2 neposvečena, ter bratovščino škapulirske MB. L. 1756 je bilo stanje oltarjev enako, le da so medtem zadnja 2 poslikali in pozlatili. K cerkvi so prizidali novo zakristijo. L. 1760 so omenjeni le 4 oltarji, l. 1766 in 73 ni bila vizitirana.

b. **Pc sv. Jakoba v Pamečah** (od 1787 sedež kuracije, od 1797 župnije) je l. 1751 štela 3 posvečene in urejene oltarje, ni pa imela spovednice. L. 1756 so oltarji veljali za sodobno okrašene, le da stranska nista bila posvečena. Cerkev je bila še vedno brez spovednic, a je imela 3 zvone. L. 1766 se omenja, l. 1773 pa ne.

c. **Pc sv. Jurija pri Gallenhofnu na Legnu** je bila l. 1751 posvečena. Imela je 3 oltarje, od katerih 1 ni bil posvečen, a nobene spovednice, manjkal pa je tudi križ na prižnici. L. 1756 in 60 je bilo stanje oltarjev enako. Pokopališče pri cerkvi ni bilo več v rabi. L. 1773 se ne omenja.

d. **Pc Antona Pad. pri gradu Gradišče** je l. 1744 skupaj s 3 dobro urejenimi oltarji posvetil ljubljanski škof. L. 1756 je bil gl. oltar privilegirani in z bratovščino, vendar pa prižnica brez križa. Cerkev je vzdrževalo gospostvo Gradišče, ki je bilo takrat v lasti Gaisruckov.

e. **Pc sv. Andreja na Brdah** je bila posvečena skupaj s 3 oltarji. L. 1751 je bila brez spovednic, a je l. 1756 imela 2 zvona in l. 1760 3 oltarje.

f. **Pc sv. Ulrika v Dolzah** je bila l. 1751 posvečena skupaj s 3 oltarji. Ni imela spovednic in ne križev na prižnici in v zakristiji, kjer tudi ni bilo klečalnika in umivalnika. L. 1756 so oltarji potrebovali nove antependije, prižnica pa je bila še vedno brez križa, a je cerkev imela 2 zvona.

g. **Pc sv. Duha v Podgorju** l. 1751 ni bila posvečena. Imela je 3 oltarje, od teh 1 s portatilom, prižnico in zakristijo brez križev, manjkali so klečalnik, umivalnik in spovednica. L. 1756 je bila posvečena skupaj z gl. oltarjem, od ostalih 2 s portatiloma je imel zadnji slab antependij. Premogla je 3 zvonove.

h. **Pc Janeza Nepomuka pri Hartenštajnu** je bila l. 1751 posvečena skupaj z edinim oltarjem. Bila je v oskrbi gospostva Hartenstein (baronov Kulmerjev). L. 1760 je premogla 2 oltarja.

i. **Pc sv. Magdalene na Brdah** ni bila posvečena. L. 1751 je imela 3 oltarje, od katerih je le 1 imel portatil. Bila je brez spovednic, križa na prižnici in zakristije ter z vegastim tlakom in poškodovano sliko na oltarju J. Evangelisti. V njej sta bila najdena zelo stara misal in ritual, ki so ju odnesli v nadškofijsko knjižnico v Gorici. L. 1756 so imeli vsi 3 oltarji portatile, manjkala pa sta križ na prižnici in še vedno spovednica. L. 1760 in 1773 se omenja le sumarno.

j. **Oratorij v dvorcu Legnu** z oltarjem sv. Družine je bil l. 1756 v oskrbi grofa Žige Thurna.

2. **Cerkev sv. Petra in Pavla v Vitanju** (že 1323 sedež vik. župnije, od 1788 župnije) je bila l. 1751 posvečena skupaj z 8, z vsem opremljenimi oltarji, medtem ko je bil 9. neposvečen. V cerkvi naj bi bile vsaj 4 spovednice z rešetkami, sakrarij, pokopališče in osarij pa naj bi se boljše čuvali. L. 1756 je premogla 7 posvečenih oltarjev in 2 s portatili v kapelah, pri onem, posvečenem ŽMB, je bila bratovščina, pri F. Ksaverijem pa ne. Medtem ko se je krstilnik slabo zapiral, je bilo pokopališče obzidano in osarij dobro zaprt. Imela je 4 zvonove. L. 1760 je bilo stanje enako. Ob gl. oltarju naj bi uredili omarico za sv. olja, novi krstilnik pa naj bi bil iz marmorja. Pri cerkvi s 6 pc so bili zaposleni župnik, 2 kooperatorja in kaplan Zamlikovega beneficija sv. Gašperja. L. 1773 bi bilo treba notranjščino cerkve in zakristije prebeliti, dati rešetke na spovednice in pri gl. oltarju končno napraviti omarico za sv. olja. Na splošno je bila v tem času cerkev precej zanemarjena.

a. **Pc sv. Jerneja (sedaj Antona) v Breznu** je bila l. 1751 posvečena. Od 5 oltarjev je bil 1 s portatilom, ostali neposvečeni. Oltar sv. Antona Pad. je bil privilegiran in z bratovščino. V cerkvi so manjkale spovednice, v zakristiji klečalnik, umivalnik in križ. L. 1756 je bilo stanje enako, le da sta bila 2 oltarja posvečena ter da je bil oltar sv. Antona obnovljen. Po njem so cerkev imenovali tudi Antonovo. V enakem stanju je bila v letih 1760 in 73.

b. **Pc sv. Marjete v Doliču** l. 1751 ni bila posvečena. Od 3 oltarjev sta bila 2 s portatiloma, prižnica je bila brez križa in zakristija brez umivalnika. L. 1756 je bila posvečena, a ne oltarji, imela je 2 zvona.

c. **Pc sv. Lamberta v Skomarjah** (od 1788 sedež župnije) l. 1751 ni bila posvečena, saj je bilo v njej letno le po 6 maš. Imela je 3 oltarje, a le 1 portatil. Njen odvetnik je bilo gospostvo Jamnik. L. 1756 je imela uničen strop, vendar pa 2 zvona. Manjkale so spovednice ter križa na prižnici in v zakristiji. Ko so glavne pomanjkljivosti odpravili, so l. 1766 predlagali ustanovitev vikariata pri njej, kamor naj bi se priselil beneficiat iz Vitanja.

d. **Pc Marije Pomočnice na Hribcu (Hribu veselja, Koglu) pri Vitanju** l. 1751 ni bila posvečena. Bila je sodobne gradnje in v redu vzdrževana. Imela je oltar s portatilom. L. 1756 še ni bila čisto dokončana, imela je 2 oltarja s portatiloma, 3 zvonove in križ na prižnici. L. 1760, 66 in 73 je veljala za dobro urejeno cerkev.

e. **Pc sv. Vida v Hudinji** je bila l. 1751 posvečena skupaj s 3 oltarji. Veljala je za revno in zanemarjeno ter je bila brez spovednice. L. 1756 je imela vse potrebne križe in spovednico ter 2 zvona, a ni imela stropa. L. 1760 se omenja, da je pod patronatom gospostva Jamnik.

f. **Pc sv. Lovrenca v Stranicah** (od 1788 sedež župnije) je l. 1751 veljala za posvečeno, a je bila brez spovednic. L. 1756 je imela 5 oltarjev, med njimi je bil gl. poškodovan, zato naj bi dobil portatil. Spovednic še vedno ni bilo, zato pa 2 zvona. L. 1760 je bila z vsem opremljena.

g. **Oratorij v gosposčinski stavbi v Vitanju** je premogel oltar sv. Lovrenca.

3. **Cerkev Janeza Krstnika v Šentjanžu pri Dravogradu** (že 1483 sedež vikariata, 1744 vik. župnije, od 1796 župnije) l. 1751 ni bila posvečena, a je imela 5 posvečenih oltarjev. Potrebovala bi še drugo spovednico, nekaj več okrasja v koru in nov krstilnik. L. 1756 je imela 3 zvonove, nov krstilnik pa naj bi dobil še figuro Jordanskega krsta. L. 1760 je bil oltar BDM privilegiran in z bratovščino. Takrat so ugotovili, da niso posvečeni ne cerkev ne oltarji, ki imajo portatile. Tlak je bil potreben obnove. Nedavna pozidava zvonika je precej načela cerkveno blagajno. L. 1766 je bilo pokopališče v redu, cerkev posvečena in dobro urejena, vendar precej ozka, zato naj bi jo povečali. Pri njej je stal novo zgrajeni zvonik.

a. **Pc sv. Ožbalta in Jerneja na Ožbaltskem vrhu** je bila l. 1751 posvečena, dobro urejena in imela je 3 oltarje, od katerih je bil gl. posvečen. L. 1756 je manjkal križ na prižnici, imela pa je 2 zvona.

b. **Pc ZMB pri gradu Bukovju** l. 1751 ni bila posvečena niti dobro vzdrževana. Imela je oltar, ki so ga ravno postavljali. Gospostvo Bukovje (baronesa Javornik) je bilo njen advokat. L. 1756 je bila brez križa v zakristiji, imela pa je 2 zvona.

c. **Pc sv. Petra na Kronske gori** (od 1786 sedež kuracije, od 1891 župnije) je bila sodobne gradnje. Imela je 3 oltarje s portatili. Graditi jo je začel šmartinski nadžupnik J. Schrekingner l. 1740 na šentpavelskem zemljišču, zato je bila do l. 1756 šmartinska pc. Takrat je imela še vedno 3 oltarje, ne pa rešetk na spovednicah. L. 1760 je bila posvečena.

4. **Cerkev sv. Nikolaja pri Vodrižu** (že 1498 sedež župnije) je bila l. 1751 posvečena in je imela 4 oltarje, od teh 3 posvečene, privilegiranega sv. Erazma pa s portatilom in bratovščino. V cerkvi je bilo vse v redu, le v zakristiji ni bilo umivalnika, na spovednici rešetk in s tabernaklja bi bilo treba odstraniti sliko. Njen patron in advokat je bilo gospostvo Vodriž. L. 1756 naj bi popravili tlak okoli krstilnika in odstranili nekaj raztrganih slik. Pokopališče in osarij sta bila dobro zaprta, v zvoniku so viseli 3 zvonovi. L. 1760 naj bi izravnali cerkveni tlak, dali križ na prižnico, obnovili podstavke stranskih oltarjev in uredili omarico za sv. olja pri gl. oltarju. L. 1766 je bila v redu, l. 1773 se ne omenja.

a. **Kapela v gradu Vodrižu** je l. 1751 imela oltarja sv. Roka in sv. Ane, ki enako kot kapela nista bila posvečena, čeprav je stal na gl. tabernakelj. L. 1756 je govora o pc sv. Jakoba in Krištofa v gradu Vodrižu, ki naj bi bila nekoč župna, a so njen sedež zaradi motenja grajskih prebivalcev prestavili k dotedanji pc sv. Nikolaja. Bila je posvečena, imela je 3 oltarje, od teh je bil gl. posvečen, stranska pa s portatiloma. V njej so hranili več relikvij. L. 1766 se pri njej omenja kaplan.

b. **Pc sv. Helene na Graški Gori**, katere advokat je bilo gospostvo Vodriž, je l. 1756 imela 3 posvečene oltarje in 2 zvona, vendar prižnico brez križa in slabe antependije. L. 1760 je imela vegast tlak, križa na prižnici še vedno ni bilo in tudi ne umivalnika v zakristiji. L. 1766 je veljala za urejeno.

5. **Cerkev sv. Vida nad Valdekom** (že 1594 sedež vikariata, 1756 vik. župnije, od 1770 župnije) je bila l. 1751 posvečena, od 4 oltarjev pa le 2, a so bili vsi potrebni popravil, kar je veljalo tudi za krstilnik, ki mu je manjkalo sakrarij. Postavili naj bi 2 spovednici v ladji ter križ in umivalnik v zakristiji. L. 1737 so hoteli pri cerkvi zgraditi kapelo sv. Valentina in ustanoviti bratovščino, a jim je to preprečil nadžupnik, ki je dal 22 mer apna prepeljati na gradbišče pri svojem žu pnišču, ostanek pa je prepustil baronu Kulmerju za obnovo njegovega gradu. L. 1756 je bil oltar sv. Valentina privilegiran in z bratovščino, krstilnik je potreboval podobo Jordanskega krsta, osarij na pokopališču pa mrežo. L. 1760 sta bila gl. oltar in njegov tabernakelj nova in še neposlikana, omarica za sv. olja pa je že stala ob njem. L. 1766 so zgradili novo župnišče na pogorišču prejšnjega. Krstilnik je potreboval nov kamnit bazen. L. 1773 naj bi postavili nov zvonik.

a. **Pc sv. Ruperta v Završah** je bila l. 1751 posvečena, ne pa njeni 3 oltarji, zato naj bi gl. l. 1756 dobil portatil, stranska pa antependija. Pri cerkvi sta bila 2 zvona. L. 1760 so bili vsi oltarji opremljeni s portatili, zelo vlažno menzo gl. oltarja naj bi osušili, izravnali tlak, povečali okna in popravili 2 antependija. L. 1766 je bilo treba prižnico opremiti s križem.

b. **Pc sv. Florijana v Doliču** (od 1791 sedež kuracije, od 1873 župnije) je bila l. 1751 in 56 posvečena. Imela je 5 oltarjev, od teh 2 s portatiloma, 4 pa z raztrganimi antependiji, ter 2 bratovščini. Spovednice ni imela, kot tudi ne umivalnika, klečalnika, omare za posodje in križa v zakristiji, imela pa je 2 zvona. L. 1760 je bilo stanje enako, le da je že imela 2 spovednici in še 3. bratovščino.

6. **Cerkev sv. Marjete v Kotljah** (že ok. 1450 sedež vik. župnije, od l. 1783 župnije) je l. 1751 imela 4 oltarje, od teh 1 s portatilom. Krstilnik je bil brez podobe J. Krstnika, zakristija umivalnika, cerkev pa vsaj dveh spovednic. L. 1756 je bila posvečena, enako gl. oltar, 4. stranski pa ne. Popraviti je bilo treba nekaj antependijev, zgraditi osarij na pokopališču in krstilnik opremiti s kipom J. Krstnika. V zvoniku so viseli 3 zvonovi. L. 1760 si bili gl. in 3 stranski oltarji posvečeni, eden pa s portatilom, a so vsi imeli razpokane menze, narejene iz malte. Privilegiran oltar RT z bratovščino in Florjanov oltar sta stala v kapelah. Ob gl. oltarju je manjkala omarica za sv. olja. L. 1766 je bila v redu, potrebno jo je bilo le prebeliti in bolje okrasiti. Pripadale so ji 3 pc.

a. **Pc sv. Mohorja in Fortunata pri Šrotenuku**, ki je bil njen advokat, l. 1751 ni bila posvečena, enako ne 3 oltarji. Imela je slab kor. L. 1756 je bila posvečena s 3 oltarji, ni pa imela križa na prižnici in ne spovednice, pač pa 2 zvonova. L. 1760 je samo omenjena.

b. **Pc sv. Neže na Brđinah** je bila l. 1751 posvečena, od 3 oltarjev pa le glavni. L. 1756 ni imela križa na prižnici in ne spovednice.

c. **Pc sv. Roka in Sebastijana v Selah** (od 1783 sedež kuracije, od 1891 župnije) je bila l. 1751 posvečena, ne pa 4 oltarji z 1 samim portatilom. L. 1756 je bilo stanje oltarjev enako, ni pa imela križa na prižnici, pač pa 3 zvonove. L. 1760 se samo omenja.

7. **Cerkev cesarske nadžupnije sv. Nikolaja v Vuzenici** (že 1238 sedež vik. župnije, od 1254 župnije, v 18. stol. tudi komisariata) je l. 1751 imela 7 oltarjev, od teh 2 neposvečena in 1 brez portatila. Spovednice naj bi iz zakristije prestavili v ladjo in jih opremili z rešetkami, osarij pa zaprli z mrežo. L. 1756 sta bila gl. in Križev oltar privilegirana, pri zadnjem je obstajala bratovščina. Stene so bile potrebne beleža, sramotilnik na pokopališču vzravnave, zbrane kosti pa spravila v novem osariju. V zvoniku so viseli 4 zvonovi. V koru so bile na vsaki strani gl. oltarja naslikane podobe župnikov iz 5 stoletij in opremljene z njihovimi imeni. Patronat nad benificijem BDM je imel nadžupnik. L. 1760 je bil od oltarjev le gl. posvečen, ostali s portatili. Nabavili naj bi nov krstilnik, opremljen s sliko Jordanskega krsta, prestavili prižnico in prebelili cerkveno notranjščino. L. 1766 je bila pretežno v redu, enako pokopališče. Nadžupnijo so upravljali nadžupnik in 2 kooperatorja, vikarja v Ribnici in pri sv. Antonu na Pohorju ter benificiat v Trbonjah. Nadžupnik je ob tej vizitaciji obljubil nadškofu več knjig iz svoje bogate knjižnice za potrebe duhovniškega seminarja v Gorici.

a. **Pc sv. Vida nad Sekožnom** je bila l. 1751 posvečena, enako 3 oltarji, ki so jim manjkali križi, svečniki in table, prižnici pa križ. L. 1756 je bilo treba gl. oltar učvrstiti, na prižnico pa dati križ.

b. **Pc sv. Nikolaja** neznane lokacije l. 1751 ni bila posvečena. Od 3 oltarjev sta bila 2 opremljena s portatili, spovednice ni bilo, zato pa je obstajala bratovščina BDM in na pokopališču je bil primerno zaprt osarij. V naslednjih vizitacijah se cerkev ne omenja več.

c. **Pc sv. Antona Pad. na Pohorju** (od 1760 sedež vik., od 1891 sam. župnije), katere advokat je bil marenberški samostan, l. 1751 ni bila posvečena. Od 4 oltarjev sta bila 2 brez portatilov, prižnica in zakristija brez križev ter spovednice brez rešetk. L. 1756 je bilo stanje enako, le da je križ manjkal tudi na oltarju sv. Uršule. V zvoniku so viseli 3 zvonovi. Pri cerkvi je obstajala bratovščina Antona Pad. Ker je bila cerkev nova, velika in lepa, so verniki želeli njeno posvetitev, kar se je uresničilo l. 1760, ko je postala sedež vik. župnije. Takrat so popravili njene strehe, obzidali pokopališče, dali križ na prižnico, postavili krstilnik in spovednice ter poglobili grobke pri vseh 4 oltarjih, pripravili pa so tudi leseno rdečo hišo za bivanje vikarja. Priključili so ji pc sv. Primoža in Felicijana.

d. **Pc BDM na Kamnu v Rupah**, katere advokat je bil marenberški samostan, je bila posvečena kot tudi 2 od 3 oltarjev. L. 1751 ni bilo križev na prižnici in v zakristiji, ki je bila tudi brez umivalnika, spovednice pa brez rešetk. Četrty oltar, posvečen passauski Mariji, ki je bil opremljen s portatilom, a je bil brez križa, je stal v kapeli ob cerkvi. L. 1756 je bilo stanje enako.

e. **Pc od 1785 kapela sv. Florjana v trgu** ni bila posvečena. L. 1751 je imela oltar s portatilom in slabo pričvrščeno sliko, ki je l. 1756 potreboval nov antependij.

f. **Pc sv. Lovrenca v Vuhredu** (od 1760 sedež vik., od 1891 sam. župnije), katere advokat je bil marenberški samostan, je l. 1751 imela 3 oltarje, od teh 2 neposvečena in slabo opremljena. V zakristiji ni bilo križa. Imela je vegast tlak, slab strop in zanič streho. L. 1756 je veljala za posvečeno, ne pa njeni 3 oltarji. Na prižnici še vedno ni bilo križa.

g. **Pc sv. Primoža in Felicijana na Pohorju** (od 1844 sedež vik., od 1891 sam. župnije) l. 1751 ni bila posvečena. Imela je 4 oltarje, od katerih je bil gl. umazan, ostali pa nepopolni. V zakristiji ni bilo umivalnika, v cerkvi ne spovednic. L. 1756 je bila posvečena, enako kot gl. oltar, 3 stranski pa ne. Stavba in prižnica sta bili v slabem stanju, zato naj bi ju čimprej popravili. Premogla je 2 zvona.

h. **Pc sv. Križa v Trbonjah** (od 1760 sedež vik., od 1891 sam. župnije) l. 1751 ni bila posvečena. Imela je 3 oltarje, od teh 2 brez portatilov in 1 brez antependija. V zakristiji so manjkali križ, umivalnik in klečalnik, bila je tudi brez spovednic in križa na prižnici. L. 1756 je bila posvečena, ne pa oltarji, še vedno je manjkal križ na prižnici, imela pa je 2 zvona. L. 1758 je bila na novo zgrajena. L. 1760 je postala sedež v. ž., h kateri so priključili pc. sv. Daniela. Takrat še ni bila posvečena kot ne 3 oltarji, opremljeni s portatili. Potrebovala je še precej opreme: orgle naj bi dobila iz priključene pc, lesen tabernakelj naj bi poslikali, za stranska oltarja nabavili portatila, prestavili spovednico iz zakristije v ladjo, uredili omarico za sv. olja pri gl. oltarju in dokončali stavbna dela pri cerkvi.

i. **Pc sv. Daniela pri Trbonjah** l. 1751 ni bila posvečena. Imela je 3 nepopolne oltarje, prižnico in zakristijo brez križa in bila je brez umivalnika in spovednice. L. 1756 je bila posvečena skupaj z gl. oltarjem, ki je rabil nov antependij in sliko, prižnica je bila še vedno brez križa. Premogla je 2 zvona in orgle, ki pa jih je morala po l. 1760 odstopiti ž.c. v Trbonjah.

j. **Pc J. Krstnika nad Dravčami** je bila l. 1751 posvečena. Imela je 3 urejene oltarje, ne pa spovednice. L. 1756 sta ji manjkala križa na prižnici in gl. oltarju. Zvonik, v katerem sta visela 2 zvona, je bil potreben popravila.

8. **Cerkev sv. Jerneja v Ribnici na Pohorju** (že 1372 sedež vik. župnije) je bila l. 1751 posvečena. Od 5 oltarjev je bil 1 z bratovščino Brezmadežne, 1 s portatilom in 1 eksekrikan. Slabo zaprta sta bila tabernakelj in krstilnik, manjkale so rešetke na 3 spovednicah in sakrarij pri krstilniku. L. 1756 sta bila posvečena gl. in Katarinin oltar, ostali 3 pa ne, čeprav je bil oni Brezmadežne privilegirani in z bratovščino. Spovednice so bile še vedno brez rešetk, v zvoniku pa so viseli 4 zvonovi. L. 1760 je bil posvečen le gl. oltar, ostali 4 so imeli portatile. Premogla je 2 spovednici, ne pa omarice za sv. olja pri gl. oltarju. L. 1766 sta bila potrebna popravila zvonik in cerkvena streha. Imela je 3 pc.

a. **Pc sv. Bolfenka v Hudem Kotu**, katere advokat je bil marenberški samostan, je bila l. 1751 posvečena, imela je 3 oltarje, a nobene spovednice. L. 1756 je bila brez stropa in spovednice ter brez križev na prižnici in v zakristiji.

b. **Pc sv. Lenarta v Ribnici** je bila l. 1751 posvečena skupaj s 3 oltarji, a je bila brez spovednice. L. 1756 ni imela križa na prižnici, pač pa 3 zvonove. L. 1760 je bilo zaželeno, da bi zidan zvonik nadomestil lesenega.

c. **Pc J. Krstnika na Janževskem vrhu**, katere advokat je bil marenberški samostan, l. 1751 ni bila posvečena. Bila je brez pokopališča in v mizernem stanju. Imela je 3 oltarje, a nobene spovednice. L. 1756 so bili vsi 3 oltarji brez antependijev, stranska tudi brez portatilov in manjkal je križ na prižnici.

V. Ozemlje nekdanje starotrške pražupnije

z župnijami sv. Pankracija-Radegunde v Starem trgu, sv. Elizabete v Slov. Gradcu, sv. Daniela na Razboru, sv. Egidija v Šentilju pod Turjakom in sv. Ulrika v

Podgorju je od leta 1533 pripadalo ljubljanski škofiji, zato s strani oglejskega patriarhata in po l. 1751 goriške nadškofije ni bilo vizitirano.

VI. Ozemlje nekdanje pliberške pražupnije

z župnijami sv. Ožbalta v Črni, sv. Daniela v Šentanelu, sv. Magdalene v Javorju, sv. Jakoba v Koprivni, sv. Ulrika v Strojni in sv. Jakoba v Mežici je z izjemo eksimiranih župnij v Prevaljah in Libeličah od leta 1461/63 pripadalo ljubljanski škofiji, zato s strani oglejskega patriarhata in po l. 1751 goriške nadškofije ni bilo vizitirano.

1. **Cerkev BDM na jezeru v Prevaljah** (že 1335 sedež vik. župnije, pred 1500 župnije) je spadala pod patronat jezuitskega kolegija iz Celovca. Ta je l. 1604 nasledil takrat razpuščeno proštno v Dobrli vasi, njega pa l. 1773 Študijski sklad. L. 1751 je imela 5 oltarjev, od teh gl. posvečenega, stranske pa s portatili. Na pokopališču sta stala osarij in kapela sv. Mihaela z oltarjem, opremljenim s portatilom. K župniji je spadalo 7 pc.

a. **Pc sv. Ilije v Guštanju-Ravnah** (od 1861 sedež župnije) je bila posvečena. Od 5 oltarjev so 4 imeli portatile, pri privilegiranem oltarju sv. Križa je bila bratovščina, na krstilniku ni bilo slike J. Krstnika, spovednice so bile brez rešetk, oltarji potrebni popravit. Pri cerkvi je obstajal beneficij.

b. **Pc sv. Antona opata v Guštanju** je imela 4 oltarje, od teh 2 posvečena in 2 s portatiloma.

c. **Pc sv. Barbare v Zagradu** je bila posvečena. Imela je 5 oltarjev, od katerih je bil gl. posvečen, oni sv. Jožefa pa v lastni kapeli in z bratovščino.

d. **Pc sv. Lenarta na Platu** je bila posvečena skupaj z 2 oltarjema od treh.

e. **Pc J. Krstnika na Polani** je bila posvečena, od 4 oltarjev so bili 3 posvečeni, oni sv. Jakoba pa s portatilom.

f. **Pc sv. Bolfenka v Zg. Lešah** je bila posvečena, od 4 oltarjev pa 2. Oltar sv. Valentinov škofa in duhovnika je stal v kripti.

g. **Pc sv. Ane v Sp. Lešah** je bila posvečena skupaj s 3 oltarji.

2. **Cerkev sv. Martina v Libeličah** (že pred 1132 sedež župnije). Njeni patroni so bili isti kot pri Prevaljah. L. 1751 je imela 6 oltarjev, 5 posvečenih in 1 s portatilom. Kapela sv. Mihaela na pokopališču je bila z oltarjem vred posvečena. Cerkev in pokopališče sta bila v redu, le pri osariju naj bi popravili vrata in lino zaprli z mrežo.

a. **Pc sv. Jere v Bukovski vasi** na meji z v. ž. v Šentjanžu pri Dravogradu je bila l. 1751 posvečena skupaj s 3 oltarji.

b. **Pc sv. Andreja v Črnečah** (od 1891 sedež župnije) je bila l. 1751 posvečena, enako gl. oltar, medtem ko sta posvečena stranska stala na pokopališču. Cerkev je bila sakramentirana, zato so v njej hranili Najsvetejše. Premogla je krstilnik in pokopališče, a je bila brez duhovna, saj je kuracija pri njej nastala šele l. 1811.

c. **Privaten oratorij v palači grofov Stamferjev** l. 1751 ni bil vizitiran.

Iz vizitacijskih zapisnikov iz let 1751-73 je razvidno, da je bilo ozemlje, pripadajoče goriški nadškofiji, razdeljeno na Savinjski in Podjurski arhidiakonot ter dalje na komisariate s sedeži v Hočah, Slov. Bistrici, Konjicah in Zavrču ter Šmartnem, Vuzenici in Prevaljah. Kot nadžupnije so veljale one v Hočah, Konjicah, Šmartnem in Vuzenici, kot župnije one v Slov. Bistrici, Slivnici, Sp. Polskavi, Šmartnem na P., Črešnjevcu, Laporju, Lovrencu na Dr. p., Majšperku, Vidmu, Zavrču, Lovrencu na P., Vodrižu, Prevaljah in Libeličah, kot vik. župnije pa one v Ribnici na P., Rušah, Limbušu, Tinju, Črešnjicah, Vitanju, Šentjanžu pri Dravogradu, Kotljah, Vidu nad Valdekom, Cirkovcah, Hajdini, Cirkulanah

in Žetalah. Šlo je torej za 31 župnijskih enot, ki se jim je v času vizitacij pridružilo 11 novo ustanovljenih večinoma vik. župnij v Staršah, Leskovcu, Makolah, Poljčanah, Prihovi, Čadramu, Zrečah, Ločah, Antonu na P., Vuhredu in Trbonjah, tem pa v času jožefinskih reform še 12 v Podlehniku, Stopercah, Zg. Polskavi, Framu, Ptujski Gori, Špitaliču, Skomarjah, Stranicah, Kunigundi na P., Žičah, Kronski gori in Pamečah, tako da jih je bilo na koncu 18. stoletja 54. V 19. stoletju je vzniknilo še 11 župnij: v Doliču 1873, Selah 1891, Ravnah 1861, Črnečah 1891, Studenicah 1870, Ložnici 1891, Jerneju pri Ločah 1891, Keblju 1891, Magdaleni na Bregu pri Mariboru 1863, Puščavi 1874, Primožu na P. 1844 in v 20. stoletju ena na Studencih pri Mariboru 1940, tako da je njihovo število narastlo na 66.

Na ozemlju ljubljanske škofije, organiziranem v komisariata Stari trg in Pliberk, so obstajale vik. in sam. župnije v Starem trgu, Slov. Gradcu, Šentilju pod Turjakom, Črni in Šentanelu, ki so se jim pridružile one v Mežici 1783, Koprivni 1791, Javorju 1791, Strojni 1788, Razboru 1788 in Podgorju 1891, kar je nanese 11 župnij. Seštevek obeh skupin župnij je znesel 77, kolikor jih je obstajalo na začetku zadnje svetovne vojne. Poleg cerkva, ki so bile ali so postale v 2. pol. 18. in 19. stoletju župne, je na obravnavanem ozemlju obstajalo še 114 podružnih cerkva (28 na ozemlju nekdanje hoške, 20 slivniške, 13 konjiške, 27 šmartinske in 7 pliberške pražupnije ter 19 na ozemlju ljubljanske škofije), 17 grajskih (v Hompošu, Radvanju, Fali, Ravnem polju, Turnišču, Borlu, Majšperku, Račah, Slivnici, Slov. Bistrici, Statenbergu, Oplotnici, Pogledu, Legnu, Vitanju, Vodrižu in Črnečah) in več javnih kapel. Seštevek župnih in podružnih cerkva je dosegel številko 191, seštevek grajskih in javnih kapel z mašnimi pooblastili pa okoli 30.

Ker so večje cerkve premogle po več oltarjev (npr. sv. Ane na Gori, Hočah, Limbušu, Podlehniku, Šmartnem na P., Čadramu, Markečicah, Zrečah, Libeličah... po 6, na Plešivcu, Črešnjicah, Šmartnem pri Sl. G., Vuzenici po 7, Rušah, Lovrencu na P., Slivnici, Slov. Bistrici, Studenicah po 8, Vitanju 9, Ptujski Gori 10 in Konjicah celo 12), večinoma pa po 3, lahko vzamemo za povprečje vsaj po 4 oltarje na cerkev, kar znese, upošteva tudi kapele, preko 600 oltarjev. S podobnim izračunom pridemo do okoli 300 zvonov, 160 prižnic, 80 orgel in mnoge druge opreme, ki je napolnjevala cerkve in njihove spremne stavbe. Iz teh izračunov spoznamo, koliko likovnega bogastva je bilo zbranega v naših relativno skromnih cerkvah in kolikšno umetnostno vlogo (tudi besedno in glasbeno) je odigrala baročna cerkev pri posredovanju svojega poslanstva med verniki (dejansko narodom). Izračun je seveda le približen, saj bo temeljitejša analiza takratnega umetnostnega stanja mogoča šele po prikazu tudi drugega dela obravnavanega ozemlja, ko bodo podatki popolnejši in pregled celovitejši.

Pri primerjavi s stanjem cerkva tik pred 2. svetovno vojno je seveda treba upoštevati tudi dejstvo, da je nekaj podružnih (ne pa župnih) cerkva v zadnjih dveh stoletjih propadlo (npr. sv. Lovrenca na Polju nad Legnom, sv. Martina na Križni gori pri Kotljah, sv. Jerneja pod Turjakom, sv. Kunigunde pri Pekrah, sv. Bolfenka nad Limbušem, sv. Duha v Slov. Bistrici, sv. Primoža in sv. Tomaža na Pohorju, sv. Pankracija v Jamniku, sv. Križa na Križevcu, Antona Pad. na Gradišču, J. Nepomuka pri Hartenštajnu, sv. Nikolaja na območju Vuzenice, ŽMB v Bukovju, sv. Uršule v Podgorici, sv. Katarine v Beli... predvsem pa vsi grajski oratoriji in precej javnih kapel), nekaj pa jih je tudi na novo nastalo (sv. Križa v Glivniku pri Hočah, sv. Križa nad Framom, Marije 7 žalosti na Pekrski gorci, Marije na Smolniku, Bičanega zveličarja v Rušah, sv. Križa nad Črnečami, MB na Brinjevi gori, sv. Uršule nad Prevaljami, Antona Pušč. v Župečji vasi...).

Iz povedanega spoznamo, da je prihajalo do manjših nihanj pri številu po družnih cerkva, da pa je ostajala njihova masa (zlasti župnih cerkva) nespremenjena. Ta se je stavbno spreminjala večinoma po zaslugi njihovih prezidav ali celo novogradenj (Cirkovce 1906, Fram 1876, Starše 1833, Smolnik 1861, Hajdina 1874, Laporje 1907, Poljčane 1895, Čadram 1896, Mohor na Kozjaku 1870, Šentilj pod Turjakom 1815, Pameče 1869, Završe 1863, Anton na Pohorju 1877, Primož na Pohorju 1844, Trbonje 1899, Vuhred 1884, Prevalje 1890, Črna 1868, Šentanel 1865, Mežica 1840, Strojna 1848 ...), ki so v njihov fond vnašale pretežno historičistično arhitekturo, navadno spremljano s podobarsko uglašeno opremo.

Viri in literatura:

- Franc Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije 1228-1928. Maribor 1928
- Hans Pirchegger: Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Apfelnländer, II/1: Die Kirchen- und Grafschaftskarte der Steiermark. Wien 1940 in 1951
- Paolo Santonino: Popotni dnevnik 1485-87. Mohorjeva založba Celovec-Ljubljana 1992
- Janez Höfler: Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja. Ljubljana 1982
- Ana Lavrič: Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631-32. Acta ecclesiastica Sloveniae 12. Ljubljana 1990
- Pavle Blaznik: Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. Maribor 1986 in 1988
- Anton Ožinger: Vizitacijski zapisniki Savinjskega arhidiaconata Goriške nadškofije 1751-1773. Ljubljana 1991
- J. Mlinarič-A. Ožinger: Župnija in dekanija Hoče 1146-1945. Inventarji I. Pokrajinski arhiv, Maribor 1982

DAS KUNSTWESEN DES SÜDLICHEN TEILS VON PODRAVJE IN AUGEN DER KIRCHENVISITATOREN DES 17. UND 18. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Den Visitationsberichten des 17. besonders aber 18. Jahrhunderts kann entnommen werden, dass damals der südliche Teil von Podravje unter Sanntaler und Unterkärntner-Archidiakonats geteilt war und dass diese weiter auf die Kommissariate von Hoče, Slov. Bistrica, Konjice, Zavrč und Smartno, Vuzenica, Prevalje zerfielen. Als Hauptpfarren gelten die von Hoče, Konjice, Smartno und Vuzenica, als echte und vicariale Pfarren aber weitere 27 Pfarreinheiten. Diese 31 Pfarren stellten den Grund der Kirchenorganisation bevor der Aufhebung des Patriarchates im Jahre 1751 vor. Zurzeit des ersten Erzbischofs von Görz J. M. Attems (1751-74) waren noch 11 weitere Pfarren gegründet, 12 waren zusätzlich das Ergebnis der josephinischen Kirchenreform, so dass um 1800 schon 54 Pfarren existierten. Im Laufe des 19. Jahrhunderts haben sich ihnen noch 11 weitere zugesellt und im Jahr 1940 diejenige von Studenci, so dass mit diesem Jahr 66 Pfarren auf dem Gebiet der ehemaligen Urfparren von Hoče, Slivnica, Konjice und Smartno bestanden. Weil aber die Urfparren von Pliberk und Stari trg seit 1461 bzw. 1533 dem Bistum von Ljubljana zugeteilt waren, hat sich auf ihrem Gebiet eine selbständige Pfarrorganisation entwickelt, die um 1900 11 Pfarren umfasst hat. Gesamtzahl der Pfarren war also von ca 1750 bis ca 1900 aus 35 auf 76 gestiegen und sich somit mehr als verdoppelt. Neben den Kirchen, die bis 1900 Sitze der Pfarren geworden sind, gab es noch 114 Filialkirchen, 17 Schloss- und mehrere öffentliche Kapellen, was eine Gesamtzahl von 191 Kirchen und mehr als 30 Kapellen ausgemacht hat. Weil die meisten Kirchen 3, die bedeutenderen aber sogar bis 12 Altäre besaßen, kann man durchschnittlich 4 Altäre auf eine Kirche rechnen, was, wenn man noch die Kapellen beachtet, über 600 Altäre beträgt. Genau so kommen wir auf ca 300 Glocken, ca 160 Kanzeln, 80 Orgeln und viele andere Kirchenausstattungsgegenstände, die unsere Kirchen bereichert haben. Aus diesen Ausrechnungen kann man sich vorstellen, was für eine bedeutende Rolle die Kirche in der Barockzeit bei uns auf dem Gebiet der bildenden Künste, aber auch am rhetorischen und musikalischen Gebiet gespielt hat. Die Ausrechnung ist freilich nur beiläufig, die genauere wird erst nach der Beschreibung des zweiten Teils des behandelten (territorialen) Gebietes, als die Übersicht aller Kirchen vollkommen sein wird, möglich.

Bei dem Vergleich des Kirchenstandes von 1750 und 1950 muss freilich berücksichtigt werden, dass in der Zwischenzeit einige Filial-(aber keine Pfarr-) kirchen, besonders aber alle

Schlosskapellen, zugrunde gegangen, einige neue aber auch entstanden sind. Aus dem Gesagten kann man eine leichte Schwankung in der Zahl der Filial- nicht aber der Pfarrkirchen erkennen, obwohl es zu Änderungen auch bei diesen gekommen ist. Das haben besonders die Um- und Neu-bauten verursacht, welche in den Fond unserer Kirchen die Errungenschaften der historistischen Architektur eingeführt haben, gewöhnlich jedoch mit weniger bedeutenden Erzeugnissen der bildnerischen Kunst begleitet.

PROBLEMI SLOVENSKEGA JEZIKA V PORABSKI ŽUPNIJI KETHELY LETA 1783

Jožef Smej*

UDK 262.2(439 Trošče):323.15(=163.6)

SMEJ Jožef: Problem slovenskega jezika v porabski župniji Kethely leta 1783 (Das Problem der slovenischen Sprache in der Raabgebietspfarre Kethely im Jahre 1783). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 68=33(1997)1, str. 38.

Izvirnik v sloveni., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Med porabskimi župnijami je bil nekoč v Kethely (Trošče) pri Monoštru (Szentgotthárd) poleg madžarskega in nemškega kot materni jezik tudi slovenski jezik. Leta 1783 so verniki prosili škofa, naj jim poleg slovenskega župnika, ki ga že imajo, pošlje tudi kaplana. Ta naj bi ne samo površno, ampak dobro obvladal slovenski jezik.

UDC 262.2(439 Trošče):323.15(=163.6)

SMEJ Jožef: The problem of the Slovenian language in the parish Kethely by river Raab in the year 1783. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 68=33(1997)1, p. 38.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

Among the parishes by river Raab there was once in Kethely (Trošče) near Szentgotthárd (Monastery) besides the Hungarian and German languages also the Slovenian one as mother tongue. In the year 1783 the believers asked their Bishop to send them a vicar, even though they had already a Slovenian parish priest. The vicar should master the Slovenian language, not know it only superficially.

Če pogledamo madžarske cerkvene šematizme zadnjih let, opazimo, da na - vajajo slovenski jezik kot materni jezik (anyanyelv) v celoti samo v dveh porabskih župnijah, na Gorenjem Seniku in v Števanovcih. Kot trojezične župnije (madžarsko-nemško-slovenske) pa so omenjene Dolenji Senik, Felsőrönök in Rábafüzes.¹ Vendar s tem še ni rečeno, da v teh župnijah, razen deloma na Gorenjem Seniku in v Števanovcih, uporabljajo slovenščino pri bogoslužju tudi v cerkvi. O tem zgočem vprašanju najdemo največ literature v raznih letnikih Stopinj.²

V pričujočem prispevku hočemo dokazati, da je bila nekoč poleg prej omenjenih porabskih župnij trojezična tudi Kethely (Trošče).³

Kot prvi dokaz navedemo razpis župnije Kethely (Trošče) leta 1759. Razpis najdemo v "Prothocolu", v latinsko pisanem rokopisu, vezanem v trde, z usnjem prevlečene platnice. Hrani ga župnijski urad v Martjancih.⁴

* Dr. Jožef Smej, pomožni škof, Maribor

Uradna škofijska sporočila škofije Győr, pod katero je do leta 1777 spadalo Gornje Prekmurje, in tudi uradna sporočila Škofijskega konzistorja v Sombotelu so bila res okrožnice v pravem pomenu besede. Okrožnica je krožila od župnije do župnije in vestni župnik je njeno vsebino vpisal v poseben zvezek, v protokol.

V omenjenem martjanskem "Prothocolu" je razpis župnije Kethely zapisan takole (besedilo podajamo v slovenskem prevodu): "Častiti duhovščini Slovenske okrogline. Spoštovani bratje v Kristusu! Častita duhovščina naj pomni, da še ni tako dolgo, ko je izšel škofijski odlok, po katerem se odslej morajo v duhu Apostolskega razglasa vse župnije proste podelitve ali pod cervenim patronatnim pravom, tako svetne kakor redovne, podeljevati po konkurzu, ki ga je predpisal Tridentinski koncil. Temu zakonu smo s prisego zavezani in se ga z vsem spoštovanjem radi držimo. Da mu torej natančno zadostimo, razpisujemo izpraznjeno madžarsko-nemško-slovensko župnijo Kethely (Trošče) v distriktu Hegyhát pri Monoštru pod patronatskim pravom monoštrskega samostana. Duhovniki, ki obvladajo omenjene tri jezike, ki so za imenovano župnijo potrebni in se potegujejo zanjo, naj s predpisanimi listinami pridejo 23. tega meseca predpoldne v Sombotel k izpitu. Dano v Sombotelu, na škofijski konzistorialni seji dne 10. oktobra 1759."

V Sombotelu takrat še ni bilo škofovskega sedeža - ta je bil v Gyóru - toda v Sombotelu je redno zasedal škofijski konzistorij in reševal tekoče zadeve.

Za Slovensko okrogline je v izvorniku izraz "Districtus Tótháságiensis". Ta naziv že leta 1780 sloveni Miloš Küzmič z: "Okroglina Slovenska". "Slovenski jezik" pa je naveden kot "lingua Vandalica". Tako so "slovenski jezik" latinili tudi še v času, ko sta Števan in Mikloš Küzmič izdajala knjige v prekmurščini. Sama pa sta svojo materinščino imenovala "stari slovenski jezik". Jožef Košič za prekmurske Slovence uporablja v latinščini izraz "Vendoslavi". Šele Franc Ivanocy je dosegel, da so prekmurščino latinili z "lingua slovenica".⁵

Župnija Kethely je bila v distriktu (dekaniji) Hegyhát. "Districtus Hegyhátiensis" je danes Vasvárska dekanija. Vasvársko okolico imenujejo Hegyhát ("Gorski hrbet" ali "Hrbtovje"), in sicer zaradi hribov. Arhidiakonat Őrség (Stražni arhidiakonat) je nekoč obsegal dva distrikta (dve dekaniji): Districtus Hegyhátiensis in Districtus Őrségiensis.

Po omenjenem konkurzu ali natečaju je župnijo Kethely dobil Janoš Hanžek, rojen ok. leta 1724 na Gorenjem Seniku. Bogoslovje je študiral v Gyóru, v duhovnika je bil posvečen leta 1751. Bil je najprej kaplan v svoji rojstni župniji na Gorenjem Seniku (1751-1755), nato župnik prav tam (1755-1759). Kot Slovenec je dobro obvladal tudi madžarsko, hrvaško in nemško, zato se je po razpisu leta 1759 žrtvoval za Slovence v Kethelyu, kjer je župnikoval od novembra 1759 do maja 1776. Nato je kot župnijski upravitelj prevzel župnijo Óriszentpéter in tam umrl 15. februarja 1786.⁶

Njegov naslednik v župniji Kethely je bil prav tako Slovenec, Štefan Hüll. Rodil se je na Dolnjih Slavečih 15. oktobra 1741 očetu Janezu in materi Katarini Perša. Bogoslovje je študiral v Gyóru. V duhovnika je bil posvečen leta 1767. Po posvečenju je še pol leta nadaljeval bogoslovne študije v gyórskem semenišču, drugega pol leta pa je prebil v župniji Mezőörs, približno 23 km jugovzhodno od Gyóra. Nato je leto dni kaplanoval v Murski Soboti. Od februarja 1769 do maja 1776 je bil župnik na Gorenjem Seniku, potem pa župnik v Kethelyu do smrti 31. marca 1787. Poleg maternega slovenskega jezika je znal tudi madžarsko in nemško. Zapisi pravijo o njem, da je bil odličen teolog, pri vseh priljubljen, dobrodušen in vnet duhovnik.⁷

Slovenski verniki v Kethelyu (Trošče) so ga razumeli, saj je bil po rodu Slovenec. Ko pa je v Trošče prišel za kaplana Frane Ignac Grahovec, so se slovenski verniki pritožili pri škofu, češ da tega novega kaplana ne razumejo.

Grahovec se je rodil ok. leta 1750 v Veliki Kaniži. Po priimku sodeč je bil hrvaškega rodu. Bogoslovje je študiral v Zagrebu. V duhovnika je bil posvečen ok. leta 1775. Kaplanoval je 10 mesecev v Preseki, 15 mesecev v Szepetneku, dve leti v Turnišču in dobro poldrugo leto v Kethelyu, nato še v Tótszentmártonu in Murski Soboti. Od junija 1785-1790 je bil župnik v Bogojini. Nato se je upokojil. Umrj je v Szepetneku 11. marca 1793. Znal je hrvaško, madžarsko, slovensko (vendül) in povprečno tudi nemško.⁸

Pritožba slovenskih vernikov čez Grahovca, ki da ga ne razumejo, ker ne govori prav slovensko, je bila kot 5. točka prebrana na seji škofijskega konzistorija v Sombotelu, in sicer na dan ali malo pred 3. avgustom 1783. Iz latinsko pisanega protokola podamo to točko v slovenskem prevodu: "Prebrali smo nujno prošnjo kethelyskih prebivalcev in vernikov iz podružnic kethelyske župnije okrog Monoštra. Prošijo, da bi namesto sedanjega njihovega kaplana Franca Grahovca dobili drugega kaplana. Grahovec namreč pri katehezi in pridigi govori takšen jezik, ki ga ne razumejo. Kar se tiče njihove prošnje glede namestitve drugega kaplana, moramo to odložiti do prihodnjih splošnih premestitev, ko bomo dobili novomašnike iz našega bogoslovnega semenišča. Ta čas pa naj župnik piše priorju cistercijskega reda v Monostru, naj pošlje v Kethely patra Hülla, ki je večš slovenskega jezika (linguae Vandalicae gnarum), da bo v slovenskem jeziku (lingua Vandalica) poučeval krščanski nauk. Janez Hanžek, kaplan v Incédu, pa naj sporoči, če je pripravljen sprejeti slovensko kaplanijo (Vandalicam Capellaniam) v Kethelyu."⁹

Tu moramo škofijski konzistorij popraviti. Kaplan v Incédu ni bil Janez Hanžek, ampak Emerik (Imre) Hanžek.

Rodil se je 1. novembra 1756 na Gorenjem Seniku. Teologijo je študiral v Győru in jo končal v centralnem semenišču v Budi ("Theologiam absolvit in Generali Seminario Budensi"). V duhovnika je bil posvečen leta 1780. Nekaj mesecev je kaplanoval pri Sv. Martinu ob Rabi (Sankt Martin an der Raab), pol leta je bil župnijski upravitelj v Ženavcih (Jennersdorf), nato do septembra 1783 kaplan v Incédu, potem pa je za leto dni nasledil kaplana Grahovca v Kethelyu (1783-1784). Po petih letih župnikovanja v Gornjih Petrovcih (1784-1789) je prišel za župnika v Mursko Sobotu. Po smrti Mikoša Küzmiča leta 1804 je bil vicearhidiakon Slovenske okrogline. Umrj je 7. decembra 1826 v Murski Soboti. Poleg slovenskega maternega jezika je znal madžarsko, nemško in hrvaško.¹⁰

V skrbi za slovenski jezik v župniji Kethely je sombotelski škof János Szily pisal 3. avgusta 1783 kethelyskemu župniku Stefanu Hüllu. Latinsko pisano pismo podajamo v slovenskem prevodu:

*Gospodu Štefanu Hüllu
Kethely*

Prečastiti gospod župnik!

Zelo sem se začudil, ko sem prebral pritožbo tvojih župljanov, ki govorijo slovenski jezik (vandalica lingua loquentium). Pritožbo so izročili mojemu častitemu konzistoriju. Pritožujejo se zoper tvojega sedanjega kaplana, češ da ne govori pravilno slovenskega jezika in da ga zato tvoji prej omenjeni slovenski župljani nikakor dovolj ne razumejo, ko pridiguje ali razlaga krščanski nauk. Če torej res omenjeni kaplan ne govori pravilno slovenskega jezika (vandalicum idioma) in da ga zato župljani ne razumejo, bi mi bila morala tvoja prečastitost o tej pomanjkljivosti že prej pisati, da bi jo bil mogel takoj popraviti z ustrežno premestitvijo in novo namestitvijo. O drugih napakah tega kaplana me je sicer

tvoja prečastitost redno obveščala, o tej pomanjkljivosti pa je zmeraj molčala, zato ne morem pousem verjeti pritožbi tvojih župljanov. Če pa njihova izpovedba le sloni na resnici, si lahko medtem, dokler ne nastavim novega kaplana, privzameš na pomoč patra Štefana Hülla iz monoštrskega samostana, če ta morda že ni odšel v Murško Soboto, da tako tvoji slovenski župljani ne bodo ostali brez duhovne tolažbe, ki jo prinaša poslušanje božje besede. Poskrbi torej, da bo omenjeni pater pridigoval v slovenskem jeziku. Sicer pa me o izidu te zadeve in tudi o tem, ali imenovani kaplan pravilno oziroma v kaki stopnji zna slovenski jezik, čimprej natančno obvesti. Hkrati pa mi daj račun o tem, zakaj mi doslej glede tega nisi ničesar sporočil.

Ko ti iz srca podeljujem očetovski blagoslov, ostajam s tvojo prečastitostjo v prijateljski povezanosti.

Dano v Sombotelu, 3. avgusta 1783

*János Szily
škof¹¹*

Grahovec je že 28. junija 1783 pisal škofu, da se v Kethelyu ne počuti dobro in da bi župnik imel rajši za kaplana svojega brata cistercijanca ("Fratrem suum Cistercitam vult habere pro Capellano"). Nadalje piše Grahovec, da že poldrugo leto službuje v Kethelyu in prosi za premestitev.¹²

Sklepne misli

Iz pričujočega prispevka lahko sklepamo, da so v župniji Trošče (Kethely) Slovenci imeli večino in da so bili narodnostno zavedni. Svoj jezik so razločevali od hrvaškega. Zato moramo zapise starih kanoničnih vizitacij glede jezika v slovenskih župnijah razumeti tako, da gre za slovenski jezik. Tako npr. vizitacijski zapisnik iz leta 1698 pravi, da je murskosoboška župnija "Slavonico-Croatica", se pravi, da je slovenska.

Dokler je bil v župniji Trošče slovenski duhovnik, se je tam obdržalo tudi slovenstvo.

Iz pričujočega prispevka je hkrati razvidna velika skrb prvega sombotelskega škofa Jánoša Szilyja (škof v Sombotelu od 1777-1799) za slovenski jezik. Naj bo torej ta zapis vsaj skromen spomenik temu velikemu mecenu Miloša Küzmiča pri pisanju in izdajanju slovenskih knjig v Prekmurju v letih 1780 do 1796.

Opombe:

¹ Prim. Magyar Katolikus Almanach-Schematismus Dioecesium Hungariae, Budapest, 1984, str. 347 - A szombathelyi egyházmegye névtára, Szombathely 1991, str. 57-59 - Danes pišemo sicer Gornji in Dolnji Senik, morali pa bi se držati ljudske rabe, Gorenji, Dolenji S., saj imamo drugod v Sloveniji npr. Gorenja vas in Dolenja vas Anton Trstenjak st. (1853-1917) v svojem potopisu po Porabju leta 1883 (rokopis v NUK) piše Gorenji in Dolenji Senik. F. Ivanovec ko je dal podatke o porabskih župnijah za: Schematismus cleri Dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1914, Sabariae, piše, Dolenji Sinik in Gorenji Sinik ter za obe župniji samo "lingua slovenica" (slovenski jezik), 63-65.

² Vsi članki so v zborniko Stojnjnje. Zato so poleg naslova v oklepaju le letnica in strani - M. Kozar-Mokič, Prosvetno in kulturno življenje v Porabju (1977, 113-114), V. Novak, Doklej porabski Slovenci? (1980, 80-82); L. Kozar ml., Nova maša na Gorenjem Seniku (1982, 143-146), ce (Jože Zadravci, Iz slovenskega Porabja (1982, 146-148); V. Novak, Kaj se dogaja v Porabju? (1983, 29-34); V. Novak, Slovenci v Porabju - del nas (1984, 32-44), G. S., Še o Slovenskem Porabju (1985, 27-29), A. Trstenjak st., Števanovi pred sto leti (1985, 47-49), G. S., Kaj se dogaja v Porabju? (1986, 40-42), L. Kozar, Trojno slavlje na Gorenjem Seniku (1987, 85-92); L. Kozar, Jánošu Kuharju v spomin (1988, 197-200), G. S., Slovenci na Madžarskem (1989, 52-55); V. N. (V. Novak), Jánošu Kuharju v spomin (1989, 170-173), G. S., Slovenci v Porabju umirajo in - živijo! (1990, 65-69); L. Kozar, Porabski steber (1990, 139-142), V. Novak, Kje je druga palovica resnice a Porabju? (1994, 70-71), isti, Pozdrav mérajóóim! Pismo porabskim Slovincem (1994, 71-74),

L. Kozar ml., Župnja Števanovci (1994, 74-81), več avtorjev, Elok so pa leko vupamo (1994, 81-86), V l'erg'er, Quo vadis, Porabje (1994, 86-87), L. Kozar ml., Zgodovina župnije Dolenji Senik (1995, 90-94)

³ Kethely, danes Rábakethely, slovensko Trošče, je starodavna župnja. Leta 1691 je bila že v polnem razcvetu. Matične knjige se vodijo od leta 1711 dalje. Danos šteje žopnja ok. 940 prebivalcev. Šemotizem A szombathelyi puspoki megye papságának névtára, Szombathely 1871 in šematizmo, navedeno pod op. 1, ne uavajajo več slovenskega jezika v tej župnji.

Henrik Fudrn piše "Kethely (Trošče) To je bila kočarska vas monoštrske opatiije, po pisku podložnikov iz 1828 je bil župan Ferenc Lukács () Prebivalstvo je bilo delno madžarsko, nemško, delno slovensko in hrvaško" (Iz zgodovine Porabskih Slovencev, v. Kronika, Časopis za slovensko krajovno zgodovino 12 - 1964, 5)

⁴ Rokopis obsega 158 na obeh straneh popisanih listov, ni paginiran, forma 20 x 30 cm. Na prvi strani je zapisano "Prothocollum (sensa) per Reverendum Patrem Georgium Balhasarem Roffay, Oppidi Martyánecz Parochum Anno Dni 1754 die 1a X-bris comparatum est, eos secundum Gratiosum Illm're Revorendissimi D. Comitis Archi-Diaconi Castriferrei Iosephi de Ballján. Titl. etc. etc. Mandatum, omnia curren lala inscripta sunt."

⁵ Prim. J. Smej, Pismo Jožefa Kušiča iz leta 1863, v. Stupnje 1993, 62-65, Schematismus cleri Diocesis Sabaziensis pro anno Domini 1914, kjer najdemo pri slovenskih župnjah v Prekmurju in Porobju izraz: lingua slovenica

⁶ Prim. G. Géfin, A szombathelyi egyházmegye története III. kötet, Szombathely 1935, 131 (G. Géfin, Zgodovina somboteljske škofije III. zvezek) V nadaljevanju Géfin III

⁷ Prim. Géfin III, 161

⁸ Prim. Géfin III, 118, J. Smej, Bogojanski župniki in njihove kronike, Maribor 1976, 91. Tipkopis: Župnijski urad Bogojna

⁹ Prothocollum Consistoriale 1783-1784. Somboteljski škofjski arhiv

¹⁰ Prim. Géfin III, 131

¹¹ Škofjski arhiv Sombotel, Acto cancellario 1783 Aug. 3. Škof piše, da je polru iz monoštrskega samostana ime Štefan Najbrž je tu njegovi redovno ime. Pri Grahivčevem pričevanju je bil ta pater rodni braj žopnika Hušo. Oba pa no bi mogla imeti istega krstnega imena

¹² Škofjski arhiv Sombotel, Acta Consistorialia 1784 Jul. 1.

DAS PROBLEM DER SLOWENISCHEN SPRACHE IN DER RAABGEBIETSPFARRE KETHELY IM JAHRE 1783

Zusammenfassung

Die zeitgenössischen Schematismen der Diözesen in Ungarn führen die slowenische Sprache im Raabgebiet gänzlich nur für zwei Pfarren an, und zwar für Gorenji Senik und Števanovci. Als dreisprachige, ungarisch-deutsch-slowenisch, sind aber drei Pfarren erwähnt: Dolenji Senik, Felsőrönök und Rábafüzés. Der Gottesdienst in der slowenischen Sprache ist jetzt teilweise nur in Gorenji Senik und Števanovci. Einst aber auch die Pfarre Kethely (slowenisch Trošče) unter diesen Pfarren im Raabgebiet zugerechnet wurde, in deren die Muttersprache nicht nur ungarisch, sondern auch deutsch und slowenisch war.

Als Beweis ist eine Pfarrauschreibung im Jahre 1759. Die Pfarre Kethely nur diesen Priestern zugeteilt wurde, die der ungarischen, deutschen und slowenischen Sprache fähig waren.

Im Jahre 1783 haben sich die slowenischen Pfarrinsassen in Kethely bei Bischof beklagt, dass sie den Kaplan nicht verstehen, weil er nur teilweise die slowenische Sprache beherrschte. Der Bischof sah sich gezwungen, einen slowenischen Kaplan in der Pfarre Kethely anzustellen.

Diese Tatsache einerseits das Nationalbewusstsein der slowenischen Pfarrinsassen, andererseits aber die Hilfsbereitschaft des Bischofs spiegelt.

Solange die slowenischen Priester in der Pfarre Kethely tätig waren, herrschte dort auch die slowenische Sprache. Mit dem Abgang des slowenischen Priesters aus Kethely ist in dieser Pfarre allmählich im Laufe der Zeit die slowenische Sprache verlorengegangen.

RUDARSTVO IN ŽELEZARSTVO V ŠTORAH TER NJUN VPLIV NA RAZVOJ KRAJA (od sredine 19. stoletja do leta 1945)

Iris Zakošek *

UDK 669.1(497.4 Štore)"18/1945":908

ZAKOŠEK Iris: Rudarstvo in železarstvo v Štorah ter njun vpliv na razvoj kraja. (Bergbau und Esenhüttenwesen in Štore und ihr Einfluss auf die Entwicklung der Ortes.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor. 68=33(1997)1, str. 43.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izveček v slov. in angl.

V članku sem želela prikazati spreminjanje oziroma razvoj Štor od sredine 19. stoletja dalje. Rudarstvo in železarstvo sta predstavljala tisti ključni dejavnik, zaradi katerega so se Štore spremenile iz agrarnega zaselka v industrijski kraj.

UDC 669.1(497.4 Štore)"18/1945":908

ZAKOŠEK Iris: Iron Mining and Production in Štore and Their Impact upon the Development of the Settlement. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor. 68=33(1997)1, p. 43.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In the article, the author intends to depict the changes, i.e. the development of Štore, from the middle of the XIX century on. Iron mining and production represent the quintessential factor, due to which Štore changed from an agricultural village into a manufacturing settlement.

Rudarstvo in industrija sta se na področju mesta Celja in njegovega zaledja začela razvijati razmeroma pozno, šele v 18. stoletju, ko je vlada v svojem lastnem interesu kazala zanimanje za napredek narodnega gospodarstva. Rudarstvo je prednjačilo pred industrijo, saj je svoje proizvode jemalo neposredno iz zemlje in dajalo industriji stvarno podlago. Celje je igralo pomembno vlogo v rudarski dejavnosti. V njegovi okolici so začeli odkrivati premogovne zaklade konec 18. in v začetku 19. stoletja. Ustanovljena je bila rudarska uprava, ki je vodila in nadzirala delo drugih. Kar je Leoben pomenil za Zgornjo Štajersko, je za Spodnjo Štajersko Celje. Ustanovljeni rudarski komisariat je leta 1858 postal rudarsko glavarstvo. Leta 1871 so ga ob reorganizaciji spremenili v revirski rudarski urad, ki je bil podrejen rudarskemu glavarstvu v Celovcu.

* Iris Zakošek, kustosinja v Muzeju novejšje zgodovine Celje

Zamiranje fužinarstva in uveljavljanje modernega železarstva je potekalo na slovenskem narodnostnem ozemlju v glavnem šele v letih po 1850. Fužinarstvo je stari način obdelave železove rude in surovega železa, ki se je praktičiral pred vpeljavo koksa v plavže in pred zamenjavo določenih vrst ročnih in primitivno mehaniziranih del s parnimi stroji. Železovo rudo so talili v polvisokih in visokih pečeh na oglje in vpihavali mrzel zrak vanje z lesenimi mehovi na vodni pogon. Fužinarski red za Štajersko so gospodarske in politične oblasti objavile leta 1748.

Obdobje druge polovice 19. stoletja ter leta do razpada Avstro-Ogrske je čas, ki je slovenskim deželam prinesel gospodarski preobrat s težiščem na neagrarni dejavnosti, pa naj gre za spremembe v industrijski, obrtni proizvodnji ali v prometu. Z začetkom gradnje, še bolj pa po dograditvi južne železnice Dunaj-Trst leta 1857, so se slovenske dežele intenzivneje industrializirale.

Rudarstvo in železarstvo sta v preteklosti igrala odločilno vlogo pri razvoju Štor. Vse do druge svetovne vojne je zaselek Štore pripadal katastrski občini Kresnike. Po katastru iz leta 1826 je na področju današnjih Štor bilo popolnoma agrarno naselje z velikimi površinami njiv in travnikov. Lokacija rjavega premoga in kasneje nastanek železarne sta vplivala na povečan dotok prebivalstva, delovne sile. Celostna podoba Štor se je tako vse do druge svetovne vojne močno spreminjala, tako zunanji videz in notranje življenje.

Ime Štore ni pomenilo oznake kraja, temveč izpeljanko iz družinskega imena Storr. Področje današnje železarne Štore je bilo v prvi polovici 19. stoletja v glavnem last treh mož: Johanna, Georga in Thomasa Storra. V Franciscejskem katastru v katastrski občini Kresnike so označeni ti trije možje kot lastniki več zemljiških parcel in hiš v območju današnjega tovarniškega zemljišča. Georg Storr je leta 1825 bil župan v Kresnikah. Torej se je krajevno ime Štore razvilo iz družinskega imena Storr, pred vojno so ga imenovali kot zaselek Štore.

V agrarni zaselek naj bi se okoli leta 1809 preselila dva češka kovača, ki sta si ob Bojanskem potoku postavila majhno kovačijo. Vendar v Franciscejskem katastru ni vrisane na tem mestu nobene kovačnice. Svojo pomembno vlogo naj bi dobila kovačnica šele v času gradnje južne železnice. To vprašanje si je mogoče razlagati s tem, da je lahko kovačnica bila zbrisana iz mape zaradi vrisa železarne. Značilno za tiste čase pa je bilo, da so iz kovačnice na vodni pogon nastajale železarne.

Za predhodnika štorske železarne štejemo Slovenca Ignacija Novaka, ki je izhajal iz rodbine dobrnskih Novakov, ki so imeli že dve stoletji gostilno pri zdravilišču, a so se ukvarjali s steklarstvom (Rakovica) in s pridobivanjem mineralne vode (Kostrivnica). Jamske mere si je Novak pridobil na podlagi patenta z dne 21. julij 1819 in na podlagi fevdnih pisem. Rudniški rovi so se imenovali po svetnikih ali po posvetnih mogočnejih. Odprli so več rogov: rov sv. Boltažarja, rov sv. Frančiška, rov nadvojvode Ivana, rov sv. Viljema, rov sv. Ignacija. Posamezen rov je obsegal po eno jamsko mero. Zavetnica rudarjev je bila sv. Barbara. Na ta koledarski dan so se priredile cerkvene slovesnosti s procesijo.

Tirolec Friedrich Bruno Andrieu je 23. januarja 1850 kupil od Ignacija Novaka vso premogovno posest. Zanj je plačal 6500 gld. Rudnik je bil prva osnova za postavitev železarne. Ugodne pogoje je predstavljala še prometna lega ob železnici in cesti. 18. avgusta 1849 je bil odprt odsek južne železnice med Celjem in Ljubljano, ki je odločilno vplival na izbor lokacije za gradnjo železarne. Leta 1856 pa je že obstajala železniška postaja, kajti močno se je povečal tovarni promet.

26. avgusta 1850 je Andrieu zaprosil pri rudarskem glavarstvu v Leobnu za koncesijo, da bi smel na lastnem zemljišču ustanoviti pudlarno in valjarno.

Ministrstvo za poljedelstvo in rudarstvo na Dunaju je z odločbo z dne 17. novembra 1850 pod številko 15463 odobrilo Andrieu koncesijo za ustanovitev pudlarne in valjarne na njegovem zemljišču v Štorah. Koncesija je natančno določala opremo, in sicer: 5 enojnih pudlovk z ognjišči za predogorevanje, 3 enojne varilne peči, 2 enojni žarilni peči, ogenj za orodjarja, plosko kladivo, valjčno linijo za pločevino, valjčno linijo za grobo palično železo in eno za fino železo in žico, dvoje škarij (za plamen in pločevino), cirkularko, ventilator za peči in orodjarno, kladivo za uravnavanje, stružnico. Dve pudlovki in dve varilni peči dobila parne kotle. Koncesija se je dala pod pogojem, da se bo uporabljalo fosilno gorivo (premog). Po statistiki trgovske zbornice so železarno gradili na novo zelo hitro v letih 1850-53. Leta 1851/52 je tovarno že opremljal. Premog je nabavljal deloma pri proizvajalcih in deloma pri trgovcih. 20. februarja 1852 je kot solastnico vpisal svojo ženo Ano. 25. februarja 1851 si je sposodil pri A. L. Kuntari v Ljubljani 5000 gld.

S pogodbo, sklenjeno 13. junija 1851, je Andrieu sprejel Pavla pl. Putzerja kot solastnika firme. 11. novembra 1851 sta pogodbo dopolnila in 22. januarja 1852 na novo oblikovala. Andrieu je imel več železarskih izkušenj in manj denarja kot Putzer. Premogovnik Govce sta kupila 20. avgusta 1851 skupaj, 25. septembra pa je premogovnik Brezno od Tomaža Grilca kupil Putzer sam.

22. januarja 1852 je Putzer kupil Andrieujevo koncesijo in rudarska oblast je transakcijo priznala 30. novembra 1853. Kupna pogodba je bila podpisana v Botznu. Andrieu je po prodaji odšel v Gradec, kjer je vodil tovarno posode, nato pa postal lastnik tovarne žic in žčnikov.

V času solastništva je med njima nastal posestni spor. O tem pričajo sodni spisi iz arhiva bivšega okrožnega sodišča v Celju. Med razpravo, ki je bila 12.-15. junija 1852, so točno precizirali besedilo pogodbe z dne 22. januar 1852 in se nato domenili glede pogojev, pod katerimi je Andrieu celotno podjetje prepustil Putzerju.

Pavel pl. Putzer je od poletja 1853 bil lastnik novozgrajene železarne, ki jo je razširil. Izhajal je iz Botzna v Južni Tirolski.

Po pogodbi, podpisani v Bolcanu 13. junija in v Celju 18. junija 1853, je postal direktor Karel August Frey, ki je veljal za dobrega strokovnjaka, a hudega ponemčevalca. V svoji stroki je bil ambiciozen in razgledan metalurg. Izmisli si je majhno talilno peč za eksperimentiranje, ki je bila visoka nekaj več kot pet metrov. Tu je pridobival surovo železo iz rude in žlindre tako, da je zmesi dodajal ogljeno substanco zaradi desoksidacije, pozneje sredi talilnega procesa pa apnenko zaradi siliciranja. Postopek so privilegirali leta 1860. Čez dve leti je eksperimentiranje pripeljalo do stalne metode, ki so jo imenovali Lang-Freyeva polnilna metoda. Pred to pečjo sta delovala le dva večja plavža, in sicer v Mislinji in Fužini. Na ustanovnem občnem zboru Rudarskega in fužinarskega društva za Spodnjo Štajersko, ki je bil 13. junija 1868 v Celju, je bil izvoljen za predsednika. Proizvodnjo jekla po Bessemerjevem postopku je avstrijsko železarstvo vpeljalo novembra 1863, in sicer najprej na Zgornjem Štajerskem. Ta postopek se je pod Freyevim vodstvom uporabljal tudi v Štorah.

Konec leta 1853 je za zgodovino spodnještajerskega železarstva kar simboličen, klasični fužinar Bonaczy je umrl, Putzer se je odločil spustiti železarno v pogon.

Leta 1855 se je Pavel Putzer lotil realizacije svojih razširjenih načrtov. 8. avgusta je železarska družba Štore naslovila na občinski urad Teharje prošnjo za pridobitev gradbenega dovoljenja za ustanovitev novega topilniškega poslopja v bližini že obstoječe skladiščne zgradbe, kjer naj bi nastal nov valjarski obrat, priložen je bil nov gradbeni načrt v dvojni izvedbi. 17. avgusta 1855 je direkcija

tovarne vložila drugo prošnjo za graditev stanovanjske zgradbe za delavce, priložen je bil gradbeni načrt. 24. avgusta 1855 je okrajni urad Celje izdal gradbeno dovoljenje za novo valjarno. Kmalu pa so zaprosili za razširitev koncesije, saj so železarno in valjarno nameravali bistveno povečati in opremiti. Direkcija tovarne je šele 21. februarja 1858 predložila okrajnemu uradu v Celju staro koncesijsko listino. Nato so jo 24. februarja 1858 poslali na okrožni urad v Maribor, ta pa je 20. marca 1858 izstavil razširjeno koncesijsko listino.

Pudlarno in valjarno Štore sta sestavljala dva obrata. Starejši se je imenoval Klarina fužina (Klara-Hütte), mlajši pa Minina fužina (Minna-Hütte). Otvoritev in blagoslovitev pudlarne in valjarne Štore je bila 16. avgusta 1856.

Putzer je kot energetske vir uporabljal mineralni premog. Imel je premogovnike v Pečovju, Govcah, Breznu. Vsega nakopanega premoga niso uporabljali, temveč so ga prodajali. Z vprežno živino so ga transportirali do postaje ob južni železnici. Ta transport je bil zelo nepraktičen. Zato je direkcija tovarne leta 1856 pomislila na gradnjo železniške proge od premogovnika Govce do železniške postaje v Laškem. 4. aprila 1856 so prošnjo za gradnjo na okrajnem uradu Laško zavrnili. Leta 1861 je direkcija tovarne ponovno dala prošnjo za gradnjo rudniške železnice. Okrajni urad Laško in okrajno glavarstvo v Celju sta takrat podprla projekt kot potreben. 28. avgusta 1861 je bilo določeno, da se izda gradbeno dovoljenje za rudniško železnico od premogovnika v Govcah in Breznu do postaje v Rimskih Toplicah. Industrijska proga naj bi bila speljana do skladišč premoga pri postaji v Rimskih Toplicah, kjer so jih nameravali zgraditi. Podjetje Južne železnice ni imelo nič proti gradnji, saj ni bil načrtovan neposredni priključek nove proge na južno železnico.

Poročilo trgovsko-obrtne zbornice v Gradcu za leto 1854-56 dokazuje Putzerjev velik ugled. Kot ena redkih štajerskih tovarn je uporabljala kot kurivo premog iz okoliških premogovnikov. Leta 1857 je statistika opreme naslednja: 6 pudlovk, 6 talilnic, cementna peč, 5 ognjišč, dve vodni kolesi, 7 parnih strojev, od mehaničnih naprav so imeli: parno kladivo, valjni meh, navadni pihalnik, 8 valjčnih prog, 4 škarje. Leta 1858 so dobili še dve peči za proizvodnjo mehkega železa. Leta 1857 je z obratom upravljalo sedem uradnikov, štirje nadzorniki so nadzirali delo 350 delavcev in 18 vajencev. V premogovnikih jih je bilo zaposlenih 397.

V pudlarskih pečeh so izdelovali jeklo, ki so ga kovali v kladivarni in valjali v valjarni. Gredice so delali pudlarji. Iz starega železa so zvarili in skovali gredice. Najprej so staro železo zrezali in naredili "butare", pakete v velikosti zaboja za sadje, težke okoli 50 kg. Take "butare" so vlagali v peč. Zaradi njihove teže so si pomagali tako, da so pod loparjem imeli valje, da so jih lažje sunili v peč. Vroče železo so potem skovali in stolki z ročnimi tolkli. Tolkli so tako dolgo, dokler se staro železo ni sprejelo oz. zavarilo eno v drugo. Tako je nastala gredica.

Leta 1855 je v celotni štajerski železarski industriji izbruhnila kriza, ki je trajala več let. Kot vzrok sta navajala direkcija tovarne v Štorah in trgovska zbornica prešibko carinsko zaščito, visoke tovarne stroške na južni železnici, konkurenco cenenega češkega železa in množičen uvoz železnih tračnic iz tujine. Direkcija štorske tovarne je bila leta 1858 prisiljena zaradi slabega gospodarskega položaja odpustiti 495 delavcev. Ob koncu tega leta je bilo zaposlenih v tovarni le še 180 delavcev, v premogovnikih le 108. Upadalo je število naročil in uslužbencev, zmanjšala se je potreba po surovinah. Leta 1857 so predelali 57186 centov surovega železa, 22416 centov starega železa in 2263 centov železnega drobirja. Leta 1858 so predelali 44996 centov surovega železa in 9338 centov starega železa. Obratovalo je šest peči za pudlanje. Delež štorske pudlarne in valjarne pri dvigu skupne spodnještajerske železarske proizvodnje je bil izredno velik. Od leta 1850

do 1857 je skupna proizvodnja na Spodnjem Štajerskem narastla za 263 %, na Koroškem le za 55 %.

Leta 1861 so dozidali livarno in kovačnico s parnimi kladivi. Naslednje leto so v tovarno namestili stoječ parni stroj za pihanje in pogon delavnice, moči 36 KS. Ta je poganjal transmisijsko gred v mehanični delavnici, od koder so preko ločljivih jermenskih pogonov dobivali potrebno energijo razni obdelovalni stroji in strojno kladivo v kovačnici. Parni stroj je poganjal mali enosmerni električni dinamo 110 V, predvsem za razsvetljavo.

Putzer je finančno slabo gospodaril. Denarne težave tovarne so po letu 1858 naraščale. Mnoge štajerske železarnice so takrat morali ukiniti. Štorska ni prekinila z obratovanjem. Rešile so jih srečne okoliščine. Uprava cesarske mornarice je v Štorah naročila oklopne plošče za gradnjo oklopnih ladij. 21. oktobra 1862 je ministrstvo za trgovino in narodno gospodarstvo podelilo Pavlu Putzerju za izum "svojevrsne metode" pri izdelavi velikih kosov kovanega železa, zlasti ladijskih oklopnih plošč, privilegij za dobo dveh let. 14. julija 1863 je v Trstu sklenil pogodbo o dobavi oklopnih plošč pristaniškemu admiralatu. To je bil čas, ko je Avstrija prešla na gradnjo železnih ladij s parnim pogonom.

Putzer je zaradi zadolževanje že leta 1862 slutil, da lahko vsak čas izgubi obrat. Moral je pristati na sestavo sodnega cenilnega protokola. Leta 1863 je prosil sodišče, da mu dovoli poravnavo. 26. januarja 1864 je okrožno sodišče uvedlo poravnalni postopek in pooblastilo notarja Filipa Mravlaka, da ga vodi. Preiskave so bile dolgotrajne. Šele 30. marca 1865 je bila zaključna obravnava. Po natančnem pregledu je znašala objektivna vrednost celotne Putzerjeve posesti (rudniške, železarske, zemljiške in gradbene) 1316730 gld 61 krajcarjev. Dolgovi se niso dali v celoti ugotoviti, saj nekateri upniki svojih terjatev niso prijavi. Velik del upnikov je predložil menice, drugi pravna potrdila. Upniki so bili razni trgovci in dobavitelji, zdravniki, uradniki in delavci ter država, ki ni prejela vseh predpisanih davkov. Sklenili so, da se ustanovi družba, ki naj prevzame in vodi podjetje dalje. Za formalno pravno ustanovitev družbe so bili potrebni statuti. Skupščina delničarjev jih je sprejela na Dunaju 22. decembra 1865. Za lastnico so razglasili delniško družbo, ki je imela naziv Rudarska in železarska delniška družba Štore. 1. februarja 1867 so ustanovili firmo Berg - und Hüttenwerks - Aktien - Gesellschaft Štore, ki so jo protokolirali 6. februarja 1867, s sedežem na Dunaju. Prva generalna skupščina je bila 13. novembra 1866 na Dunaju. Za predsednika upravnega odbora je bil izvoljen odvetnik dr. Otmar Reiser, določen hkrati za pravnega zastopnika družbe. Karla Augusta Freya so soglasno imenovali za tehničnega in merkantilnega direktorja. To delo je opravljal do 1. oktobra 1869, ko je odšel za generalnega direktorja Hüttenberške železarske družbe na Koroškem s sedežem v Celovcu. Za naslednika so imenovali Franca Pavla Mellinga. Leta 1871 ga je zamenjal Jožef vitez Hampej.

Ustanovitev delniške družbe se je pripravljala kar dolgo, najmanj dve leti, kajti njene statute je rudarska oblast odobrila že 22. decembra 1865. Tej delniški družbi je 25. maja 1871 posodila 80000 gld Allgemeine Steyrische Credit Bank, 10. januarja 1872 pa je Huttenberška železarska družba posodila 130000 gld. Vsa ta posojila je niso obdržala pri življenju. Razpadla je, 16. decembra 1872 so jo izbrisali iz knjig. 18. junija 1873 so vpisali kot lastnico Hohenwanško glavno združbo.

Iz poročil graške trgovske in obrtne zbornice za leto 1871/72 je razvidno, da je bilo zaposlenih leta 1872 348 delavcev. Leto poprej so proizvedli 100000 centov jekla (navadno, kvalitetno, orodno, apretirano in lito).

Tudi nova lastnica je gospodarila slabo. Finančna oblast je zaradi neporavnanih davčnih obveznosti posegla po prisilni izterjavi. 27. aprila 1874 je

bila štorska železarna naprodaj. 19. junija 1876 si je na prostovoljni sodni dražbi tovarno priboril Karel Neufeldt. Novi lastnik je prihajal iz železarske združbe, ki je imela naziv "Ternitzer Walzwerk - und Bessemer - Stahlfabrikations - Actien - Gesellschaft, Wien". Karla so vpisali kot lastnika v rudarsko knjigo 19. decembra 1877. Svojo železarsko in premogovniško posest je združil v podjetje "Berg - und Hüttenwerk Store", s sedežem na Dunaju. K premoženju so spadali železarski obrati (puclarna, kladivarna, valjarna), premogovna polja v Pečovju, Briše in Pleše pri Zidanem Mostu, železno rudno polje pri Pilštajnu, 15 tovarniških in 16 stanovanjskih zgradb in 450 oralov 43 kvadratnih metrov zemlje. Rudarska in železarska lastnina je bila razdeljena na 60 kuksov. To so bili rudarski deleži, od katerih je večino imel Karel sam. Kuks je predstavljal višino deleža, ki ga je posameznik imel v združbi. Deleži posameznikov so bili vpisani v posebne uradne dokumente, ki so se imenovali kuksni listi. Te liste so imeli v lasti posamezniki, ki so v združbi imeli deleže. Prva stran kuksnega lista je bila potiskana, ostale tri strani so bile prazne in namenjene za vpise. Vanj je smela vpisovati samo neposredno nadrejena rudarska oblast. Zase je rudarska oblast vpisovala lastnike in vse spremembe v rudarske knjige.

Statute nove rudarske združbe so sprejeli na Dunaju 11. aprila 1878, potrjeni so bili pri rudarskem glavarstvu v Celovcu 17. januarja 1879. Glavne določbe statutov so bile: posest je ocenjena na 300000 gld, premoženje je nedeljiva celota, deli se na 60 kuksov, vsak se lahko deli na 100 delov, sedež je na Dunaju, posle vodi direkcijski svet, ki ga izvoli generalna skupščina na tri leta. Upravno v smislu statutov je uvedla generalna skupščina 9. oktobra 1879. Izvolila je za direkcijskega svetnika Karlovega sorodnika, graškega industrijalca Ivana Weitzerja. Ko je ta leta 1902 umrl, ga je nasledil Filip Viljem Schöller. Leta 1916 je njegov naslednik postal Rudolf Temple, ki je umrl 1927. Nasledil ga je Deziderij pl. Ritzi. Po Karlovi smrti je njegovo mesto zasedel sin Gustav pl. Neufeldt-Schöller. Na začetku je bil Karel lastnik vseh kuksov, postopoma pa jih je dajal tudi svojim sorodnikom.

Železarna, katere obratovanje je bilo ustavljeno leta 1873, je 1878 pričela ponovno delati. V tovarni so proizvajali sivo litino in v pudlarni jeklo. V pudlarskih pečeh so med segrevanjem železno maso mešali, s tem je izgubljala ogljik in se pretvarjala v jeklo. Pudlano železo so kovali v kladivarni in valjali v valjarni. Neufeldt je pri obnovi podjetja želel združiti vse faze proizvodnje, od kopanja železove rude in taljenja do temeljnih valjanih izdelkov.

13. julija 1880 je moral podjetje vpisati v družbeni trgovski register. Tako je ostalo vpisano do leta 1913. Tedaj je celjsko okrožno sodišče presodilo, da podjetje le ni trgovska firma, in odredilo vpis v individualni register A, število kuksov se je dvignilo na 100, leta 1915 pa na 128.

Nekoliko višje od tovarne, pod hribom, je leta 1879 grof Montecuccoli (brat avstrijskega admirala) zgradil v Štorah tovarno nepregorljive opeke. Izhajal je iz italijanske rodbine, ki se je preselila v Avstrijo. 1864 je kupil graščino Prešnik pri Smartnem v Rožni dolini in ustanovil opekarno. Kmalu je graščino moral prodati, v Štorah ob sotočju Bojanskega grabna in Toplice je kupil Jeračev mlin in ustanovil tovarno za proizvodnjo kvarcitne in šamotne opeke. Štejemo ga med najstarejše proizvajalce te opeke v srednji Evropi. Grof Maksimilijan je ustanovil tovarno na ime svojih otrok Ernesta, Marije, Alojzija in Ozvalda. Šamotna je pričela obratovati 1880. Za proizvodnjo je uporabljal izključno surovine iz bližnje okolice, v glavnem polpropereli kremenjak iz Pečovja in kisle surove gline iz Ljubečne ter kremenčev pesek in gline iz okolice Podčetrtka. Proizvode so delali pretežno za potrebe vojnega arzenala v Puli. Razmere za delo so bile težke, zdravju škodljive. Kot obrat z zelo skromnim industrijskim

okolišem je tovarna imela ozek lokalni pomen. Ves obrat je sestavljalo nekaj pretežno lesenih zgradb z eno pečjo za žganje glin. Pogon je bil narejen preko vodnega kolesa iz Bojanskega potoka in Toplice. Od strojne opreme so imeli stope za drobljenje materiala in podobne primitivne naprave, vsa ostala predelava je bila izključno ročna. Leta 1890 je tovarno prevzela komanditna družba "Kvarcitna in šamotna opekarna". Leta 1897 jo je kupila zagrebška Delniška družba za keramično industrijo. Leta 1906 je kupil tovarno Franc Pertinač, ki jo je 1924 prodal Petru Majdiču. Po njegovi smrti je postala lastnica Majdičeva hči (Kunejeva žena).

Proizvodnja je leta 1920 znašala le 1000 ton. Kasneje je z uvedbo lokomobilskega pogona postopoma narasla na 4500 ton letno. V letih 1932-34 je bilo zgrajenih 8 novih komornih peči za žganje glin. Obrat so elektrificirali. Postopoma so uvedli proizvodnjo polkislih in bazičnih šamotnih izdelkov, poleg manjših količin opeke. Za kvalitetnejše izdelke so pričeli uvažati surovino iz Češke, Avstrije in Nemčije. Tik pred vojno je šamotarna zaposlovala okoli 120 delavcev. Med vojno je obseg proizvodnje postopoma upadel, proti koncu vojne je proizvodnja skoraj popolnoma zamrla.

Leta 1884 je štorska železarna obsegala plavžarske, varilne in valjarske obrate, livarno in apreturne delavnice. Letna proizvodnja je znašala 9000 ton jekla v palicah, 300 ton odlitkov, surovih in apretiranih. Izvažali so predvsem v Italijo. Imela je plavž s tremi Siemens-Martinovimi pečmi, eno tritonsko parno kladivo, ene grobe in ene dvojne parne škarje. V valjarni sta bili dve Siemensovi varilni peči, proga za vmesno valjanje in parni stroj z močjo 180 KM. Od manjše opreme so imeli: kljunaste škarje, krožno žago, peč, kladivo za ravnanje. Obrati in deli jeklarne in valjarne so bili še: generatorska naprava s 130 m dolgim plinovodom, kotlarna s 240 m dolgim vodom za paro, črpalna postaja s črpalno in skladišče za gotove izdelke. Livarna je izdelovala trgovsko in strojno litino. Imeli so lastno modelno mizarstvo in popolnoma opremljeno vzdrževalno delavnico. Premogovnik tega leta ni deloval. Leta 1892 so kupili stroje opuščene železarne grofov Turjaških v Dvoru pri Žužemberku za 90000 gld. Prejšnjo malo livarno so leta 1894 razširili.

Moštvene knjige je v tovarni začel prvi voditi Karel Neufeldt leta 1878. Imenujemo jih lahko tudi delavske knjige in so pomembno statistično gradivo. Vpisani so naslednji podatki o delavcih: ime in priimek, letnica rojstva, rojstni kraj ali domovinska pravica, poklic ali delovno mesto, čas zaposlitve, to je datum vstopa in izstopa z dela ter ponavadi tudi vzrok za odhod z dela. Dr. Jasna Fischer je pregledala in obdelala ohranjene moštvene knjige iz štorske železarne od 1878-1914 in objavila v svojem članku (citiran na koncu). V njej je 3542 vpisov oz. 2679 oseb. Vpisi so zaporedni po datumih nastopa dela. Delavec je bil ob vsaki ponovni zaposlitvi vpisan na novo. Do leta 1912 so v njej vpisani tudi delavci železarskih premogovnikov. V železarni je delalo 1483 delavcev, to je 55,3%. Ostali vpisani, 1196, so bili zaposleni v premogovnikih. Podjetje je zaposlovalo samo moško delovno silo. V obratu se je zaposlilo dvakrat ali večkrat 18,5% delavcev. Dvakrat se je zaposlilo 378 delavcev, trikrat 102, štirikrat 14 in petkrat 3, skupaj 497 oseb. Do leta 1898 se je letno zaposlovalo le po nekaj deset delavcev, od takrat dalje pa med 100 in 250. Prvi odhodi so zabeleženi šele leta 1889. Število odhodov je enakomerno sledilo frekvenci prihodov, le da je praviloma nekaj nižje. Ta razpon je pri prihodu od najmanj treh delavcev v letu 1884 do 53 delavcev v letu 1897, pri odhodu pa od najmanj 28 delavcev v letu 1894 do 39 v letu 1898. Delavci so se zaposlovali in odhajali precej enakomerno skozi leto, opazna pa je tendenca večjega zaposlovanja v jesenskih mesecih (oktober-november) in pogostejša zapuščanja dela v spomladanskih mesecih (april-maj). Gre za pojav,

ki spremlja proces industrializacije, in sicer navezanost delavstva na agrarno okolje, iz katerega je izhajalo. Vzroki za odhod so bili različni. Manj kot 3/4 jih je delo zapustilo na lastno željo, iz železarne jih je odšlo tako 934 delavcev, iz premogovnikov pa 1021. Zaradi nedisciplin (pretepi, kraje, pijančevanja) jih je odšlo 10%. Ostali so bili vpoklicani v vojsko ali upokojeni. Nekaj jih je umrlo. Smrtnost med zaposlenimi v železarskih obratih je bila višja kot v premogovnikih. 84% vseh zaposlenih v železarni je bilo rojenih na slovenskem Štajerskem, med njimi skoraj 3/4 v okrajnem glavarstvu Celje in sodnem okraju Kozje, torej v bližini tovarne. Še manjša je bila geografska mobilnost delavcev v premogovnikih, saj jih je bilo skoraj 92% iz slovenske Štajerske in med njimi skoraj 80% iz krajev v bližini delovnega mesta. Med železarno in njenimi premogovniki je bila precejšnja razlika v kvalifikacijski sestavi delavstva. Analiza na podlagi podatkov o poklicu oz. delovnem mestu ob nastopu dela kaže, da za 19% delavcev v premogovnikih ni bilo mogoče določiti kvalifikacije, ker so bili vpisani kot rudarji. Nekaj nad 45% je bilo nekvalificiranih, 35% pa kvalificiranih. V železarskih obratih je bila skoraj polovica kvalificiranih.

Rudnik Pečovje je prvič zalila voda 1889 in je bil zaprt do leta 1897. Tukaj so bile značilne mokre jame, zaradi tega so bile delovne razmere v rudniških jamah neugodne za zdravje. Veliko se jih je ponesrečilo. V jamah so delali tudi otroci, stari od 16 let. Od orodja so uporabljali kladivo, kramp, lopato. Delali so v treh izmenah, po 8 ur. Kopanje je bilo zelo naporno, kopali so stoje, leže, v upognjenem položaju. S stropa je kapljalo, zaščitnih oblek niso imeli. Za razsvetljavo so služile karbidovke ali acetilenke, v začetku celo oljenke na repično olje. Delavci rudnika so se delili na kopače, predkopače, priučene kopače, vozače huntov in zunanje delavce. Vodstveno osebje so sestavljali nadzorniki in merilci. Zunanji transport so opravljali s hunti (vprego) in vlečnicami. Mezde so bile nizke. Kot materialni dodatek so dobili iztrošeni jamski les, dobili pa so tudi deputatni premog. Družine so težko shajale, bolj je šlo tistim, ki so imeli nekaj zemlje. Nekaj stanovanj je dalo podjetje. Enkrat na leto so se z družino poveselili. To je bilo na dan sv. Barbare, zavetnice rudarjev, ko so priredili veliko slanje.

Statut Bratovske skladnice rudniške družbe "Berg-und Hüttenwerk Store" iz leta 1895 navaja določene pomoči članom tega sklada in njihovim sorodnikom za čas bolniške in v primeru smrti. Danes bi jih lahko primerjali z načinom socialnega zavarovanja. Skladnica je bila dvojezična. Svoj sedež je imela v Štorah. Zavarovanje je bilo obvezno za vse delavce. V prvem delu statut opredeljuje, kdo in kako postane član skladnice. Zapisan je način in obseg izplačevanja podpor iz bolniške blagajne. Bolniška se je izplačevala za čas boleznii samo do dolžine 20 tednov, pri tem je na dan znašala 60% uradno določene navadne dnevne plače in je vsebovala tudi brezplačno zdravljenje. V primeru smrti se je izplačala 20-kratna vsota navadne krajevno določene plače. Porodniška je trajala 4 tedne. Opredeljena je bila provizijska blagajna, ki je izplačevala podpore tistim, ki so postali zaradi bolezni ali nezgode onemogli, ter podpore vdovam in otrokom po smrti zaposlenega delavca. V posebnem poglavju so opisali finančno poslovanje in organe skladnice. Imeli so tudi poseben dokument, kjer je bil zapisan službeni red za nadzorstveno in delovno osebje rudnikov. Vseboval je 29 členov, opredeljeval je bistvena vprašanja delovnega reda v rudniku. Danes bi ga lahko primerjali s pravilnikom o delovnih razmerjih.

Razvoj šolstva v Štorah je bil vseskozi tesno povezan z razvojem železarne. Do leta 1891 v Štorah ni bilo šole, otroci so hodili v pol ure oddaljeno šolo na Teharje (zgrajena 1869) ali celo v Celje. Ker je bila tovarna v rokah tujih kapitalistov, ki so hoteli prebivalstvo čimprej ponemčiti, so začeli pri najmlajših. 1885 so ustanovili privatni nemški otroški vrtec, ki sta ga ustanovila Karel

Neufeldt in Joh. Wetzer. Prostore je imel v tovarniški hiši. Naraščalo je število delavskih družin in s tem število šoloobveznih otrok. Zahtevali so lastno šolo. Po močnih prizadevanjih Schulvereina je bila ustanovljena nemška osnovna šola. Ob pomoči železarne so zgradili 1891 novo stavbo v ta namen. Tja se je preselil tudi vrtec. Marca 1892 je bila izročena svojemu namenu. Ob ustanovitvi je bila organizirana le kot privatna nemška dvorazrednica, ki jo je vzdrževala tovarna s pomočjo nemškega Schulvereina. Leta 1901 so jim priznali javno šolo. Z začetkom šolskega leta 1907/08 se je razširila v trirazrednico. Služila je za poučevanje otrok nemških nameščencev železarne, slovenski otroci so hodili na Teharje. 1919 je bila razpuščena. Po prvi svetovni vojni, z nastankom kraljevine SHS, so nemški vrtec zaprli 24. aprila 1921. Še isto leto 5. decembra so ustanovili slovenski vrtec. Podobno se je zgodilo z osnovno šolo. V letu 1919/20 je ponovno delovala kot trirazrednica, kasneje kot štirirazrednica. Po novem šolskem zakonu jo je 1930 prevzela v skrb teharska občina, obiskovalo jo je 150 učencev, vrtec pa 30 otrok. Leta 1941 ob nemškem napadu je poslopje šole in vrtca zasedla nemška vojska. Pouk je v času okupacije potekal le v privatnih hišah. Bil je okrnjen, povprečno dve uri na teden.

Pudlanje je proti koncu stoletja postajalo predrago. Leta 1907 so ga popolnoma opustili in predelovali nekaj let samo polizdelke, ki so jih dobivali od drugih tovarn.

Pred prvo svetovno vojno, v letih 1912-13, so tovarno modernizirali. Pudlarske peči so odstranili, dobili so novo martinarno z 20-tonsko Siemens-Martinovo pečjo za proizvodnjo jekla, novo centralo s tremi parnimi kotli in dvema parnima strojema in modernizirali so valjarno, ki zaradi vojne ni bila dokončana. Hala jeklarne je bila v celoti iz jekla, pokrita in obdana z valovito pločevino. Od načrtovanih dveh, so zgradili eno martinovko. Plin so proizvajali z dvema plinskima generatorjema, kot gorivo so uporabljali premog. Delo ob peči je potekalo ročno. Za kontrolo jekla je služilo kladivo na zračni pogon. Gotove šarže tekočega jekla so spuščali v ponovce, preračunane za vsebino 20 ton. Ponovca je bila nepremična na livnem vozu, ki je bil na električni pogon. Prevažali so ga po tiru preko 50 m dolge livne jame. V livni jami so bile postavljene livne plošče s kokilami, v katere so vlivali jeklo. Ponovce so bile obzidane z ognjevzdržno opeko in so jih segregali s predogrevalno pečjo na koks, ki je bila v livni jami. Kokile so vlagali in dvigali iz livne jame s pomočjo tekalnega žerjava. Parni žerjav je prenašal ingote najprej na mostno tehenco in nato odlagal poleg tira. Valjarna paličastega železa je bila priključena na jeklarno in nameščena v dveh halah. V eni je bila groba in v drugi fina proga. Grobo progo je direktno poganjal tandem parni stroj. Za ogrevanje blokov je služila potisna peč. Za pogon fine proge je služil tandem parni stroj, ki je imel jermenico, ki je s pomočjo jermena poganjala predprogo. Na predprogi je bil priključen drugi jermen, ki je na razdaljo 15 m poganjal končno progo. Za ogrevanje vložka je služila plinska varilna peč z dolgim ognjiščem in štirimi delovnimi vratici. Ogrete ingote so predvaljali na predprogi, nato so jih razrezali na dve ali tri gredice na vročih škarjah, nameščenih med preprogo in končno progo. Na končni progi so gredice valjali v okroglo, kvadratno, ploščato, polokroglo ali obročno železo. Izvaljene palice so s toplo žago ali na hladnih škarjah razrezali in kontrolirali. Poleg valjarniške hale je bilo skladišče za valjane izdelke. Proizvodnja je bila organizirana tako, da so isti jeklarski in valjarski delavci delali v obeh obratih. Med njimi ni bilo ločnice. Imeli so poseben položaj. Plača je bila nekajkrat višja od plače drugih delavcev v tovarni ali zunaj nje. Lastniki so upoštevali težke delovne razmere. Delali so v dveh izmenah, najprej kot jeklarji proizvajali surovo jeklo, nato so ga isti delavci kot valjarji valjali. Delali so dnevno 12 do 16 ur. Novozgrajena peč je proizvajala do 14000

ton jeklenih blokov (ingotov) za potebe valjarne. Peč je obratovala do leta 1942, ko se je poškodovala in so jo ustavili. V času med obema vojnama so izdelovali tri kvalitete jekla: za betonske konstrukcije, za vijake in zakovice. Tik pred drugo svetovno vojno je bila zgrajena nova 25-tonska Siemens-Martinova peč, konstrukcije Moll. Leta 1912 so začeli delati odlitke za obrate in rudnike, dele za dieslove motorje, parne cilindre, za lokomotive in napajalnike, kokile in valje ter odlitke, težke 6 ali več ton, ki so jih oddajali strojni industriji v Gradec.

Železolivarna je bila v hali, dolgi 45 m, široki 12 m, poleg je bila na vzdolžni strani pozidana stranska hala, širine 7 m. Za taljenje železa sta služili dve v stranskem traktu nameščeni kupolki s premerom 500 oz. 800 m. Zrak za kupolke je dobavljal ventilator, ki ga je poganjal elektromotor. Ta je poganjal tudi dvigalo, ki je služilo za dviganje vložka v peč. V glavnem prostoru livarne so bili nameščeni: dva vrtljiva žerjava na ročni pogon, leseni žerjav, topilna peč za metalni liv, sušilna peč za jedra in dve veliki sušilni komori, v stranski hali pa dva tekalna žerjava na ročni pogon. V posebnem povezanem poslopju so livarske izdelke čistili. Modele za livarno so izdelovali v lastni modelni mizarni s skladiščem. Imeli so šest skobelnih miz, tri lesne stružnice, cirkularko, tračno žago. Mehanična delavnica je služila za popravila v lastnih obratih, strugarna je delala tudi za zunanja naročila. Orodni stroji so bili: deset stružnic, dva velika skobelna stroja, dva šepinga, radialni vrtalni stenski stroj, trije vrtalni stroji, dve mali stružnici, rezkalni stroj, stroj za rezanje navojev, cirkularna žaga, stroj za brušenje valjev, stroj za krivljenje pločevine, stroj za brušenje nožev in brusilni stroj. K delavnici je spadala kovačnica s štirimi ognjišči, kladivom in brusno ploščo. Železarna je bila z industrijskim tirom povezana z železniško postajo Štore. Vodila je preko Voglajne po železniškem mostu neposredno do vhoda v tovarniške prostore. Vagone so prevažali s pomočjo lastne diesel lokomotive, pred vstopom so tovor stehali. Za dostavo v obrate so imeli ozkotirne železniške lokomotive z ustreznim voznim parkom. Za lokalni tovarni promet so služili štirje konji in vozovi. Ob modernizaciji tovarne so zgradili novo električno centralo s tremi parnimi kotli in dvema parnima strojema, ki sta poganjala vsak svoj električni generator moči 230 KW, zgrajena za napetost 3x500 V in frekvenco 50 Hz. Proizvajali so izmenični tok, ki je služil za razsvetljavo in pogon strojev. Električarjev z ustrežno izobrazbo niso imeli. Zanje so dobivali od tujih monterjev stroje. Januarja 1938 se je z ustrežno izobrazbo in prakso zaposlil Štefan Luževič. Elektro področje je doživelo prehod. Dobil je svojo elektro delavnico. V majhnem prostoru je stala delovna miza z dvema primežema, nekaj priločnega orodja, dva voltmetra do 500 V ter dva ampermetra od 0-25 A in 0-200 A.

Med prvo svetovno vojno je železarna v Štorah izgubila svoje tržišče, vendar si je postopoma našla nadomestilo v novi Jugoslaviji, zlasti v Sloveniji, Hrvaški in Slavoniji.

Rudnik Pečovje je leta 1913 drugič zalila voda in je bil zaprt do 1917. Leta 1926 pa so ga dokončno zaprli zaradi ponovnega udara vode.

Na okrožnem sodišču v Celju je bila v trgovinskem registru A I. 175 vpisana firma "Berg-und Hüttenwerk Štore" s sedežem v Štorah, lastnik je bila rudarska družba Rudnik in železarna Štore. Združba je bila razdeljena na 128 kuksov, od katerih je 127 kuksov pripadalo gospodu Gustavu pl. Neufeldt-Schöllnerju, en kuks pa Dezideriju pl. Bitzju. 10. oktobra 1927 je bil redni občni zbor rudarske združbe. Sklenili so, da se dosedanji naziv firme spremeni tudi v slovenščino in se glasi "Rudnik in železarna Štore".

V tovarni je vodstvo skrbelo tudi za delavska stanovanja. Zgradili so več stanovanjskih hiš v okolici, vendar samo toliko, kolikor jih je bilo potrebno za nemoteno proizvodnjo. Na vzhodnem delu Lipe nad tovarno so zgradili manjšo

bolnišnico z lekarno. Imela je štiri postelje, za paciente sta skrbela zdravnik in sestra.

Leta 1939 je takratno vodstvo železarne kupilo od Ljubljanskih strojnih tovarn elektrostrojno in vso potrebno opremo za vlivanje litoželeznih cevi. Leto poprej so zgradili visoko stavbo ob valjarni I. in ob strani livarne. Del livarne so prezidali in prenovili v cevno livarno. Takratni vzdrževalci iz mehanične in elektro delavnice so morali trdo poprijeti za delo, da so montirali stroje, dvigala in vso opremo za vlivanje cevi. Iz Ljubljane je prišla v pomoč celotna ekipa, ki jim je pomagala pri postavitvi opreme in pokazala potek dela. Izdelavo jeder so opravljali stroji, s pomočjo katerih so navijali čar, ga obdali s peščeno maso, zgladili, nato pa premazali z grafitno tekočino. Pri merjenju so uporabljali ravnila. Peščeno maso so nabijali v zložljive cevne kalupe, oboje so sušili z generatorskih plinom in drugi dan vivali. Litino so talili v kupolkah v stari livarni. Po odlitju cevi, premera 60-400 mm, dolžine 4-5 m, so jih očistili, odrezali navinek in preizkusili na 15 barov pritiska. Dobre cevi so karbonizirali v posebni katranovi jami in odposlali kupcem.

V obdobju po prvi svetovni vojni je v Štorah zaživelo slovensko društveno dogajanje. Takoj po vojni se je pojavila misel o ustanovitvi pevskega društva. S pomočjo starejših in mlajših zavednih Slovencev so se začela urejati društvena pravila. Kdor je takrat želel biti član pevskega društva "Bodočnost", je moral pristopiti v takratno organizacijo Metalskih radnika Jugoslavije, ki je bila član socialistične in politične stranke. Bilo je delavsko kulturno-prosvetno društvo, prvi nosilec kulturnega dogajanja v kraju. Leta 1920 je bilo društvo ustanovljeno, potrdila ga je tudi takratna monarhistična oblast. Ob ustanovitvi je štel 35 pevcev, prvi pevovodja je bil učitelj v Štorah Martin Stante. Drugih odsekov še ni bilo. Učili so se delavske in narodne pesmi. Pevske vaje so imeli v sobi gostilne Lokovšek (kasneje Adrinek). K pevskim vajam so hodili ljudje ne samo iz Štor, temveč iz Teharja in Ljubecne. Društvo je živelo od članarine, nekaj podpornih članov je dalo prispevke, in od zaslužka na veselicah in drugih nastopih. Kasneje so ustanovili dramski odsek. Sprva je bil samo moški pevski zbor, dobili so še ženskega. Leta 1931 so ustanovili tamburaški zbor, ki je imel vaje v revnih prostorih starih napol lesenih hiš samskih delavcev. Do praporja društva je prišlo tako, da so zastavo sv. Florijana (star rudarski prapor) predelali, na vrhu droga se je lesketala pevska lira. Leta 1934 so se preimenovali v "Svobodo" in se priključili Delavskemu pevskega društva Svoboda v Celju. Leta 1935, po zletu Svobod v Celju, je bilo njihovo delovanje prepovedano in razpuščeno. Štorski delavci so se zbrali v društvu "Vzajemnost", ki je nadaljevalo začeto kulturno-prosvetno delo. Prostore so imeli v pralnici za tovarno. Pesem je družila delavce in kmete ter v srca vnašala zvestobo domovini.

V statutu Bratovske skladnice Rudnika in železarne Štore iz leta 1895 je zapisano: "Vsak član mora biti pokopan ob zvokih godbe na pihala." To priča o tradiciji pihalnega orkestra. V obdobju po prvi svetovni vojni so se vaški muzikantje iz okolice Štor s svojimi instrumenti dobivali in se organizirali v godbo na pihala. Prvi dirigent je bil Marko Tovornik, ki je znal igrati na skoraj vse instrumente, bil je aktiven godbenik v stari avsto-ogrski vojaški godbi. Javno so lahko nastopali le trikrat, in sicer na prvomajskih proslavah. Potem so to prepovedali. Dobivali so se v gostilnah "Franzl" in "Klun". Godba je štela le 14 članov. Leta 1932 so ustanovili godbo na Teharjah pod imenom Delavska godba Zarja. Ves čas so imeli probleme s prostorom za vaje. Leta 1940 je štorska godba razpadla.

Vse do leta 1930 je športna dejavnost mladine Štor potekala neorganizirano. Travniki, Voglajna in hribi v okolici Štor so jim služili za športne objekte, kjer so merili svoje sposobnosti v nogometu, plavanju smučanju, atletiki, kolesarjenju,

odbojki in telovadbi. Leta 1930 so ustanovili telovadno društvo, ki je v svojih vrstah združevalo člane od najmlajših do najstarejših. Razmere dela so bile težke, bili so brez športnih objektov in pripomočkov. S prostovoljnim delom so uredili igrišče na Pečovju, kjer so se odvijale tekme. Organiziran šport je pomenil dvig telesne sposobnosti in močno oporo delavskemu razredu v odnosu do nemško usmerjenega prebivalstva in vodstva tovarne.

Gasilska služba pred 1945 ni bila organizirana. Po podatkih naj bi leta 1908 v podjetju imeli ročno črpalko, ki sta jo upravljala dva delavca. V letu 1942 so pod pritiskom vojaških oblasti ustanovili gasilsko enoto, ki je štela 12 oseb in je razpolagala z motorko "Rosenbauer", nekaj tlačnimi cevmi, vojaškimi čeladami in plinskimi maskami, dvanajstimi delovnimi oblekami z opasači in sedmimi paradnimi uniformami.

Med drugo svetovno vojno je delo v tovarni narekovala nemška vojna industrija, imela je značaj vojnega podjetja. Od leta 1941-42 je obratovala v železarni samo stara 20-tonska Siemens-Martinova peč iz leta 1913. Delo v valjarni so ustavili 1941, zaloge zvaljanega železa so razprodali. Nekaj strojev je bilo odpeljanih v Nemčijo. Livarna je izdelovala strojno litino in kokile za jeklarno v Kapfenbergu, kasneje pa odlitke za male bombe. Leta 1942 so skupino valjarjev poslali na delo v avstrijske valjarne, del pa prestavili v livarno, kjer so pospeševali vlivanje vodovodnih cevi. Do leta 1943 so v Štorah izdelovali odlitke za napajalnike na železniških postajah. Kompletne napajalnike, obdelane v mehanični delavnici, so pošiljali na Poljsko in v Ukrajino. Dva najboljša livarja sta bila zaposlena pri izdelavi kalupov in vlivanju cilindrov za parne lokomotive dunajske tovarne. Surovine, predvsem grodelj, je železarna dobivala iz Nemčije, livarski koks pa iz Šlezije. Konec leta 1943 je iz Nemčije prišel metalurški tehnik Koch. Pod njegovim vodstvom so začeli vlivati litoželezna ohišja za granate. Pred koncem vojne so nehali odlivati cevi in ohišja granat. Koch se je vrnil v Nemčijo. Leta 1943 je prišlo do preureditve v jeklarni. Staro peč so podrli, na njeno mesto pa postavili dve mali kupolni peči, premera 400 mm, več oblikovalnih strojev za izdelavo kalupov in jeder podjetja Zimmermann ter komorno žarilno peč za tempranje. V tem oddelku so začeli izdelovati cilindrične odlitke za izdelavo min za minomete iz temprane litine. K takratni livarni so 1943 dogradili prizidek, v katerem so začeli vlivati razne kuhalne plošče. Ko so imeli premalo delovne sile, so poslali večji del delavcev iz Mohorjeve tiskarne.

Sprememba zunanje podobe Štor je bila posledica stoletne spremembe izrabe tal, teritorialnega napredka in spreminjanja fizionomije samega naselja. Pri teh spremembah je poglavitno vlogo odigrala industrija. Njivske in travnate površine so se zmanjšale, vzela so jih železarna, železnica, stanovanjski objekti, osnovna šola in bolnišnica. Vse to so zgradili v tem obdobju in kraj je dobil značilno podobo industrijskega naselja. Močno se je spremenilo notranje življenje. Število prebivalcev se je povečalo. Pridobili so nove funkcije, poleg industrijske še kulturno-prosvetno, zdravstveno, prometno, trgovsko in gostinsko funkcijo. Industrija je bila vodilna dejavnost, ki je pospeševala nastanek in razvoj drugih.

Viri in literatura

- OKC, glasilo Kovinar: leto 1953, 1954 in 1955
- OKC, glasilo Štorski železar: februar 1963, september 1965, junij 1969, maj 1973, julij 1977, december 1978, maj 1980, maj in september 1981, april in september 1984, september 1985, november 1986, december 1989
- OKC, diplomatska naloga, Geografija naselja Štore s posebnim poudarkom na industrijskem razvoju, Ljubljana 1973, Rzn 975

- ZAC, fond Industrijska podjetja, Železarna Štore, Predlog na vpis spremembe besedila firme, AS 1, sig. 3 in Pravila delniške družbe Rudnik in železarna Štore 1866 in 1879, AS 1, sig. 1
- ZAC, fond Okrajni uradi 1854-1868, Okrajni urad Laško, Poravnave, f 66/883-948
- Jože Sorn, Začetki industrije na Slovenskem, Maribor 1984
- Slovenske železarne, Železarna Štore, 1845-1975
- Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, 2. del, 1849-1941, Celje 1974
- Orožen-Felicijan, Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice, Celje 1952
- Jasna Fischer, O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, št. 1-2, Ljubljana 1983
- Jasna Fischer, Prebivalstvo v obrti in industriji na Slovenskem od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne, Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1-2, Ljubljana 1988
- Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni, Ljubljana 1992
- Jože Šorn, Walter Brunner, Ustanovitev in zgodnja zgodovina železarne in valjarne Štore pri Celju, Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 2, Maribor 1978
- Janko Orožen, Železarna v Štorah pri Celju v začetku in v najbolj kritičnem razdobju, Celjski zbornik, 1982-83
- Walter Brunner, Ustanovitev in zgodnja zgodovina železarne in valjarne Štore pri Celju, Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 1, Maribor 1976
- Jože Sorn, Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848-1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, št. 1-2, Ljubljana 1968-69
- Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937
- Krajevni leksikon Slovenije, 3. knjiga, Ljubljana 1976
- Jože Sorn, Oris zgodovine železarstva na Slovenskem, Zgodovinski časopis, letnik 31, Ljubljana 1972
- Janko Orožen, O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju, Celjski zbornik, 1951
- 25 let Gasilskega društva Železarne Štore, 1945-1970

KRATKA ZGODOVINA KRAJA PO LETU 1945

Štore ležijo vzhodno od Celja ob železniški progi Celje-Maribor. Dolina Voglajne jih omejuje na severu na srednje visoko, razgibano in močno naseljeno terciarno gričevje, na jugu se razprostira del Posavskega hribovja. Štore so nastale ob premogovniku in železarni in so tipičen primer starejšega, v tesno dolino strnjenega industrijskega kraja. Po vojni se je železarna širila, modernizirala in potrebovala vedno več delovne sile. Delovna sila je prihajala iz bližnjih naselij, ki so se pod vplivom železarne razvila v večja naselja, kot so Teharje, Laška vas, Prožinska vas, Kompole, novo naselje Lipa. Značilen je prehod iz kmečkih gospodinjstev v mešana. Veliko delavcev si je ustvarilo življenje v Štorah oz. v njihovi bližini. Štore so mlado industrijsko naselje s staro industrijo. Industrija je vplivala na razvoj pokrajine in spreminjala njeno zunanjo podobo in notranje življenje. Naselje se je širilo v okolico, v ospredje so priletele tudi druge funkcije kot šolstvo, zdravstvo, šport, kultura, trgovina, gostinstvo.

V nadaljevanju bom podala kronološki pregled dogodkov, ki so si sledili v Štorah. Ker je bil razvoj kraja povezan z železarno, sem dodala tudi glavne spremembe v tovarni.

1945-1950

- V začetku avgusta 1945 je bivše lastnike in upravitelje železarne Gustava in dr. Philipa Neufeldt-Schollerja in Desideriusa von Bitzyja senat vojaškega sodišča v Celju obsodil na izgon in zaplembo celotnega premoženja, ki so ga kot solastniki podjetja Rudnik in železarna Štore imeli z ostalo imovino. S to sodbo je celotno podjetje prešlo v državne roke.

- 23. avgusta 1945 je bila ustanovljena industrijska gasilska četa Železarne Štore in pomeni začetek organiziranega gasilstva v Štorah.

- Jeseni 1945 so organizirali v Štorah trimesečni strokovni tečaj, ki ga je obiskovalo 35 vajencev različnih strok.

- Proizvodnja v železarni je stekla 23. junija 1946 s predvojno opremo.

- 1946. leta so ustanovili Telovadno društvo Štore, ki je prenehalo delovati 1949. Športno aktivnost je nadaljevalo športno društvo Kovinar, ki je poleg nogometne sekcije gojilo še atletsko, smučarsko, košarkarsko in keglaško. Istega leta so lovci ustanovili svojo družino.

- V šolskem letu 1946/47 je bila ustanovljena Nižja strokovna šola Železarne Štore. Pouk je potekal v Osnovni šoli Štore, kjer so se dijaki usposabljali za kovinarske poklice, livarje, kaluparje in modelne mizarje. V naslednjem šolskem letu je šola dobila nov učni načrt in naziv Metalurška industrijska šola Štore.

- 30. junija 1947 so v železarni kupili prvo ozkotirno lokomotivo in jo obnovili. Obratovati je pričela naslednjega leta in pomeni začetek ozkotirnega transporta v tovarni.

- Leta 1947 so na vzpetini nad tovarno pričeli graditi novo stanovanjsko naselje na Lipi. Postopoma so gradili bloke, stolpnice, trgovino ter ustrezno cestno povezavo v naselju.

- 5. junija 1948 so dokončno sprejeli odločitev o gradnji elektroplavža v tovarni.

- Leta 1948 so železarni priključili šamotarno, ki je dotlej bila samostojno podjetje. Zgradili so novo dvoetažno zgradbo in nabavili nekaj nove opreme.

- Strelsko družino Kovinar so ustanovili 1948. Na travniku so si naredili provizorično strelišče za vojaško puško na 100 m in kasneje na 300 m. Istega leta je pričelo delovati kulturno-umetniško društvo "Svoboda" z več sekcijami.

- 18. oktobra 1949 so slavnostno otvorili novozgrajeno strokovno srednjo šolo na Lipi.

1950-1960

- 17. septembra 1950 so v tovarni uvedli samoupravljanje.

- 12. decembra 1950 so pričeli z izdelavo valjev. Proizvajali so valje za potrebe metalurške in nemetalurške industrije. Najprej so izdelovali nelegirane trde in legirane poltrde ter pločevinske valje.

- Na občnem zboru 27. januarja 1951 so sklenili, da se industrijska gasilska četa izpopolni in se preimenuje v Industrijsko gasilsko društvo Železarne Štore. Hkrati je pomenil prvo redno letno skupščino štorskega gasilskega društva.

- 29. oktobra 1952 se je kulturno-umetniško društvo "Svoboda" preimenovalo v Delavsko prosvetno društvo Svoboda. Svoj hram so dobili v novem Kulturnem domu, odprtem 19. decembra 1953. V društvu je delovalo 8 sekcij: izobraževalna, dramska, pevska, šahovska, godbena, filmska, tamburaška in knjižnica.

- Leta 1952 so pričeli v železarni graditi elektroplavž, ki so ga izročili namenu 26. avgusta 1954. Z njim so krili potrebe po sivem in belem grodlju.

- V letu 1952 se je adaptacija livarne končala. Poleg stare livarne-valjarne so zgradili novo halo, dolgo 120 m, in jo na novo opremili.

- 1. maja 1953 je izšlo prvo glasilo Kovinar, ki je izhajalo letno do 1955.

- Godba v Štorah je do leta 1953 bila organizirana v okviru gasilskega društva. 5. septembra je v Štorah potekalo slavlje z otvoritvijo novo zgrajenega gasilskega doma in razvitjem društvenega praporja in veliko gasilsko manifestacijo. Kasneje so se osamosvojili in nastopali na raznih koncertih, zabavnih prireditvah, srečanjih pihalnih orkestrrov Slovenskih železarn.

- V obdobju 1953-60 so veliko sredstev vložili v tehnološko modernizacijo železarne.

- 1954 pomeni v železarni prelomnico v programski usmeritvi valjarne, pojavijo se prve vzmeti in specialni profili.

- 1. junija 1955 so ustanovili ribiško družino Voglajna.

- 1956 so zgradili aglomeracijo v tovarni, za predelavo odpadnega materiala.

- S proizvodnjo specialnega grodlja so pričeli v železarni leta 1957.

- Metalurška šola je 1958 dobila še internat za njene dijake in kasneje telovadnico z igriščem.

- Leta 1958 je bilo ustanovljeno telesno-vzgojno društvo Partizan.

- Zgradili so strelišče za malokalibrsko puško, ki so ga odprli 3. oktobra 1959.

- Leta 1959 so v železarni izdelali prve valje iz nodularne litine v Jugoslaviji. Istega leta so začeli graditi novo stavbo kemijskega in metalografskega laboratorija.

- V letu 1959 so končali s prvo fazo gradnje novega vodovoda, ki je vodo zagotovil naselju na Lipi in železarni za potrebe jeklarne in livarne.

- Z odlokom Izvršnega sveta LR Slovenije o določitvi krajev, ki se štejejo za mesta in mestna naselja, po zakonu o nacionalizaciji stavb in stavbnih zemljišč (UL LRS, št. 1-1/59) so bile Štore določene za mestno naselje.

1960-1970

- Leta 1960 so bili izdelani vsi načrti za gradnjo Doma ljudske tehnike na Lipi in pričeli so gradnjo.

- Obe štorski športni društvi sta se 1960 združili v TVD Partizan-Kovinar z naslednjimi klubi: nogometni, rokometni, košarkarski, gimnastični, smučarski, kegljaški, namiznoteniški.

- 1960. leta so v tovarni pričeli z uporabo metalurškega kisika in postavili kisikarno.

- 15. julija 1961 je izšla prva številka glasila Štorski železar.

- 1961 so Vajeniško šolo za kovinarsko stroko, Metalurško industrijsko šolo in Dom učencev združili v Šolski industrijsko kovinarski center Štore.

- Drugo fazo izgradnje novega vodovoda so pričeli v letih 1960/1961.

- V 60. letih so v železarni uvajali računalniški sistem.

- 27. februarja 1962 so odprli nov kemični in metalurški laboratorij nad tovarno, moderno in sodobno opremljen s knjižnico.

- 23. junija 1962 so odprli novo kegljišče, 15. septembra pa novo telovadnico na Lipi.

- Športni stadion na Lipi je bil dograjen v letu 1962, razvil se je v sodoben športni park, ki je vseboval naslednje objekte: nogometno igrišče, atletsko stezo, tristezno avtomatsko kegljišče, opremljeno telovadnico, igrišče za rokomet, košarko, odbojko, trim stezo, dvostezno igrišče za balinanje, dvorano za namizni tenis.

- Leta 1963-64 so v tovarni pričeli z izgradnjo nove kompresorske postaje v Štorah, leta 1964 so ukiniли proizvodnjo cevi.

- Ob gradnji novega dela Štor so v 60. letih uredili tudi staro naselje ob cesti. Za gradnjo kulturnega in gasilskega doma so odvzeli prebivalcem veliko vrtov. Uredili so manjši park z zelenjem in asfaltirali avtobusno postajališče.

- Leta 1964 je železarska godba razpadla in se na novo organizirala šele 1969.

- Štore so po vojni priključili k celjski občini. 4. maja 1964 so ustanovili krajevno skupnost Štore.
- 27. oktobra 1965 so slavnostno proslavili pričetek gradnje nove osnovne šole na Lipi, ki so jo otvorili 2. septembra 1967.
- V obdobju 1966-70 so intenzivno gradili valjarno II, na novi lokaciji Štore II.
- 1967. leta so zgradili v železarni mešalno postajo za mešanico propan-butan-zrak in postavili zbiralnik za mazut, staro kotlarno so razširili.
- 3. avgusta 1968 je s proizvodnjo pričela livarna II, prva na novi lokaciji Štore II. Uvedli so novo vrsto valjev, nodularne grafitne jeklolitine. V livarni II je bilo glavno črpališče in razvodno omrežje. Redna proizvodnja v obratu jeklovlek (hladna predelava) je stekla na lokaciji Štore II leta 1968. Zgradili so centralno transformatorsko postajo in podpostaje.

1970-1980

- 29. novembra 1970 so pričeli s poizkusnim obratovanjem v valjarni II. Ta dan so zvaljali prvo valjno palico.
- V začetku 70. let so postavili na novi lokaciji železarne obdelovalnico valjev z orodjarno.
- V začetku 70. let je začelo delovati planinsko društvo Železar, ki pomeni začetek organiziranega planinstva v Štorah.
- Leta 1971 so odprli avtomatsko kegljišče na Lipi.
- 29. septembra 1973 je stekla proizvodnja v novi jeklarni II. Ta dan so odlili v kokile prvo jeklo iz Birlecove elektroobločne peči.
- 26. decembra 1973 je bil podpisan samoupravni sporazum o združitvi vseh oddelkov železarne v OZD z dvema TOZD-oma in z OSS. Z dopolnjenim sklepom dne 17. in 19. aprila 1974 so dobili šest TOZD-ov in sicer: Proizvodnja 114. in 117. panoge, Energetika, Vzdrževanje in transport, Gradbeno komunalno in stanovanjsko gospodarstvo, Družbena prehrana in gostinstvo.
- Obrat šamotarne so v železarni ukinili leta 1973.
- V letu 1974 so v tovarni dokončali gradbena dela na novi kotlarni. Istega leta so registrirali pogodbe o dolgoročni industrijski kooperaciji s Fiatom za proizvodnjo poljedelskih traktorjev in o Fiatovih naložbah.
- 6. marca 1975 so slavnostno otvorili nov vrtec na Lipi, zgrajen poleg osnovne šole.
- Decembra 1976 je bila pri pristojnem sodišču v Celju na podlagi veljavnega zakona in predpisov registrirana tovarna traktorjev v Štorah.
- 25. februarja 1977 je nastopil slavnostni trenutek, ko so v tovarni izdelali prvih pet traktorjev model Štore 402.
- 8. septembra 1978 so na Lipi pripravili svečanost ob polaganju temeljnega kamna za novo zdravstveno postajo.
- 27. decembra je ugasnila peč "Partizanka". Ustavitev Siemens-Martinove peči pomeni novo rojstvo in sleditev modernim procesom v jeklarstvu.
- Poleg krajevne skupnosti Štore je v letu 1978 nastala še krajevna skupnost Teharje.
- 13. septembra 1979 so otvorili krajevno knjižnico.
- Leta 1979 so v tovarni začeli z uporabo dušika in postavili rezervoar za tekoči dušik.

1980–1990

- 1. januarja 1980 je pričela obratovati zdravstvena postaja v Štorah, kot 21. TOZD Zdravstvenega centra Celje.
- 18. julija 1980 se je zaslíšal zadnji pisk ozkotirne lokomotive št. 5 na poslednji vožnji kompozicije ozkotirnih vozil na depo v Šamac.
- 1981 so zgradili nov vodovod do Pečovja.
- Leta 1982 so postavili čistilno napravo za odpadne vode iz tovarne ter uredili krožni vodni sistem.
- Leta 1983 so odprli obnovljeno avtomatizirano strelíšče za zračno puško.
- Maja 1985 je tovarna Fiat odpovedala nadaljnji odvzem traktorjev iz štorske proizvodnje. Zato so se odločili ukiniti proizvodnjo traktorjev v Štorah v naslednjem letu.
- V letu 1989 je v železarni prenehal delovati elektroplavž.

1990–1995

- Leto 1990 je za železarno Štore predstavljalo hude čase. Potrebno je bilo ustvariti pogoje za nadaljnji razvoj. Odločili so se za preoblikovanje v samostojna podjetja, da bi tako zagotovili delo delavcem, izboljšali kvaliteto in zmanjšali stroške. Z reorganizacijo so v letu 1991 nastala podjetja: Jeklo, d.o.o., Livarna, d.o.o., ITRO, d.o.o., Valji, d.o.o., Vzdrževanje, d.o.o., Stanovanjsko upravljanje, d.o.o.
- Februarja 1992 je izšla zadnja številka Štorskega železarja.
- Po zakonu o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij (UL RS, št. 60, 3. oktober 1994) je Štore kot novoustanovljena občina obsegala: Drago, Javornik, Kanjuce, Kompole, Laško vas pri Štorah, Ogorevc, Pečovje, Prožinsko vas, Svetino, Sveti dol, Šentjanž nad Štorami in Štore. Prvi občinski svet je štel 14 članov.
- 8. marca 1995 je v novonastali občini izšla prva številka lokalnega glasila Štorovski občan.
- Na 4. redni seji občinskega sveta so določili občinski praznik na dan 1. junij.
- Simbole občine Štore so soglasno potrdili na 6. redni seji občinskega sveta v Štorah. Zastava je dvobarvna in sicer je 2/3 svetlo zelene (barva štorske in svetinske pokrajine ter upanja) in 1/3 temno modre (barva kovinarstva). Grb je standardne oblike, s temno modrim robom. V zgornji polovici grba je na rumeni podlagi rimska številka šest, kar pomeni naselitev kraja v šestem stoletju. Pod ločeno črto sta dve prekrížani kladivi, simbol rudarstva in železarstva v Štorah.

VIRI IN LITERATURA:

- OKC, glasilo Kovinar, leto 1953, 1954 in 1955
- OKC, glasilo Štorski železar: 1961 (št. 5), 1962 (št. 3, 6, 8, 10), 1963 (št. 8), 1965 (št. 3, 9, 11), 1967 (št. 9), 1968 (št. 8), 1969 (št. 3), 1972 (št. 3), 1973 (št. 1, 6, 10), 1975 (št. 1, 2, 5, 9), 1976 (št. 6, 7, 10, 12), 1977 (št. 3, 6, 9), 1978 (št. 1, 2, 3, 5, 6, 9, 10, 11, 12), 1979 (št. 4, 7, 8, 15, 18, 21), 1980 (št. 3, 10, 12, 16, 17, 20), 1981 (št. 2, 4, 13, 17-18), 1982 (št. 10, 16), 1983 (št. 1, 5), 1984 (št. 14, 23), 1985 (št. 12, 13, 14, 15, 16), 1986 (št. 11, 12), 1987 (št. 4, 6, 10, 12), 1988 (št. 9, 12), 1989 (št. 3, 12), 1990 (januar, marec, oktober), 1991 (junij), 1992 (februar)
- MNZC, Štorovski občan, 1995, št. 1-5
- MNZC, Uradni list Republike Slovenije, št. 60 in št. 65
- Marjan Žagar, Problemi delovne sile železarne v Štorah, Celjski zbornik, 1959

- dr. Anton Sore, Nekateri problemi v procesu deagrarnizacije prebivalstva in naselij v celjski občini, Celjski zbornik, 1969-1970
- OKC, diplomatska naloga, Geografija naselja Štore s posebnim poudarkom na industrijskem razvoju, 1973, Rzn 975
- Krajevni leksikon Slovenije, 3. knjiga, Ljubljana 1976
- Slovenske železarnice, Železarna Štore, 1845-1975
- Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, 3. del, Celje 1980
- Poklicna kovinarska in metalurška šola Štore, 1947-1977
- 25 let Gasilskega društva Železarne Štore, 1945-1970

BERGBAU UND EISENHÜTTENWESEN IN ŠTORE UND IHR EINFLUSS AUF DIE ENTWICKLUNG DES ORTES (seit Mitte des 19. Jh's. bis zum Jahre 1945)

Z u s a m m e n f a s s u n g

Bis zum Zweiten Weltkrieg gehörte der Weiler Štore zur Katastralgemeinde Kresnike. Im Jahre 1826 war das Gebiet des heutigen Štore eine ausgesprochene Agraransiedlung mit großen Acker- und Wiesenflächen. Der Standort der Braunkohle und damit verbundene zahlreiche in der Nähe liegende Bergwerke sowie die günstige Lage an der Eisenbahn (im Jahre 1848 wurde der Streckenabschnitt der Südeisenbahn zwischen Celje und Ljubljana eröffnet) und an der Straße begünstigten die Entstehung bzw. den Bau des Eisenhüttenwerks in dieser Umgebung. Gerade Bergbau und Eisenhüttenwesen waren jene Hauptfaktoren, durch welche Štore aus einem Agrarweiler zum Industrieort geworden ist. Das Gesamtbild von Štore wechselte stark bis zum Zweiten Weltkrieg hin, sowohl hinsichtlich des äußeren Scheins wie auch des inneren Lebens. Die Eigentümer der Eisenhütte waren deutscher Abstammung und wechselten sich immer wieder ab, doch sie spielten eine wichtige Rolle bei der Entwicklung des Ortes. Die Bewohner bekamen einen Bahnhof, die Volksschule, einen Kindergarten, ein kleineres Krankenhaus mit Apotheke, ebenso wurden Wohnhäuser erbaut. Die Zahl der Einwohner wuchs ständig. Die Industrie war jene führende Tätigkeit, die die Entwicklung anderer Tätigkeiten (Kultur, Schul- und Gesundheitswesen, Verkehr, Handel, Gastronomie) förderte.

ZVESTO PRIČEVANJE ZA EVANGELIJ IN NAROD LAVANTINSKEGA ŠKOFA DR. IVANA JOŽEFA TOMAŽIČA

Vekoslav Grmič*

UDK 262.122:929 Tomažič I. J.

GRMIČ Vekoslav: Zvesto pričevanje za evangelij in narod lavantinskega škofa dr. Ivana Jožefa Tomažiča. (Das Treuebekenntnis des Bischofs von Lavant dr. Ivan Jožef Tomažič zum Evangelium und zum Volk.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)1, str. 61.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Lavantinski – mariborski škof dr. Ivan Jožef Tomažič (1876-1949) je posebno v letih okupacije 1941-1945 s svojim pokončno držo nasproti okupacijskim nacističnim oblastem izpričal svoji zvestobi Cerkvi in slovenskemu narodu v duhu A. M. Slomška. Neustrašena je nastopal pred nacističnimi oblastmi in zahteval pravice za Slovence in kristjane. Odločno je zavrnil usadne in zornite odločitve katoličanov in vodstva v ljubljanski škofiji med okupacijo in ni nikdar javna in izrečno obsodil OF in partizanstva. Dobro se je zavedal, da ja treba strniti vse sile zoper največja zla 20. stoletja, fašizem in še posebej nacizem, ne pa spodbujati bratomorni boj.

UDC 262.122:929 Tomažič I. J.

GRMIČ Vekoslav: Devoted Testimony of the Evangelus and of the Nation on part of the Lavantine – Maribor Bishop Dr. Ivan Jožef Tomažič. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor. 68=33(1997)1, p. 61

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

Lavantine-Maribor bishop dr. Ivan Jožef Tomažič (1876-1949), particularly during the years of the occupation 1941-1945, by his upright pose towards the occupation NAZI authorities, testified his devotion towards the Church and towards the Slovenian nation, in the spirit of A. M. Slomšek. He fearlessly Christians. He forcefully rejected the fateful and mistaken decisions on the part of Catholics and the leadership of the Ljubljana bishopric during the occupation and never did he publicly and explicitly judge adversely the Liberation Front or the Partisans. He was fully aware, that it was necessary to join forces against the greatest evil of the XX. century, fascism, and nazism in particular, instead of instigating a fratricidal struggle.

Ob 120-letnici rojstva lavantinskega škofa dr. Ivana Jožefa Tomažiča je prav, da se nekoliko oddolžimo spominu tega velikega slovenskega škofa, po miselnosti in delu vestnega posnemovalca A. M. Slomška. Svojo veličino je škof Tomažič, ki se je rodil pred 120 leti, pokazal predvsem v letih okupacije 1941-1945. Bilo je to v tistem času, ki je od človeka na tako odgovornem mestu, kakor

* Vekoslav Grmič, naslovni škof, Maribor

je bilo vodstvo mariborske škofije, tedaj imenovane lavantinske, zahteval tako izrazito in močno osebnost, prežeto z evangelijskim duhom ljubezni in upanja z ene strani, z druge pa z neomajno zvestobo slovenskemu narodu, kakor je bil škof Tomažič. Bil je sicer skromen, a duhovno bogat in velik kot cerkveni predstojnik in Slovenec, kot pričevalec za evangelij in za zvestobo svojemu narodu. Čeprav so razmere po prihodu Nemcev bile še tako hude in so nacisti takoj začeli brezobzirno in na najbolj krut način uničevati in zatirati vse, kar je bilo krščansko, cerkveno in slovensko, ni obupaval ali klonil pred nasiljem, temveč je pogumno reševal, kar je mogel, odločno pokazal svoj odpor do takšnega okupatorjevega terorja in zaupal v lepšo prihodnost svoje škofije in slovenskega naroda. Še na misel mu ni prišlo, da bi kakorkoli pokazal, da se je sprijaznil z nacistično oblastjo, ali bi ji celo nudil pomoč pri vzpostavljanju njenega krivičnega reda na Štajerskem. Kakor nekoč A. M. Slomšku je tudi njemu bila najvišja norma vest, ki mu je narekovala pogumno držo v odnosu do nacističnih oblasti in v zavračanju njihovih krivičnih nastopov, odločitev in dejanj.

Mariborska- lavantinska škofija je lahko ponosna na tega svojega škofa. Ponosna pa bi morala biti nanj sploh Katoliška cerkev na Slovenskem in vsa Slovenija, saj je tako rekoč na poseben način pričeval za resnično krščansko držo cerkvenega voditelja takrat, ko so predstavniki Cerkve ponekod, tudi v Sloveniji, odpovedali. Ni čudno, da so se tudi duhovniki, kolikor jih Nemci niso izselili, ravnali v svoji zvestobi slovenskemu narodu in zavračanju okupatorja po zgledu svojega škofa in da je sploh verno ljudstvo v mariborski škofiji res poznalo samo enega sovražnika v boju za osvoboditev, namreč okupatorja. Res je, da so takšno držo narekovala tudi izredno brutalna dejanja in sploh vedenje nacistov, a kjub temu je treba priznati, da je ista drža bila tudi izraz Slomškovega duha, ki ga je naravnost izžareval škof Tomažič in je zato vsem kakor luč svetilo prepričanje, da je samo na zvestobi lastnemu narodu mogoče zidati zvestobo veri in Cerkvi in da je vsako vnašanje ločitve duhov med pripadnike slovenskega naroda, vsako razdvajanje naroda zaradi različnih življenjskih nazorov pogubno in naravnost zločinsko. Ko bi se v tistem času tudi v Ljubljanski pokrajini, v ljubljanski škofiji tega zavedali, bi si lahko prihranili gorje, do katerega je kmalu prišlo, čeprav tudi drži, da na zunaj milejše, prefinjene metode italijanskega okupatorja niso tako jasno kazale na nujnost edinosti v odporu zoper okupatorja kakor na območju nemške okupacije v mariborski škofiji. To seveda ni nobeno opravičilo za tiste, ki so naravnost spodbujali k oboroženemu odporu zoper Osvobodilno fronto, saj razlike med obema škofijama in usodne "korenine zla" segajo že v čas pred okupacijo.

Po teh uvodnih besedah si sedaj na kratko oglejmo življenjsko pot dr. Ivana Jožefa Tomažiča.

Življenjski podatki

Škof dr. Ivan Jožef Tomažič se je rodil pri sv. Miklavžu pri Ormožu 1. avgusta 1876. Gimnazijske študije je končal v Ljubljani, bogoslovje pa v Mariboru v letih 1895-1899, torej v času, ko si bili v bogoslovju tudi pozneje znameniti Slovenci kot: dr. Fran Kovačič, dr. Jožef Meško, dr. Rudolf Janežič, dr. Josip Hohnjec, dr. Anton Korošec in drugi. Leta 1898 je bil posvečen za duhovnika. Bil je kaplan pri Sv. Juriju ob Ščavnici dve leti in potem še dve leti v Celju. Leta 1903 pa je bil poslan na višje študije bogoslovja v Innsbruck, kjer je tudi doktoriral iz bogoslovnih ved leta 1906. V letih 1905-1918 je bil kaplan in tajnik pri škofu Mihaelu Naptniku. Že leta 1915 je postal kanonik lavantinskega kapitlja, dne 8. junija

1928 ga je papež Pij XI. imenoval za pomožnega škofa takratnemu lavantinskemu škofu dr. Andreju Karlinu. Po smrti škofa Karlina je bil 15. avgusta 1933 ustoličen za rednega lavantinskega škofa. Umrl je 26. februarja 1949 in bil 3. marca pokopan v kripti frančiškanske cerkve v Mariboru.

Že kot novomašnik si je kot geslo svojega življenja izbral izrek sv. Frančiška Regisa: "Ne jaz, ampak Bog." To geslo je obdržal tudi kot škof. Ko je bil leta 1928 posvečen za škofa, je kot pomožni škof izjavil: "Ker človek sam iz sebe nič ne premore in je njegovo delo prazno brez milosti božje in pomoči iz nebes, zato mi bo življenjsko geslo isto... kakor sem si ga izbral ob mašnikovem posvečenju: 'Ne jaz, ampak Bog'. Bog bo dovršil, če se bo po meni kaj dobrega doseglo."¹ Posebej je tudi omenil, da hoče vse delati v "čast božjo in blagor bližnjega": "Vse to pa hočem vršiti v neomajni zvestobi do sv. Katoliške cerkve, kakor tudi v zvesti ljubezni do domovine in države."²

Ko pa je prevzel Slomškovo škofijo kot redni lavantinski škof, je dejal: "Boga prosim, naj vodi cerkvene in državne oblasti tako, da bodo v medsebojnem spoštovanju obojestranskih pravic složno delovale za pravi blagor prebivalstva."³ In res se je potem ves "žrtvoval za Cerkev in za verno ljudstvo". Vodil je škofijo kot oče v pravem pomenu, z resničnim razumevanjem in potrpežljivostjo, z razumom in še bolj s srcem, danes bi rekli v duhu iskrenega dialoga. Prenova notranj-ščin mariborske stolnice, zidanje novega bogoslovja in prizadevanje za beatifikacijo škofa A. M. Slomška so bile tri velike naloge, ki si jih je takoj zastavil. Hodil je po poti sv. Cirila in Metoda ter svojega posebnega vzornika A. M. Slomška.

Gotovo pa se je vsa veličina tega škofa pokazala v letih okupacije 1941–1945, kakor smo že omenili. Zato je tudi Verski list ob njegovem zlatomašnem jubileju upravičeno zapisal: "Ni klonil v usodnih letih vojne 1941–1945, ko je z boleščjo v duši od blizu gledal razdejanja po cerkvah in župnijah škofije, gledal vso Kalvarijo izmučenega slovenskega ljudstva, zraven pa nenehno prosil in molil, naj božje usmiljenje prikrajša trdo preizkušnjo brezobzirne vojne slovenskemu ljudstvu, ki so ga hoteli iztreti. Doživel je osvoboditev slovenske domovine po silnih naporih naših čet. Poln hvaležnosti do Boga in vseh, ki so krvaveli in izkrvaveli za domovino, se je po končani vojni z nemo zavzel za duhovno obnovo svojih vernikov in za popravilo razdejanj, ki jih je pustila za seboj nesrečna vojna."⁴

Posebej pa razodeva človeški in krščanski lik škofa Tomažiča zapis iz dnevnika E. Kocbeka o svojem obisku pri njem 22. julija 1947. Takole piše: "Prenesli so ga iz postelje v naslonjač... Zagledal sem škofa sedeti v naslonjaču in moliti rožni venec... Počasi se je ozrl in me živahno pozdravil: 'O kako lepo, da ste prišli gospod Edo'... Dal je svojo mrzlo meseno roko na mojo in začel: 'Poglejte, kakšnega me vidite.' Začela sva pogovor o boleznih. Vse je natančno povedal, pojave, začetek, zdravljenje... Potem pa je dejal: 'zdaj pa nekaj, kar imam že dolgo na duši in bi rad uredil. Oprostite mi, da lani nisem odgovoril na vaše pismo, ki ste mi ga pisali zaradi predlogov o pomožnih škofih'. Dejal je, da je predlog odšel v Rim že decembra leta 1945, razložil mi je, da predlagajo trije činitelji, ordinarius sam, kapitelj in episcopi confines. Vse je po predlogu vezala obedientia strictissima. To je bil en vzrok, drug pa rezerva, ki jo je imel do kuverte Prezidija... Dejal sem, da sem smatral za važno le svoje pismo in da odgovora pravzaprav nisem niti pričakoval. 'Vseeno', je dejal, 'jaz čutim, da bi vam moral pisati, in tega nisem storil. Zato vas prosim, da mi odpustite'... Prosil sem ga, če lahko odidem. Takoj je postal naravnost ganjen. 'Mislim, da se zadnjič vidiva', je dejal. Roke mi je stisnil in rekel: 'Prosim vas, da mi vse odpustite, kar sem vam morebiti storil nerodnega ali hudega.' Solze so mu stopile v oči in šlo mu je na jok. Tisti hip je tudi mene prevzelo. Solze so prav tako napolnile moje oči. Prosil sem ga prav tako za odpuščanje in izrekel osebno prošnjo, da bi bil priprošnjik

zame in za moje. Dvignil je svojo roko in rekel, da daje svoj blagoslov meni, moji ženi, otrokoma, vsem sorodnikom in mojim. To je bil inteziven trenutek.”⁵

Tomažičevi zapisi v Diarium 1941, kamor je zapisoval kratko vse, kar se je dnevno zgodilo, tudi vse obiske dijakov, samo dokazujejo njegovo človeško toplino, njegovo spoštovanje do vsakega človeka. Vsak dan pa sklene z latinskim citatom iz Sv. pisma ali molitveno prošnjo in zahvalo. Jasno se kažejo njegove krščanske kreposti, predvsem dobrotljivost, potrpežljivost, ponižnost, kratko evangeljska človekost.⁶

Tomažičevi odgovori na probleme v slovenskih katoliških vrstah

Dve okrožnici papeža Pija XI. sta še posebej zaznamovali odnose med različnimi skupinami in organizacijami v slovenskih katoliških vrstah. Bili sta to okrožnica “Quadragesimo anno” in “Divini Redemptoris”. V okrožnici “Quadragesimo anno” (1931) je pomembna predvsem izjava o krščanskem socializmu: “Dasi ima torej socializem kakor vsaka zmota v sebi nekaj resnice (česar papeži niso nikdar zanikali), se vendar opira na nauk o človeški družbi, ki je njemu lasten, ni pa v skladu s krščanstvom. Religiozni socializem, krščanski socializem so protislovni izrazi: nihče ne more biti obenem dober katoličan in pravi socialist” (120). V okrožnici “Divini Redemptoris” (1937) pa je odločno obsojen komunizem: “Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni stvari ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanska kultura” (58). A kljub temu papež opozarja na pomen lepe besede in zgleda v boju zoper komunizem kakor tudi edinosti med različnimi katoliškimi organizacijami, Katoliško akcijo in njenimi pomožnimi organizacijami. Omenja posebej “potrpljivo in dobrotljivo” krščansko ljubezen do ubogih, zatiranih in pomoči potrebnih (46).

Ob obeh okrožnicah so se močno zaostрила nasprotja med krščansko-socialistično usmerjenimi gibanji in organizacijami in integralistično radikalno Katoliško akcijo – Tomčevimi Mladci Kristusa Kralja, srednješolsko Katoliško akcijo in mladčevsko organizacijo tudi med študenti, Med visokošolci so se organizirali predvsem tile klubi, med katerimi je bilo veliko nesoglasij: skrajno katoliško integralistični Mladci, nekoliko manj avtoritarno usmerjeni integralisti v klubu Straža in krščanskemu socializmu naklonjeni klub Zarja. Med delavstvom pa je deloval sindikat krščanskih socialistov JSZ. Sicer pa so med katoliškim izobraženstvom še vedno odmevali nazori mladinskega gibanja, križarstva in Krekove mladine iz (druge polovice) dvajsetih let.

Dr. Ehrlich, duhovni voditelj Straže, je o mladcih dejal, da “niso Katoliška, ampak Tomčeva akcija”, češ da jih tudi duhovno vodi profesor Tomec.⁷ O Ernestu Tomcu pravi dr. Filip Žakelj: “Brezbožni komunizem in vso njegovo taktiko je Tomec poznal do kraja. Pobudo za delo proti njemu pa je dobil posebej v okrožnici ‘Divini Redemptoris’. Tik pred smrtjo, ko ga je zavest že zapuščala, je prosil naj mu prebero odstavek iz ‘Divini Redemptoris’. Bil je odločen sovražnik vsakega sožitja s komunističnim brezbožstvom. Zato je bilo eno izmed njegovih pomembnih načel v boju proti njemu: ‘Podiraj mostove!’ to je, prepreči, da komunizem ne bo vdiral v katoliške vrste.”⁸ O voditeljih mladcev pravi Tomec: “Zahteva se najprej globoka pobožnost, neoporečno življenje, otroška vdanost papežu in polna disciplina škofom.”⁹ Organizacija mladcev je bila popolnoma avtoritarno, fašistično urejena. Puščala ni nobene svobode posamezniku, brezpogojna pokorščina centralnemu vodstvu - s Tomcem na čelu je bila vrhovno pravilo. Prof. Tomec je govoril jasno o nezanesljivosti dr. Fajdiga, dr. Pogačnika in dr. Trstenjaka.¹⁰

Škof Rožman je prof. Tomcu popolnoma zaupal in ga branil pred vsemi, ki so imeli kakršnekoli pomisleke zoper njega in njegovo delo. Tako je 2. 12. 1940 resno v pismu zavračal dr. Ehrlicha, ki je zagovarjal stražarje proti mladcem in kritiziral ravnanje Tomca.¹¹

Škof Tomažič je bil dovolj kritičen do prof. Tomca. Na neko pismo, ki mu ga je pisal dr. Trstenjak, je zapisal pripombo: "Zaradi Tomca trpim sam duševno."¹² Dva primera nam jasno dokazujeta razliko med škofom Rožmanom in škofom Tomažičem.

V Ljubljanskem škofijskem listu je 25. 4. 1940 škof Rožman ostro nastopil zoper JSZ, saj je v njem bila objavljena resolucija duhovniške konference ljubljanske škofije. Ta resolucija pravi: "Škodljivo razcepljenost v vrstah katoliškega delavstva je povzročilo predvsem to, da so zašli nekateri vodilni krogi Jugoslovanske strokovne zveze pod vpliv marksističnih idej in se niso oklenili v začetku papeževe socialne okrožnice Quadragesimo anno. - Pisanje Delavske pravice in delovanje Jugoslovanske strokovne zveze je že nekaj let tako, da se je organizacija sama izločila iz skupnosti celotne katoliške dejavnosti."¹³

Ker škof Rožman kljub protestu JSZ ni odstopil od stališč te resolucije, je, kakor pravi Aleksander Videčnik, Jožko Jurač prosil za sprejem pri škofu Tomažiču v Mariboru. Sprejem je potekal takole: "Potem ko je prisluhnil pojasnilom Fajfarja in drugih, je zelo strpno povedal, da dogajanja v sosednji škofiji ne vplivajo na njega, ker da ni v ničemer podrejen ljubljanski škofiji. Skratka, zagotovil je delegaciji, da mariborska škofija ne bo sledila ljubljanski z obsodbo JSZ... Kot se je pozneje pokazalo, je dosledno držal svojo besedo in z ničemer ni obsojal JSZ na Stajerskem."¹⁴

Drugi primer, ki prav tako dokazuje različno miselnost obeh slovenskih škofov v zadnjih letih pred okupacijo, pa je versko-obnovitveni tečaj katoliških izobražencev v Kranju, ki ga je priredil Narodni odbor Katoliške akcije v Ljubljani v dneh 16. - 18. avgusta 1940, in nastop obeh škofov na tem tečaju. Žgoči problem je bil takrat problem edinosti med katoličani. Poročevalec piše: "V tej smeri so šle morda najbolj do srca besede mariborskega vladike. Bile so izraz pastirske gorečnosti do duš in preizkušene modrosti, ki se ne plaši pogledati stvari od blizu, kadar gre za velike trenutke. V resnici se dajo še tako velike težave premostiti, če le niso izpodkopale čistosti načel. 'Premostite težave, delajte mostove!' To geslo je dal vsej slovenski katoliški inteligenci 'Pontifex' mariborski vladika."¹⁵ O predavanju škofa Rožmana pa pravi: "V bistvu stvari je zadel že v uvodnem predavanju ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman. Če so besede mariborskega škofa šle kot opomin ljubečega očeta sleherniku v srce, večje analizirale naše razmere ter dobrohotno pokazale izhod iz težav, pa je bil govor ljubljanskega vladike program kranjskega tečaja. Njegove besede so obsegale smisel in hotenje vsega tečaja, v njihovi luči smo poslušali vse druge govornike. Bile so tudi res potrebne. Poglavlje o naši kulturni boječnosti je morda eno izmed najbolj črnih poglavij naših razmer. Pravzaprav so mnogi od nas upravičenost katoliške kulture že zatajili. Na tem področju je zavladala taka idejna nejasnost, da je moral ljubljanski škof zaklicati zbrani katoliški inteligenci v Kranju: 'Treba nam je novega Mahniča, četudi bi šel kje predaleč!' ... Ko se je škof dotaknil vprašanja edinosti, je pojasnil, da ni zadostna edinost v dogmah, biti mora tudi v disciplini, metodi in taktiki."¹⁶

Medtem ko je škof Rožman zagovornik popolne ločitve duhov in podiranja mostov, je škof Tomažič zagovornik edinosti v različnosti, strpnosti in zidanja mostov. Takšna je bila razlika med njima.

Na omenjenem tečaju v Kranju so nekateri predstavniki Katoliške akcije iz ljubljanske škofije tudi javno kritizirali Tomažičev nastop, češ da je pokazal,

kako je "naiven". Imenovali pa so ga tudi "provincialnega hierarha". Menda je tako govoril predvsem ljubljanski kanonik dr. Zupan. Zaradi tega se je celo dr. Ciril Zebot pisмено pritožil pri ljubljanskem škofu 20. 8. 1940. Omenil je, da je tudi kranjski dekan Matija Škerbec indirektno govoril zoper Tomažičev nastop, ko je zavračal "tiste, ki v zvezi z metodo naših odnosov do komunizma in komunistov, pa tudi drugih nasprotnikov (kot npr. "krščanskih" socialistov) govore kakor koli o krščanski ljubezni, o potrebi prizadevanj za pravično spremembo socialnega reda itd."¹⁷ Ta dekan naj bi tudi zaklical: "Kakor so boljševiki pognali menjševike iz svoje stranke, tako moramo tudi mi vreči naše menjševike iz naše skupnosti!"¹⁸

Mislím, da se niti malo ne moremo čuditi vsemu tistemu, kar so ti ljudje počeli med okupacijo v ljubljanski škofiji.

Zanimivo pa je vendar, da je škof Rožman po vojni v ZDA priznal vsaj nekoliko tudi svoje pomanjkljivosti v presoji KA pod vodstvom prof. Tomca: "Katoliška akcija je bila pač najboljše, kar smo imeli. Bila pa je še v razvoju, duha še ni imela pravega, preveč je bila še v človeških napakah in ni še našla pravega odnosa do vsega, kar je okoli nje bilo še drugega v katoliški in širši slovenski skupnosti."¹⁹

Po tem kratkem pregledu dogajanja v katoliških vrstah pred okupacijo, da, tik pred okupacijo, sedaj ne bo težko razumeti ravnanja cerkvenih predstavnikov, posebej še škofov v Ljubljani in Mariboru, Rožmana in Tomažiča, med okupacijo, razumeti tudi velike razlike med njima v tem usodnem času za slovenski narod. Ustavili pa se bomo le ob škofu Tomažiču.

Škof dr. Ivan Jožef Tomažič v času nemške okupacije 1941-1945.

Nemški okupator ni obsodil na popolno uničenje samo vsega, kar je slovensko, temveč tudi vse, kar je krščansko. Štajerski in koroški del Slovenije naj bi bila v najkrajšem času popolnoma ponemčena, češ da sta tako bila od nekdaj nemška. Nacisti, ki so tudi sicer bili najhujši nasprotniki krščanstva in še posebej Katoliške cerkve, so bili nasprotniki obojega v okupirani Sloveniji kar iz dveh razlogov. Dobro so namreč vedeli, kaj je pomenila Katoliška cerkev za Slovence tudi v narodnem smislu. Zato so v kar najkrajšem času hoteli pregnati iz teh krajev ne samo izobražence in sploh narodno zavedne Slovence, temveč še posebej duhovnike.

Duhovnike, o katerih je tukaj govor, so nacisti začeli takoj zapirati in jih zbirati za izgon iz škofije. Dokler so čakali na izgon na tako imenovanih "zbirnih mestih" ali v zaporih, so jih na različne načine poniževali in skrajno surovo ravnali z njimi. Niso pa vseh duhovnikov naenkrat aretirali in potem izgnali. Prvi so bili na vrsti najbolj znani duhovniki in tisti, ki so delovali ob nekdanji meji. Vsekakor je v letu 1941 bilo v celoti izgnanih na Hrvaško 284 škofijskih in 81 redovnih duhovnikov.²⁰ Lavantinska škofija je tako bila kar najhujše prizadeta, saj je ostalo v škofiji le 122 duhovnikov, med njimi je bilo 27 upokojenih.²¹ Ko se je škof Tomažič pisno obrnil na graškega škofa za pomoč, je navedel, da je od 240 župnij zasedenih samo 90.²²

O teh nacističnih zločinih je bil že sredi junija obveščen Vatikan. Poročila je poslal tja ljubljanski škof Rožman.²³ Posredovanje Vatikana pri nemških oblasteh v Berlinu je bilo brezuspešno.²⁴ Pač pa je papež Pij XII. po svojih močeh pomagal tako izgnanim duhovnikom kakor bogoslovcem lavantinske škofije v Ljubljani in v Rimu.²⁵

Iz povedanega je razvidno, v kako težavnem in brezupnem položaju se je takrat znašel škof Tomažič. Vendar ni obupal, temveč je odločno nastopil pri

nemških oblasteh in branil svoje duhovnike. Seveda so Nemci takrat bili gluhi za njegove pritožbe. A to škofa ni odvrnilo od odločnega nastopanja pred nemškimi oblastmi.

Že 10. aprila 1941 so Nemci tudi na škofijskem sedežu izvršili hišno preiskavo, 18. aprila pa so aretirali 3 kanonike in 5 profesorjev Visoke bogoslovne šole v Mariboru. Ob tej priložnosti je škof Tomažič izjavil policijskemu oficirju: "Ne boste mi vendar odpeljali vseh teh gospodov, potrebujem jih pri vodstvu pisarne in dušnem pastirstvu." Oficir pa mu je odvrnil: "Dovolj dolgo ste jih imeli. Sedaj jih odpeljemo mi. To je povračilo za leto 1918. Bil sem takrat zraven."²⁵

Škof je potem 19. aprila sestavil vlogo šefu civilne uprave dr. Uiberreitherju in v njej prosil, naj se duhovniki čimprej zaslišijo in izpustijo na svobodo. To vlogo je omenjenemu šefu odnesel osebno v spremstvu kanonika dr. Ivana Žagarja. Ta je po spominu zapisal pogovor med škofom in šefom civilne uprave. Dr. Uiberreither je škofu jasno povedal, da duhovnikov ne bo izpustil, ker so znani kot "hujskaški duhovniki", glavni hujskač proti Nemcem pa je bil dr. Korošec. Potem je razlagal Tomažiču o Hitlerjevem "novem redu" in o novi veri nemške rase in nemške krvi. Smešil je krščanstvo kot "azijski nauk" in povedal, da je Hitler ukazal, da mora postati Spod. Štajerska "zopet" nemška, kakor je bila nekoč. Škof je vprašal: "Torej Slovenci na Spod. Štajerskem nimamo več pravice, da nas obravnavajo kot narod!" Uiberreither je samo ponovil prejšnje trditve. Svetoval je škofu, naj se obrne na graškega škofa, da mu pomaga. Tomažič je ugovarjal, češ da se duhovniki iz Avstrije in ljudstvo ne bodo razumeli, saj je 95% prebivalstva slovenskega. Uiberreither pa mu je odgovoril: "Ne bom trpel nikakih nenemških učiteljev in uradnikov, tudi v cerkvi mora biti uvedena nemščina... Tukaj je prebivalstvo nemško, njihov vindišarski jezik pri tem nič ne spremeni. Nemški rajh ne potrebuje takih, ki se ne čutijo Nemce. Takšni naj si poiščejo prostor na Kranjskem, Hrvaškem, v Srbiji itd." Škof se je še enkrat zavzel za dostojno ravnanje z duhovniki in očital šefu surovo ravnanje z mariborskimi kanoniki. Uiberreither mu je posmehljivo odgovoril in hkrati grozil z aretacijo. Škof pa je prav tako odločno dejal: "Če niso moji duhovniki nič drugega kot malopridneži, potem sem jaz kot njihov nadpastir največji malopridnež. Toda poudarjam še enkrat, da je moja duhovščina dobra in vestna."²⁶

Nato pa je 14. maja 1941 škof v spremstvu istega kanonika obiskal zveznega vodja Heimatbunda Steindla. Ta mu je govoril podobno kakor že prej Uiberreither. Med drugim mu je naravnost povedal, da bodo vsi tisti, ki so bili voditelji slovenstva, izseljeni. Tudi nemški duhovniki se ne bodo smeli učiti slovensko, sicer bodo morali tudi oni oditi. Večina slovenskih duhovnikov naj bi uganjala samo politiko. Svetoval je škofu, naj se obrne na graškega škofa in zaprosi, naj mu pošlje duhovnike, kolikor jih pač potrebuje. Škof Tomažič mu je odgovoril: "Jaz sem tukaj od Boga postavljen kot škof in bom svoje dolžnosti spolnjeval in svoje pravice branil, dokler me ne boste odvedli s silo ali dokler mi papež ne da ukaza, da odstopim. Potrudil se bom, da bom lojalno sodeloval z novo ureditvijo, vendar s pridržkom, da bom vedno spolnjeval cerkvene predpise." Steindl mu je odgovoril: "Pravilno, vi ste vojak Cerkve, jaz sem vojak Adolfa Hitlerja."²⁷

Čez dobra dva tedna, 31. maja 1941, je škof Tomažič spet obiskal šefa civilne uprave zaradi posredovanja za zaprte duhovnike. Tokrat ga je sprejel referent za verske zadeve dr. Hillinger. Škof je jasno izrazil svojo solidarnost z duhovniki. Povedal je tudi: "Če Nemci ne bodo odstopili od namer, da izženejo duhovnike, bo izgledalo, da je vsa duhovščina tolpa zločincev in škof sam prvi zločinec."²⁸

Vse posredovanje škofa Tomažiča je bilo brezuspešno. Nemci so kakor smo že omenili, duhovnike aretirali in izgnali, po načrtu. Poleg tega so nekatere pozneje tudi poslali v koncentracijska taborišča ali ubili, kolikor so ostali v škofiji.

Škof Tomažič se je torej moral obrniti na graškega škofa, ki mu je po svojih močeh poslal nekaj duhovnikov. Priznati pa je treba, da so ti duhovniki čutili z ljudstvom, da so bili ljudem dobrohotno naklonjeni in so si prizadevali, da bi se vsaj nekoliko naučili slovenščine. Nekateri pa so celo sodelovali v osvobodilnem boju, kar velja seveda še posebej za tiste domače duhovnike, ki jih Nemci niso pregnali.

Škof Tomažič in duhovniki, ki niso bili pregnani, niso bili sprejeti v Heimatbund in so zato bili le "zaščitenci" (Schutzangehörige). Pozneje pa je ko mandant varnostne policije in varnostne službe na Spod. Štajerskem 9. 7. 1943 poročal v Berlin: "Duhovščina na Spod. Štajerskem lahko zaprosi za članstvo v St. Heimatbundu, vendar se te pravice skoraj ne poslužuje..."²⁹ Duhovniki so si torej raje izbrali položaj zaščitenca, kakor da bi se odzvali Steindlovemu povabilu. Isto velja za škofa.

Steindl je hotel doseči, da bi škof sam prepovedal uporabo slovenščine v cerkvi. Škof je Steindlu odgovoril na dopis z dne 16. 12. 1941 takole: "Kot uradna cerkvena oseba ne morem dati naloga za prepoved splošno razumljivega jezika v cerkvi, s tem bi prekršil cerkvene predpise. Kot katoliški škof ne morem delovati proti božjim zapovedim (ki vsebujejo naravno pravo), ne proti cerkvenim predpisom in ne zoper svojo vest."³⁰

Nemci so potem poskušali doseči svoj cilj s pomočjo krajevnih nemških oblasti, vendar še vedno ne splošno. Šele 14. aprila 1942 je izšla uradna prepoved uporabe slovenskega jezika v cerkvi. Izdal jo je šef civilne uprave. Razen nemščine in latinščine se smejo drugi jeziki odslej uporabljati v cerkvi samo pri spovedi. Zagrožene so bile stroge kazni za tiste, ki bi ravnali drugače.³¹ Vendar so duhovniki obšli uredbo odslej tako, da so celo pri petju uporabljali raje latinščino kot nemščino. Latinščino so v začetku uporabljali tudi na Škofijskem ordinariatu v svojih sporočilih duhovnikom. Kakor pa je razvidno iz Sporočil škofijskega ordinariata duhovnikom, je poveljstvo varnostne policije 9. junija 1944 prepovedalo uporabo latinščine pri cerkvenem petju.³² Dovoljena je torej samo nemščina.

Glede osvobodilnega gibanja je škof Tomažič v škofijskih sporočilih 31. 12. 1941 v latinščini izrazil prošnjo, naj se duhovniki in verniki vzdržijo vsake nezakonite in subverzivne dejavnosti proti obstoječemu redu. V objavi omenja "nasvet civilne oblasti", se pravi, da je do nje prišlo na zahtevo nemške oblasti. Potem pa je škof vse do leta 1945 o tej zadevi molčal.

Salezijanski duhovnik dr. Franc Blatnik iz ljubljanske škofije naj bi v tem času obiskal škofa Tomažiča in ga skušal pridobiti za propagando za ustanovitev domobranstva, kakor je to storil ljubljanski škof Rožman. Ta je 12. 9. 1942 celo poslal spomenico generalu Robottiju, ki je poveljeval XI. italijanskemu armadnemu korposu. V njej se zavzema za ustanovitev "oboroženih varnostnih straž" zoper "prevratniške elemente". V njej se prav tako poteguje za "ustanovitev v določenem smislu tajne policije, ki bi štela 500 mož, oboroženih z revolverji". In potem pravi: "Zanesljivo lahko zagotovim, da bodo nevarni elementi v šestih tednih odkriti, prijati in izročeni oblastem... Tako bo Ljubljana postala mirno, v redu živeče mesto, v katerem ne bo več komunistov. Hkrati bo storjeno vse, da se bo javno mnenje spremenilo po zaslugi močne in stalne protikomunistične propagande."³³ Tomažič je predlog dr. Blatnika odločno odbil.³⁴ Zato tudi ni čudno, da so lavantinski duhovniki, kolikor so pač ostali v škofiji večinoma sodelovali z OF.

Končno pa je škof Tomažič pod pritiskom nemških oblasti v pastirskem pismu 25. 1. 1945 le ponovil, kar je že povedal 31. 12. 1941. Povedal pa je prav tako, ne da bi sploh omenjal OF, da se takšna subverzivna dejanja povezujejo s

sistemi in nazori, ki jih je papež Pij XI. v svoji okrožnici *Divini Redemptoris* o brezbožnem komunizmu obsodil, svarili pa sta pred njimi v istem času tako jugoslovanska kakor avstrijska škofovska konferenca. Ti sistemi so zaradi svojega nasprotovanja religiji nezdržljivi s katolicizmom. Zato jih mora zavračati vsak dober katoličan. Pa tudi katoliški duhovnik svojega sodelovanja z njimi ne more spraviti v sklad s katoliškim naukom in cerkveno disciplino.³⁵ Nacistom seveda ta medla izjava ni zadoščala, zato so vzeli citate iz izjav ljubljanskega škofa Rožmana, ki izrečno obsojajo OF, in jih širili med ljudmi.³⁶

Škof Tomažič je bil preveč zaveden Slovenec in strpen tudi do drugače mislečih pripadnikov slovenskega naroda, ki pa so bili odločni v svojem boju zoper naciste, da bi mogel nastopati na tak način kakor ljubljanski škof Rožman. Dobro je vedel, da so najhujši sovražniki slovenstva in krščanstva nacisti, proti katerim se je treba složno bojevati. Gotovo so tudi duhovniki, ki so sodelovali z OF, škofa pravilno razumeli.

Sklepna beseda

Kakor smo mogli spoznati iz te razprave o škofu dr. Ivanu Jožefu Tomažiču, je ta slovenski škof v letih okupacije 1941-1945 v resnici s svojo držo dokazal, da je bil zvest svojemu narodu in Cerkvi po zgledu škofa A. M. Slomška. Njegova drža je bila v tistem času naravnost junaška, posebej če pomislimo, da tista spoznanja, ki jih je uveljavil papež Janez XXIII. ali tudi 2. vatikanski cerkveni zbor, v katoliških vrstah še nikakor niso bila splošno priznana. Spoznali pa smo prav tako, da je škof Tomažič že pred okupacijo s svojimi pogledi napovedoval ustrezno držo tudi med okupacijo. Marsičemu bi se v Ljubljanski pokrajini med okupacijo lahko izognili, če bi bil ljubljanski škof vsaj malo podoben mariborskemu. Tako pa je tudi on ostal na istih radikalno integralističnih pozicijah, kakor jih je zagovarjal že pred vojno. Zato mu je tudi italijanski general Ruggero preroško povedal: "Nam Italijanom mnogo pomaga (prostovoljna protikomunistična milica), a med vami Slovenci ustvarja takšno sovraštvo, da ga petdeset let ne boste mogli odpraviti."³⁷

S svojo pokončno držo nasproti nacistom in z odločnim zavračanjem oboroženega domobranskega in četniškega boja zoper partizane ter sploh OF si je dr. Ivan Jožef Tomažič postavil najlepši življenjski spomenik. Prispeval je zajeten delež k temu, da na Štajerskem in v mariborski škofiji nasploh ni prišlo do bratomornega boja, kakršnega poznamo v letih okupacije v ljubljanski škofiji. Če bi torej odgovorni za Cerkve že pred 2. svetovno vojno bolj prisluhnili mariborskemu škofu tudi v ljubljanski škofiji in se med okupacijo ravnali po njem, bi se nedvomno lahko izognili bratomornemu boju, posebej pa ne bi cerkvenim predstavnikom prišlo niti na misel, da bi se v svojem nasprotovanju "komunistično vodenemu" osvobodilnemu gibanju povezali s fašisti in nacisti, sovražniki slovenstva in krščanstva. Škoda le, da po osvoboditvi ni nihče te razlike med ljubljansko in mariborsko škofijo jasno pokazal in ustrezno ovrednotil.

Opombe

¹ Oglasnik lavantinske škofije, 1928, 54

² Prav tam.

³ Oglasnik lavantinske škofije, 1933, 51-52

⁴ Verski list, 3 (1948) 47, 373

⁵ E. Kocbek, Dnevnik 1947, Ljubljana (Cankarjeva) 1993, 260-261.

⁶ Škof arhiv v Mariboru, R/T, Tn 3 - Dinarium 1941.

- ⁷ Dr. Filip Žakelj, Spomenu velikega moža, v: Zbornik Profesor Ernest Tomec, Buenos Aires (Slovenska kulturna okajna) 1991, 111
- ⁸ Prav tam, 112
- ⁹ Prav tam, 107
- ¹⁰ Škof. arhiv v Mariboru, R/I, DKA.
- ¹¹ Prav tam, KA-38
- ¹² Prav tam, 43.
- ¹³ J. Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilo fronto slovenskega naroda, Ljubljana (Cankarjeva) 1977, 197.
- ¹⁴ A. Videčnik, Škof dr. Ivan Jožef Tomažič in JSZ (članek za ČZN)
- ¹⁵ F. Glavač, O kronjskem težaju, v: Revija Katoliška akcija, 1940, 366.
- ¹⁶ Prav tam, 368-369
- ¹⁷ Škof. arhiv v Mariboru, R/I, Tetaj v Kranju.
- ¹⁸ Prav tam
- ¹⁹ Dr. Jakob Kolarič, Iz Rožmarinovega življenjepisa, v: Zbornik Profesor Ernest Tomec, 143
- ²⁰ Naestetična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945, Mbr 1968 (Knjižnica NOV in POS, 35), 470-471
- ²¹ V. Munda, Ob dvajsetletnici izгона slovenskih duhovnikov, v: Nova pot, 13 (1961) 12, 592-593.
- ²² Škof. ordinariat v Mariboru - prepis pisma sekovskega škofa Uiberreitherju 21. 6. 1941, št. 5435, P 8/41 - zapiski
- 26.
- ²³ M. Rybar, Izgon slovenskih duhovnikov leta 1941, v: F. Šetinc, Izgnanci, Ljubljana (Društvo izgnancev Slovenije) 1993, 125
- ²⁴ Prav tam
- ²⁵ Škof. ordinariat v Mariboru, P 8/41 - zapiski dr. I. J. Tomažiča III-VI
- ²⁶ Škof. ordinariat v Mariboru, P 9/41 - zapiski dr. I. J. Tomažiča, VI, Škof. ordinariat v Mariboru, F 113/2 - I. Žagar: Škof. dr. Ivan Jožef Tomažič pri Gaulaterju dr. Siegfriedu Uiberreitherju 19. aprila 1941 od 12.15 - 13.30.
- ²⁷ Škof. ordinariat v Mariboru, P 8/41 - zapiski dr. I. J. Tomažiča XIII. Tomažič, Ans un terredung mit Bundesführer Steadl am 14. Mai 1941.
- ²⁸ Škof. ordinariat v Mariboru, P 8/41 - zapiski dr. I. J. Tomažiča, 9.
- ²⁹ M. Rybar, Naestetični ukrepi zoper duhovščino lavantinske škofije, v: Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije, Maribor (Škof. ordinariat) 1978, 69.
- ³⁰ Škof. ordinariat v Mariboru, P 8/41 - Prepoved uporabe slovenskega jezika
- ³¹ Verordnungen und Amtsblatt des Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, 1942, št. 2.
- ³² Ordinarats-Mitteilungen an die Geistlichkeit, 1944-VII, 17.
- ³³ "Kut zdravi del Slovenec, ki sinu izrazili pripravljenost resni sedelovat v italijanskim oblastmi" - Spomenica, ki jo je ljubljanski škof Gregorij Režnar na 12. 9. 1942 poslal generalu Robottju, povečujočemu generalu XI. armadnega korpusa, v: Mladica, 9, 27. 2. 1996, 19, prir. Institut za onvejšo zgodovino, Ključne značilnosti slovensko politiko v letih 1929-1955 - Znanstveni preučili, Ljubljana, 1995, 61
- ³⁴ A. Žalar, Duhevniki lavantinske škofije v taborišču v Mariboru, v: Nova pot, 14 (1962) I/2, 68.
- ³⁵ Osterbotschaft an die Geistlichen und Glaubigen der Diözese Lavant 25. I. 1945
- ³⁶ M. Mikuš, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji V, Ljubljana 1973, 246.
- ³⁷ J. Pleterški, Senca Ajdovskega gradca, Ljubljana 1993, 157.

DAS TREUEBEKENNTNIS DES BISCHOFS VON LAVANT DR. IVAN JOŽEF TOMAŽIČ ZUM EVANGELIUM UND ZUM VOLK

Z u s a m m e n f a s s u n g

Dr. Ivan Jožef Tomažič wurde am 1. August 1876 in Sv. Miklavž bei Ormož geboren. Nach Abschluß des Gymnasiums in Ljubljana studierte er Theologie in Maribor und absolvierte die höheren Theologiestudien in Innsbruck. Im Jahre 1928 wurde er zum Weihbischof ernannt und nach dem Tode des Bischofs Dr. Andrej Karlin wurde er im Jahre 1933 Bischof von Lavant. Er starb am 26. Februar 1949 in Maribor.

Obwohl es als Mensch bescheiden war, verfügte er über geistigen Reichtum, als Kirchenvorstand und Slowene war er ein Mensch mit großem Format. Die Diözese leitete er als guter Vater, verständnisvoll und mit großer Geduld, mit Vernunft, aber mehr noch mit dem Herzen. Man könnte sagen, daß er sie im Sinne eines aufrichtigen Dialogs und mit Toleranz gegenüber den Andersdenkenden leitete. Sein Leitmotiv war, Brücken schlagen zwischen den Menschen mit unterschiedlichen Anschauungen, insbesondere noch mit verschiedenen Ansichten bezüglich der Wirtschaft und Politik. Er setzte sich nie für die Trennung der Geister in den katholischen Reihen ein, die integralistischen katholischen Anschauungen begeisterten ihn nicht, denn diese schlossen die etwas Andersdenkenden aus und lehnten sie strikt ab. Deswegen konnte er sich auch nicht so richtig mit den Anschauungen der Tomc-Jünglinge befreunden. Gegenüber den Christsozialisten war er offen und zeigte Verständnis für ihre Ziele. Zur Zeit als er als Bischof amtierte, wurde der Mariborer Dom erneuert und unter Kalvarija entstand das neue Priesterseminar. Insbesondere setzte er sich um die Beatifikation von A. M. Slomšek ein.

Trotz starken Drucks, den die deutschen nazistischen Behörden während der Okkupation in den Jahren 1941-1945 auf ihn ausübten, verteidigte er resolut seine Geistlichen

und die Gläubigen, ja, die Slowenen. Seine Äußerungen waren klar, nämlich, daß in seiner Diözese Slowenen leben, die auch slowenische Geistliche benötigen. Natürlich vertrieben die Nazisten schon im ersten Jahr der Okkupation die Mehrheit der Geistlichen nach Kroatien, und zusammen mit diesen auch alle prominenten Slowenen. Bischof Tomažič verzagte nicht, sondern nahm alle ihm seitens der deutschen Behörden zugefügten Erniedrigungen und Leiden geduldig hin. Bei der Seelsorge halfen ihm die Geistlichen aus der Diözese Graz, die auf verschiedene Weise die Anforderungen der Nazisten umgingen und nach ihren Kräften wahrhaftig dem leidenden Volk näher kamen. Auf keinen Fall wollte Bischof Tomažič unter Druck der nazistischen Behörden die slowenische Sprache in der Kirche verbieten, dies mußten jene Behörden selber tun. Er wollte auch keinerlei Anregung zur Gründung der Heimwehr in der Diözese geben, wie das der Bischof von Ljubljana getan hat, obwohl Delegationen mit dieser Mission aus Ljubljana zu ihm kamen. Er war sich dessen bewußt, daß man alle Kräfte im Kampf gegen den Okkupator konzentrieren muß. Deswegen hat er in seinen Rundschreiben auch nie ausdrücklich namentlich die OF (Befreiungsfront) und das Partisanentum verurteilt, obwohl ihm die Lehre aus der Enzyklika von Pius XI. unter dem Titel "Divini Redemptoris" gut bekannt war. Aber sogar in Rom war man zu dieser Zeit ähnlicher Ansicht, also einer anderen als dieser in der Diözese von Ljubljana. So hat Bischof Tomažič durch seine Haltung tatsächlich seinem Volk und der Kirche Treue bekannt, eben im Sinne von A. M. Slomšek.

POLITIČNI ODNOSI V MESTNI OBČINI PTUJ MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Ljubica Šuligoj*

UKK 323(497.4-21 Ptuj)"1918/194"

ŠULIGOJ Ljubica: Politični odnosi v mestni občini Ptuj med svetovnjima vojnama. (Politische Verhältnisse in der Stadtgemeinde Ptuj zwischen den beiden Weltkriegen.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor

68=33(1997)1, str. 72.

Izvirnik v slov., prvzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtorica spremlja občinske volitve med svetovnjima vojnama in nakazuje politična apredeljevanje prebivalstva ptujske mestne občine

UDC 323(497.4-21 Ptuj)"1918/194"

ŠULIGOJ Ljubica: Political Relations in the Urban Municipality of Ptuj between the Two World Wars. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor

68=33(1997)1, p. 72.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The authoress considers municipal election between the two World Wars and depicts the political options of the population of the Ptuj urban municipality.

V zapletenih, včasih kar neurejenih razmerah si je nova oblast po prvi svetovni vojni postopoma utirala svoja pota v ptujski mestni občini. Ptujsko nemštvo se ni dalo ugnati in nemško mestno županstvo, ki ga je po Ornigovem pobegu zastopal podžupan Johann Steudte, se ni moglo sprijazniti s političnim prevratom. Tako je bil stari ptujski občinski svet razpuščen šele 2. decembra 1918, čeprav so 2. novembra zaupali gerentstvo za posle mestne občine vladnemu komisarju, advokatu dr. Franu Jurteli – "slovenskemu županu". Razpust starega občinskega sveta je pri Deželni vladi za Slovenijo dosegel vodja okrajnega glavarstva dr. Otmar Pirkmaier, in to z utemeljitvijo, da je glede na veliko število nemškega uradništva, ki se je prijavilo za Avstrijo, potrebno stabilizirati razmere.¹ Dodajmo, da so na mesto nemških uradnikov prihajali na Ptuj slovenski nameščenci šele julija 1919.

* Ljubica Šuligoj, docentka Pedagoške fakultete v Mariboru, v pokoju

Ob razsulu Avstro-Ogrske govorimo na Ptuju o nekakem dvovladju in zato je prihajalo do mednacionalnih napetosti. V mestu se je težavno uveljavljanje nove oblasti pokazalo pri oblikovanju gerentskega sosveta, v katerem so začenjali nemški zastopniki izkoriščati strankarska nesoglasja in njihov oportunistem. O tem sklepamo že iz dopisa Poverjeništvu za notranje zadeve pri Deželni vladi za Slovenijo februarja 1919, ki je želelo spoznati dejavnost nemške "večine" v gerentskem sosvetu. Gerent dr. Fran Jurtela je v odgovoru izpostavil, da Nemci v sosvetu ne predstavljajo večine in da ni nemških "radikalnih elementov", ki bi ovirali njegovo delo.² Ob tem navedimo, da so bili tedaj v gerentskem sosvetu poleg slovenskih sosvetnikov – ravnatelja dekliške meščanske šole Antona Kerna, trgovca Franca Lenarta, mizarjev v Železniških delavnicah Franca Rozmana in Ivana Šegula, sodnika Antona Štuheca – zastopani predstavniki predvojnega nemškega jedra na Ptuju, in sicer: stavbenik Viljem Dengg, hišni posestnik Hermann Kersche in obrtnik Ivan Steudte.³

Medsebojna nesoglasja so se pokazala že oktobra istega leta, ko je v najvišjem organu mestne občine ob gerentu, liberalcu dr. Mateju Senčarju, šest sosvetnikov zastopalo Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS), štirje Nemce in po dva Slovensko ljudsko stranko (SLS) ter Jugoslovansko socialnodemokratsko stranko (JSDS). Zaradi premajhnega zastopstva v sosvetu je sledil ugovor SLS pri Deželni vladi za Slovenijo.⁴ Začenjala se je liberalno-klerikalna rivaliteta v občinskem vrhu, v katero so kasneje posegle še druge politične skupine. Pogled v dogajanja nam ponujajo občinske volitve v Mestni občini Ptuj.

Boj za vodstvo mestne občine se je zaostрил ob prvih občinskih volitvah 26. aprila 1921, ki so bile razpisane pod gerentstvom dr. Mateja Senčarja. Mestni odbor naj bi štel 24 članov, izmed katerih so izvolili župana in podžupana. Pomeni, da se je poslovni red mestne občine, ki je bil obnovljen šele 7. marca 1938, naslanjal na mestni statut iz leta 1887, le da prejšnjega kurialnega sistema v volilnem postopku ni bilo več; dotedanji sistem davčnega cenzusa je bil po zakonu o volitvah v občinska zastopstva dokončno ukinjen februarja 1922.⁵

Za omenjene volitve ugotavljamo, da je okrajno glavarstvo potrdilo tri kandidatne liste, in sicer: Listo Krajevne organizacije JDS, ki jo je zastopal gostilničar in posestnik Franc Mahorič z namestnikom, advokatom dr. Franjem Šalamunom, nadalje listo Krajevne organizacije Narodno socialistične stranke (NSS) s predstavnikom Vinkom Šerono, učiteljem, in njegovim namestnikom, železniškim uradnikom Francem Lenarčičem, ter listo Krajevne organizacije JSDS, ki jo je zastopal že omenjeni Ivan Šegula z namestnikom, krojačem Ivanom Kristaničem.⁶ SLS se tega volilnega boja ni samostojno udeležila, temveč se je povezala z NSS.

V volilno kampanjo se je takoj vključil režimski Ptujski list.⁷ Začel je ostro napadati socialdemokrate kot zagovornike razrednega boja in se trudil razkriti njihovo nemškutarsko naravnost. To naj bi že dokazale volitve v konstituanto, ko je več volilcev "nemškega mišljenja" podprlo socialdemokratska prizadevanja. Ti nemškutarji, ki se po vojni niso ugnali, naj bi bili po mnenju glasila krivi gospodarskega nazadovanja občine. List poudarja, da lahko rešijo tako stanje le demokrati kot čuvarji zasebne lastnine. S tem je začela JDS napadati socializem, komunistično stranko, "utopističen" program NSS, sama pa je demagoško izpostavljala narodna in socialna vprašanja. Njenim napadom ni ušla tudi SLS, ki ji "maloštevilna" podpora volilcev ni omogočila sestaviti lastne kandidatne liste.⁸

V vzdušju strankarskih nasprotij se je bilo potrebno odločati za predstavnike v občinskem vrhu. Volilni rezultati so pokazali, da se je od 598 volilnih upravičencev (Nemci še brez glasovalne pravice) volitev udeležilo 455 ali 76,1% volilcev. Zmagala je JSDS z 212 glasovi ali 46,6%. Režimska JDS je pridobila 123

volilcev ali 27%, NSS pa 120 volilnih glasov ali 26,4%. JSDS je pridobila 11 odborniških mest, JDS 7 in NSS 6.⁹

Tako razmerje političnih sil v mestni občini je bilo še vedno odraz spremenjenih razmer po prvi svetovni vojni. Mariborski "Tabor" je moral ob zmagi socialdemokratov na Ptuj ugotoviti, da se posledice vojne kažejo v moči "socijalnih elementov" in s tem v "lokalni politiki".¹⁰ Očitno nezadovoljni ob volilnem izidu, tem bolj, ker se je načenjalo vprašanje mestnega župana, so liberalci začeli nov politični boj. Napadom so bili zdaj izpostavljeni narodni socialisti in klerikalci, ki jim je prineslo "pobratenje" le šest mandатов.¹¹

Hudo se je zapletla izvolitev ptujskega župana. 13. maja 1921 naj bi dobil Ptuj svojega župana in podžupana, vendar se je zataknilo. Tomaž Lozinšek, kot kandidat za župana, po presoji zastopnikov JDS ni dobil več kot polovico podpore, prav tako tudi ne kandidat za podžupana Ivan Šegula, saj je šest glasovnic NSS ostalo praznih. Sledil je protest JDS na Okrajno glavarstvo in na Deželno vladu za Slovenijo, tako da so se 12. septembra volitve župana in podžupana ponovile. Po razburljivi seji ob prisotnosti javnosti si je Tomaž Lozinšek po ožjem volilnem izboru pridobil dovolj glasov, zastopnik NSS Anton Blažek pa je bil izvoljen za podžupana. Toda JDS se z izidom ponovno ni strinjalo. Ptujski list je začel razkrivati odpadniško Lozinškovo ravnanje do slovenskega življa ter opozarjal na slovensko potrpežljivost. Medtem ko je socialdemokratom list očital povezanost z nemškutarji, češ da s podporo Lozinšku utirajo "nadvlado ptujskih nemških kapitalistov", je za NSS menil, da ravnajo nerazsodno in da bi se morali povezati z demokrati. Samo tako bi se mogla oblikovati slovenska večina.¹²

Tudi "Tabor" je reagiral in izrazil upanje, da ne bodo prevladovali osebnotni spori in da "slovensko mesto Ptuj" ne bo imelo "nemčurskega" župana in podžupana.¹³ Ob tem je Ptujski list 22. maja 1921 dokaj realno opozoril, da bi mogli Nemci že pri naslednjih volitvah v povezavi s kako slovensko stranko "ogrozati narodni značaj naših obmejnih mest".¹⁴ Ptujski Nemci so pozneje res postali jeziček na politični tehtnici.

Očitek nemškutarstva je končno povzročil, da je notranje ministrstvo potrdilo pekovskega mojstra Tomaža Lozinška šele 3. januarja 1922.¹⁵ Toda Lozinšek je predstavljal mestno občino le dobro leto. Ko je najelo Dramatično društvo gledališko stavbo, je bila Lozinškova naklonjenost do ptujskih Nemcev potrjena, to pa je dalo povod za njegov odstop. 13. oktobra 1923 je bil izvoljen za župana knjigovodja Anton Blažek, njegov namestnik pa je postal socialdemokrat Ivan Šegula.¹⁶ Politično življenje v mestu so nato še naprej razjedali notranji spori. V takem ozračju so stekle tudi priprave na nove občinske volitve leta 1924.¹⁷

V kaosu strankarskih sporov so se zdaj tudi tukajšnji Nemci (Domača gospodarska stranka) ob JSDS in "Narodnem bloku" ("Gospodarsko socijalnem bloku") že vključili v boj za mestno občino. Vprašanje je bilo le, kako se bodo povezale sprte politične sile v občini, saj se je izkazalo, da so se začeli Nemci povezovati s socialdemokrati. Kako torej poenotiti sokole, orle, narodne socialiste, radikale ter postaviti enotno kandidatno listo? Prava besedna vojna in neredi po mestu so se začeli pred občinskimi volitvami 19. oktobra 1924. Medtem ko so "narodnjaki", ki naj bi povezali "vse" slovenske stranke, napadali socialdemokrate in razkrinkavali nemškutarstvo, se je oglasila tudi nemška nestrpnost; slovenska javnost je bila vznemirjena.¹⁸

V predvolilnem obdobju je končno uspelo ustvariti koalicijo Samostojnih demokratov (SDS), SLS, NSS in radikalov. To je bila kandidatna lista "Gospodarsko socijalnega bloka", ob kateri sta bili potrjeni še listi JSDS in nemške "Domače gospodarske stranke".¹⁹

Volitev se je udeležilo 773 upravičencev, ki so se za posamezne kandidatne liste takole odločili.

Gospodarsko socijalni blok je pridobil 408 glasov (52,8%), torej 20 odborniških mest, JSDS 102 ali 13,2% glasov in s tem eno odborniško mesto, Domača gospodarska stranka 263 glasov (34,0%) in je dosegla štiri odborniška mesta. Ptujске Nemce so zdaj predstavljali v mestnem svetu: odvetnik dr. Sixt Fichtenau, tovarnar Paul Pirich, mehanik Valerian Spruschina in posestnik Ivan Steudte st. Povzemamo, da je dobila nemška stranka skoraj 1/3 volilnih glasov in da se je zmanjšala podpora socialdemokratom v primerjavi z letom 1921 kar za 33,4%. Ker je dosegla SDS v koalicijskem bloku največje število mandatov, je bil izvoljen za župana dr. Matej Senčar, podžupanske posle pa je začel opravljati Anton Blažek, kandidat NSS.

Toda političnega miru v mestni občini spet ni bilo. Politična pomiritev je bila tako krhka, da se je strankarstvo kaj kmalu znova razbohotilo.

Popoln razkol v občinskem vrhu se je pokazal leta 1927, ko sta dva uslužbenca poneverila občinske blagajniške knjige. Napadi opozicije, predvsem klerikalcev, na občinsko vodstvo, ki da je krivo gospodarskega nereda, so se zaostriili, tako da so opozicijski odborniki začeli tudi z obstrukcijo na sejah mestnega sveta. 18. oktobra 1927 se seje ni udeležilo več kot 2/3 odbornikov. Tolikšno število prisotnih pa bi bilo potrebno po občinskem statutarnem redu iz leta 1887.

Kriza se je dejansko začela že 30. avgusta, ko je 11 odbornikov mestnega sveta izreklo županu nezaupnico. To je bil odločilni korak za razpust mestnega sveta, kar se je zgodilo 24. oktobra po omenjeni oktobrski seji. Veliki župan mariborske oblasti, ki je ugotovil, da ptujski mestni svet ne more več opravljati dela, je do izvolitve novega občinskega vodstva imenoval občinski sosvet na čelu, z gerentom Mihaelom Zavادلalom, dotedanjim vladnim tajnikom pri sreskem poglavarstvu.²⁰

Ptujski župan dr. Matej Senčar je imel ta ukrep za kršenje mestnih avtonomnih pravic. S prizivom se je obrnil na ministrstvo za notranje zadeve v Beogradu ter se pri tem skliceval na poslovnik mestne občine iz leta 1888, ki je zahteval le nadpolovično prisotnost odbornikov na sejah mestnega sveta. Ptujski župan je tedaj navedel, da so zaplete v občinskem vodstvu sprožila strankarska nasprotja. Obdolžil je SLS, da je skupaj z nemškimi odborniki razbila slovensko večino, pri tem pa izpostavil narodno naravnost demokratov. Vse to bi se moralo upoštevati pri razpustu mestnega sveta ob siceršnjem oživljanju nemškutarstva v mestu.²¹ Toda priziv je bil zavržen z utemeljitvijo, da je bil poslovnik mestne občine revidiran leta 1906.²²

V obdobju politične krize so bile že razpisane občinske volitve za 4. december 1927, ki pa so jih zaradi ugovorov izvedli šele 8. januarja 1928.²³

"Ptujčan", volilno glasilo Narodno – gospodarske stranke, je zdaj ostro napadal SLS in socialiste, ki so odprli vrata nemškim odbornikom in onemogočili slovenski občinski odbor.²⁴ Tega naj bi bil kriv tudi zastopnik SLS Mihael Brenčič, posestnik in gostilničar, sicer pa nekdanji deželni poslanec in zagovornik majniške deklaracije. Glasilo se je lotilo še ptujskih renegatov, ki so si v predvolilni kampanji utirali pota do vodstva mestne občine.

Posledica je bila popolna neenostnost na volitvah, saj se je za vodstvo mestne občine potegovalo kar pet političnih skupin, in to: liberalna Narodna gospodarska stranka, nemška Domača gospodarska stranka, SLS, Socialistična stranka Jugoslavije (SSJ) in Narodna radikalna stranka (NRS).²⁵ SLS je s petimi mandati zdaj dobila "svojega" župana. 6. marca 1928 je prevzel županske posle Mihael Brenčič. Volilni rezultati so opozorili na povečano vplivnost nemške stranke, saj si je ta pridobila v mestnem svetu osem odborniških mest. Ob tovarnarju Paulu

Pirichu, novem ptujskem podžupanu, so bili zastopani v mestnem svetu: knjigovodja Erwin Damisch, odvetnik dr. Sixt Fichtenau, pisarniški ravnatelj v pokoju Hermann Kersche, čevljar Vincenc Seischegg, posestnik Ivan Steudte st. in mehanik Valerian Spruschina.

Kriza se je poslej le še nadaljevala. Klub šestih občinskih svetnikov SDS se ni hotel udeležiti zaprisege novega župana, prav tako tudi ne štirje socialistični odborniki. Tako so hoteli izraziti protest nad "nenaravno" koalicijo SLS, NRS, ki je dobila dve odborniški mesti, in ptujskih Nemcev, za katere so se morali izreči tudi nekateri slovenski uslužbenci.²⁶ S tem so "narodnjaki" želeli opozoriti, da omenjena koalicija nima 2/3 večine v mestnem svetu in da bo morala poslušati glas opozicije.

Ozračje strankarskih nasprotij v občini je pretrgala kraljeva diktatura. Veliki župan je že 8. januarja 1929 sporočil ptujskemu Mestnemu magistratu, da se v vsej državi razpustijo občinske uprave. Hkrati je imenoval odbornike mestne občine ter za župana znova postavil Mihaela Brenčiča. Ker pa Ivan Šegula ni sprejel odborniškega mesta in je veliki župan namesto njega imenoval krojača Ivana Supančiča, je Mestni magistrat predlagal na Šegulovo mesto odvetnika dr. Alojzija Remca, pripadnika SLS, pa čeprav je šlo za zastopstvo nekdanje socialistične liste. Vodstvo mestne občine je svoj predlog utemeljevalo s spremenjenimi strankarsko-političnimi razmerami, zaradi katerih so občinskemu odboru potrebne "kvalitativno boljše moči".²⁷

Nadaljnji dogodki so pričali, da si je občinsko vodstvo prizadevalo oblikovati svojim nazorom ustrezen odbor. Tako se je ptujski župan po odhodu odbornika Joška Mara, vodje poslovalnice okrožnega urada za zavarovanje delavcev na Ptuju, potegoval pri banski upravi za "strankarsko neopredeljenega" odbornika, trafikanta Petra Maroha.²⁸ Sprememb, ki naj bi zapolnile vrzeli s "sposobnimi" odborniki, je bilo v občinskem vrhu na prelomu v trideseta leta še več. Tako je lahko župan Mihael Brenčič poročal v avgustu 1930 Kraljevski banski upravi o političnem položaju v občini in navedel, da je "razpoloženje zelo ugodno", da so se nehali strankarski spori, kar se kaže tudi v občinskem svetu.²⁹

Pogoste menjave mestnih odbornikov pa niso bile v prid stabilnemu razvoju občine. Tako je bila v času Brenčičevega županovanja zavrnjena investicija "Tivarja" na Ptuju. Ugodnejše občinske razmere, kot jih je sicer videl ptujski župan, so bile le navidezne; z diktaturo so se strankarska protislovja samo ublažila. Tlela so tudi slovensko-nemška nasprotja. Na to opozarja zahteva "Gremija trgovcev v Ptuju", ki je pod vodstvom Franca Lenarta aprila 1931 terjal spremembo narodnostne sestave mestnega sveta. "Iz stališča slovenskega značaja mesta Ptuja" so pisali mestnemu županstvu, naj se število nemških odbornikov, ki po najnovejših podatkih predstavljajo "komaj" slabo desetino prebivalstva, zmanjša na dva ali tri.³⁰

Kako uspešno je bilo omenjeno posredovanje, nam ponuja odgovor nadaljnja sestava mestnega sveta, ki ga je od 23. oktobra 1931 vodil Ladislav Jerše, finančni inšektor v pokoju, sicer narodnjak in simpatizer SDS.³¹ Ugotavljamo, da je od leta 1932 ptujske Nemce med 25 člani mestnega sveta še vedno zastopalo pet odbornikov, trdnih predstavnikov manjšine, in sicer: dr. Sixt Fichtenau, Hermann Kersche, gostilničar Ignac Reich, Ivan Steudte st. ter podžupan Paul Pirich.³² To pomeni, da se število odbornikov mestnega sveta (25) glede na zakon o mestnih občinah iz julija 1934 tudi ni spremenilo, kar je povezano z negativnim trendom rasti prebivalstva v občini.³³ Sicer pa navedimo, da je mestni svet septembra 1932 zastopalo po socialni sestavi: osem uradnikov, šest trgovcev, trije odvetniki, dva gostilničarja, dva posestnika ter po en tovarnar, obrtnik, zdravnik in profesor.³⁴

Taka struktura je v glavnem obveljala tudi v naslednjih letih, spreminjala se je le režimska naravnost občinskega zastopstva: 12. decembra 1935 je stopil na politično površje dr. Alojzij Remec, ki je z vmesnim presledkom (od 1. junija do 20. septembra 1940 mestna župana dr. Vladimir Breznik in Ivan Cviki) opravljal županske posle do okupacije.³⁵

Volitve v ptujski mestni občini nakazujejo osnovne smernice političnega opredeljevanja njenega prebivalstva. To opredeljevanje se je sicer med svetovnimi vojnami kazalo v dejavnosti političnih strank, v društvih (teh je bilo na Ptujju 1936. leta 47) in organizacijah, na prireditvah – večkrat politično obarvanih.³⁶

Opombe

¹ Zgodovinski arhiv v Ptujju (ZAP), MO Ptuj, šk št. 238, Varna – I. svetovna vojna, dok št. 1/16847, dne 23. 7. 1919; Slovenski gospodar 1918/III (7. 11.), št. 45, Otmar Pirkmair, V Ptujju ob proobratu, Maistrov zbornik, Maribor 1988, str. 403-405.

² ZAP, MO Ptuj, šk št. 242, dok št. 322/919, Deželna vlada za Slovanjo, Pov za notranjo zadevo št. 1069/pr. z dne 5. 2. 1919, tam, dr. Fran Jurtela Pov za notranjo zadevo, dne 8. 2. 1919 ter št. dok. 1343/pr; šk št. 244, dok št. 1604-1919, dne 20. 10. 1919; Deželna vlada za Slovenijo, Pov za notranjo zadevo v Ljubljani št. 12755 z dne 10. 11. 1919 Mestnemu magistratu Ptuj; šk št. 247, št. dok. 856/1 – 1920, Sezam mostnoga ptujskega sosvota z dne 13. 11. 1920.

³ Prav tam, šk št. 242, dr. Fran Jurtela.

⁴ Glej op. 2, šk št. 244, Deželna vlada.

⁵ ZAP, MO Ptuj, šk št. 292, Gradbeno in komunalne zadeve, Ptujski statut iz leta 1887, 600 let ustavne in upravne zgodovine mesta Ptuj, katalog razstave ZAP 1979, str. 20/21.

⁶ ZAP, MO Ptuj, šk št. 253, Razno (Občinske volitve 1921).

⁷ Ptujski list 1921/III (3. 4.), št. 14 (Mestno gospodarstvo in socialdemokrati), 17. 4., št. 16 (Pomen občinskih volitev).

⁸ Ptujski list 1921/III (24. 2.), št. 17 (Pogled na občinske volitve v Ptujju).

⁹ Glej op. 6. Po občinskem volilnem redu se je število oddanih glasov delilo s 25 ter se tako dobilo volilno število. Število volilnih glasov posamezne stranke so je nadalje delilo z volilnim številom, kar je prineslo število volilnih mandatov. V omenjenem primeru je volilno število (z ostankom) znašalo 19. Stronki z največjim preostankom – v tem primeru JDS – je zato pripadlo še ono, ašlino odborniško mesto.

¹⁰ Tabor 1921/II (28. 4.), št. 95.

¹¹ Tabor 1921/II (29. 4.), št. 96.

¹² Ptujski list 1921/III (26. 6.), št. 25 (Socialno demokratiški shod), tam, Zaprísoga županov ptujskega okraja 21. junija 1921, 9. 10., št. 39 (Zvozo Nemcev in socialnih demokratov).

¹³ Tabor 1921/II (4. 9.), št. 199 (Županske volitve v Ptujju).

¹⁴ Ptujski list 1921/III (22. 5.), št. 20.

¹⁵ Glej op. 6, Spisi o izvolitvi župana in podžupana, Noprej 1922/VI (6. 1.), št. 4, Ptujski list 1921/III (17. 7.), št. 28 (Potrjeni župani otonomnih mest), 18. 9., št. 36 (Županske volitve v Ptujju), 25. 9., št. 37; Arhiv oddelka za novejšo zgodovino Pokrajinskega muzeja Ptuj (AO PMP), las. B1Blažok Anton.

¹⁶ ZAP, MO Ptuj, šk št. 259, dok št. 910/1923, Volitev župana in podžupana.

¹⁷ ZAP, MO Ptuj, šk št. 261, št. 5, Občinske volitve v Ptujju 1924.

¹⁸ ZAP, zbirka MD, šk št. 30, Saria Baldun; Tabor 1924/IV (18. 10.), št. 239, Ptujčan – volilno glasilo Narodno gospodarske stranke za občinske volitve v Ptujju 1928, 26. 12. 1927 (Resnica in domagogyol), ZAP, Varna, šk št. 9, ovaj 15.

¹⁹ Glej op. 15 (AO PMP) in 17.

²⁰ ZAP, MO Ptuj 1927, šk št. 264, dok št. 1073, Razpust občinskega sveta Mestno občino Ptuj, Dopis župana št. 1073/1, Voliku župan mariborske oblasti ptujskemu županu št. 13488, dne 24. 10. 1927, Glej op. 15, AO PMP.

²¹ Prav tam, ZAP, Priziv dr. Moteja Sončarja Ministrstvu za notranjo zadevo Beograd, dne 22. 11. 1927.

²² Glej op. 20, ZAP, Voliku župan št. 16072/12-27, dne 23. 2. 1928.

²³ ZAP, MO Ptuj 1928, šk št. 266, dok št. 5/268, Sreski poglavar dr. Vovčina št. 525/21-27 Mestnemu magistratu, tom, Sreski poglavar št. 526/26-1927 Mestnemu magistratu, dne 1. 10. 1927 in št. 12033/446-927, dne 25. 11. 1927 (volitve 8. jan 1928); tam, Sreski poglavar št. 1297/502 Goretni mosta Ptuj, dne 10. 12. 1927 (potrditev kandidatih list).

²⁴ Glej op. 18, Ptujčan.

²⁵ ZAP, MO Ptuj, šk št. 267, dok št. 6) 1) (izvoljeni občinski svetniki).

²⁶ ZAP, Varna, šk št. 9, ovaj 145, Izjava Kluba občinskih svetnikov SDS k zapisniku o 3. redni seji, dne 8. 3. 1928.

²⁷ ZAP, MO Ptuj, šk št. 269, št. 1, Velika župan S. br. 165 Mestnemu magistratu, dne 8. 1. 1929 (imenovanje odbornikov in župana, zadeva Ivan Šugula).

²⁸ Prav tam, šk št. 271, Razno (občinski svetniki), šk št. 272, dok št. 471/1-1930 (Mihad Brončič Kroljovski banki upravi, 11. 8. 1930) in št. 119 (člani občinske uprave, 15. 1. 1931).

²⁹ Glej op. 27, občinski odborniki – mandati, Veliki župan ptujskemu županu št. 165/80, dne 20. 3. 1929 in št. 165/1, dne 3. 10. 1929, Mestno poglavarstvo Rez. št. 26/2-1930 Kraljevski banki upravi, dne 1. 4. 1930, Glej op. 28.

³⁰ ZAP, MO Ptuj, šk št. 272, dok št. 23, Gremji trgovcev Mostnemu županu, dne 23. 4. 1931 Slovenski obrat "Veletrgovina z monoklitrni in tovarna perla" v lasti Franca Lenarta, obratovel na Ptujju od leta 1933 (ZAP, MO Ptuj, šk št. 280, dok št. 2222) Po proštevju prebivalstva 1. 1931 jo v MO Ptuj živelo 4261 prebivalcev, od teh je bilo 81,9% Slovencev in 12,7% Nemcev.

³¹ ZAP, MO Ptuj, šk št. 272, dok št. 54-31, Načelnik sresa ptujskega dr. Zvonko Bratuna št. 449/1, dne 23. 10. 1931 (razrešitev Mihaela Brončiča Pov. br. 32441, imenovanje Ladislava Jorčeta).

³² ZAP, MO Ptuj 1936, šk št. 282, dok št. 602/36, Mostni svet z dne 17. 1. 1935, Glej op. 5, ZAP, Nemški obrat "Tovorno usnja – Lederfabrik" v lasti Paula Pircha (ZAP, MO Ptuj 1937, šk št. 289, 293/1938, 297/1939, Arhiv Republike Slovenije, las. 348, Stroka industrija po strokah, tom. P. 8, "Pečevina", usnjarska industrija d. d. Ptuj).

³³ Prav tam.

³⁴ ZAP, MO Ptuj, šk št. 275, dok št. 1213, Zvozo mest Kraljovine Jugoslavije, mestni svet 23. 9. 1932, šk št. 277, Proračun za leto 1933 (odborniki 16. 2. 1932).

* ZAP. MO Ptuj, šk št. 302, Primopredajni zapisniki županskih poslov, 3. ovj. Narodni svet kot zvezo demokratičnih protifašističnih sil je marca 1938 ob zastopniku Sokola vodil na Ptuj dr. Alojzij Remec. Na zahtevo režima, zastopniki JRZ izstopili iz Narodnega sveta (AO PMP, fas. Komunistična dejavnost 1919/41, dok št. 1317; Ivao Bratko; Slovenski poročevalec jul. 1938, št. 1, Razcep v ptujski narodno-obrambni akciji).

** ZAP. MO Ptuj, šk št. 284, dok št. 1792, Seznam društev s sedežem v Ptuj u konec l 1936

POLITISCHE VERHÄLTNISSE IN DER STADTGEMEINDE PTUJ ZWISCHEN DEN BEIDEN WELTKRIEGEN

Zusammenfassung

Die schwierige Geltendmachung der neuen Macht nach dem Ersten Weltkrieg zeigte sich in Ptuj bei der Gestaltung des Verwaltungsbeirates. Der deutsche Stadtrat war erst seit Anfang Dezember 1918 nicht mehr tätig, obwohl schon einen Monat vorher die Verwaltungstätigkeiten der "slowenische Bürgermeister" Dr. Fran Jurtela übernahm. Kennzeichnend für diese Zeit der Doppelregierung waren slowenisch-deutsche Streitigkeiten und Tumulte; zwischennationale Konflikte waren auch sonst kennzeichnend für die Zeit zwischen den beiden Weltkriegen.

Der Wahlkampf um die Führung der Stadtgemeinde wurde zu dieser Zeit auch von Parteikonflikten begleitet. Diese nutzen die wirtschaftlich stärkeren Ptujer Deutschen aus, die nach dem Erhalt des Wahlrechts zum Zügeln auf der politischen Waage in der Gemeinde wurden. Bei den Bezirkswahlen im Jahre 1924 traten sie schon mit ihrer eigenen Kandidatenliste auf.

Die ersten Wahlen für den Bezirksrat im Jahre 1921 zeigten, daß es bezüglich der Politik in der Stadtgemeinde keine Einigkeit gab. Der Sieg der Sozialdemokraten, aus deren Reihen auch der Ptujer Bürgermeister gewählt worden wäre, erregte scharfe Angriffe der Demokraten. Der Vorwurf, die Sozialdemokraten seien Deutschtömler, fiel so ins Gewicht, daß der neugewählte Bürgermeister die Stadtgemeinde nur gut ein Jahr leitete.

Die grundlegende Frage war die, wie sich die verfeindeten politischen Mächte bei den für das Jahr 1924 ausgeschriebenen Wahlen vereinheitlichen werden. Die Wahlergebnisse zeigten, daß die Unterstützung der Sozialdemokraten sich verringerte, daß die Deutschen ein Drittel der Wahlstimmen bekamen und daß im Wahlkampf die Koalition der Demokraten, Klerikalen, Nationalsozialisten und Radikalen siegte. Zum Bürgermeister wurde der demokratische Kandidat gewählt.

Bald danach kam es zu Parteistreitigkeiten. Zu einer totalen Spaltung im Gemeindegipfel kam es im Jahre 1927, als man gegen den Bürgermeister einen Mißtrauensantrag stellte und es zu einer zeitweiligen Auflösung des Gemeindestadtrates kam. Die Demokraten beschuldigten jetzt die Klerikalen, daß sie zusammen mit den deutschen Komiteemitgliedern die slowenische Mehrheit sprengten.

Die für das Jahr 1927 ausgeschriebenen Gemeindevahlen wurden wegen zahlreicher Beschwerden und zwischenparteiischen Beschuldigungen erst Anfang des folgenden Jahres durchgeführt. Um die Führung der Stadtgemeinde bewarben sich fünf politische Gruppen, wodurch die politische Uneinigkeit bestätigt wurde. Jetzt bekamen die Klerikalen in Koalition mit den Ptujer Deutschen und Radikalen ihren Bürgermeister; zum Vizebürgermeister wurde der deutsche Vertreter gewählt.

Die Parteikonflikte beendete die königliche Diktatur, als auch die Gemeindeverwaltungen im Staat aufgelöst wurden. Erneut wurde jener zum Bürgermeister, der bei den letzten Wahlen gewählt wurde.

Der häufige Wechsel der Mitglieder des Gemeindegremiums entsprach den neuentstandenen politischen Verhältnissen im Staat. So war von Oktober 1931 bis Dezember 1935 der Bürgermeister aus den Reihen der ehemaligen selbständigen Demokraten, danach wurde mit einer kurzen Unterbrechung der Vertreter der klerikalen, damals der Jugoslawischen radikalen Gemeinschaft angehörenden Slowenischen Volkspartei, Bürgermeister und war als solcher bis zur Okkupation tätig.

Die Wahlen in der Ptujer Stadtgemeinde weisen auf die Leitlinien des politischen Bekenntnisses ihrer Bevölkerung hin. Dies zeigte sich in den Tätigkeiten der politischen Parteien, in Vereinen und Organisationen und bei den Veranstaltungen, die öfters politisch orientiert waren.

LJUBITELJSKI ODRI V MARIBORU V OBDOBJU OD 1918 DO 1941

Dragan Potočnik*

UDK 792 (497.4 Maribor)"1918/1941"

POTOČNIK Dragan: Ljubiteljski odri v Mariboru v obdobju od 1918 do 1941. (Laienbühnen in Maribor in der Zeit von 1918 bis 1941). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor.

68=33 (1997)1, str. 79.

Izvirnik v slov. povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

V Mariboru so v obdobju od leta 1918 do 1941 poleg Narodnega gledališča delovali še številni ljubiteljski odri:

Ljudski oder, Delavski oder, Dramatično društvo, Dramski studio, Gledališče mladoga rodu, gledališke skupine pri društvih in šolah in številni drugi.

Njihov glavni namen je bil, da so s slovenskimi predstavami širili ljudsko prosveto med najširše množice. Imeli so pomembno vlogo, saj so poleg kulturne naloge opravljali tudi pomembno narodnoobrambno delo na narodnoostno ogroženem delu domovine.

UDC 792 (497.4 Maribor)"1918/1941"

POTOČNIK Dragan: Amateur Stages in Maribor, between 1918 and 1941. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor.

68=33 (1997)1, p. 79

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In Maribor, between 1918 and 1941, alongside with the National Theatre, numerous amateur stages existed: The People's Stage, The Workers' Stage, The Drama Society, The Drama Studio, The Young Generation Theatre, theatre groups making part of associations and schools, as well as others. Their main intention was to expand enlightenment amongst the popular strata, by Slovenian presentations. They played an important role, since they carried out, besides cultural tasks, a national defensive one, in an ethnically endangered region of the homeland.

Slovensko Narodno gledališče v Mariboru je na nekdanjem nemškem ozemlju prineslo Slovencev v mestu veliko duhovnih dobrin in tako pripomoglo k ozavešanju Slovencev, hkrati pa je predstavljalo trden kulturni obrambni zid proti ponovnemu raznarodovanju tik pred drugo svetovno vojno. Mariborčanom so obilo zabave in možnost druženja nudili poleg Narodnega gledališča tudi ljubiteljski odri, ki so delovali v okviru različnih društev.

Temelje Narodnemu gledališču v Mariboru je že pred I. svetovno vojno postavilo Dramatično društvo, ki je delovalo tudi po ustanovitvi Narodnega gledališča.

*Dragan Potočnik, vsju predavatelj na Pedagoški fakulteti, Maribor

DRAMATIČNO DRUŠTVO

Leta 1909 je bilo ustanovljeno Dramatično društvo. Društvo si je zadalo nalogo, da poveže vse mariborske Slovence, saj so bile njegove prireditve edine kulturne prireditve, ki so ob sobotah zbrale meščane, ob nedeljah popoldne pa okoličane. Diletantje so se z občudovanja vredno požrtvovalnostjo učili gledaliških vlog. Kljub oviranju policije in vlade, ki sta skušali vsako predstavo preprečiti, je Dramatično društvo do prve svetovne vojne pripravilo kar 56 uprizoritev.

K njegovim predstavam so se s podeželja zgrinjale množice slovenskih gledalcev in se strnile v slovenskih kulturnih prizadevanjih. Društvo je nosilo ime Slovensko gledališče in je bilo strokovno povezano tudi z Ljubljano, Celjem in Trstom. Čeprav je bilo ljubiteljsko, je s svojim žarom zmoglo tekmo z mariborskim nemškimi poklicnim gledališčem. Repertoar Slovenskega gledališča se je vzgledoval po sočasnem repertoarju nemškega gledališča, vendar je vseboval tudi slovensko dramatiko (Jurčič, Kersnik, Levstik, Govekar, Aškerc) ter hrvaške, srbske in češke igre.¹

Maribor pred prvo svetovno vojno

Igre kot *Quo vadis*, *V znamenju križa* in še posebno Schillerjeve "Razboj-nike" so si iz radovednosti ogledali tudi nekateri igralci iz nemškega teatra v Mariboru, ker niso verjeli, da bi Slovensko gledališče zmoglo take uprizoritve. Med njimi je bil celo direktor nemškega gledališča Siega.

"Vsi, od prvega do zadnjega diletanta smo bili brez kake dramske šole, samouki in vsak si je prizadeval, da bi čim najbolje rešil poverjeno vlogo. Mnogi naši diletanti so hodili v nemški teater v Mariboru, da bi si pridobili izkušnje".²

Novi uspehi so rodili nova nasprotovanja mestnega županstva: na uprizoritvi *Ben-Hurja* ali na slovesnosti za 500-letnico zadnjega vojvodskega ustoličenja na Gosposvetskem polju se je zbralo nad tisoč ljudi, kar pomeni po uradnem štetju več kot vsak četrti mariborski Slovenec.

Nemci niso dovolili v mestu javno izobežati slovenskih lepakov, zato na plakatih niso bila označena imena sodelujočih. Mnogi med njimi so bili namreč državni nameščenci in v raznih službah Nemcev, ki so jim prepovedali obiskovati Narodni dom. Nekateri so dobili celo odpoved službe.

Magistrat je trdil, da bi se občinstvo razburilo, če bi zagledali slovenske plakate. "In kaj se je zgodilo? Policaji so sicer pridno trgali lepake z zidov, na nekaterih mestih, tako na pr. pred kolodvorom pa so viseli še 14 dni pozneje, ne da bi kdo kihnil. Tako je torej izgledal tisti hudič, ki so ga mariborski nemški mogotci slikali v svoji domišljavosti vladi na steno".³

Plakatiranje po mestu so mnogokrat morali prevzeti igralci sami in tudi statisti. To delo so opravljali ponoči.

Z glasbo, igro, s petjem in z zabavo so Čitalnica, Delavsko bralno in pevsko društvo "Maribor" in Dramatično društvo ustvarili zavedno slovensko meščansko skupnost v Mariboru, ki je bila zavarovana pred nemškimi vplivi.

Tako eni kot drugi so imeli neprecenljiv nacionalni in kulturni pomen za slovenstvo v Mariboru pred prvo svetovno vojno.

Po izbruhu prve svetovne vojne Dramatično društvo ni moglo uprizarjati dramskih predstav zaradi neugodnega finančnega položaja in ker je ves čas vojne vojaška oblast zasedala dvorano v Narodnem domu. Tako med vojno, drugače kot nemško mestno gledališče, slovensko ni delovalo.

Po prvi svetovni vojni je delo društva sicer zamrlo. V prvi polovici leta 1919 je v Narodnem domu v sodelovanju z drugimi društvi pripravilo nekaj predstav. Glavna naloga Dramatičnega društva po prvi svetovni vojni je bila, da se ustanovi v Mariboru stalno slovensko gledališče s poklicnimi igralci. Splošne razmere za realizacijo zastavljenega cilja so bile v zimi leta 1918/1919 sicer nenaklonjene, toda načrti niso bili opuščeni. Tedanji neutrudni član in igralec Dramatičnega društva Franjo Majer je s svojo iniciativo, da bi pridobili za slovensko poklicno gledališče v Mariboru poslopje dotedanjega nemškega mestnega gledališča, sprožil anketo, ki je bila sklicana 22. junija leta 1919 na magistratu. Anketa še ni rodila dokončnih sklepov, dala pa je zelo važno odločitev, da razpustijo nemško Gledališko in kazinsko društvo, njegovo gledališko zgradbo pa prevzame mestna občina. Intervencije Dramatičnega društva, dr. Kodermana in prof. Voglarja so imele pri ministrstvu prosvete naposled toliko uspeha, da je bil s subvencijami zajamčen obstoj gledališča. Državna uprava je dala gledališče najprej v zakup, pozneje pa mu je postavila državnega upravnika in mu nakazovala redno subvencijo.

Tako je Dramatično društvo postavilo temelje za delovanje slovenskega Narodnega gledališča v Mariboru in za otvoritev prve sezone 1919/20.

27. septembra 1919 se je s prvo predstavo Jurčičevega Tugomera začela v stavbi do takrat nemškega gledališča prva sezona slovenskega poklicnega gledališča v Mariboru. Slavnostni govor je imel tajnik Dramatičnega društva dr. Pavel Strmšek, ki je dejal: "Danes obhaja Dramatično društvo svoj praznik, svojo slovesno desetletnico. To desetletje je bila doba navdušenega, požrtvovalnega, idealnega dela, z določenim ciljem pred očmi, da narod drami iz zasplosti, da ga budi, ga dviga, vzgaja. In danes je deset let tega dela... Postali smo zreli, vredni lastne kulture in zato slavimo ta dan v Talijinem hramu. Ne zadošča nam več rodoljubje mesto umetnosti; storili smo diletantje svojo dolžnost, izvršili svoje visoko poslanstvo, tako da lahko sedaj položimo delo v roke umetnikom, da nas bodo učili z živo besedo življenjske modrosti, da nas bodo vodili po višinah in nižinah človeškega življenja. Izpolnjujejo se sanje naših prednikov, upi naših očetov, vroče želje nas vseh, kajti danes otvarjamo na skrajni meji tako težko pričakovane domovine stalno slovensko gledališče in mu pričenjamo prvo sezono".⁴

Z ustanovitvijo Slovenskega gledališča v Mariboru je pomen Dramatičnega društva hitro upadel. Društvo je doseglo svoj v statutu zapisani cilj, toda njegovo delovanje še ni prenehalo.

Posamezniki so sicer menili, da je nadaljevanje delovanja društva nepotrebno, saj je njegovo osnovno poslanstvo prevzelo Narodno gledališče. Uprizorili so še nekaj predstav. "Avgusta 1920 sem videl najbrž eno zadnjih predstav Dramatičnega društva v Narodnem domu. Igrali so Morrejevega "Revčka Andrejčka". Glavno vlogo je imel Pavel Rasberger, ki mu je bila vloga pisana na kožo".⁵

Poglavitna skrb društva je po ustanovitvi Narodnega gledališča postala, da pomaga pri utrditvi mariborskega gledališča in da pomaga gledališču zagotoviti obstoj. Društvo pa je pomagalo tudi pri ustanavljanju podeželskih odrov, na ta način je širilo smisel za gledališče med ljudstvom. Nudili so pomoč z nasveti, knjigami, garderobo in drugim.

"Podpisani Kos Mihael kaplan v Ljutomeru jamčim, da se bode obleka, ki nam jo je Dramatično društvo v Mariboru za uprizoritev "Vestalka" obljubilo posoditi nepoškodovano nazaj vrnila".⁶

Delovanje društva je v 20. letih doseglo ponovni vzpon. Narodno gledališče s svojim dramskim repertoarjem ni moglo pritegniti najširših slojev, zato so člani Dramatičnega društva sklenili, da oživijo društveno delovanje. Naprosili so Posojilnico, lastnico Narodnega doma, da v celoti renovira oder, da v dvorani priskrbi novo električno napeljavo ter da nabavi zavese na oknih velike dvorane. Sami so popravili kulise in v tej sezoni začeli s serijo ljudskih predstav, "ta sezona bo otvorena 8. septembra z igro "Legijonarji", pri kateri bo sodelovala predvsem v glavnih vlogah večina starih predvojnih igralcev. Duša tej velikopotezni akciji je g. Ivan Kejžar".⁷

Kratko aktivno delovanje društva pa je v 30. letih postopoma povsem zamrlo.

Narodno gledališča v Mariboru je bilo močna spodbuda in merilo ljubiteljskim skupinam širšega mariborskega območja, ki so bile združene bodisi v katoliški Prosvetni zvezi, liberalni Zvezi kulturnih društev ali socialističnih Svobodah ali Vzajemnostih. Predstavljalo je vzgled, po katerem so se ravnale v repertoarnem in uprizoritvenem smislu.

LJUDSKI ODER

Med mariborskimi ljubiteljskimi skupinami se je močno uveljavil Ljudski oder, ki je bil ustanovljen leta 1922, "v Mariboru in v bližnji okolici je to edino resno diletantsko dramatično društvo, ki po svojem programatičnem udejstvovanju zasluži vso pozornost in pomoč".⁸

Glavna naloga Ljudskega odra v Mariboru je bila izobraževati in vzgajati narod s pomočjo svojih dramskih predstav in "vzgajati svoje članstvo v narodnem in kulturnem duhu, da se usposobi za široke cilje, katerih namen je dobrobit slovenskega naroda".⁹

V pravilih društva, ki so jih zapisali 22. maja 1928, je zapisano še, da je glavni namen društva organizirati krščansko misleče osebe, ki imajo veselje za resno delo na področju dramske in godbene umetnosti, vzgajati članstvo po načelih krščansko socialne organizacije, nuditi članstvu čim popolnejšo umetniško izobrazbo in vzgojo, uprizarjati dela dramske literature, vzdrževati stike z gledališkimi odseki krščansko socialnih organizacij v področju Prosvetne zveze v Mariboru ter imeti svoj lasten gledališki orkester in gledališki pevski zbor.¹⁰

Za doseg svojega namena je društvo pripravljalo gledališke predstave, dramatične tečaje, strokovna predavanja, diskusijske večere. Prirejalo je tudi

dramatične tečaje po podeželju in gostovalo na drugih odrih krščansko socialnih organizacij.

Ustanovna skupščina Ljudskega odra je bila 22. decembra 1922 v prostorih Splošne uradniške menze v poslopju Narodnega gledališča na Slomškovem trgu. Društveno sobo pa so imeli na Koroški c. 1. Otvoritvena predstava je bila 7. januarja 1923, ko so uprizorili "Revčka Andrejčka". Prva predstava Ljudskega

Narodni dom – zatočišče in središče mariborskega slovenskega življa

odra je bila lep uvod in časten začetek. Igralo se je v splošnem dobro in odgovarjajoče razmeram in tudi poset je bil razveseljiv, na napačno pot pa je krenilo vodstvo, ki si je v naslednjih predstavah želelo preveč. Prezahtevna igre so odvrnile nezahtevno publiko".¹¹

Pod vodstvom ravnatelja, ki je bil hkrati še režiser, igralec in po potrebi še kaj, Iva Peršuha, je društvo v letu 1923 uprizorilo 33 iger.

Na odru so bili v glavnem učenci šole Milana Skrbinška, poleg teh pa je nastopalo tudi nekaj dijakov.

Zaradi pomanjkanja sredstev so prvo sezono odigrali kar v nezakurjeni dvorani, "saj bi kurjava požrla toliko, da bi bil deficit še občutnejši".¹²

Poleti 1923 se je Ljudski oder preselil iz Narodnega doma v Cirilovo tiskarno. "Tedaj so izstopili tudi vsi napredni člani in posledica je ta, da predstav tega

renoviranega Ljudskega odra niso hodili gledat niti klerikalci. Pri zadnji predstavi je bila krščansko socialna dvorana prazna. V novi palači Zadružne banke pred mariborsko frančiškansko cerkvijo bi naj imeli predstave v bodoče".¹³

Na peti seji odbora Slovenske krščanske socialne zveze, 29. maja 1923, se je Ljudski oder sprejel kot odsek SKSZ, z namenom, da deluje kot centrala za dramatične odseke.¹⁴

Tri dni prej so organizirali že prvi gledališki večer v prostorih SKSZ v Lekarniški ulici. Igrali so igro "Damoklejev meč", 3. junija so v istih prostorih pripravili drugi gledališki večer z igro "Žrtve". To je bila delavska igra v štirih dejanjih, ki jo je napisal mariborski delavec Alojzij Petek. 22. septembra so uprizorili še Finžgarjevo ljudsko igro "Veriga". Ljudski oder je tedaj štel 70 članov. Imeli so igralski zbor, gledališki pevski zbor, orkester in mali naraščaj. Takrat je prvič nastopil Orkester Ljudskega odra.

11. decembra so v spomin pete obletnice smrti Ivana Cankarja uprizorili "Hlapca Jerneja" v priredbi Milana Skrbinška.¹⁵

Ljudski oder je gostoval tudi na drugih odrih. Tako so leta 1923 nastopili v mariborskem Narodnem gledališču s pasijonsko igro v osmih slikah "Trpljenje in smrt Jezusa Kristusa".¹⁶ Gostovali so tudi v Slovenski Bistrici s predstavama "Otroška tragedija" in "Babilon". Gostovali so tudi v širši mariborski okolici. Tako so 18. junija 1923 uprizorili na odru Kmetškega bralnega društva v Rušah delavsko igro "Žrtve".¹⁷ Kmalu za tem so gostovali z isto igro še v Slovenski Bistrici.

2. februarja 1924 je Ljudski oder pričel z redno dramatično šolo. Ta šola je imela 15. aprila 1924 javno produkcijo: deklamacije in posamezni prizori iz "Pasijona". Igral je tudi lastni orkester. 26. februarja istega leta pa je prišlo do zapleta pri uprizoritvi igre protestantskega avtorja "Mladost". Uprizoritev so v zadnjem hipu preprečili, da je "povsem neprimerna za naše odre. Člani Ljudskega odra naj bodo samo naši somišljeniki, saj Ljudski oder ne obstaja zato, da se naša moralno in versko zdrava mladina pokvari od gnilega sadja iz nasprotnikovih vrst".¹⁸ S tem ko je Ljudski oder postal odsek katoliške Prosvetne zveze, je bil njegov repertoar jasno začrtan in odstopanja ni smelo biti.

V tem letu so pripravili tudi dramatična tečaja v Mariboru in Slovenski Bistrici. Gostovali so v Sv. Lenartu, Ormožu in Vurberku. Pred gostovanji so odborniki od igralcev zahtevali dostojno vedenje.¹⁹

Skupaj so v tej sezoni uprizorili 28 predstav z 12 reprizami.

V letu 1925 so pričeli s predstavami v novi dvorani Zadružne gospodarske banke. 5. aprila 1925 so tam prvič uprizorili štiridejanko "Sveti Janez in ropar", ljudsko igro s petjem, sodelovala sta tudi lastni orkester in pevski zbor.

"Ljudski oder v Mariboru nas je s svojo predstavo "Sv. Janez in ropar", dne 5. aprila t. l. jako zadovoljil. Bila je to prva prireditev take vrste na novem odru v Zadružni gospodarski banki. Javnost je lahko spoznala, da je Ljudski oder v času, ko se je preurejal oder v bančnem posloplju, intenzivno vežbal in gojil dramsko umetnost".²⁰

24. aprila 1925 so imeli v Zadružni gospodarski banki "Koroški večer" kot "bolestni spomin na našo Koroško".²¹

12. oktobra so uprizorili še Aškerčevo predstavo "Knez Valjkun". To je bila spominska akademija ob petletnici plebiscita na Koroškem.

12. februarja 1928 so praznovali petletnico obstoja Ljudskega odra v Zadružni gospodarski banki. Zaigrali so prizor iz romana F. M. Dostojevskega "Zločin in kazen".

Najbolj uspele igre v petih letih delovanja odra so bile:

"Pasijon", "Deseti brat", "Mlinar in njegova hči", "V Ljubljano jo dajmo",

“Nebesa na zemlji”, “Naša kri” in “Veriga”. Zadnji dve so igrali v Narodnem gledališču.

Ljudski oder je gostoval v Rušah, Svetem Križu, Rogaški Slatini in v Slovenski Bistrici. Posamezni člani so igrali tudi na podeželskih odrih.

Tudi v letih od 1929 do 1935 so uprizorili kar nekaj predstav, med njimi 20. marca 1930 “Zgubljenega sina” s proslavo ob 70. obletnici smrti A. M. Slomška, 8. februarja 1933 pa so ob 10. obletnici obstoja Ljudskega odra uprizorili Gogoljevega “Revizorja”.

Na občnem zboru februarja 1932 so ugotovili:

“članstvo se zaveda svoje velike naloge v polni meri. O delovanju v pretekli sezoni nam dovolj jasno govore dejstva: 11 predstav, uspeh v vsakem oziru, zadovoljivo finančno stanje društva kljub vsem velikim izdatkom, izpopolnitev garderobe, nabava novih kulis, zavese in izpopolnitev odra. Umetniški nivo predstav je bil po sodbah tudi strogih kritikov zavirljiv. Oder si je zagotovil tudi v pretekli dobi sodelovanje odličnega režiserja prof. Potokarja”.²²

V letih 1935 do 1941 so v dramskih delih “Sumljiva oseba”, “Slehernik”, “Pasijon”, “Tekma”, “Zakleti grad”, “Deseti brat”, “Miklova Zala”, “Tisoč vozlov”, “Četrta božja zapoved”, “Veriga”, “Domen”, “Lesena peč”, “Lazarjeva smrt” sodelovali kasneje znani gledališki igralci oziroma režiserji, ki so večinoma izšli iz šole Ljudskega odra, to so bili: Maks Furijan, Vladoša Simčič, Hinko Leskošek, Jožko Lukež, Franjo Kumer in Štefka Drolčeva. V Slovencu lahko 9. marca 1937 preberemo o predstavi “Boštjan iz predmestja”.

“S svojo prepričevalnostjo in globoko socialnim obeležjem je predstava zajela številno občinstvo kakor malokatero odersko delo. Vsa igra je pretresljiv klic naših dni po krščanski ljubezni”.²³

Leta 1938 je društvo proslavilo 15-letnico delovanja. Ob tem je Slovenec zapisal: “Kljub lepemu nedeljskemu vremenu je občinstvo do zadnjega kotička napolnilo okusno ozlajšano dvorano. Na novo poživljeni orkester pod vodstvom g. Garčnerja je z izbranimi komadi slavnost močno povečal. Slavnostna predstava Jurčič – Govekarjeve igre “Deseti brat” je povsem prav dobro uspela”.²⁴

Ljudski oder je po petnajstih letih kulturnega udejstvovanja s svojim delom dosegel lepe uspehe. Ob koncu petnajste sezone je priredil več gostovanj v krajih ob severni meji in tako z “ljudsko igro budil narodno zavest tamošnjega prebivalstva”.²⁵

1. in 8. oktobra leta 1939 je Ljudski oder v dvorani Zadrúžne gospodarske banke v Mariboru uprizoril dramo Vaclava Vlčela “Sestra Anunciata”. Igralci Ljudskega odra so bili neutrudni. Že 12. in 19. novembra so postavili na oder naslednjo predstavo “Prvo legijo” Emmeta Laveryja. Režija znane jezuitske drame je bila v rokah Petra Malca, režiserja Narodnega gledališča v Mariboru. V času božiča leta 1939 so 26. decembra v dvorani Zadrúžne gospodarske banke v Mariboru uprizorili predstavo “Božične igre” Andreja Šusterja Drabosnjaka. Da predstave ne bi motili, so pisali predstojništvu mestne policije v Mariboru, da bi poslala stražnika, ki naj bi vzdrževal red pri predstavi in pri blagajni.

Dne 2. in 4. februarja 1940 so na odru dvorane Zadrúžne banke v Mariboru uprizorili Molierovo dramo “Namišljeni bolnik”.²⁶

Večina iger na Ljudskem odru je bila slovenskih. Govorile so o delavcih, kmetih, o preprostih ljudeh in njihovih stiskah.

Vsa leta delovanja je bila za Ljudski oder merodajna le katoliška smer. “Trudimo se, da bodo vse predstave kazale to smer in hotenje biti povsem ljudski in katoliški. Novi ideji ljudskega igranja, ki se je pojavilo kot odtenek velike ideje Katoliške akcije, bo Ljudski oder služil zvesto in dosledno. Zato bo v svojem repertoarju v bodoče zbral dela, ki bodo ideji Katoliške akcije služila in tako

odru, ki so ga plohka oderska dela preveč okužila, vrnil njegov pomen in vrednost".²⁷

S svojim delovanjem je Ljudski oder želel postati matica podeželskih odrov. Ker je manjkalo teoretično in praktično izurjenih igralcev, so pripravljali tudi posebne dramatične tečaje, ki so obsegali izbrana poglavja iz zgodovine drame, zgodovine gledališke tehnike in fonetike. Pri praktičnem pouku pa so se udeleženci urili v režiranju, sceniranju in maskiranju. Na ta način je Ljudski oder gledališko izobraževal svoje člane. K delu odra so pritegovali poklicne gledališnike. V raznih predstavah so kot gostje igrali tudi igralci Narodnega gledališča Maribor.

Izhajala sta tudi glasilo Ljudski oder (1934–40) in istoimenska zbirka dramatskih besedil. Revija se je trudila, da bi pravilno usmerila ljudsko igranje. Dajala pa je tudi napotke podeželskim odrom.

Finančno stanje Ljudskega odra je bilo vsa leta delovanja slabo. Zaradi tega so pisali prošnje za subvencije.

Tako so 14. avgusta 1939 pisali Mestnemu poglavarstvu v Mariboru v upanju, da jim bodo namenili primerno podporo iz fondov za širjenje prosvete. V pismu Mestnemu poglavarstvu so razložili, da Ljudski oder nosi vse stroške predstav sam in da morajo poleg vsega plačati še visoko najemnino za prostore, dohodki predstav pa so bolj slabi.²⁸

V upanju na podporo so pisali tudi Kraljevi banski upravi Dravske banovine v Ljubljani. V pismu so napisali, da želijo poživiti pravo ljudsko igro, stare običaje in vse to tudi pokazati ljudem. Kljub veliki varčnosti so stroški previsoki in ravno zaradi tega jih prosijo za pomoč. Z vsako predstavo, ki so jo postavili na oder, so imeli več stroškov kot pa prihodkov. Enako pismo so 4. 4. 1940 poslali Vzajemni zavarovalnici v Ljubljani in Spodještajerski ljudski posojilnici v Mariboru. V obeh pismih razlagajo, da ne morejo zvišati cene vstopnic.²⁹

Kljub slabemu finančnemu stanju pa si je uprava Ljudskega odra prizadevala, da bi se ljudje tudi z njihovo pomočjo kulturno in duhovno izobraževali. Tako je društvo za zaščito delavske mladine v Mariboru, Vajenski dom na Gregorčičevi 37, 1. oktobra 1939 pisalo upravi Ljudskega odra prošnjo za polovično ceno vstopnic, češ da so njihovi vajenci brez dohodkov, a bi se radi udeleževali njihovih predstav.

Uprava Ljudskega odra jim je v dolgem pismu ugodila. Med drugim so zapisali: "naš oder trpi zaradi pomanjkanja vzgojene publike in prav je, da skušajo vajenci postati boljša in vzgojena publika".³⁰

Ljudski oder v Mariboru ni bil edini v Sloveniji. V času med obema vojnama je bilo na Slovenskem okoli deset dobro organiziranih Ljudskih odrov.

Delovanje teh ljubiteljskih skupin je bilo dobrodošlo, saj so igrali predvsem za preproste ljudi z nezahtevnim okusom. Ljudski oder je opravljal pomembno ljudskoprosvetno nalogo. Takšna gledališka in kulturna dejavnost pa je bila pomembna tudi za buditev narodne zavesti ter za ohranjanje in razvijanje slovenskega jezika.

Gledališki odsek pa je deloval tudi pri "Katoliški omladini". To je bilo katoliško vzgojno društvo, ki je prirejalo predavanja, imelo je svojo godbo na pihala, tamburaški zbor ter godalni orkester. V društvu je deloval še pevski zbor, glasbena in pevška šola ter tudi gledališki odsek. Slednji je v društveni dvorani v Splavarski ulici 4 pripravil tudi nekaj gledaliških predstav.³¹

"Oder Katoliške mladine je uprizoril preteklo nedeljo v svoji dvorani zanimivo in veselo komedijo iz našega kmečkega življenja "Dve nevesti". Uprizoritev je uspela v vsakem oziru, kar je pač prvenstvena zasluga smiselne

režije in vzorne oderske organizacije, ki je v rokah vnetega voditelja Omladine p. Pavla Potočnika”.³²

Gledališke predstave so uprizarjali še:

Katoliško pomočniško društvo,

Dramatičen odsek mariborskega Orla,

Slovenska krščanska socialna zveza v okviru “Družabnega kluba”,

Poselska zveza (služkinj),

Marijina družba in

katoliški dijaki.

DELAVSKI ODER

Po končani svetovni vojni se je v Mariboru pričelo novo življenje delavskega gibanja. Društva, ki so bila zaradi vojne prekinjena, so znova oživila.

Leta 1919 so v Mariboru ustanovili delavsko kulturno in telovadno društvo “Svoboda”. Vanj so se vključevali marksistično usmerjeni delavci in inteligenti.

Dramatični odsek so pri mariborski podružnici ustanovili že aprila leta 1920 kot vzporedno organizacijo že obstoječe “Arbeiterbühne”, ki je prirejala v “Križevem dvoru” (ob današnji Ruški cesti) nemške delavske predstave.

Kmalu po ljudski igri “V Ljubljano jo dajmo”, ki jo je pripravil dramatični odsek, je bil “Križev dvor” prodan in preurejen v tovarno. Za delavske predstave tako ni bilo več primernih prostorov, zato sta se “Arbeiterbühne” in dramatični odsek razšla, zlasti še, ko so bile nemške predstave prepovedane. V takem stanju je bil delavski oder celo prvo desetletje obstoja podružnice Svobode v Mariboru.

Vlogo kulturnega ozaveščanja mariborskega delavstva je nato prevzelo Narodno gledališče v Mariboru, ki je kmalu po ustanovitvi začelo uprizarjati predstave za delavce po znižanih cenah.

Delavski oder vsa ta leta ni mogel zaživeti zaradi pomanjkanja dvorane z odrom. Šele leta 1929 je dramatični odsek “Svobode” zopet oživel.

“Prva dramatična prireditev dramatičnega odseka mariborske podružnice “Svobode” se je vršila v nedeljo popoldne v telovadnici D. T. E. v Studencih. Igralci, ki so večinoma prvič nastopili na odru, so rešili svoje vloge povsem zadovoljivo, zlasti, če se vpošteva, da odsek nima lastnega odra, kjer bi mogel obdržavati svoje vaje in dostikrat nima niti prostora za bralno vajo”.³³

Toda kljub velikemu navdušenju za dramatično delo oder zaradi pomanjkanja prostorov ni mogel zaživeti.

Leta 1933 je bil dramski odsek na novo ustanovljen. Sestavljen je bil iz odseka za drame in za recitacijski zbor. Kmalu se je predstavil v manifestativno-odrskih prireditvah z recitacijskimi zbori, npr. proslava 50-letnice smrti Karla Marksa, Cankarjeva spominska proslava in obletnice drugih slovenskih pesnikov in pisateljev.

Člani dramatičnega odseka so se javnosti predstavili s Cankarjevimi “Hlapci” in “Hlapcem Jernejem”. Ob petnajstletnici smrti Ivana Cankarja so se z uspehom predstavili najprej v Narodnem gledališču v Ptujju, Rušah, nato pa v mariborskem gledališču.

Ko je bilo delovanje Svobode leta 1935 prepovedano, je že aprila 1936 njeno delovanje nadaljevala nova delavska kulturna organizacija Vzajemnost. Leta 1936 si je odsek Vzajemnosti postavil v dvorani Delavske zbornice majhen oder, kjer so priredili več veseliger. Kot režiser se je odlikoval Jože Babič. “Delavski oder ‘Vzajemnosti’ je uprizoril v dvorani pri Renčlju Golouhovo socialno dramo ‘Krizo’. Uspeh je bil nad vsemi pričakovanji. Igralci, sami delavci, so se močno živeli v svojo vlogo in podali posamezne like z občudovanja vredno naravnostjo. To

dokazuje, da so tudi naši delavci sposobni umevati umetnost, jo ceniti in podajati".³⁴

Dramski odsek pa so imela tudi okoliška društva Vzajemnosti (Tezno, Studenci, Slivnica, Slovenska Bistrica).

Predstave za delavce organizirane znotraj Svobode in kasneje Vzajemnosti, so pomenile močan prispevek h kulturnemu ozaveščanju delavskega razreda v Mariboru.

DRAMSKI STUDIO

Leta 1934 je začel delovati v okviru Zveze kulturnih društev pod vodstvom igralca Maksa Furijana mladinski, kulturni in propagandni odsek z imenom Dramski studio ZKD. Sestavljali so ga v glavnem mladi intelektualci.

Glavna naloga tega odseka ZKD je bila, zbrati v svojih vrstah vso sposobno mariborsko, "nacionalno-kulturnotvorno in kulturnosno mladino ter jo usposobiti za našo obmejno propagando".³⁵ Dramski studio se je najbolj usmeril v dramatiko. Pododseki Dramskega studia so omogočali članom izobraževanje tudi na področju retorike in psihologije. Za realizacijo zastavljenega jim je Zveza priskrbelo kvalitetne predavatelje in režiserje.

Mariborskemu občinstvu so se najprej predstavili z igro Arthurja Schnitzlerja "Ljubimkanje".

Ob prvi predstavi je mariborski Večernik zapisal:

"Po vsem tem moram ugotoviti, da je Dramski studio resna stvar in ji zato posvečam več pozornosti, kakor bi jo je drugače. Želel bi, da ne bi bil le muha enodnevnica. S šolo, vajo in igro nam ustvari lahko diletantski oder, ki se bo visoko dvigal nad priložnostnimi skupinami ter bo lahko dajal naraščaj tudi našim poklicnim odrom".³⁶

Leta 1935 so v Mariboru med levo usmerjeno mladino vzklikla nova gledališka iskanja. Pobude za svoje delovanje so črpali iz nemškega proletarskega gledališča in iz gledaliških nazorov češkega avantgardinista Emila Františka Buriana. Režiser Fran Žižek³⁷ je skušal uresničevati te ideje v Dramskem studiu in Neodvisnem gledališču. Svoj prvi nastop je "Neodvisno gledališče" pripravilo v času Mariborskega tedna. Na sporedu je bilo predavanje o pomenu narodnega slovenskega gledališča in uprizoritev enodejanke "Breskov cvet".³⁸

GLEDALIŠČE MLADEGA RODU

Emilu Smasku se je leta 1939 posrečilo ustanoviti Gledališče mladega rodu, ki je uprizarjalo repertoar za mladino, uvedlo pa je tudi predstave ročnih lutk.

"Vprašanje posebnih gledaliških predstav za mladino, vprašanje njih vzgojne vrednosti in vprašanje posebnega gledališča za mladino, je pri nas žal še neobdelano področje. Naše mladinsko gledališče je do sedaj dalo samo nekaj "pravljličnih iger", ki jih od časa do časa vprižore poklicna gledališča".³⁹

Namen gledališča je bil uprizarjati pedagoško in umetnostno vredna dela dramske literature za mladino in posredovati umetnostno vzgojo ter vzgojno vplivati. "Gledališče mladega rodu" ima artistski odsek, ki pripravlja igro, pedagoškopsihološki odsek, ki ugotavlja reakcije otrok in trajnejše vplive predstave z opazovanjem med predstavo, anketami, dopisi in kritikami otrok ter organizatorični odsek, ki bo organiziral obisk predstav".⁴⁰

NEMŠKO GLEDALIŠČE

Leta 1922 je bilo ustanovljeno "Politično-gospodarsko društvo Nemcev v Sloveniji" (Politisch-Wirtschaftlicher Verein der Deutschen in Slowenien) s sedežem v Mariboru.

Ker je društvo doživelo neuspeh v politiki (pri državnozbornskih in občinskih volitvah) so delo usmerili v svoja gospodarska, zabavna, športna in dobrodelna društva. Tako je nemško vzgojo mladine prevzel tako imenovani Kindertheater, ki je pod protektoratom nemških veleindustrijcev in trgovcev prirejal v Tscheligijevi gostilni Gambrinus otroške gledališke predstave.

Grand-Restaurant Gambrinus, Maribor a. Dr.

V restavraciji Gambrinus so mariborski Nemci uprizarjali gledališke predstave

Po šestojanuarski diktaturi leta 1929 je bil nadaljnji nemški razvoj na dotedanjih osnovah onemogočen. Z razpustitvijo vsch strank je prenehalo delovanje tako nemške stranke kakor nemškega Politično-gospodarskega društva, prav tako pa tudi Kulturbunda.

Delovanje Kulturbunda se je razmahnilo spet po letu 1931, ko je bila med prvimi ustanovljena krajevna skupina Kulturbunda v Mariboru, 27. julija 1931.

Predsedoval ji je nemški odvetnik dr. Lothar Mühleisen, združevala pa je okrog 700 članov.⁴¹

Kulturbund je imel društvene prostore v Strossmayerjevi ulici št. 6, kjer je bila tudi knjižnica in čitalnica in kjer so prirejali kulturne prireditve, tudi gledališke predstave. Že 7. oktobra 1931 je Kulturbund prvič stopil pred javnost z dramskim delom Huga von Hoffmannsthala – "Der Tor und der Tod". Nemški diletantje so pred razprodano dvorano doživeli popoln uspeh.⁴²

25. novembra je bil drugi gledališki večer. V Zadružni gospodarski banki so zaigrali igro avstrijskega Žida Arthurja Schnitzlerja iz knjige Anatol.⁴³

Z gledališkimi večeri so nadaljevali tudi v letu 1932.

13. februarja 1932 je v Zadružni gospodarski banki gledališka skupina Kulturbunda (Theatergruppe des SDKB) zaigrala komedijo Petra Roseggerja "Versprechen hinterm Herd" in "Wo ist die Katz".⁴⁴

6. aprila so v okviru praznovanj ob Goethejevi obletnici pripravili dramsko uprizoritev 10 izbranih prizorov iz Fausta. Predstavo so ponovili 16. aprila in doživeli spet navdušen sprejem.⁴⁵

12. novembra so otvorili novo gledališko sezono z "Meineidbauer" Ludwiga Anzengruberja. Predstavo so pripravili diletantje gledališke skupine pri Kulturbundu.⁴⁶

21. februarj 1933 je lutkovno gledališče, ki je delovalo znotraj Kulturbunda, pripravilo lutkovno igrico. 21. marca pa so gostovali člani zveze iz Ljubljane v evangeličanski dvorani, kjer so za najmlajše pripravili lutkovno predstavo.⁴⁷

12. aprila 1933 je bil kulturni in umetniški dogodek prve vrste. S sodelovanjem Moškega pevskega zbora (Männergesangsvereina) in gledališke skupine Kulturbunda v režiji Hermana Gruberja je bila predstavljena gledališka predstava "Jedermann" Huga von Hoffmannsthala.⁴⁸

14. oktobra je bila uprizoritev predstave "Ingeborg" zagrebške gledališke sekcije Kulturbunda.

Po letu 1934 je postajalo delo Kulturbunda vse bolj okuženo z nacional-socializmom. Kultura je postala "instrument ljudskega boja".⁴⁹ Predavanj in gledaliških predstav brez ideološkega vpletanja skorajda ni bilo. Po letu 1939 je število članov Kulturbunda še naraslo, prireditve pa so postajale vse bolj podobne nacističnim zborovanjem.

Delovale pa so še tudi **GLEDALIŠKA SKUPINE PRI DRUŠTVIH IN V ŠOLAH** (Francoski krožek (Cercle francais), Dramski odsek društva Nanos in drugi).

V mestu je delovala še **Gledališka družina mariborskih študentov**, ki je prav tako pripravljala gledališke predstave, največkrat v dvorani Prosvetne zveze. Slovenec je ob njihovem nastopu zapisal:

"Dijaki so pokazali v svojem nastopu veliko ljubezni in oderske ambicije, pa tudi precejšnje rutine, ki zahteva za stvari te vrste še prav posebnega smisla in umevanja. Literarno oderski poudarek pri obeh igratih, ki sta se predvajali je v tem, da se vzpostavlja pri igri nekak kontakt med gledalci in igralci in da se opaža stremljenje spojitve oderskega in gledalčevega sveta v neko celoto. Na igratih dijakom vse priznanje; želimo jim pri sledečih gostovanjih v Ptujju in drugod kar najlepšega oderskega uspeha".⁵⁰

Po prevratu je v Mariboru delovala dramska sekcija "**PREPORODA**". Sekcijo so sestavljali mariborski dijaki, ki so pripravljali odmevne predstave v Narodnem domu. Z njimi pa so gostovali tudi v Celju, Ptujju, Varaždinu in drugod. Leta 1938 je na področju magdalenskega V. mestnega okraja začelo delovati še

dramatično društvo, imenovano "ZVEZDA", ki si je zadalo nalogo delovati le na omenjenem področju.⁵¹

Gledaške predstave pa so pripravljali tudi vojaki. "Pred meseci je spet oživila lepa tradicija prirejanja vojaških gledaliških predstav pri katerih sodelujejo izključno samo vojaki".⁵²

LJUBITELJSKA GLEDALIŠČA V OKOLICI MARIBORA SOKOLSKA DRUŠTVA

Veliko in pomembno kulturno poslanstvo v delavskih predmestjih Maribora so opravljala razna nacionalna in kulturna društva. Posebno so se odlikovala dramatična društva v neposredni bližini mesta. Sokolsko društvo na Studencih je že kmalu po prevratu ustanovilo Studenško sokolsko gledališče. Prva predstava "Pri belem konjičku" je bila 22. aprila 1922 in je doživela popoln uspeh, "vzlic temu, da je škripal zločljivi, leseni oder na vse pretege in so bili vsi igralci črni in sajasti – ne od šminke, temveč od slabo gorečih petrolejk – kajti elektrike takrat še niso poznali".⁵³

Pripravili so zelo odmevne predstave, še posebej operete, ki jih je obiskovala tudi mariborska gledališka publika. Veliki napori peščice navdušenih narodnih borcev so ustvarili diletantsko gledališče, ki je imelo kmalu svojo številno in hvaležno publiko.

"Mesto veselje s pijančevanjem so se začele prirejati igre in glej: počasi so prihajali vsi, tudi oni, ki so v vsakem drugem oziru stali dolga leta ob strani".⁵⁴ Leta 1933 si je postavilo Sokolsko društvo novo gledališko dvorano in stalen oder, ki je omogočal velike uprizoritve, ki v tesni telovadnici niso bile izvedljive.

Na Studencih je delovalo Studenško sokolsko gledališče

“Studenški dramski odsek, ki je v večjih rokah g. Mlakarja, se pa tudi potruedi, da uprizarja primerne komade, ki niso le veselega značaja, temveč imajo tudi svojo literarno vrednost.

Igralci, so v teku let dobili na kvaliteti, tako, da daleč presegajo odrsko stopnjo običajnih diletantov. V teku let so pridobili posamezniki že tako rutino, da bi lahko nastopali na vsakem odru. Program letošnje sezone je zelo pester, predvsem pa so na repertoarju veseloigre. Človek, ki ves dan težko dela, se bori za vsakdanji kruh, si želi v gledališču razvedrila, da se lahko od srca nasmeji in pozabi za trenutek na vsakdanje skrbi. Poleg teh so na programu tudi ljudske igre. Vsako leto se je na studenskem odru igrala tudi ena opereta...”⁵⁵

Kakor je bilo vzorno in zgledno odrsko in prosvetno delovanje studenskega sokolskega odra, tako je opravljal pomembno pionirsko kulturno nalogo tudi agilni in vzorno delujoči dramatični odsek sokolskega društva na Tezmem, kjer so tako kot na večini sokolskih odrov igrali predvsem vesele prizore iz raznih burk. Aprila 1937 pa je bila uprizorjena tudi drama “Ko umira sreča.” “Zanimanje za krstno predstavo je izredno veliko. Priprave so v polnem teku, marljivi in izbrani sokolski diletanti se trudijo, da bo naš skromen oder dostojno opremljen za krst domačega dela marljivega tajnika in režiserja avtorja dr. Rebolja”.⁵⁶

Tudi drugi kraji v mariborski oklici v gledališki dejavnosti niso zaostajali. Posebno znane so bile Ruše, kjer so imeli redno gledališko sezono. Gledališki oder je bil še v Košakih, Pobrežju, Selnici, Sv. Lovrencu, Limbušu, Kamnici, Pekrah, Šmarjeti, Sv. Petru, Hočah, Slovenski Bistrici in drugje, v krajih, kjer so obstajali stalni kadri požrtvovalnih diletantov, ki so bili pripravljene nuditi najširšim množicam potrebno duševno hrano.

LUTKOVNO GLEDALIŠČE

Mariborski Češki klub je ustanovil pozimi 1921/22 za češke otroke v Mariboru lutkovno gledališče. Že marca leta 1922 je skupno s “Sokolom” pričel pripravljati tudi slovenske predstave za sokolski naraščaj.

Prosvetni odsek mariborskega Sokola je v mali dvorani Narodnega doma pod vodstvom učiteljev Lavrenčiča in Pirca nadaljeval s predstavami tudi v naslednjih sezonah.

“Lutkovno gledališče Sokola Matice, ki že leta sem s svojim lutkovnim odrom v Narodnem domu razveseljuje sokolsko deco in vzgojno nanjo vpliva, je preteklo nedeljo zopet otvorilo novo sezono s pravljico “Začarani gozd”. Naval je bil tolik, da je zmanjkalo vstopnic in jih je morala polovica oditi s tolažbo, da bodo lahko videli predstavo prihodnjo nedeljo”.⁵⁷

Delo lutkovnega gledališča se je v tridesetih letih še bolj razmahnilo. Leta 1930 je društvo nabavilo nov oder. Tako so vsako drugo nedeljo v Narodnem domu pripravljali predstave za otroke in so bili tako ena redkih institucij, ki je skrbela za zabavo, razvedrilo in vzgojo otrok. “Že nekaj let obstoja v Mariboru lutkovno gledališče v Narodnem domu, ki ga je organiziralo požrtvovalno Sokolsko društvo Maribor matica.

Vse dosedanje gledališke sezone so bile naravnost oblegane od otrok, kar dokazuje, da so postala lutkovna gledališča v današnji materialistični dobi naravnost aktualna sredstva za duhovno izobraževanje otrok. Požrtvovalnost lutkovnega odseka Sokola, ki ga vodi agilni Sokol dr. Vojeslav Ipavec, je torej dobro naložen kapital, ki se bogato obrestuje”.⁵⁸

Letno so pripravili 25 do 30 lutkovnih predstav, ki jih je povprečno obiskalo okrog 180 oseb.

Igre, poučne in zabavne vsebine, so pripravljali za otroke iz Maribora in okolice ter za otroke raznih socialnih ustanov (mladinski dom, sirotišnica).

"Brez posebne reklame, tiho in skromno se zbira mladina v nedeljo popoldne v stari narodni trdnjavi v Narodnem domu. Samozavestno prihajajo dijaki nižjih in še celo višjih razredov, bolj skrivnostno pa dečki in deklice mestnih osnovnih šol. Najbolj tajinstveno polnijo dvorano mladi naši Cicibani z mamicami ali služkinjami. Tu in tam sedi še tudi kak "papaček", ki hote ali nehote zaide v to pravljичno kraljestvo Gašperčkovo. Brata Lavrenčič in Ipavic si že več let prizadevata, da s svojim zborom požrtvovalnih igralk in igralcev nudita mladini čim pestrejšje predstave: čarovnice, razbojniki, hudobci, Pikec, stric Kofendež in poleg raznih drugih figur še neizogibni Gašperček – vsaka izmed teh figur predstavlja tip iz pravljичne otroške miselnosti".⁵⁹

Z lutkovnimi predstavami pa so razveseljevali najmlajše tudi v okolici. Leta 1931 je pevsko društvo Lira v Radvanju "nabavilo krasen lutkovni oder".⁶⁰

Leta 1932 je začel z lutkovnimi predstavami še Sokol na Studencih.

Tik pred izbruhom II. svetovne vojne je Prosvetna zveza v Mariboru pod vodstvom prof. Kureta ustanovila še lutkovno gledališče, ki je uprizarjalo nedelj-ske predstave v dvorani na Aleksandrovi cesti 6.

Opombe

¹ Bruno Hartman: Drnnsko gledališče v Moriboru. Maribor skozi stoletje. Rozprave I. Maribor 1991, str. 681.

² Katalog rokopisov UKM, Dramatično društvo Ms 429

³ Ivon Kejžor: Zgodovina Slovenske čitalnice v Mariboru, *Tabor* 3(1922)123, 31. V, str. 2

⁴ Pavel Strmašek: Dramatično društvo v Mariboru (Prispevek k naši politični in kulturni zgodovini v dabi od 1909 do 1919) Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN) 23(1928)str. 16.

⁵ Joro Dolar: Spomini, Založba Obzorja Maribor 1995, str. 53

⁶ PAM, fond Dramatično društvo 1909–1941, škatla št. 2. Pismo "Bralnega društva za ljutomersko okolico, v Ljutomeru 21. I 1921.

⁷ Moriborsko dramatično društvo oživilno, *Jutro* 6(1925)186, 12. VIII., str. 5

⁸ PAM. Št. škatle 334, št. spisa 5864. *Ljudski oder* v Moriboru.

⁹ PAM. Št. škatle 424. Prešnja za subvencijo Ljudskega odra v Mariboru.

¹⁰ Škufijski arhiv Maribor. Škatla Ljudski oder.

¹¹ *Ljudski oder*, *Tabor* 4(1923)15, 20. I., str. 3.

¹² *Jutro* 4(1923)69, 22. III., str. 6

¹³ Moriborski ljudski oder, *Jutro* 4(1923)158, 8. VII., str. 3.

¹⁴ ZAP, MD-II-2 fond Muzejsko društvo, SKSZ. Zapisnik 5. seje odbora SKSZ 29. V. 1923.

¹⁵ UKM. Katalog rokopisov, Ljudski oder, MS 586

¹⁶ *Jutro* 4(1923)65, 18. III., str. 2.

¹⁷ Slovenski gospodar 57(1923)26, 14. VI., str. 3.

¹⁸ ZAP, MD-II-2 fond Muzejsko društvo. Zapisnik 7. redne seje 26. II. 1924.

¹⁹ ZAP, MO-II-2 fond Muzejsko društvo. Zapisnik 14. odbora seje Prosvetne zveze 27. VI. 1924.

²⁰ Ljudski oder v Mariboru, *Slovenec* 53(1925)81, 11. IV., str. 4.

²¹ UKM. Katalog rokopisov, Ljudski oder, MS 586

²² Ljudski oder v Mariboru, *Slovenec* 60(1932)44, 23. II., str. 4.

²³ *Slovenec* 65(1937)56, 9. III., str. 4.

²⁴ *Slovenec* 66(1938)210, 13. IX., str. 4

²⁵ PAM. FOND VARIA, Prosvetna zveza in Ljudski oder.

²⁶ PAM. FOND VARIA, Ljudski oder in predstave.

²⁷ Ljudski oder v Mariboru, *Slovenec* 64(1936)210, 13. IX., str. 6.

²⁸ PAM. Fond Varjo, Ljudski oder in finančno stanje.

²⁹ Prov. tam.

³⁰ PAM. FOND VARIA, Prušnje Ljudskemu odru in njihovi odgovori.

³¹ "Katoška omladina", *Slovenec* 54(1926)254, 6. XI., str. 4

³² *Slovenec* 61(1933)32, 8. II., str. 4

³³ Prvo dramatično prireditelstvo dramatičnega oddelka mariborske podružnice "Svobode", *Oslavska politika* (1929)29, 10. IV., str. 3.

³⁴ *Neodvisnost* (1933)7, 20. II., str. 4.

³⁵ PAM, št. škatle 385, Drnmski studio ZKD prosi za podporo Mestno načelstvo v Mariboru, Maribor 24. III. 1934.

³⁶ Debut Drnmskega studia, *MVJ* 8(1934)66, 21. III., str. 3.

³⁷ Franje Žižek je študiral v Pragi, kjer je bil asistent v Burionovem gledališču "D 38". Kat. njegov učencev je prišel v Slovenijo stremenje modornega češkega avantgardnega gledališča. To stremenje je bilo gotovo zanimivo tudi za Slovence.

³⁸ PAM. Št. škatle 457, št. spisa 10087. "Neodvisno gledališče v Moriboru. Pismo Frana Žižka.

³⁹ Novo gledališče v Moriboru, *MVJ* 13(1939)131, 12. VI., str. 3.

¹⁰ Pred prvo predslavo "Gledališča mladega rodn". MVJ 14(1940)44, 23. II, str. 4.

¹¹ Uslanovitev švabsko nemške prosvetne zveze (Schwabisch-deutscher Kulturbund), Slovence 59 (1931) 168, 29. VII, str. 4

¹² MZ 71 (1931)270, 9. X. str. 5. O tej prvi dramski predstavi po vnovičnem dovoljenju delovanja Kulturbunda pišo tudi Holzer Rudolf v delu, Die Jugendarbeit des Schwabisch-Deutschen Kulturbundes Ortsgruppe. Morburg/Drau 1931-1935 Ans den Erinnerungen des damaligen Jugendführers. Gradivo so nahaja v Muzeju narodne osvoboditve v Mariboru). Na strani 7 komentira, da so žal takrat (1931) izbirali igre s stališča takratne duhovne usmeritve, čeprav so se že takrat čudili, da so za začetek izbrali igro Žida.

¹³ MZ 71 (1931)319, 27. XI. str. 5

Rudolf Holzer o tej gledališki predslavi piše v že omenjenem delu na strani 9: Kullivirana, groeiozna igra avstrijskega Žida je ustrezala takratni "boljši drnžbi". Na žalost mladina ni mogla vplivati na izbiro iger, ker sicer ne bi bil na sporedu ta židovski škodljivec.

¹⁴ Holzer R., Die Jugendarbeit str. 14

¹⁵ Holzer R., Die Jugendarbeit str. 16, 17.

¹⁶ Holzer R., Die Jugendarbeit str. 20.

¹⁷ MZ 73 (1933)48, 19. III. str. 5.

¹⁸ MZ 73 (1933)101, 14. IV. str. 4.

Holzer ob tom dodajo "Spet igra Žida in glas Gospoda, ki je tudi Žid. V programu so zomokli ime". Vse te pripombe kažejo na izrazito nacionalsocialistično naravnost nemške mladine Kulturbunda v Mariboru.

¹⁹ Holzer R., Die Jugendarbeit str. 81. 10. julija 1934 je bila v prostorih Mannergesangvereina 1. i. ura ljudskega polja Zborovodja Mannergesangvereina G. Frisch je bil mnenja, da je takšno petje nekaj primitivnega. Kulturni Kulturbunda pa se bili mnenja, da je pomembno peti v nemščini in to iz polnih pljuč, ne pa paziti na tehnične pomonkljivosti.

²⁰ Slovence 59(1931)31, 10. II., str. 4.

²¹ PAM, fond MOM, št. 456. Št. spisa 9102 Dramatično društvo "Zvezda" v Mariboru - dopis

²² Pomembno kulturno delo med vejaštvom, MVJ 15(1941)54, 6. III., str. 7.

²³ Ob 15 letnici Sokolakega ndra v Studeneh, MVJ 11(1937)79, 8. IV., str. 3.

²⁴ Prav tam

²⁵ Pred gledališke sezono studenške sokolske dramske družine, MVJ 10(1936)241, 21. X., str. 3.

²⁶ Krstna predstava drame "Ko umira sreča" na sokolskem ndru na Teznom, MVJ 11(1937)74, 2. IV., str. 2.

²⁷ Lutkovno gledališče Sokola Matice, Juln. 29(1939)274, 24. XI., str. 4.

²⁸ Privožite otrokom doplementnejše razvedrilo. Lutkovno gledališče MVJ 9(1935)220, 28. IX., str. 2.

²⁹ Lutkovne predstave, MVJ 5(1931)27, 4. II., str. 3.

³⁰ Lutkovni nder v Radvinju, Juln. 12(1931)229, 4. XI., str. 7.

LAIENBÜHNEN IN MARIBOR IN DER ZEIT VON 1918 BIS 1941

Zusammenfassung

Neben dem Nationaltheater waren in der Zeit von 1918 bis 1941 in Maribor noch einige Laienbühnen tätig. Der Schauspielverein, der schon seit 1909 tätig war, bildete mit seiner Arbeit die Basis für das slowenische Nationaltheater in Maribor. Nach der Gründung des slowenische Theaters im Jahre 1919 war die Haupt Sorge des Vereins, bei der Gründung der ländlichen Bühnen und der Festigung des Mariborer Theaters mitzuhelfen. Von den Mariborer Laiengruppen behauptete sich insbesondere die Volksbühne, die auch eine bedeutende Aufgabe als Volksaufklärer hatte. Die Hauptcharakteristik der Bühne war die, daß sie katholisch orientiert war, daß man auf der Bühne hauptsächlich slowenische Schauspiele spielte, die über die einfachen Menschen und ihre Nöte sprachen. Die Schauspielsektion war bis zum Jahre 1920 zeitweise auch im Arbeiterverein "Svoboda" tätig. Die Spiele, die vorgeführt wurden, waren sozial-kritisch, antikapitalistisch orientiert. In den 30er Jahren stellte sich die Bühne mit manifestativen Bühnenveranstaltungen vor. Die Vorstellungen für die Arbeiter waren trotz Raumschwierigkeiten ein bedeutender Beitrag zur kulturellen Aufklärung der Arbeiterklasse in Maribor. Die linksorientierte Jugend war im Jahre 1935 auf der Suche nach etwas Neuem im Theater, was unter der Leitung des Regisseurs Fran Žizek im Schauspielstudio und im Unabhängigen Theater realisiert wurde. Mehrere Theaterabende wurden auch von der deutschen Minderheit in Maribor veranstaltet. Die Kulturbund Theatergruppe fand in den Jahren von 1931 bis 1934 großen Anklang. Nach dem Jahre 1934 wurde die Arbeit des Kulturbundes immer mehr vom Nationalsozialismus angesteckt und dementsprechend waren auch die Theaterveranstaltungen sehr rar.

In der Stadt waren noch Theatergruppen in den Vereinen und in den Schulen tätig, außerdem gab es noch die Theaterfamilie der Mariborer Studenten, die Schauspielsektion "Preporod" und andere. Eine große und bedeutende Kulturmission in der Arbeiterstadt von Maribor übten verschiedene National- und Kulturvereine aus. Besonders erfolgreich war das Falkentheater von Studenci, welches für sein dankbares Publikum einige Vorstellungen gab, die ein sehr großes Echo hatten, insbesondere Operetten.

Für die Jüngsten sorgten schon bald nach dem ersten Weltkrieg der Tschechische Klub und das Puppentheater Sokol Matice.

In der Zeit von 1918 bis 1941 verrichteten die Laienbühnen mit ihren zahlreichen Vorstellungen neben Kulturaufgaben auch eine unschätzbare Arbeit bezüglich der Nationalverteidigung.

SPRAVILO LESA V ZGORNJI SAVINJSKI DOLINI

Aleksander Videčnik *

UDK 630.37(497.4 Zg. Savinjska dolina)"19":39

VIDEČNIK Aleksander: Spravilo lesa v Zgornji Savinjski dolini. (Holzbringung in Zgornja Savinjska dolina.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor. 68=33(1997)1, str. 95.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor govori o drvarjenju, splavarjenju in dodolavi lesa v Zgornji Savinjski dolini. Življenje ljudi ob Dretni in gornjem toku Savinje je bilo že od nekdaj najtesneje povezano z lesom.

UDC 630.37(497.4 Zg. Savinjska dolina)"19":39

VIDEČNIK Aleksander: Timber Gathering in the Upper Savinja Valley. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor. 68=33(1997)1, p. 95

The author writes on timber gathering, timber lumbering and wood processing in the Upper Savinja valley. The life of people on the Dretna in the upper Savinja flow has always been tightly linked with timber.

Uvodni podatki

Pod pojmom Zgornja Savinjska dolina je mišljeno območje od Letuša do Savinjsko-Kamniških Alp, vzdolž porečja Savinje in Drete. Po podatkih iz leta 1907 je bilo na tem območju 26.237 ha gozdov.¹ Po popisu iz leta 1920 je v tedanjem okraju Gornji Grad živelo 16.504 prebivalcev.² Ko govorimo o okraju, moramo upoštevati, da je ta vključeval tudi občino Šmartno ob Paki, ki je danes samostojna, do nedavna pa je spadala pod Velenje. Gre torej le za malenkostne spremembe v številu prebivalstva in ne vplivajo na stanja, ki jih opisujemo. Statistični podatki iz leta 1937 pa povedo, da je bilo na omenjenem področju 17.878 ljudi.³ Pod gozdovi je bilo leta 1981 54,4% površin.⁴ Ta številka izhaja iz popisa v letu 1981. Takrat je štela občina Mozirje 15.800 prebivalcev. Tu velja omeniti, da je območje občine zajemalo vso Zgornjo Savinjsko dolino, seveda brez občine Šmartno ob Paki, kot je to bilo pred drugo svetovno vojno v okraju Gornji Grad. Ob tem je zanimiva gostota prebivalstva. Podatki so izpred druge svetovne vojne in spet za

* Aleksander Videčnik, publicist, Mozirje

okraj Gornji Grad. V okraju je bilo na km² 34 ljudi, v sami Zadrečki dolini pa je bila gostota večja, 70 ljudi na km².⁵ Razumljivo je, da je Savinjska dolina redkeje poseljena, saj je v zgornjem delu gorata in ponekod povsem skalnata. To pa seveda onemogoča koriščenje površin in s tem poseljevanje.

Prebivalstvo v nekdanjem okraju Gornji Grad je živelo pretežno od kmetijstva. Industrije ni bilo, tudi lesne predelave, v večjem obsegu še ne. Šele leta 1930 so pričeli v obratu veleposestva Mirijingrad v Nazarjah izdelovati zaboje, seveda še vedno v skromnem obsegu.

Po kmečki odvezi so se razmere v družinah bistveno spremenile. Vse več mladih ljudi je odhajalo s trebuhom za kruhom, tudi preko morja. Pa vendar je les tako ali drugače mnogim prebivalcem dajal zaslužek. Bili so drvarji, žagarji, plavci, splavarji in seveda številni trgovci z lesom. V zvezi s socialnimi razmerami v okraju Gornji Grad so zelo zanimivi podatki iz leta 1937.⁶ Na tem območju je bilo 1885 kmečkih posestev. Posestva so bila le redko večja od 5 ha obdelovalnih površin. Ob tem so našeli 701 kočo in 370 najemnikov. Prav slednji so bili na robu socialne lestvice na vasi. Še na slabšem so bili "ofri". Ti so morali biti gospodarju koče, v kateri so živeli, vedno na voljo za delo. Z delom so poplačali najemnino, ki je bila najpogosteje kar oderuška. Takšen človek seveda ni mogel iskati drugega dela in zaslužka, ker je bil ozko vezan na gospodarja "oferije", kakor se je imenovala koča. Poleg tega so takšne družine največkrat imele veliko otrok. Na kmetijah je le en gospodaril, ostali otroci pa so postali strici in tete, se pravi delovna sila za hrano in stanovanje. Ali kot so jih radi imenovali – "iberžniki".⁷ Veliko prebivalcev je bilo torej brez premoženja in poklica in so se zato poceni udinjali kot delovna sila v gozdu in pri opravih v zvezi z lesom.

Izseljevanje smo že omenili. Posebno v Zadrečki dolini se je veliko ljudi izselilo, seveda ne vsi preko morja. Toda podatki povedo svoje. Prvi val izseljevanja naj bi bil proti koncu 19. stoletja, drugi pa tik pred prvo svetovno vojno. Tako je ljudsko štetje v letu 1905 zajelo 15.717 prebivalcev, že popis iz leta 1910 pa le še 14.767.⁸

Tudi v obdobju med obema svetovnjima vojnama je bilo težko najti zaposlitev, če pa že, le sezonsko. Delavci v gozdu, na splavu, žagi ali sploh pri lesu so bili le občasno zaposleni. V nekaterih družinah, posebno v Zadrečki dolini, je vladalo pomanjkanje. Znano je, da so ženske v treh kamnolomih okoli Bočne tolkle kamenje za posipavanje cest, da bi prislužile za kruh ob večjih praznikih. "Če ni bilo flosa, kot so rekli, ko ni bilo splavarjenja, ni bilo kruha".⁹

Tukajšnji prebivalci so narečno rekli gozdnim delavcem "olcerji", splavarjem "flosarji", žagarjem pa "žagmajstri". Te tujke gotovo izvirajo iz tedanjih avstrijskih dežel, kjer so naši ljudje našli delo in prinašali domov tujke oziroma popačenke. Upravitelj inž. Lojze Žumer je v svoji študiji o položaju gozdnih delavcev, napisani za potrebe Dravske banovine, imenoval določene delavce "drvarje".¹⁰ Med slednje je vključil sekače, gozdne tesače in plavce, izvzel pa je žagarje in splavarje.

Omenili smo že pomanjkanje industrije na opisovanem območju. Če upoštevamo, da so številne vodne žage trgovcev z lesom in kmetov posestnikov gozdov, bile primitivne venecianke, da je prva parna žaga pričela delati v Nazarjah ob prelomnici 19. stoletja, da je veleposestvo Marijningrad dobilo žago industrijskih zmogljivosti šele leta 1901, da je prva turbinska žaga v privatni posesti pričela delati v Bočni leta 1937, potem lažje dojamemo naporno delo v zvezi z gozdom in lesom.¹¹

Seveda je pri prometu z lesom odigrala pglavitno nalogo trgovina. Gre za zelo staro dejavnost v teh krajih, saj so malo žagarstvo, splavarstvo in trgovina z lesom zgodovinsko utemeljeni že v 15. stoletju. To sicer velja za Ljubno

Pogozdovanje v Grohatu (1935)

ob Savinji, toda verjetno so bila takšna poslovna središča še kje drugje na območju Zgornje Savinjske doline.¹²

Dela v gozdovih

Gozdove so izkoriščali ali s posekom posamičnih dreves ali pa z golosekom (na frato). Med ljudmi je še živ izraz "krešenca" za sekirico, s katero so gozdarji označevali drevo za posek.¹³

Že od kolonizacije zelo gozdnatega območja Zgornje Savinjske doline so ljudje morali iztrgati gozdu zemljo za obdelovanje. Po goloseku so namreč vso podrast in ostanke požgali in pridobili površine za setev določenih žitaric. To opravilo so imenovali "požari". Uporabljali so posebno orodje, da so lahko krotili požar oziroma da so z vrha vzpetine vlekli ogenj proti dolini oziroma navzdol. Prav zanimivo pravico so uveljavljali gozdni delavci na fratah še tudi po drugi svetovni vojni. Vodja skupine je vsakemu od njih določil kos posekanega gozdnega zemljišča, da si je lahko zasejal žito, ki je baje na taki "požganiji" odlično uspevalo.¹⁴

Lastniki žag so bili povezani v Žagarski zadrugi v Mozirju. Plavni upravičenci pa v Gornjesavinjski plavbeni in plavičarski zadrugi s sedežem v Radmirju. Delavci se zelo dolgo niso povezovali. Šele po prvi svetovni vojni so ustanovili Splavarsko zadrugo na Rečici ob Savinji. Sindikalno pa so se gozdni in žagarski delavci povezovali šele v tridesetih letih. Tedanja Jugoslovanska strokovna zveza jih je sindikalno organizirala.¹⁵

Gradnja riž in delo na njih

Najboljši gozdovi v Zgornji Savinjski dolini ležijo v hribovitem, včasih tudi gorskem in težko dostopnem svetu. Pred drugo svetovno vojno seveda ni bilo

gozdnih cest. Spravilo lesa s planin je bilo povezano z veliko predpriprav. Najprej so morali spraviti les do zbirnega skladišča (koda) ob gornjem delu riže. To so opravili z vprežno vleko in imeli za to narejene gozdne vlake, neke vrste poti. Tam so les zložili v kupe in pripravili vse potrebno za spust po riži.¹⁶

Riža je torej bila v tistih časih najbližja gospodarska "cesta" v dolino. Naši gozdni delavci so poznali več vrst riž.

Najenostavnejša je bila **zemeljska drča**. Uporabili so naravne jarke in vdolbine, jih po potrebi malo obložili, da se les ni poškodoval. Takšni načini spravila so bili primerni le za kratke razdalje. Na sploh smemo trditi, da so delavci v gozdovih zelo pazili, da niso delali škode na drevju ali travni ruši.

Lojte so bile riže po tleh. Tu kaže omeniti, da Ljubenci pripovedujejo o rižah "po tleh" in "rižah po luft". Tako pač ločujejo riže na nosilcih in tiste po tleh. Spet so iskali naravne vdolbine, te so po potrebi oblagali z lesom, da se platnice ne bi poškodovale, pa tudi za zaščito tal. Te vrste riž niso uporabljali za dolge proge.

Skladišče platanic v Globoši. Na sliki je rižmojster Franc Supin iz Luč

Prave mojstrovine so bile **lesene riže**. Spet so ločili suhe in "sigontne" (ledene). Gre za prav mogočne gradnje, ki so v tedanjih razmerah tehničnega razvoja predstavljale znanje tako imenovanih "rižmojstrov". Znanje so prenašali iz roda v rod. Če pomislimo, da so te gradnje opravljali priučeni tesarji in delavci, jih velja še posebej občudovati. Saj so včasih premoščali globoke prepade in proge so bile večkrat tudi vijugaste. Nekatere riže so bile dolge tudi 7 km in več.

Vodne riže so v naših razmerah bile višek tesarskega dela. Uporabljali so jih tam, kjer je bilo zemljišče preveč položno. Gozdni delavci so jih imenovali "vaseriže". Uredili so "puč", zaporo vode, in jo od tam napeljali v vodno rižo, da je po njej plaval les do "zmeta" v vodo, po kateri so plavili platanice do žag ali zbirnih mest.

Naši starejši "olcerji" so smatrali, da so umetnost gradnje riž predniki prinesli iz Karpatov. Tam je veliko naših ljudi delalo po obsežnih gozdovih. To trditev utemeljujejo z dejstvom, da so "komande" pri delu na rižah romunske. Res so te neka čudna mešanica jezikov, toda sama gradnja riž je gotovo delo avstrijskih gozdarskih strokovnjakov, ki so po okupaciji Bosne (1878) načrtovali izkoriščanje bosanskih pragozdov. Od tod tudi toliko nemških izrazov v poimenovanju posameznih delov riže. Tudi sicer so "olcerji" ohranili veliko nemških izrazov med samim delom. Več kot jasno je, da so naši gozdni delavci hodili delat v Bosno in Črno goro. V okolici Ljubnega je bila najdena razglednica, ki jo je pisal neki Ljubencec, delavec v Bosni, in navedel naslov "Glavna gozdna uprava Travnik". Naši delavci so bili znani kot dobri in zanesljivi, zato so jih tudi vabili vsepovsod, kjer je bilo veliko gozdnih opravil.¹⁷ Tedanja skupna država Avstrija je bila velika in je bila selitev gozdnih delavcev v tuje kraje vsakdanjost tistega časa.

Skupina olcarjev na riži pri Eklerju v Podvolovljeku. Vidne so ogromne količine lesa, ki so ga po riži spravili s planine. (1925)

Naj ob tem navedemo nekaj oprijemljivih dokazov za našo trditev o tujem izrazju. Pri gradnji riž so nosilce poimenovali "pok" in "kajcpok". Gre za nosilne koze. Glavni trami so bili "longoni", podnožje so imenovali "fus", prečnik kot nosilec so imenovali "tres" in še bi lahko naštevali. Zvečer po delu so klicali "gutesnamen" (Im Namen Gottes = v Božjem imenu), štos (kup), birer, trogar so trami na riži. Ko so končali delo, so zaklicali "šihtaus" (konec dela). Pri delu na rižah so imeli posebno nalogo poštarji, njihovo delo je zajemalo vzdrževanje vseh naprav in prenašanje povelj za potek dela na riži. Pri slednjih

res ne kaže prezreti romunskega govornega vpliva. Verjetno pa so si večino izrazov izmislili in poskrbeli za takšno izgovorjavo, ki se zlepa ni mogla zamenjati za drugo besedo. Kajti od pravnega posredovanja povelja je bila odvisna tudi varnost dela na riži.

Ljudje še pomnijo rižmojstre v Lučah: Franc Supin, Jakob Supin, Repčar, Ivan Prodnik, iz Krnice pa Volčanšek. Nikjer niso zapisani, zato ljudje včasih pomnijo le domače ime (priimek). Na Ljubnem pa pomnijo tele rižmojstre: Grnač, Grabner, Pretičnek, Jerče in Sušnik. Seveda so bili še drugi, toda nihče se jih več ne spominja. Dolžnost prejšnjih rodov bi bila, da bi dogajanja v zvezi z delom v gozdovih bolje popisali.

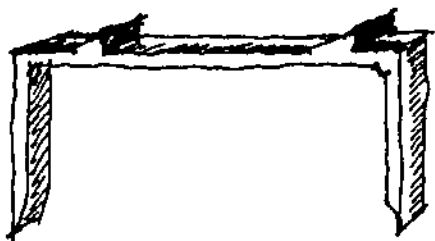
Največkrat so bili rižmojstri hkrati tudi delovodje oziroma skupinovodje. Še po drugi svetovni vojni so rižmojstri "zglihali" (se dogovorili) za ceno sprejetega dela. Pisali so delovne dneve in prevzeli celoten denar, ki so ga potem razdelili med delavce. Toda pri tem so se držali plačila po delu, torej niso vsi iz skupine prejeli enakega plačila.¹⁸

Lastniki gozdov so trgovcem ali žagarskim gospodarjem odprodali les na panju. Posek in spravilo pa je bila dolžnost kupca lesa. Tu so se dogajale žalostne stvari! Kmetje niso bili večji računanja, tako so jih trgovci nemalo izkoriščali. Še ko so ymetavali platanice za plavo, je vsaka deseta, seveda najdebelejša, bila zastoj. Še danes je slišati v okolici Luč pripovedi, kako so jih "Poljanci" goljufali pri kupčijah z lesom. Tudi v okolici Ljubnega ni bilo drugače. Da je bilo kritično, pove podatek o nedeljski šoli na Ljubnem. Nadučitelj Kolar je namreč malo pred drugo svetovno vojno prirejal "Analfabetske tečaje" za kmete. Učili so se računanja in predvsem kubikiranja. Po tedanjih zakonih oddaljenejši prebivalci niso bili šoloobvezni in so ostali v marsičem neuki.

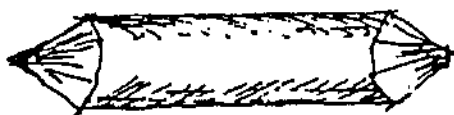
Pa si površno oglejmo potek gradnje suhih in sigontnih riž. Slednje so v mrzlih nočeh polivali, da je zmrzal povzročila boljše drčanje platanic po riži.¹⁹

Riže so imele čvrste nosilce, imenovane poki in krajcpoki. Kjer je bilo zemljišče primerno, pa so postavljali "kašte", na katere so potem postavili ostalo ogrodje riže. Da je nosilec (pok) trdno stal, so v zemljo vkopali neke vrste temelj – "suh".²⁰ Vanj so izdolbli veliko režo v debelini nosilnega hloda, da je hlod imel ležišče. "Krajcpok" je bil nosilec, ki je z ene strani ležal na skali ali trdno v pobočju hriba, medtem ko je "pok" stal samostojno (prosto). Na pok ali kašto so polagali levo in desno trame, dolge do 12 m in široke od 12 do 25 cm. Imenovali so jih "longon". Na longona so prečno pritrili kakšna 2 m dolg tram, širok do 30 cm. To je bil "tres". Tres je bil neke vrste nosilec podolžnih tramov 8 m dolžine. Ti so bili obtesani, da so zloženi predstavljali polkrožno košaro. Vsak od njih je imel svoje ime. Na dnu je bil "trogar", levo in desno od njega "birer", na nju so postavili trama, imenovana "zotl". Sledil je "iberzotl", ki je bil nekoliko močnejši, posebno na zunanjih mestih, kjer je riža imela zavoj (ride). Tudi pri strmih rižah so bili iberzotlni močnejši. Tako so dobili v obliki košare narejeno rižo, toda to je bilo le ogrodje. Zaradi stabilnosti so namestili na tres levo in desno krajša trama, ki so ju imenovali "jop" (dolžine do 1,5 m). Pritrjena sta bila z dvema cvekoma, vmes pa so dali "miš", to je bil posebno oblikovan kos macesnovega lesa, da je bilo vse trdno. Notranja odprtina riže je bila med 60 do 80 cm v polkrogu. Ob tresu so namestili še "križ", vedno pod rižo, v smeri vzpona. Tako so potem nadaljevali z gradnjo in ponavljali opisano.

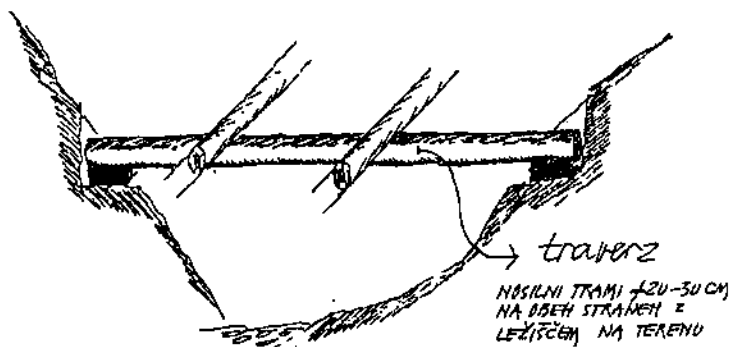
Poznavalci dela na rižah pred drugo svetovno vojno, kot je Bogomil Supin iz Luč, vedo povedati, da je platanica dosegla v riži tudi do 100 in še več km/h. Prav zato je bilo delo ob rižah zelo nevarno in je morala vladati skrajna disciplina. Tudi po drugi svetovni vojni, ko so še delali na rižah, je bilo tako. Rižmojster je imel vsestransko besedo in med delavci ni bilo ugovora. Vsak je moral biti na svojem mestu buden, saj so delali ponavadi ponoči in v hudem mrazu.

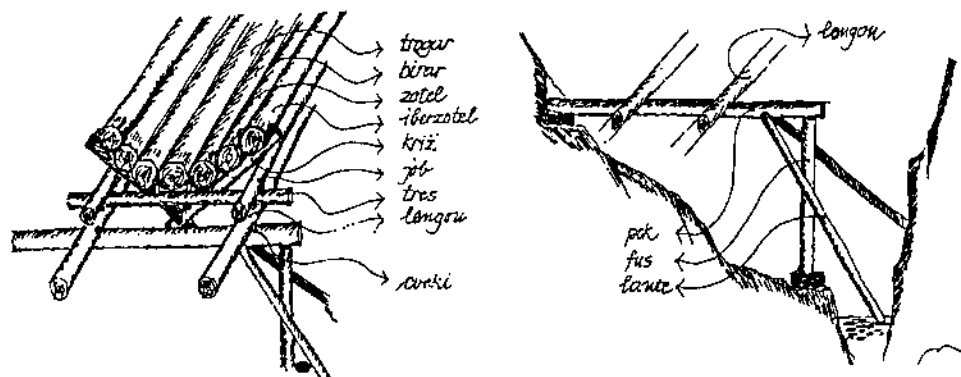
Priprava (maček), ki so jo uporabljali za zaviranje, če je les po riži prehitro drvel

Med številnimi cveki je bil "tumpel" vezni člen med trami v riži, če je ta peljala v zavoju. Tam je bila največja nevarnost, da les raztrga rižo

Prikaz gradnje riže (suhe) in poimenovanje posameznih delov

Poimenovanje sestavnih delov riže

V zgornjem delu riže je bilo skladišče lesa (koda). Tam so delali tisti, ki bodo "zadaj", ponekod imenovani "kodarji". Ob izteku riže so delali tisti, ki bodo "prednji". Ker so to skladišče imenovali "plac", so delavcem rekli "placarji". Kodarji so "udajali v rižo". Placarji pa so platanice (olupljen 4 m dolg les-deblo) zlagali v "štete" (kupi platanic). Na kodi je bil vodja skupine, ponekod imenovan "ferbajter". (Beseda pride iz nemške *Vorarbeiter* = predelavec). Vzdolž riže so bili nameščeni "poštarji". Razporejeni so bili tako, da so se dobro slišali in nadzirali rižo. Poštarji so imeli malo skorjevko za streho. Sneg so talili za polivanje riže, če je to bilo ukazano. Naloga poštarjev je bila zelo odgovorna. Natančno so morali slediti poteku dela na riži in ukazom od zgoraj in od spodaj. Vsak ukaz se je moral ponoviti. Lahko je prišel od placarjev ali od kodarjev. Naj omenimo povelja, ki so veljala v naših gozdovih pri spuščanju lesa po rižah.

Kargo = spust posameznih platanic

Varde = les v riži, pazi

Ubau = prekini spust, ustavi

Mene, mene = spust platanic poteka nepretrgoma

Banja = rižo poškropi

Morta = poškodovana riža

Kere = les prehitro drči, posipaj rižo

Johi = nehaj spuščati, riža je prosta

Šihtaus = delo končano

Polenta = kosilo

Gutesnamen = srečen zaključek dela (dobra želja)

Nismo še omenili, da so, če je riža preveč zledenela, poštarji na njo metali zemljo ali pa so zabili "mačka". To je bila železna, zgoraj zobata plošča, ki je nekoliko zadrževala drsenje. Sicer pa je bil ponos rižmojstrov, da v celotni riži ni bilo ničesar železnega, niti žebljev.

Če še enkrat poudarimo pomen poštarjev, je treba reči, da so se delavci vedno bali, da bi se kdo "v šprahi" zmotil, to pa bi pomenilo zmedo na riži in veliko nevarnost za delavce. Vendar, kot povedo tako v Lučah kot tudi na Ljubnem, pri delu na rižah ni prihajalo do hujših nesreč. V Lučah je to opravilo samo enkrat zahtevalo smrtni žrtvi in to zaradi napačno posredovanega povelja.

Spravilo lesa in riža v Podvolovljeku (1935)

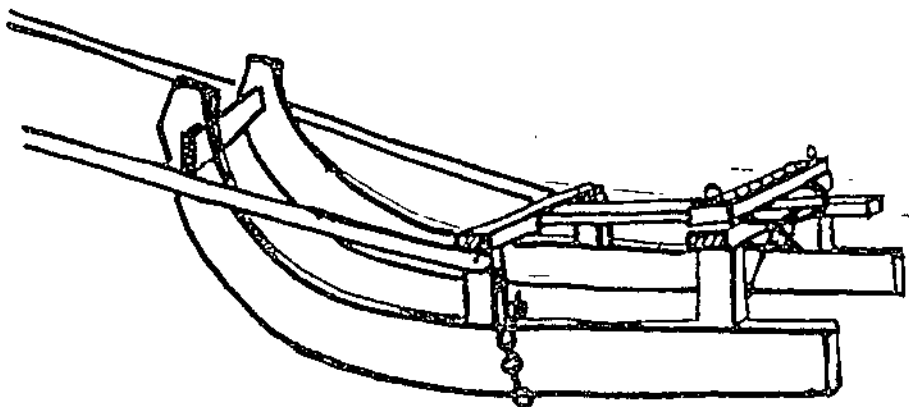
Delo v gozdu na sploh je zahtevalo resne delavce. Zato je vodja skupine izbiral ljudi, ki jih je že poznal in so "skup pasali".

Seveda je bilo zelo pomembno delo pri sami pripravi lesa za riže. Tu so se izkazali tesarji, saj so morali trame različno obtesati, pač primerno rabi. Povsem ločeno pa so pripravljali cveke (leseni žebli) iz macenovega lesa. Cvekov je bilo okoli 30 vrst, vsak je bil drugače poimenovan. Tako še danes vedo povedati delavci na Ljubnem, da je v en štos na riži "šlo" 32 cvekov. Ti so morali biti zelo močni, saj so dejansko vezali celotno rižo.

Omenimo imena najpomembnejših cvekov: jopovc, štosovc, zotler, zotler-povž, povž, križevc, navadni štosovc, prednji štosovc, zadnji štosovc itd. Priprava cvekov je zahtevala določeno poznavanje njihovega namena. Pri izdelavi pa so uporabljali "bognerco" (tesarsko sekiro).

Gradnja riž pa je poleg rokodelskega znanja zahtevala še razumevanje raznih zakonitosti nosilnosti, pa tudi "naviziranje" so rižmojstri dobro obvladovali. Seveda na zelo preprost način, saj pri tem niso uporabljali inštrumentov. Le oko jim je služilo za določanje padca, nagib v zavojih in podobno. Ob tem so poznali samo domače mere. Te pa so bile: cola, palec (pokonc ali debelina), kvarta (raztegnjen palec in kazalec), delam (razširjeni prsti od palca do mezinca), komolec (komunc).

Pri delu so uporabljali poleg več vrst sekir in žag še velike svedre. Teh je bilo pet vrst. Vrtali so luknje za cveke vseh velikosti. Če je šlo za večje gradnje, sta sodelovala dva rižmojstra, eden je usmerjal delo kot glavni v spodnjem delu, drugi pa kot pomožni v zgornjem delu gradnje riž. Zanimivo je, da so rižmojstri smatrali dobro rižo kot del osebnega ponosa. Če pa se je kdaj slabo izteklo, so to smatrali kot oseben neuspeh. Tako je že po drugi vojni v Podveži delal neki "kranjski" rižmojster.²¹ Ko se riža ni pravilno iztekla, je izginil neznano kam in se ni več vrnil, tako je bila prizadeta njegova čast! Pomembno je bilo, kot so rekli nekoč, da je po riži "dobro hodlo" (držalo).

Poki so imenovali sani, ki so bile gibljive in so na nje pritrdili še večje število platanic in vlačili v snegu. Baje so poki prišli v savinjske planine s Kranjskega.

V predelu Luč so imenovali mesto, kjer se je riža delila v dve smeri, "hlače". Tudi to, da so po potrebi lahko platanice med spustom usmerjali v dve smeri, je tehnični dosežek.

Ko danes govorimo o rižah, se ne zavedamo, da gre za tehnično izročilo naših prednikov. Žal se o tem premalo piše, veliko dogodkov pa je že utonilo v pozabo.

Sečnja lesa

Če so les spravljali v dolino pozimi, so sečnjo opravili v poletnem času. Vsa dela v gozdu so bila razporejena tako, da so ponavadi isti delavci plavili, sekali, spravljali les po rižah in splavarili.

Ko je skupinovodja izbral delavce za posek, so morali v ponedeljek kreniti na delovišče. Ker so ta bila pogosto visoko v planini, so morali od doma zarana. Nosili so koše, v katerih so imeli najnujnejše za življenje, predvsem hrano. Od doma so nesli prežganje za razne juhe, mast ali slanino, redko sir, koruzni zdrob, ajdovo moko, krompir, kruh, malo sladkorja, (ker je bil zelo drag), pa seveda tobak. Pogosto je ta bil v "štangah", saj so olcerji radi čakali. Kajenje v gozdu je bilo nevarno. Zanimivo, da je pri tem opaziti med Lučami in Ljubnim razliko. Opisali smo zalogo hrane, ki so jo nosili Lučani. Ljubenci pa so si privoščili kljub vsemu močnejšo hrano. Zato najdemo med zalogami, ki so jih prinesli v planino, ajdovo moko, masovnik, obrnjenik, prežganje, pšenični zdrob in zabel. Seveda je bila kakovost hrane odvisna od tega, ali je delavec bil "s kmetov" ali pa iz "bajte". Slednji je moral vse kupiti, denarja pa ni bilo, zato je tudi bolj skromno živel.

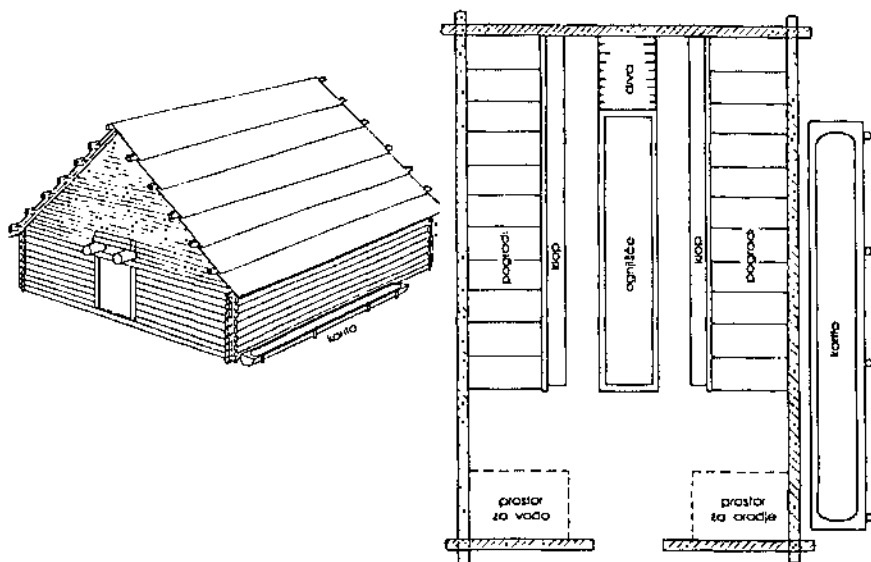
Zajtrkovali so največkrat "knajpovo" kavo (ječmenova) in polento ali kruh. V glavnem so bile olcarske jedi: prežganka, krompirjeva juha, žgancova juha, malo okisana, ajdovi žganci in druge jedi iz ajde. Bolj redko so jedli staro jed "friko". Naredili so jo tako, da so prepražili domači sir in potem toplo pojedli. Kot vse kaže, so friko prinesli naši olcerji s Tolminskega, kjer je to ljudska jed, le da jo tam pripravljajo še z dodatkom krompirja.

Jedli so skupno, toda kuhal je vsak za sebe. Vsaka skupina je imela "koha" (kuhar). Ta je predčasno odšel z delovišča in pripravil ogenj in vodo, da so potem drugi hitro skuhali, kar so pač imeli.

Življenje v planinah je bilo trdo in naporno. Tako je bilo tudi olcarsko delo. Zato je med skupino vladalo dobro sožitje, saj so skupaj preživljali ves teden. Spali so v skorjevkah. Te so blizu delovišča postavili sami. Smrekovo skorjo so lepo olupili in iz nje naredili streho, ki je segala na obeh straneh do tal. Sredi skorjevke so imeli kamnito ognjišče in ob stenah pograda. Lahko so bile za manjšo skupino, 3 – 5 mož, ali za večjo, do 20 delavcev. Skorjevke so predstavljale tudi "pošte" ob riži, o tem smo že pisali. Kjer je delo trajalo več časa, so postavljali "bajte". To so bile že dokaj solidne gradnje. Ob strani so imele stene iz debel do 2 m višine, strehe pa ali iz skorje ali pa so bile krite s skodlami. Pri bajtah je bilo dosti tesarskega dela. Debla so rezali kar na "martre".²² Da je bajta dobro tesnila, so med špranje zatikali mahovino. Skodle so klali kar na kraju gradnje. Bajte so "šitlarji" (krovci skodelj) dobro vedeli, katera smreka se bo dala bolje klati. Skodle sicer pripravljajo iz macesnovega lesa, toda pri bajtah ni šlo za trajno zgradbo, zato so bile tudi smrekove dobre. Notranja ureditev bajte je bila podobna tisti v skorjevkah. Vsekakor pa je bil v teh prostorih strog red. Vsak je imel svoj koticček in tega so se držali. Pogradi, na katerih so spali, so bili postlani s smrečevjem ali z bukovim listjem, včasih tudi s "praprotno" (praprot). Seveda je to imelo spet slabo stran. Poleti je bilo v tej "stelji" na tisoče bolh, ki so neusmiljeno "obdelovale" olcerje. Ta nadloga je marsikateremu delavcu zagrenila spanje. Pri bajtah so imeli z žlebovi napeljana vodo v korita, za skorjevkami pa je vedno bilo korito za vodo, ki so ga olcarji imenovali "olcarski vodovod". Omenimo naj še, da so

pozimi imeli povsod bajte, bolj ali manj enostavne, poleti pa so spali le v skorjevkah.

Še nekaj besed o življenju v bajtah in skorjevkah. Razumljivo je, da so delavci med seboj bili dobri tovariši. To je zahtevalo trdo življenje, skupno bivanje in delo. Naj opišemo jutro v bajti ali skorjevki. Kuhar je moral kako uro prej na noge, da je pripravil ogenj in vrelo vodo za zajtrk. Ko je bilo vse nared, je zavpil "auf" in delavci so zapustili pograde in pričeli kuhati svoj zajtrk. Ker so morali z delom pričeti že ob 6. uri, so morali pravočasno vstati, da dela niso zamudili. Tak red je vladal v vseh skupinah. Zanj je skrbel seveda vodja, kakorkoli so ga že imenovali. Po zaužitju zajtrka je vodja zmolil Očenaš, se prekrižal in s tem je nakazal, da morajo bajto zapustiti in iti na delo. Šlo je torej za skupinsko molitev pred pričetkom dela. Le s trdim redom so dosegali tudi delovne uspehe in tako zaslužili vsak svoj delež. Nevarnosti med delom so utrdile solidarnost med delavci in skupino trdno povezale v celoto. Tak način sožitja pri delu in življenju je danes težko dojemljiv, saj so razmere, v katerih delajo sedanji gozdni delavci, veliko ugodnejše in predvsem manj zahtevne.

Olcerska bajta za 22 ljudi. Grajena za več let. Kritina skodle. Bajte so imele pod vsakim kapom korito

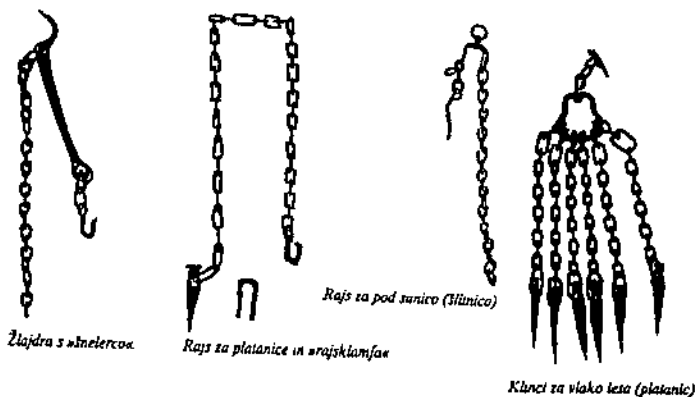
V hudi vročini in sploh poleti so imeli veliko težav s preskrbo s pitno vodo. Seveda je bil le redko v bližini delovišča kakšen vodni izvir. Zato so imeli "vodnarja", ki je nosil vodo. Večkrat tudi uro in več daleč. Vodo so nosili v brentah, tem so pravili "putrih". Takšna posoda je držala tudi do 25 litrov, nosili pa so jo na hrbtih.

Delo v planinah so zmogli le zdravi in utrjeni ljudje. Seveda so bili le sezonsko zaposleni in niso bili kakorkoli socialno zavarovani. Šele ko so pri veleposestvu Marijograd oblikovali delovne skupine, so bili zdravstveno zavarovani. Drugače je bilo po drugi svetovni vojni, ko so gozdovi bili državni in delavci redno zaposleni.

Le malokdo ve, da so žage v naše gozdove prišle šele leta 1911. Prej so vsa debela razsekavali. To si je danes težko predstavljati. Toda delavci so morali opravljati tako naporno delo. Če pomislimo, da so pred prvo svetovno vojno bili naši gozdovi ponekod nedotaknjeni, si lahko predstavljamo, kaj pomeni razsekavanje tako debelih debel. Stari delavci so pripovedovali, kako zvečer po delu niso mogli razpreti dlani od naporenega razsekavanja. Ko smo že pri orodju, naj omenimo še druge vsakodnevne pripomočke delavcev v gozdovih. Ko so že imeli žage, so uporabljali "amerikanke". Bajе so jih prinesli iz Kanade, kjer so delali tudi naši ljudje. Poznali so tri vrste teh žag. Razlikovale so se po zobeh in širini platišča. Običajno so delali s sekirami – oštaka, ki je služila za podiranje in razsekovanje, maseka, s katero so klestili (klešvanje) in malarin za lupljenje dreves (debla). Seveda je sem sodil še cepin. Poznali so še cepin posebne vrste, ki so ga imenovali "pontafler". Uporabljali so ga delavci pri plavi lesa. "Krampižerje", (neke vrste dereze), so gozdni delavci imeli nenehno pritrjene na čevljih. V lučkem predelu so delavci imenovali žage "amerikanke" in "nudlovke". Seveda so uporabljali še "ta navadne" žage.

Zelo zanimive podatke o sekirah je posredoval Peter Plesnik iz Logarske doline. Za obdelavo lesa so poznali vrsto sekir. Seveda vseh niso uporabljali v gozdu. Zaradi zanimivosti jih bomo našteali: šitlerca (šiklerca) za pripravo skodl (šiklni, šitlni), puntaka za grobo tesanje, cimraka za gladko tesanje, ročnca (različnih velikosti) za priložnostna manjša dela, nosili so jo za pasom, drobevnica za sekanje smrekovih vej (priprava stelje), teslo (oglati) za dolbenje korit, teslo (okroglo) za dolbenje žlebov, cepunca za cepljenje drv, malarin za lupljenje debel, maseka za razsekovanje in podiranje dreves, oštaka za podiranje dreves, klešanca za kleščanje dreves, bobnerca (bognerca), kolarska sekira in lupevnik (šepser), priprava za lupljenje (na dolgem držaju). Izrazi so seveda narečni in prav zato jih velja ohraniti.

Na orodje so delavci zelo pazili. Prvič je bilo njihovo, drugič pa so bili oddaljeni od rokodelcev, ki bi lahko kaj popravili. Ni potrebno posebej omenjati, da je bilo lažje delati z dobrim orodjem kot pa s slabim. Sem sodi še beseda o kovačih. To so bili izvrstni orodni kovači, ki so znali jeklo kaliti kot le kaj. Večina njih je delala ob potokih, saj so imeli kovaško kladivo na vodni pogon. Tudi brusilne kamne so vrteli s pomočjo vodnega kolesa.

Verige so bile potrebne pri vleki lesa ali pa sploh pri transportu

Kot smo že poudarili, so delavci v planini delali pozimi in poleti, in to ob vsakem vremenu. Temu primerno so bili tudi oblečeni. Pred drugo svetovno vojno so še veliko nosili obleke iz raševine,²³ ki je bila trpežna in kot delovna obleka pravšna. Ker so povsod imeli dovolj ovac, so radi oblekli kaj doma pletenega. Predvsem so to bile nogavice in puloverji. Poleti so nosili srajce iz lanenega platna, takšne so bile tudi brisače. Včasih so nosili hlače iz barvanega lanenega platna. Za slabo vreme so poleti in pozimi uporabljali ovčje kože. Te so ustrojili in pustili v celem, tako da so s kožo sprednjih tac privezali kožuh okoli vratu ali preko ram, zadnje pa so povezali v ledjih. Pozimi so obrnili kožuh s kosmatim delom navznoter. Poleti pa obratno, tako so bili tudi zavarovani proti dežju. Na glavi so nosili klobuk z zelo širokimi krajci, da jim ni tekla voda za vrat. Čevlji so bili iz doma narejenega usnja in posebej izdelani za gozdne delavce. Tako so laže nosili "krampizerje", ki so jih imeli na nogah od jutra do večera. Zanimivo, da ni bilo v navadi, da bi v planino nosili obleko za preoblačenje. Zato je bila velika žehta vedno ob sobotah, ko so se vrnili na domove. To je bilo še posebej potrebno, da so se znebili bolh. Olcerji v Podvolovljeku v šali pripovedujejo, da so na povratku s planine najprej skočili v Lučnico, da so se skopali, in glej ga zlomka, okoli vsakega je bilo kar rjavo bolh... Pouka o higieni pač niso imeli.

Morda bo zanimivo za zaključek spregovoriti še o narečnih izrazih, ki so jih uporabljali še pred drugo svetovno vojno, danes pa že tonejo v pozabo.

"Pleh" so rekli pločevini, na kateri so pozimi talili sneg. "Meutra" je bila lesena posoda, iz katere so polivali riže, "klamfa ali maček" je bila železna plošča, ki so jo zabili v rižo, če je les prehitro "hodil". "Puč" je bila vodna pregrada, od katere so speljali vodno rižo. "Lupička" so imenovali pripravo za lupljenje večjih delov smrekove skorje, ki so jo potrebovali pri gradnji skorjevki ali za pokrivanje bajt.

Še nekaj o plačevanju gozdnih delavcev v času pred drugo svetovno vojno. Kot že omenjeno, delavci niso prejeli plačila neposredno od naročnika del. Vodja skupine je po svoji presoji razdelil denar med delavce. Zato so mu morali zaupati. Večjih zlorab s strani skupinovodij ni mogoče ugotoviti. V Podvolovljeku se govori, da je nekoč neki rižmojster ponoči v spanju govoril, da je delavce potegnil, saj ne vedo, da se je dogovoril za večje plačilo, kot pa ga je priznal skupini. Lahko bi torej domnevali, da je do takih zlorab vendarle prihajalo. V najrevnejših krogih gozdnih delavcev je prihajalo do tega, da so očetje veliko denarja zapili. Izplačila so bila največkrat v kakšni gostilni, zato je bilo dosti skušnjav. Upravitelj veleposestva Marijograd, inž. Lojze Žumer, je za zaščito družin uvedel plačevanje na "knjigo", kot so delavci ta način imenovali. V tem primeru ni bilo denarja na roko, ampak je uprava Marijograda nakazovala določenim trgovinam denar za pokrite stroškov nabave živilskih in drugih potrebščin. Seveda pa zaslužek ni bil ustrezen težkemu delu. Toda delovne sile je bilo na pretek in tako je cena le-te padala. Zaradi občasnega zaposlovanja je bil položaj proletariata na vasi slab. Ob neustrezni socialni zaščiti je stvar postajala kritična. V tridesetih letih so se pričeli delavci povezovati v sindikat. V Zgornji Savinjski dolini je prevladovalo članstvo v Jugoslovanski strokovni zvezi /krščanski socialisti/. K temu je veliko pripomogel upravitelj Marijograda inž. Žumer, ki ni nasprotoval delavskemu gibanju. V času najhujše krize pred drugo svetovno vojno je celo v Nazarjah ustanovil konzum za delavce. Tu so lahko ceneje kupovali živila. Predvsem žagarski delavci so nekajkrat sprožili manjše spore za plače, toda stavk ni bilo.

Središče sindikalne povezave je bilo Ljubno ob Savinji. V Zadretju pa je bila najštevilčnejša delavska organizacija v Šmartnem ob Dreti. Kot smo že poudarili, so se vidneje borili žagarski delavci, toda tudi v obratih veleposestva Marijograd

so z odločnimi zahtevami marsikaj dosegli, čeprav lastnik, škofija v Ljubljani, nikakor ni razumel potrebe po višanju delavskih mezd, ki so zaradi draginje le skromno pokrivala življenjske stroške. Položaj je znal omiliti inž. Žumer, ki je med delavci veljal za uglednega strokovnjaka in dobrega človeka. Večkrat je postavil svojo zaposlitev na kocko, ko je šlo za to, da prepriča škofijo o kakšnih dodatnih izplačilih delavcem.

Seveda je bil vse do druge svetovne vojne položaj delavstva zunaj veleposestva Marijingrad znatno slabši. Zato je pomenilo pravo srečo, če je nekdo dobil delo "pri graščini", tako so ljudje imenovali veleposestvo Marijingrad.

S tem zapisom smo rešili vsaj nekaj pozabljenega iz življenja in dela nekdanjih gozdnih delavcev. To pa ne bi bilo mogoče, če ne bi sodelovali vidni gozdni delavci oziroma uslužbenci nekdanje gozdne uprave: Bogomil Supin iz Luč, Stanko Miklavc z Ljubnega, Ivan Globočnik z Ljubnega, Stanko Hudej-Kadunc s Tera, Franc Moličnik-Macesnik iz Podvolovljeka, Franc Moličnik-Hriberski iz Podveže in Alojz Plaznik iz Podvolovljeka. Posebno zahvalo dolgujem Bogomilu Supinu, ki je posodil veliko svojih fotografij iz časov pred drugo svetovno vojno, pa tudi po njej. Vsem iskrena hvala!

Opombe

¹ Fran Kucbek, Savinjske Alpe, Celje 1926

² Aleksander Videčnik, Zdravne pevezivanja kmetov v Zgornji Savinjski dolini, Mozirje 1988

³ Podatki občine Mezirje 1982

⁴ Aleksander Videčnik, Delavske gibanje v Gornji Savinjski dolini, Mozirje 1983

⁵ Krajevni leksikon Dravsko banevine, Ljubljana 1937

⁶ Aleksander Videčnik, Kmrčke delavstva v Gornji Savinjski dolini, Mozirje 1986

⁷ Gre za naroben izraz in pomeni edvečno delovno silo na kmetiji

⁸ Aleksander Videčnik, Delavske gibanje v Gornji Savinjski dolini, Mezirje 1983

⁹ Prav tam

¹⁰ Prav tam

¹¹ Prav tam

¹² Angelos Baš, Savinjski splavarji, Ljubljana 1974

¹³ Fran Kucbek, Savinjske Alpe, Celje 1926

¹⁴ Dragi Predan, Pežarjenje, Kotnikov zbornik, Celje 1956

¹⁵ Aleksander Videčnik, Delavske gibanje v GSD, Mozirje 1983

¹⁶ Od delovišča do prvega "kupa" (skladišča) so vlačili ali pa spuščali po drhah

¹⁷ Mnogi naši delavci so bili vplekani v prvo svetovno vojno kar iz Karpatov. Največ jih je delale v okolici Krenštada

¹⁸ Delo so prevzemali delavci kar "na ržez". Šle je terej za neke vrste pavšal. Vsakič so se dogovorili posebej za sečnje in posebej za spravilo. Pozneje so plačevali po akorde in na kubični motor. Čo je trajalo dolo več tednov, so delavci prejeli "lošus" (predejem): Obačen po je sledil ob zoključku vseh del

¹⁹ Rže su škrepli s pomočjo "kercev ali pinrcv" iz "mevtre", to je bila lesena posoda z daljšim ročajem. Pozneje se imeli že "ajmerjo". Te se epravljali le poneči ob zmrazli, deklek ni sonce rže ogrelo

²⁰ "Šeh ol stropnja" je zaradi trdnosti nosilno kožo moralo bitu ali iz kamna ali pa iz macosnevoega lesa

²¹ V Podvolovljeku pravijo ljudem onkraj Volovljoko "Kranjer". Imena tega ržmojstra niso poznali, pač pa so mu rekli "Bomtisveca".

²² Če sama beseda "martin" peve, da gre za naporno dele. Ilud so dvignli, da sta lahke zgoraj in spodaj pe dva delavca vlekla žagu, ki je imela prečne položen ročaj. V episanem primeru so prežagovali debla v polkrečice, tako je na zunanji plati bilo videti ekrogline, znotraj pa so bila gladka obtesana

²³ Rašavino je bilo zele mečne blagu za obleke. Tkano je bilo iz volneno in lanene prejo. Običajno so od vsako vzeli polovico. Prejo so pripravljali doma, tkoli pa se penavali tkalci, petužeči rokodelci v štiri. Raševina je bila sivo barve, precej trdo in kosmata

HOLZBRINGUNG IN ZGORNJA SAVINJSKA DOLINA (Obersavinjaer Tal)

Zusammenfassung

Die Naturgegebenheiten der Zgornja Savinjska dolina ermöglichten eine Entfaltung aller Art Tätigkeiten im Zusammenhang mit Holz. Noch nach der Bestandsaufnahme aus dem Jahre 1981 waren in der Gemeinde Mozirje (damals noch eine einheitliche Gemeinde für das gesamte Gebiet der Zgornja Savinjska dolina) ganze 54% aller Flächen mit Wald bedeckt. In der Vergangenheit gab es noch viel mehr Wald, doch durch Jahrhunderte gewannen die Menschen Ackerboden durch Brandkultur und Rodung. Jedensfalls lebte der Großteil der Bevölkerung auf diese oder jene Weise vom Holz. Man fällte Holz, flößte oder man bearbeitete Holz. Davon, daß es so war, zeugt schon lange der erste anerkannte Vermerk über die Flößerei aus dem Jahre 1478, als Kaiser Friedrich

III. dem Hauptmann von Celje aufgetragen hat, den Floßbetrieb auf der Savinja nur zur gewöhnlichen Zeit zu erlauben um Schäden an beiden Flußufern zu verhindern... Wenn also die Menschen flößten, so mußten sie vorher Holz fällen, es zerschneiden und Flöße errichten.

Zu erwähnen ist, daß es bis zum Zweiten Weltkrieg in Zgornja Savinjska dolina keine Industrie gab, daß die Gutshöfe der Größe nach dem Durchschnitt der Gutshöfe in anderen Gebieten waren, daß die Familien kinderreich waren und daß es wenig Verdienstmöglichkeiten gab. Besonders schlimm war die Situation nach der Bauernbefreiung (1849–1950), als sich auch die Verhältnisse auf den Bauernhöfen grundsätzlich veränderten. Den Bauernhof konnte nur einer bewirtschaften, alle anderen waren nur Arbeitskräfte, wenn es überhaupt genügend Arbeit auf dem Besitz gab. Viele flüchteten aus den Dörfern, man zog in andere Länder und wanderte über den Ozean aus. Das Angebot an Arbeitskräften stieg ständig an. Zuhause suchte man Beschäftigung nur noch in der Holztätigkeit.

Zahlreiche Sägewerke an der Dreta und Savinja boten den Sägern Arbeit, doch die Sägebesitzer ließen sich oft auf Stockverkauf ein und beschäftigten so Hölzer, die dann wiederum flößten, wenn es überhaupt zu einem Floß kam. Es entwickelten sich besondere Arbeitsverhältnisse, die sogenannten Arbeitsgruppen. Doch alle beschriebenen Arbeiten bedeuteten nur eine Saisonbeschäftigung und natürlich Arbeit ohne jegliche Versicherung.

Die Holzbringung des Rundholzes von den Bergen war eine besonders anspruchsvolle und verantwortliche Arbeit. Die Werkmeister erwählten nur zuverlässige Leute aus und solche, die imstande waren, sowohl die Zimmeraxt als auch die Waldaxt anzupacken. Es gab keine Straßen, auf denen man Holz ins Tal transportieren konnten, und so baute man Riesbahnen, auf denen das Holz in die Nähe der Flüsse gelangte und danach wurde es auf diesen bis zu den Sägewerken geflößt. Die Arbeit auf den Riesbahnen war von dem Bau bis zur Anwendung derselben gefährlich und schwer und wurde fachmännisch durchgeführt. Das Leben und das Beisammenleben der Menschen in solchen Verhältnissen bedeutet eine interessante Besonderheit. Die Arbeiter waren körperlich stark belastet und schon deswegen mußten sie gesund und kräftig sein.

Nach der Okkupation von Bosnien und Herzegowina (1878) durch die österreichischen Trupps, entwarf die Militärbehörde Pläne für umfangreiche Abholzung und vervollständigte den Bau der Riesbahnen. In den Archiven des Militärmuseums in Wien sind zahlreiche, technisch vollendete Pläne für Bau jeder Art von Riesbahnen aufbewahrt.

Zahlreiche Waldarbeiter aus Zgornja Savinjska dolina arbeiteten in den Karpaten, in Bosnien und Montenegro. Sie waren gesuchte Arbeiter, denn sie waren vielseitig und konnten gut mit Holz umgehen. So kamen sie reich an Erfahrungen, die sie im Ausland gemacht haben, nach Hause, sie brachten aber auch besseres Werkzeug mit, das man in der Heimat für Waldarbeiten noch nicht kannte.

So verlief das Leben an der Dreta und an der oberen Savinja schon seit jeher im Zeichen des Holzes. Nach dem Zweiten Weltkrieg errichtete man hier größere Industriesägewerke, Fabriken für Holzverarbeitung, aber auch die Gewerbetätigkeit ging im großen Maße diesen Weg. Heute wird Holz mit Hilfe von Seilbahnen transportiert, meist verläuft aber der Holztransport auf den Waldstraßen. Auch das Leben der Waldarbeiter ist nicht mit jenem vor dem Zweiten Weltkrieg zu vergleichen. Und eben deswegen entstand diese Niederschrift über die Holzbringung, die an die einstigen Arbeiten in den Wäldern und auf den Gewässern erinnern soll.

PREGLED ZGODOVINE ETNOLOŠKEGA ENCIKLOPEDIRANJA, KRITIČNA (IZBRANA) BIBLIOGRAFIJA IN ANALIZA EVROPSKIH ETNOLOŠKIH ENCIKLOPEDIČNIH DEL

Mojca Ramšak *

UDK 39:001.4:03

RAMŠAK Mojca: Pregled zgodovine etnološkega enciklopediranja, kritična (izbrana) bibliografija in analiza evropskih enciklopedičnih del. (Übersicht der Geschichte des ethnologischen Enzyklopädierens, kritische - auserwählte - Bibliographie und Analyse der europäischen ethnologischen enzyklopädischen Werke.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor. 68=33(1997)1, str. 110.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtorica analizira vplive tujih etnoloških enciklopedičnih izkušenj na prve koncepte za pripravo primerljivega domačega dela in ugotavlja, da je treba šteti med etnološko enciklopedična dela tista, ki obpravljajo ljudsko kulturo, način življenja, folkloro, kulturne vzorce, ipd. neodvisno od njihovega naslova.

UDC 30:001.4:03

RAMŠAK Mojca: A Review of the History of Ethnological Encyclopedia Production, a Critical (Chosen) Bibliography and Analysis of European Ethnological Encyclopedic Works. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor. 68=33(1997)1, p. 110.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The authoress analyses the impacts of foreign ethnological encyclopedic experiences upon the first concepts for the preparation of a comparable domestic work. She ascertains that those ethnological encyclopedic works may be considered as such, if they deal with popular culture, the way of life, folklore, cultural patterns etc., regardless of their title.

Analiza vplivov tujih etnoloških enciklopedičnih izkušenj na prve koncepte za pripravo primerljivega domačega dela je predstavljena na dveh ravneh. V prvem, kvantitativnem delu gre za pregled dosegljivih etnoloških slovarskih, leksikonskih in enciklopedičnih del, njihovo razvrstitev in oceno njihovega pomena; v drugem, kvalitativnem delu pa so zbrani odmevi slovenskih etnologov, kakor so dokumentirani v knjižnih ocenah in drugih tekstih.

*mag. Mojca Ramšak, etnologinja na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Glede na dejstvo, da je lestvica poimenovanj etnološke znanosti v različnih evropskih državah različna in je odvisna od raznoterih razvojnih poti oziroma nacionalnih šol, so tudi poimenovanja enciklopedičnih del različna. Zaradi popolnejšega pregleda štejem pod etnološka enciklopedična dela tista, ki obravnavajo ljudsko kulturo, način življenja, folkloro, kulturne vzorce, zgodovino posamičnih kulturnih sestavin ipd., ne oziraje se na njihov naslov. Vsekakor sem se v tem okviru želela izogniti razpravi o tem, kateri izraz je podrejen ali nadrejen, kateri je univerzalen in bolj holističen in kateri parcialen. Za vse uporabljam v Sloveniji uveljavljen izraz - etnologija in njegove izpeljanke etnološki, etnološka ipd., razen pri dobesednih navedbah ali parafraziranju, ko pisci uporabljajo druge izraze.

Na podlagi opravljenega izbora enciklopedičnega gradiva, v katerega nisem vključila t. i. "pogojno" etnoloških enciklopedičnih del (npr. enciklopedije, leksikoni in slovarji religije, mitologije, simbolov ipd.), in upoštevajoč izdajanje etnoloških enciklopedičnih del v posamičnih desetletjih 20. stoletja in v različnih evropskih državah, sem sklepala o položaju etnologije in vzrokih za prevladujoče težnje pri enciklopediranju. V vsakem primeru gre le za naslove tistih enciklopedičnih del, ki jih je bilo mogoče dobiti in pregledati, izbor je določal obseg in namen kritične bibliografije. Kriteriji zanjo so bili:

- upoštevati evropska (t. j. v Evropi izdana) etnološka enciklopedična dela, ki obravnavajo bodisi način življenja neevropskih ljudstev, evropskih narodov in nacionalne enciklopedične obravnave,

- upoštevati evropska etnološka specializirana enciklopedična dela (npr. iz folkloristike, ljudskega stavbarstva, muzeologije...),

- upoštevati evropska etnološka dela o teoriji in zgodovini vede, o etnoloških šolah in metodah.

Kvantitativna analiza etnoloških enciklopedičnih del v 20. stoletju govori o številčnosti izdaj v posamičnih desetletjih, o svojevrstni notranji logiki, povezani s prevladujočimi vsebinskimi usmeritvami po letu 1920, in o duhu časa v vedi.

Evropska etnološka abecedno ali tematsko urejena enciklopedična dela sem razdelila na štiri področja, ki ustrezajo navedenim merilom; pri prvih dveh je prvo merilo *regionalno*, pri drugih dveh pa *snovno/tematsko/problemsko*:

- enciklopedična dela *regionalne etnologije* za evropsko in neevropsko etnologijo (tip *Völkerkunde...*),

- narodna enciklopedična dela (tip *Volkskunde...*),

- dela, ki obravnavajo izraze *splošne etnologije, etnoloških šol, metod in disciplinarne zgodovine* (ali pa le eno od naštetih področij),

- *specializirana* etnološka enciklopedična dela.

Slednjih je največ, kar 29 od skupaj 87, prevladujejo obravnave duhovne kulture oz. predmeta folkloristike. Med njimi najdemo enciklopedična dela o ljudskem slovstvu, ustnem izročilu, baladah, ugankah, ljudski pesmi, pravljicah, demonih in duhovih, mitologiji in legendah,¹ kulturi starih Slovanov, praznoverju, znanju o spolnosti, znanju o vremenu, praznikih in šegah, igrah, ljudski umetnosti, iz materialne kulture pa najpogosteje o ljudskem stavbarstvu in muzeologiji.

Najstarejša etnološka enciklopedična dela segajo v sredino 19. stoletja in opisujejo ljudstva zemeljske oble, njihovo vladavino, religijo, šege in nošo.²

V 20. stoletju jim sledimo od 20. let naprej. Leta 1927 je začel izhajati nemški slovar *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* (Berlin, New York 1927-42), zelo odmevno³ specializirano enciklopedično delo s področja duhovne kulture, ki obravnava praznoverje. V 30. letih je na to področje posegel še slovar nemških pravljic, *Handwörterbuch des deutschen Märchens* (Berlin 1930-40). Prve narodne

etnološke enciklopedične obravnave so češka *Človek* (Praga 1933) in *Národopis* (Praga 1936), tematsko urejena etnološka priročnika, in Van Gennepov *Manuel de folklore français* (Pariz 1937-58), priročnik o francoskih šegah in navadah; zelo odmeven slovar nemške etnologije *Wörterbuch er deutschen Volkskunde* (Stuttgart 1936, ponatisa 1955, 1975). Med enciklopedičnimi deli o neevropskih ljudstvih in kulturah pa velja omeniti Bernatzikov *Die Große Völkerkunde* (Leipzig 1939) in Adam-Trimbornov *Lehrbuch der Völkerkunde* (Stuttgart 1936).

V 40. letih 20. stoletja še ne moremo govoriti o kakšni pretirani potrebi etnologov po etnoloških enciklopedičnih delih, za kar gre razloge iskati tudi v drugi svetovni vojni in razmerah po njej. Največ je bilo del iz neevropske etnologije, npr. italijanska tematsko urejena enciklopedična priročnika - Biasuttijev *Le razze e i popoli della terra* (Torino 1941, prva izdaja) in Scottijeva *Etnologia* (Milano 1941), poljudnoznanstveni enciklopedični tematski priročnik *The World's Peoples and How They Live* (London 1946), Friedericijev *Amerikanistisches Wörterbuch* (Hamburg 1947), Birket - Smithova *Gesehichte der Kultur. Eine allgemeine Ethnologie* (Zürich 1948, izvirnik v danščini - Kopenhagen 1941-42). Med specializiranimi enciklopedičnimi deli je potrebno omeniti *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend* (New York 1949 - 50, izjemoma ga vključujem v pregled, čeprav je izšel v Ameriki), ki abecedno obravnava tipe svetovne folklorne in kultur, napisali pa so ga različni svetovni folkloristi.

Priprava in objava teh del kaže na splošnejše značilnosti predvojne evropske disciplinarne problematike: "Načelno in praktično ločevanje med obravnavanjem ljudske kulture svojega naroda in raziskovanjem kultur prvobitnih narodov ter med njunima opisno in primerjalno sestavino na eni strani in (fizično) antropološko problematiko na drugi. /.../ Ukvarjanje s tujimi ljudstvi je... imelo v primerjavi z narodopisjem nekoliko drugačen izvir in razvoj, predvsem v zemljepisnem izhodišču in muzeološki naravnosti, deloma tudi v filozofskem obzorju."⁴

Razmere so se bistveno spremenile v 50. in 60. letih, ko je število izdanih etnoloških enciklopedičnih del občutno naraslo: med izdanimi pa prevladujejo dela iz neevropske etnologije (npr. Pia Laviosa Zambotti: *Ursprung und Ausbreitung der Kultur*, Baden-Baden 1950; Pavel Šafařík: *Slovansky národopis*, Praga 1955; *Narody mira*, Moskva 1956 - 65; Roberto Bosi: *Dizionario di etnologia*, Verona 1958; Kaj Birket Smith: *Ferne Völker*, Zurich 1958; Kazimierz Moszyński: *Człowiek*, Varšava 1958, Wilfried Nölle: *Völkerkundliches Lexikon*, München 1959; Herbert Tischner: *Völkerkunde*, Frankfurt am Main 1959; JRO - *Völkerkunde*, München 1962; JRO - *Volkshunde*, München 1963; Walter Hirschberg: *Wörterbuch der Völkerkunde*, Stuttgart 1965; Jean Cazeneuve: *Encyclopédie Larousse de poche. L'ethnologie*, Pariz 1967), katerih večina je izšla v bivših kolonialnih državah, v Nemčiji, Italiji in Sovjetski zvezi. Objavljenih je bilo tudi precej specializiranih enciklopedičnih del, večinoma o duhovni kulturi in stavbarstvu (npr. Opie Ióna in Peter, *Dictionary of Nursery Rhymes*, London 1952; *Handwörterbuch der Sage*, Gottingen 1961 - 63; *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich*, Dunaj 1963; *Dictionnaire des jeux*, Pariz 1964; *The Nordic Riddle*, Kopenhagen 1964; *Folk Literature (Germanie)*, Kopenhagen 1965, Hans Kopf, *Bildwörterbuch der Architektur*, Stuttgart 1968).

Veliko število enciklopedičnih del tipa *Völkerkunde* sredi 20. stoletja, tistih, ki obravnavajo eksotična tuja ljudstva, lahko pripišemo hitrim družbenim in tehničnim spremembam in splošnim kulturnim vrednotam v (bivših) kolonialnih državah, ki so želele ohraniti podobo o stabilni in homogeni "primitivni družbi" in "nepokvarjenih divjakih"; njihove vrste so se bolj in bolj redčile oziroma so

zaradi kulturnih stikov in posledične akulturacije bili vse manj "primitivni". Ta dela povezuje dobršna mera morda nehotene in nezavedne konservativnosti, saj različna tuja ljudstva opisujejo skozi včasih skoraj pretirano poudarjanje njihove drugačnosti od "civiliziranih". Zato niti ni presenetljivo, da so vlade teh držav sredi tega stoletja namenjale ogromna sredstva za neevropske etnološke raziskave ter s tem tudi za pripravo dragih etnoloških enciklopedičnih del. Zasnovana so na različnih, bolj ali manj podrobnih deskriptivnih ravneh, gradivo je razvrščeno abecedno ali tematsko. Značilno je tudi natančno dokumentiranje po geografskih in različnih tipoloških načelih (npr. fizičnoantropoloških, po razdelkih osnovnih tipov kulture itn.), ki omogočajo primerljivost sestavnih delov kultur. Skladno s tem je raziskovalni pristop etski.

Zanimanje za enciklopedične etnološke sinteze ni upadlo niti v 70. in v 80. letih, opazno pa se je povečalo število specializiranih etnoloških enciklopedičnih del (npr. Katharine Mary Briggs: *A Dictionary of British folk-Tales in the English Language*, London 1970 – 71; Jean Philippe Chassany: *Dictionnaire de météorologie populaire*, Pariz 1970; Lech Leciejewicz: *Mały słownik kultury dawnych Słowian*, Varšava 1972; *Enzyklopädie des Märchens*, Berlin, New York 1977; Katharine Mary Briggs: *A Dictionary of Fairies*, 1979; Iordan Datcu in S. Stroescu: *Dictionarul focloristilor*, Bukrešta 1979; Tache Papahagi: *Mic dictionar folcloric*, Bukarešta 1979; Václav Menci: *Lidova architektura v československu*, Praga 1980; Václav Frolec in Josef Vareka: *Encyklopedie lidová architektura*, Praga 1983; Ernest Borneman: *Sex im Volksmund*, 1984; Jürgen Küster: *Wörterbuch der Feste und Brauche im Jahreslauf*, Basel – Dunaj 1985; Oskar Moser: *Handbuch der Sach- und Fachbegriffe*, Celovec, Marija Saal 1985; Georgeta Stoica, Paul Petrescu in Maria Bosce: *Dictionar de arta populara*, Bukarešta 1985; *Dictionarium museologicum*, Budimpešta 1986; *Rečnik na makedonskata narodna poezija*, Skopje 1987; *A Dictionary of Superstitions*, Oxford 1989), manj pa je izšlo enciklopedičnih del o neevropskih ljudstvih (*Ethnologie régionale*, Pariz 1972; *Neue grosse Völkerkunde*, Dunaj 1975).

Če si podrobneje ogledamo enciklopedična dela sredi in v drugi polovici 20. stoletja, natančneje od 50. do konca 70. let, se izlušči še nekaj zakonitosti. Ena od njih je že omenjena tematska usmerjenost k regionalni etnologiji in folklori evropskih in neevropskih etničnih skupin. Glede na "gostoto enciklopedičnih objav" v 50., 60. in 70. letih pa lahko, poleg že omenjenih razlogov, sklepamo, da je etnološka znanost potrebovala sistematična enciklopedična dela z zbranimi znanstvenimi spoznanji. Lahko si jo razlagamo kot zrelost etnologije, da je zbrala in preučila posamične segmente in jih v zgoščeni obliki ponudila kot referenčno delo.

Težnja v prvi polovici 90. let pa je večje zanimanje za teoretska enciklopedična dela (Charlotte Seymour Smith, *Macmillan Dictionary of Anthropology*, London, Basingstoke 1986, 1990; *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, Varšava, Poznan 1987; *International Dictionary of Anthropologists*, London, New York 1991; *Wörter – Sachen – Sinne*, Tübingen 1992; *Diccionari d'antropologia*, Barcelona 1994; *Companion Encyclopedia of Anthropology*, London, New York 1994). Že po naslovih lahko presodimo, da gre za prenavljanje izrazja, po vsebini pa težijo k široko zasnovani antropologiji. Čeprav je večina teoretičnih enciklopedičnih del nastala v državah, kjer imajo razvitejšo družbenokulturno antropološko smer kot pa etnološko, pa je "posodabljanje" izrazja značilno tudi za posamične evropske narodne etnologije; tu je t. i. antropologizacija, značilna zlasti za čas po letu 1989. Zdi se, da so mesto tradicionalnih raziskav ljudske kulture lastnega naroda začele prevzemati teoretične in metodološke raziskave,⁵ v resnici pa mesto tradicionalnih raziskav ljudske kulture lastnega naroda ne ostaja več samo pri topiki ljudske kulture, ampak se je razširilo tudi na sodobne

življenske fenomene. To je povzročilo drugačno teoretsko in metodološko pozornost, ustrezno temu pa izhajajo tudi dela, ki jih je prej primanjkovalo: njihov delež je bil vključen v splošna etnološka enciklopedična dela, zdaj pa dobivajo samostojen status.

Vprašanje, ki utegne zanimati bodoče snovalce Enciklopedije etnologije Slovencev, se nanaša na motive in merila priprave *nacionalnih etnoloških enciklopedičnih del*, predvsem pa na to, kolikšno vlogo ima pri odločitvi za izdajo podmena o njihovem narodno potrjevalnem pomenu.

V preteklosti nastala narodna enciklopedična dela se ločijo zlasti po tem, kje so nastala. Britanci so npr. z njimi vzdrževali potrebo po nadrejenosti nad svojimi kolonijami. V drugih državah celinske Evrope so bila enciklopedična dela največkrat povezana z narodnimi gibanji konec 19. in v začetku 20. stoletja in s prizadevanji, da bi razkrivali lastno dediščino ljudske ali kmečke kulture. V Severni Ameriki in Kanadi ta dela obravnavajo prvotne prebivalce, indijanske staroselce, in vsebujejo kar največ podatkov o njihovih telesnih potezah, materialnih artefaktih, jeziku ipd.; sorodno evropskim narodnim so bila nekakšne "reševalne akcije" izumirajočih kultur.⁶

Če pozorno pregledamo strukturo abecednih in tematskih etnoloških enciklopedičnih del v Evropi ter preberemo njihove predgovore, vidimo, kakšno je (bilo) stanje narodove kulturne dediščine v državah, kjer so nastala enciklopedična dela. Polje domače etnologije oziroma etnologije na domačih tleh poudarja vsaj dva dejavnika: spoštovanje lastnega izročila in (tudi) narodno kljubovalnost.

Optimalno gledano, bi po epistemoloških kriterijih take obravnave morale biti emske in opraviti dvojno delo: raziskati etnološko problematiko (lastne) države in podatke primerjati z drugimi podobnimi deli ali pa s podatki iz specialnih monografij drugih narodov in narodnih skupnosti. Pri tem gre seveda za konceptualno in ne faktografsko primerjavo; ne primerjamo torej sestavin avstrijskega štajerskega ognjišča s sestavinami sredozemskega, pač pa po že uveljavljenih tipologijah njuno zgodovinsko pot in ob tem nastale inovacije. Največkrat pa je primerjava v narodnih enciklopedičnih delih opravljena le v okviru regij te države. Narodna enciklopedična dela označujejo poleg geografskega prostora obdelave tudi obdelovalce in ti so tudi sami predstavniki naroda, ki ga raziskujejo. Merila, po katerih so ta dela določena kot narodna (nacionalna), so naslednja:⁷

- da geografsko pokrivajo naselitveni prostor, ki ga družijo ista nacionalna identiteta, druge etnične skupine, ki živijo na tem ozemlju, manjšine obravnavanega naroda v zamejstvu in izseljence,

- da raziščejo stvarno, družbeno in duhovno kulturo tega prostora z metodami, ki so uveljavljene v etnologiji, in raziščejo način življenja kakega naroda ali države; pri tem pa niso pomembni jezik, avtorjeva narodnost in kraj izida,⁸

- da predstavijo gradivo v jedrnatem, izčrpnem in preglednem slogu, urejeno abecedno ali po sistematiki (v tem primeru stvarno kazalo),⁹

- obseg geselskih člankov narekuje njihovo podskupino, torej slovar ali leksikon (najnujnejše informacije v telegrafskem slogu, manjši obseg, a večje število gesel, največkrat brez bibliografije in navedb literature) oz. enciklopedijo (izčrpnije informacije, v več knjigah, spremni znanstveni aparat).¹⁰

Skupna točka pregledanih narodnih enciklopedičnih del je, da predstavljena snov časovno bolj ali manj zapolnjuje stoletje in pol, torej 19. in prvo polovico 20. stoletja, gre torej za retrospektivne in ne tekoče obravnave gradiva. Vsebinsko so uporabniki poučeni o takratnem večinskem kmečkem prebivalstvu, kulturi in načinu življenja, o družbenih, poklicnih in verskih skupnostih. Kompleksnost informacij, večkrat tudi njihova poljudna strokovnost ter potreba po potrditvi

samostojnega narodovega življenja, četudi ne eksplicitno izražena, povezuje ta etnološka enciklopedična dela v obravnavani kategoriji.

Slika 1: *Evropska etnološka enciklopedična dela*

Desetletja	L	N	T	S	Skupaj
1920 30	/	/	/	1	1
1930 40	2	4	/	1	7
1940 50	5	/	/	1	6
1950 60	9	2	2	2	15
1960 70	5	3	2	5	15
1970 80	4	3	2	7	16
1980 90	2	2	3	9	16
1990 95	1	2	5	3	11
SKUPAJ	28	16	14	29	87

Legenda k tabeli 1:

L = enciklopedična dela regionalne evropske in neevropske etnologije (tip *Völkerkunde*)

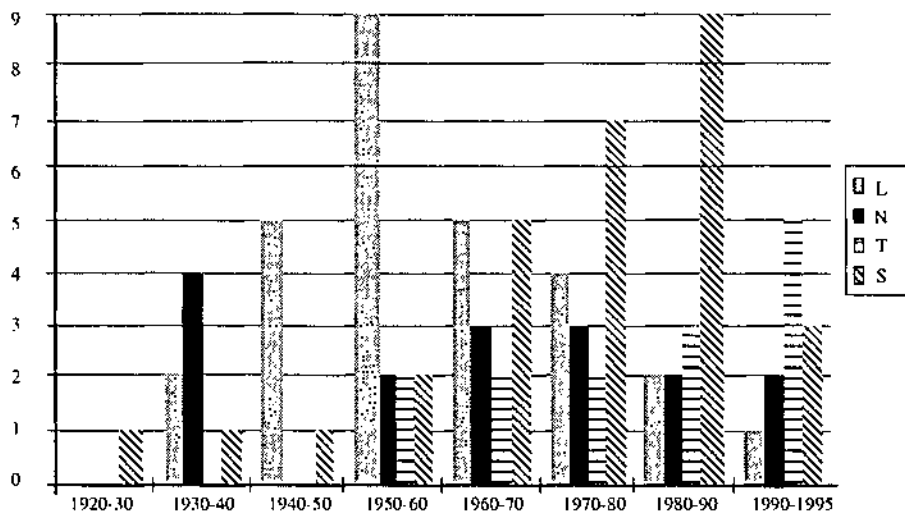
N = nacionalne enciklopedične obravnave (tip *Volkskunde*)

T = enciklopedična dela, ki obravnavajo izrazje splošne etnologije, etnoloških šol, metod in zgodovine etnologije

S = specializirana enciklopedična dela

Tabela prikazuje število v 20. stoletju v Evropi izdanih etnoloških enciklopedičnih del. Vsebuje vsa abecedno ali tematsko urejena enciklopedična dela in enciklopedične priručnike, pri čemer sem za enciklopedična dela v več knjigah upoštevala le začetno letnico izhajanja in so ne glede na število knjig v zbirki šteta le enkrat. Pri štetju so upoštevani tudi ponatisi, spuščeni pa so prevodi že štetih enciklopedičnih del, enciklopedična dela, ki so le pogojno etnološka, npr. enciklopedije regije, mitologij, družbenih znanosti, islama, leksikone modc, slovarje simbolov ipd.

Slika 2: *Evropska etnološka enciklopedična dela v 20. stoletju*

Legenda k sliki 2:

L = enciklopedična dela regionalne evropske in neevropske etnologije (tip Völkerkunde)

N = nacionalne enciklopedične obravnave (tip Volkskunde)

T = enciklopedična dela, ki obravnavajo izraze iz obče etnologije, etnološke šole in metode ter zgodovino stroke

S = specializirana enciklopedična dela

Slovenski odmevi na tuje etnološke enciklopedične izkušnje

Vpliv tujih enciklopedičnih izkušenj na slovenske etnologe je mogoče med drugim razbrati iz knjižnih ocen v slovenski etnološki periodiki. Zdi se, da sta še posebej dve naredili velik vtis na pionirje slovenske etnološke enciklopedistike. Gre za Beitlovo prvo izdajo slovarja nemške etnologije (*Wörterbuch der deutschen Volkskunde*, 1936) in van Gennepov priročnik sodobne francoske folkloristike, ki je v več zvezkih izhajal od 30. do konca 50. let (*Manuel de folklore français*, 1937-58).

Če imamo Nika Kureta za enega prvih snovalcev slovenskega etnološkega slovarja, je potrebno poleg njegovih zapisanih predlogov omeniti še njegova poročila o podobnih izdajah v Evropi. Kuret je o Gennepovem priročniku pisal v Slovenskem etnografu leta 1960 in izrazil obžalovanje, da je delo takega obsega zaradi avtorjeve smrti ostalo nedokončano.¹¹ Prav gotovo je van Gennepov priročnik močno vplival na podrobno zasnovano *Prazničnega leta Slovencev* in posredno verjetno tudi na model Slovenskega etnološkega slovarja.¹²

Van Gennep se je imel za folklorista, folkloristika pa je zanj bila etnografija evropskega podeželskega prebivalstva. V nasprotju z zbirateljstvom in težnjo po izčrpnosti se je zavzemal za teoretični in sociološki prijem. Tako je mogel leta 1909 zapisati, da ritual ali kakšno družbeno dejanje nima ne notranje vrednosti ne notranjega smisla, ki bi bil določen enkrat za vselej, temveč se njegova vrednost in smisel spreminjata glede na dejanja pred njim in dejanja po njem. Obreda, ustanove ali tehnike, ki ga/jo hočemo razumeti, ne smemo poljubno iztrgati iz obredne, pravne ali tehnološke celote, katere del je, nasprotno, vsak element celote moramo vedno obravnavati v njegovih razmerjih z drugimi elementi.¹³

Arnold van Gennep je bil tudi prvi pobudnik mednarodnega slovarja regionalne evropske etnologije in folklore /Åke Hultkrantz, *International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore*, Copenhagen 1960) in je pri tem mislil na etnološko in folkloristično izrazje za materialno in duhovno kulturo v različnih jezikih. Projekt so pripravljali od leta 1951, slovar pa je doslej najobsežnejši evropski etnološki teoretski referenčni slovar, ki definira etnološke in folkloristične koncepte (ne pa njihove zgodovine, čeprav pri najpomembnejših iztočnicah obravnava vsaj najpomembnejše zgodovinske premene). Četudi so določeni pojmi sociološkega izvira, so najprej obdelani z etnološkega in folklorističnega zornega kota. Vprašanje, koliko je bil slovar odmeven in uporabljen pri snovanju in preoblikovanju metodoloških smernic v Sloveniji, je glede na odsotnost ocen in referenc v etnološki periodiki lahko retorično, toda upoštevan je npr. v Kremenškovi *Obči etnologiji* (1973).

Niko Kuret, prvi pobudnik slovenske etnološke enciklopedistike, pa je imel tudi konkretne enciklopedične izkušnje. Na Srednji šoli za gostinstvo in turizem v Ljubljani, kjer je poučeval od leta 1947 do ustanovitve Inštituta za slovensko

narodopisje leta 1951, je poučeval francoščino in slovenščino ter seznanjal učence z ljudsko kulturo. S sodelavci je leta 1954 pripravil *Turistično-gostinski slovar* in sestavil njegov francoski del. Z okoli dvajsetimi slovenskimi gesli je sodeloval v mednarodnem *Lexikon der Marienkunde* (Freiburg in Breisgau, 1953), v italijanski Splošni umetnostni enciklopediji (*Enciclopedia universale dell'arte*, Venezia, Roma 1964) pa je objavil prispevek "Maschero e mascherate della tradizione popolare europea". Za tako delo je bil pač najbolj poklican, ker je v spisu mogel uveljaviti slovenski delež o ljudskih maskah, medtem ko je drugo evropsko gradivo poznal enako dobro kot poznavalci drugih narodov.¹⁴

Beitlov slovar nemške etnologije je bil izdan kar trikrat (1936, 1955 in 1974). O zadnji izdaji je kritično poročal Boris Kuhar in dopolnila v slovarju pretresel vzporedno z novimi dognanji v tedanji zahodnonemški etnologiji.¹⁵ Zadnja izdaja je razširjena predvsem na poročju šeg, pripovedk in pravljič, ljudskega plesa, iger, ljudske umetnosti, na novo pa so zapisana tudi nekatera gesla iz materialne kulture in splošne etnologije, pa še vrsta gesel, ki sodijo v urbano etnologijo. Kuhar je v oceni zbedel tedanjo tradicionalnost nemških etnologov – piscev gesel, ki niso upoštevali sodobnih teoretskih konceptov, ki so se tedaj v nemški etnologiji že uveljavljali, in novejšo literaturo k posamičnim geslom.

Wilko Novak je zelo polemično vzel pod drobnogled priročnike o narodih in kulturah vsega sveta pod naslovom *Narody mira* in omembe Slovencev v nemških etnoloških priročnikih, kot so *Illustrierte Völkerkunde*, *Die Grosse Völkerkunde*, *JRO Volkskunde*, Thurnerjev *Die Kultur der Südslawen*. Novak je ugotovil, da smo Slovenci predstavljeni v mednarodnih etnoloških priročnikih zelo pomanjkljivo, nestrokovno in neobjektivno, da so nekatere izdaje zmaličene, nestrokovne in krivične do Slovenskega naroda.¹⁶

Slavko Kremenšek se je podobno vprašal, zakaj so Slovenci in drugi Jugoslovani izpadli iz vsebinskega programa zbirke *Ljudstva sveta*, oziroma zakaj nismo zbudili ustrezne pozornosti. Poudaril pa je, da smo v Sloveniji o načinu življenja, kakor se o njem piše v knjigah *Ljudstva sveta*, temeljito razglabljali šele od 50. let naprej. K temu naj bi slovenske etnologe napotile pobude od drugod, pa tudi lastna zgodovinska podlaga.¹⁷

Lep primer za to je knjiga Boža Škerlja *Ljudstva brez kovin* iz leta 1962, ki jo lahko uvrstimo med enciklopedične tematske priročnike in je prvi ter zaenkrat tudi edini slovenski sistematični prikaz neevropskih rodovnoplemenskih kultur. V sumaričnem pregledu kulturnih prvin ljudstev Arktike in Antarktike, puščav Afrike in Avstralije, tropskega pragozda Afrike in Indonezije, Oceanije in Amerike je gradivo obravnavano predvsem s stališča tedanje kulturnoantropološke šole, saj se je Škerlj v študijskem letu 1952/53 izpopolnjeval v ZDA in se tam podrobneje seznanil s kulturno antropologijo. Za Škerljeva *Ljudstva brez kovin* je že značilno zblíževanje z antropologijo, kar sodi v kontekst njegovega povezovanja fizične in kulturne antropologije na znanstveni in pozneje tudi pedagoški ravni.

Domnevamo lahko, vsaj po objavah sodeč, da je bil najodmevnejši madžarski etnološki leksikon (*Magyar Néprajzi Leksikon 1 – 5*, Budimpešta 1977 – 82), ki je bil mišljen kot priprava za novo Etnologijo Madžarov. O leksikonu je dvakrat pisala Maija Kozar-Mukič.¹⁸ Leksikon v petih zvezkih je po njenem mnenju pomemben mejnik in temeljno delo za nadaljevanje raziskav v madžarski etnologiji, povzetek dotedanjih dognanj, tudi izsledkov novejših raziskav, vključuje pa tudi kulturne posebnosti narodnostnih skupnosti. Avtorji (pri nastanku leksikona je sodelovalo 96 madžarskih etnologov) so skušali odkriti tudi kulturne zveze s sosednjimi narodi, evropsko in evrazijsko kulturo.

Prav problematika medkulturnih zvez, za kar gre tudi pri kulturi Slovencev na Madžarskem - s posebnim oziroma na sožitje Slovencev in Madžarov, pa je tudi eno od spoznavnih izhodišč leta 1996 izdanega *Etnološkega slovarja Slovencev na Madžarskem* Marije Kozar-Mukič, ki je nastajal pod okriljem projekta Način življenja Slovencev v 20. stoletju. Zanj je avtorica uporabila lastne terenske podatke, ki jih je zbirala od 70. let naprej, in jih dopolnila s podatki iz literature.

Sklep

Upoštevanje tujih izkušenj je torej posledica izobraževanja in delovanja slovenskih etnologov v tujini in stikov s strokovnjaki zunaj bivše Jugoslavije. Za vsestranskega Nika Kureta se da med drugim na podlagi njegovega dela sklepati, da je aktivno izmenjeval izkušnje tako s Francozi, Nemci, Avstrijci in Italijani, Angelos Baš predvsem z Nemci, Slavko Kremenšek z Rusi, Poljaki in Nemci, Vilko Novak predvsem z Madžari, Zmaga Kumer z Nemci, Čehi in Poljaki itn. Krog povezav tako postaja jasnejši in vedno očitnejše je, zakaj so za zgled prvemu slovenskemu enciklopedičnemu delu, *Slovarju etnologije Slovencev*, prav tri tuja dela: avstrijski Haberlandtov *Taschenwörterbuch der Volkskunde Österreichs*, nemški Beitlov *Wortebuch der deutschen Volkskunde* in madžarski *Magyar néprajzi lexikon*. Poleg njihovih nespornih kvalitiet, ki jih postavljajo na sam vrh etnoloških enciklopedičnih nacionalnih del, so najpomembnejši slovenski etnologi, idejni očetje zamisli o podobni slovenski izvedbi, vzdrževali večino strokovnih stikov prav s kolegi etnologi iz navedenih držav.

Opombe

¹ V to skupino nisem štela splošnih enciklopedij o mitologiji, simbolih ipd.

² Npr. Heinrich Berghaus, *Die Völker der Erdballs Regierungsform, Religion, Sitte und Trach* Band 1, 2. Brüssel, Leipzig, Kent, 1853, 1854; Matthias Lexer, *Karntisches Wörterbuch. Mit einem Anhang Weihnacht - Spiele und Lieder aus Kärnten*. Leipzig 1862. J. C. Weismann, *Länder und Völker der Erde für die Jugend*. Wien (1892).

³ Ponatisjan leta 1987.

⁴ Ingrid Slavec Grodišnik, Med narodopisjem in etnologijo. O razdaljah in bližinah. *Razvoj slovenske etnologije od Štreklyja in Murka do sodobnih etnoloških prazdanj*. Ljubljana 1995, str. 126.

⁵ Izjemo pri tem je poljski etnološki slovar *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, ki je zanimiv po tem, da je v geslih dobro povezana splošna etnološka terminologija z "domaćimi rabami".

⁶ Prim. Tim Ingold, General Introduction *Companions Encyclopedia of Anthropology* London & New York 1995, str. XIII.

XIV

⁷ Zodnja dva dejavnika nista vedno upoštevana v nacionalnih enciklopedičnih delih, pa vendarlo sodim, da enciklopedično delu ne more popolnoma ustrezati kategoriji nacionalna, če ne prikaže celote.

⁸ Avtorji vseh pregledanih etnoloških narodnih enciklopedičnih del so jezikovno in nacionalno pripadniki obravnavanega naroda.

⁹ Ta in naslednja točka sicer nista odločilni za to, da je enciklopedija narodna, veljata no splošno, seveda pa ju mora narodna enciklopedija prav tako upoštevati.

¹⁰ Poimenovanja za strokovne enciklopedije, leksikone in slovarje so v praktični rabi v svetu nedosledna in ne sledijo uveljavljenim teoretičnim in metodološkim razlikovanjem po vsebini, preglednosti in uporabi znanstvenega aparata. V tem pogledu se mejo med njimi dokaj prebode in poimenovanja ohlapno, največkrat odvisna od različnih uredniških ambicij, zahtev založb ipd.

¹¹ Prim. Niko Kuret, Arnold van Gennep, Manuel de folklore français contemporain. *Slovenski etnograf* 13/1960, str. 243.

¹² Projekt vodi Angelos Baš, zaključen pa naj bi bil leta 2000.

¹³ Arnold van Gennep, *Les rites de passage* 1909, str. 160, prevod odlomka po. Bojan Baskar, *Etnologija Fronejto in socialna antropologija* (sprema beseda) V François Zamboni, *Dolgi spomini, časi in zgodovine v vasi*. Ljubljana 1993, str. 233-234.

¹⁴ Prim. Vilko Novak, *Življenje, osebnost, raziskovalno delo in pomen Nika Kureta*, *Etnolog* 5(LVI), Ljubljana 1995, str. 68, 63, 65.

¹⁵ Prim. Boris Kuhar, *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*. *Slovenski etnograf* 30/1977, str. 159.

¹⁶ Prim. Vilko Novak, *Slovenci v Narody mira*. *Slovenski etnograf* 18-19/1965-1966, str. 155-161; isti, *Slovenci v nemških etnoloških priročnikih*, *Slovenski etnograf* 20/1967, str. 173-178.

¹⁷ Prim. Slavko Kremenšek, *Razkrivanje našega načina življenja*. *Ljudstva sveta* 6, Ljubljana 1980, str. 8.

¹⁸ Prim. Marija Kozar Mukič, *Magyar Néprajzi Lexikon 1*. A-E. *Glasiček SED* 17/1977, št. 2, str. 28; ista, *Magyar Néprajzi Lexikon, Traditioes* 17/1988, str. 439.

ÜBERSICHT DER GESCHICHTE DES ETHNOLOGISCHEN ENZYKLOPÄDIERENS, KRITISCHE -(AUSERWAHLTE) - BIBLIOGRAPHIE UND ANALYSE DER EUROPANISCHEN ETHNOLOGISCHEN ANZYKLOPÄDISCHEN WERKE

Zusammenfassung

Die Analyse der Einflüsse fremder ethnologischer enzyklopädischer Erfahrungen auf die ersten Konzeptionen zur Vorbereitung eines vergleichbaren heimischen Werkes wird in zwei Ebenen dargestellt. Im ersten, quantitativen Teil handelt es sich um die Übersicht erreichbarer ethnologischer Wörterbuch-, Lexikon- und enzyklopädischer Werke, ihre Einordnung und Bewertung ihrer Bedeutung, im zweiten, qualitativen Teil sind die Reaktionen der slowenischen Ethnologen gesammelt, so wie sie in Bücherbeurteilungen und anderen Texten dokumentiert sind.

Bezüglich der Tatsache, daß die Skala der Bezeichnungen der ethnologischen Wissenschaft in verschiedenen europäischen Ländern unterschiedlich ist und von verschiedenartigen Entwicklungswegen bzw. Nationalschulen abhängt, sind auch die Bezeichnungen der enzyklopädischen Werke unterschiedlich. Wegen einer vollkommeneren Übersicht, zähle ich zu den enzyklopädischen Werken jene, die über die Volkskultur, Lebensart, Folklore, Kulturmuster, die Geschichte einzelner Kulturkomponenten u. ä. handeln, ohne Berücksichtigung ihrer Titel.

Die europäischen ethnologischen, dem Alphabet oder der Thematik nach, geordneten enzyklopädischen Werke habe ich nach den erwähnten Kriterien in vier Bereiche eingeteilt:

* enzyklopädische Werke der *regionalen Ethnologie*, Werke des Typs *Völkerkunde* für nichteuropäische und europäische Ethnologie),

* Werke des Typs *Volkskunde* (für einzelne nationale Erörterungen),

* Werke, die die Ausdrücke aus der *allgemeinen Ethnologie, der Ethnologieschule und Methoden sowie die Geschichte der Wissenschaft* (oder nur eines der aufgezählten Bereiche) erörtert,

* *spezialisierte ethnologische enzyklopädische Werke*.

Von den letzteren gibt es am meisten, ganze 29 von 87, und die Mehrzahl davon befaßt sich mit den Themen aus geistigen Kultur bzw. mit der folkloristischen Thematik, aus dem Bereich der materiellen Kultur wird aber meistens die Volksarchitektur bzw. das Bauwesen sowie die Musikologie erörtert.

In zahlreichen enzyklopädischen Werken über die nichteuropäischen Völker und Kulturen aus der Mitte des 20. Jahrhunderts zeigt sich die Tendenz nach der Forschung "primitiver Gesellschaften" und sg. "unverdorbenen Wilden", deren Zahl immer geringer wurde als Folge schneller gesellschaftlicher und technischer Veränderungen sowie allgemein kulturellen Werte in den (ehemaligen) Kolonialstaaten. Neben den unterschiedlichen deskriptiven Ebenen (mehr oder weniger ähnlichen) und der Materialeinteilungen (das Alphabet- oder Themensystem) ist für diese Werke ein weitgehender ungewollter und unbewußter Konservatismus kennzeichnend, denn fremde Völker werden manchmal mit übertriebener Betonung ihres Andersseins in Beziehung auf "zivilisierte" Völker dargestellt, und das gerade zu jener Zeit, als Europa die Notwendigkeit der Rechtfertigung der kolonialen Expansion bewußt geworden ist. Die Wesenszüge dieser Werke sind auch das präzise Dokumentieren aufgrund geographischer und verschiedener typologischer Grundsätze (z. B. physisch anthropologischer, nach Unterteilung der Grundtypen der Kultur usw.), die im großen Maße eine Vergleichbarkeit der Bestandteile der Kulturen ermöglichen.

In den nationalen oder volkstümlichen ethnologischen enzyklopädischen Werke wird den eigenen Traditionen Respekt erwiesen und (manchmal) handelt es sich auch um nationalen Trotz. Die nationalen enzyklopädischen Werke unterscheiden sich hauptsächlich durch ihren Entstehungsort: die Briten haben z. B. mit diesen Werken die Notwendigkeit der Überlegenheit ihren Kolonien gegenüber bekräftigt, in den Staaten des kontinentalen Kolonien sind die enzyklopädischen Werke meistens mit den Nationalbewegungen vom Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts verbunden, sowie auch mit den Bemühungen, das eigene Erbe der Volks- und Bauernkultur zu entdecken. In Nordamerika und Kanada behandeln diese Werke die ursprünglichen Bewohner, die Indianer, und sie beinhalten sehr viele Angaben über ihre physischen Züge, materielle Artefakten, über die Sprache u. ä. und stellen auf diese Weise eine gewisse "Rettung" der verlorengehenden Kulturen dar.

Die enzyklopädischen Werke im kontinentalen Europa behandeln den heimischen geographischen Raum, meistens werden sie von den Vertretern des erforschten Volkes geschrieben. Der Stoff bezieht sich meist auf die Zeit des 19. und ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, inhaltlich beziehen sich die Werke auf die damalige mehrheitliche Bevölkerung, d. h. Bauernbevölkerung, auf die Kultur und die Lebensweise, aber auch auf ihre Sozial-, Professional- und Kirchengemeinschaften. Die Komplexität der Informationen, oft auch ihre Popularfächlichkeit und die Notwendigkeit nach der Betonung des selbstständigen Kulturlebens des Volkes, wenn auch nicht explizit ausgedrückt, verbindet diese Werke zu der erörterten Kategorie.

Kennzeichnend für die erste Hälfte der 90-er Jahre ist ein größer werdendes Interesse für die theoretischen enzyklopädischen Werke, die ihrem Inhalt nach der breit verfaßten Anthropologie näherkommen. Die traditionellen Forschungen der volkstümlichen Kultur des

eigenen Volkes begrenzen sich nicht nur auf die Topik, sondern erweitern sich auch auf die gegenwärtigen Lebensphänomene. Deswegen wird auch der Theorie und Methodologie eine andersartige Aufmerksamkeit gewidmet und aufgrund dessen erscheinen jetzt Werke, an denen sie früher gefehlt hat: ihr Anteil wurde in die allgemeinen ethnologischen enzyklopädischen Werke miteinbezogen, jetzt bekommen sie aber einen selbständigen Status. Im ersten Moment scheint es so, als sei das die Zeit, wo in der europäischen Enzyklopädik die Zahl der theoretischen und methodologischen Forschungen wächst.

POLEMIKE, OCENE IN POROČILA – POLEMICS, REVIEWS AND REPORTS

Ptujski zbornik VI.

Zgodovinsko društvo Ptuj je ob koncu lanskega leta izdalo VI. ptujski zbornik, ki je zaradi obsežnosti (saj ima kar 1130 strani) razdeljen v 2 knjigi in 4 tematske sklope: arheološkega, zgodovinskega, umetnostnozgodovinskega in etnološkega. Pri nastanku te reprezentančne izdaje je sodelovalo 48 avtorjev in vrsta drugih sodelavce. Zaradi zbornikove obsežnosti se bo moje poročilo omejilo le na prispevke s področij zgodovine in umetnostne zgodovine, poročili o ostalih 2 področjih pa prepuščam drugim, strokovno bolj usposobljenim poročevalcem.

Ob raziskavi **Jožeta Curka** o gradbeni zgodovini Malega gradu lahko ugotovimo, da je prav, da je bila opravljena, saj je ravnokar potekajoča adaptacija stavbe v knjižnične namene tako radikalna, da se njegove stavbne zgodovine ne bo dalo nikoli več temeljiteje preučiti.

Graški univ. prof. **Otmár Pickl** je prispeval pomemben sestavek o pomenu Ptuja kot mednarodnega trgovskega mesta med 14. in 17. stoletjem. Avtor, ki je specialist za gospodarsko zgodovino, pri urbani uporablja nekatere zastarele ugotovitve. Tako ni Drava okoli l. 1300 odnesla Hadrijanovega rimskega mostu, saj bi v tem primeru rečna struga še vedno tekla skozi jugovzhodni del mesta, ampak njegovega srednjeveškega naslednika. Struga reke se je namreč v obdobju med leti okoli 130 in 1300 postopoma primikala k dominikanski ploščadi, vendar je bila na začetku 14. stoletja od nje še vedno toliko oddaljena, da je pod njo l. 1291 lahko obstajalo strojarsko predmestje. Za to govori tudi podatek, da je l. 1331 še obstajal most pod Vičavo pri mestu, ki pa zagotovo ni bil več rimski, ampak srednjeveški. Tudi ni reka tega mostu odnesla okoli l. 1300, ampak šele l. 1348, ko je bila odplavljena tudi strojarska četrt. Leta 1513 je Ptuj štel 208 svobodnih in meščanskih hiš ter 19 drugih obdavčenih stavb, kar daje pri povprečni poseljenosti 8 stanovalcev na hišo okoli 1700, in ne 2000 prebivalcev. Tudi se vrsta pomembnih ptujskih trgovcev (zlasti z živino) ne končuje l. 1597 z L. Bazinom, ampak šele l. 1636 z M. Qualandrom.

Jože Koropec se ukvarja s podatki deželnega davčnega registra iz l. 1527 za ptujsko in ormoško območje. Gre za popis rezultatov takrat pobranega osebne davka – glavarine, namenjene za potrebe protiturške obrambe, ter primerjalno za davčni popis iz let 1542/43 za podobne namene. Popis je zanimiv, ker prvi poimensko predstavlja sicer anonimno prebivalstvo našega podeželja in njegovo premoženjsko stanje.

Andrej Hozjan predstavlja Ptuj kot vojno-informacijsko poštno križišče štajerskega Podravja v 16. stoletju. Šlo je za informacijsko obmejno dejavnost, ki

je postopoma dobivala lastnosti vojne pošte, financirane najprej od deželnega kneza, od okoli 1545 dalje pa od deželnih stanov. V njej je med letoma 1537 in 1607 sodelovalo 15 poštarjev in poštaric, svojo največjo aktivnost pa je dosegla v času dolge vojne med leti 1593 in 1606.

Nataša Kolar razglablja o pomenu železnice za Ptuj od njenega nastanka l. 1860 do propada monarhije l. 1918. Ob tem avtorica ugotavlja, da Ptuj novega prometnega sredstva ni znal izrabiti v prid posredovalne trgovine med Madžarsko in Italijo, zato je ostal še naprej omejen le na lokalno trgovino v radiju svojega mestnega območja.

Zdenka Ristič nas seznanja z elektrifikacijo Ptuja, ki se je začela leta 1925 z osvetlitvijo glavnih ulic. To akcijo je speljala Zadružna elektrarna za Ptuj, Breg in okolico, ki jo je občina večkrat poskušala prevzeti, a je bila za to vedno finančno prešibka.

Marjan Vogrin piše na osnovi Slekovčevih raziskav iz l. 1897 o ptujskih kornih magistrjih, ki so delovali kot namestniki nadžupnikov in prebivali v kaplaniji poleg cerkve. Omenjajo se med letoma 1550 in 1928, ko je bila funkcija ukinjena.

Nada Jurkovič je prispevala poročilo o arhivski zapuščini prof. Franca Ferka (1844-1925), glavnega mecena ptujskega muzeja, ki se hrani v ŠDA v Gradcu.

Maja Vičič in Boris Krabonja pišeta o odnosu časnika Štajerc do Judov ter ugotavljata, da ni bil antisemitsko nastrojen, saj je pojem judovstva uporabljal le za polemične potrebe.

Ljubica Šuligoj obravnava slovensko društveno dejavnost pred letom 1941 predvsem z narodnoobrambnega vidika. Dejavnost je bila bogata, saj je l. 1941 v ptujskem okrožju delovalo kar 250 društev, a precej neenotna in zato manj učinkovita, kot bi lahko bila nasproti vedno bolj agresivnemu nemštvu.

Iren Lačen-Benedičič je pregledala gradivo ptujskih zadrug, ki ga hrani Arhiv Slovenije, in na tej osnovi predstavlja njihov nastanek in razvoj med koncem 19. stoletja in začetkom 2. svetovne vojne.

Brane Oblak razkriva povojne zaplembe premoženja v ptujskem okraju, **Vlado Horvat** pa govori o organiziranosti in dejavnosti frontovske organizacije ptujskega okraja v obdobju administrativnega socializma, v katerem razodeva njeno vlogo pri poskusu kolektivizacije našega podeželja. Da se ta ni posrečila, je bilo jasno že l. 1950, povzročila pa je mnogo gorja med prebivalstvom.

Igor Weigl se ukvarja s problematiko kamnitega leva, shranjenega v lapidariju PMP, ki je dolgo veljal za rimskega, a je dejansko romanskega izvora. Avtor ga v svoji razpravi povezuje z vhodno lopo bodisi Ožbaltove cerkve, ki jo gladko razglaša za prvotno mestno župno cerkev, bodisi "še neidentificirane kapele ptujskega gradu" in kostnice pri cerkvi sv. Jurija, ali pa same cerkve sv. Jurija, ki je "po imenitnosti prekašala vse druge in bila opremljena z zahodno emporo", a po avtorjevem mnenju kljub temu ni bila sedež župnije. Pri vhodni lopi proštjske cerkve, ki jo kaže slika J. F. Fellnerja iz leta 1766, gre za pravokotno vežo, pokrito s tristransko streho, odprto s 3 polkrožno sklenjenimi loki in počivajočo na zidnih ogalih ali verjetneje slopih. Take veže so nastajale pri mnogih naših cerkvah zlasti v 17. stoletju, zato naša ne more biti prvotna lokacija obravnavanega leva, ki poleg tega tudi ne kaže, da bi kdaj nosil steber. Razen tega je zahodna empora nastala v dveh etapah v 3. četrt. 12. in 2. četrt. 13. stoletja, lev pa v vmesnem času kmalu po letu 1200. Tudi ni sedanji vhod v cerkev v celoti neogotski izdelek J. Fahra iz l. 1840, saj je mojster regotiziral ob ohranitvi prvotne profilacije le gornji del njegovega oločja, odstranjeni timpanon pa uporabil kot podložek pri sestavi S. Povodnovega muzeja sub Divo ob mestnem stolpu.

Matej Klemenčič nam predstavlja prezbiterij Ožbaltove cerkve, ki je v 1. četrt. 16. stol. nadomestil svojega manjšega prednika iz 1. pol. 14. stol. Na tega je spominjal le še njegov mnogo ožji in nižji slavolok, ki so ga leta 1960 predelali v sedanjo obliko.

Jerneja Kožar razglablja o hajdinski skupini parlerjanske stavbne plastike, ki je bila med okoli 1390 in 1430 vodilna pri nas ter nam zapustila svoj najkvalitetnejši dosežek v cerkvi na Ptujski Gori. Ve se, da je ta delavnica prišla k nam naravnost iz Prage ter nam poleg svojevrstne plastike posredovala tudi zvezdasto obokanje in ideal dvoranske prostornine.

Marija Mirkovič v svoji ikološki študiji refektorija dominikanskega samostana ikonografsko analizira njegovo stropno okrasje iz konca 17. stoletja in poskuša iz njega izluščiti njegovo moralizirajoče sporočilo.

Andrej Kropelj analizira freske v refektoriju minoritskega samostana ter jih na osnovi stilnih primerjav pripisuje graškemu slikarju Matiji Echterju (1653–1701 ali 02), s čemer ovrže njihovo dosedanjo atribucijo l. 1693 umrlemu Rupertu Vallauerju. Pač pa se avtor moti, ko trdi, da je bil štukerski mojster Anton Quadrio iz Ljubljane, saj sta bila tako on kot njegov sozaposleni kolega Peter Bettini iz Maribora.

Zanimiv je tudi prispevek graške um. zgodovinarke **Karin Leitner** o 2 gotskih tabelnih slikah v PMP, ki izvirata iz donacije prof. F. Ferka. Gre za dvostrano oltarno sliko Kronanja in Kristusovega padca pod križem ter za ikonografsko redko predstavitev Slovesa apostolov. Prvo sliko iz okoli 1450 avtorica pripisuje mojstru iz Allgäua, drugo iz okoli 1480 pa zgornjeavstrijskemu mojstru (morda S. H.-ju?)

Jolanda Rebecca Nussdorfer je prispevala nekaj novih podatkov o freskah v gradu Dornavi. Gre za drugačno ikonološko interpretacijo 4 prizorov iz Heraklejevega življenja in za poskus ugotovitve avtorja teh fresk, nastalih leta 1709 ali nekaj kasneje, vendar za zdaj brezuspešno.

Miran Krivec opisuje vrtnoarhitekturni spomenik v Dornavi, ki polagoma, a neustavljivo propada. Ker gre za edinstveni parkovni kompleks pri nas, bi ga bilo treba na vsak način ohraniti in postopoma rekonstruirati. V ta namen avtor ponuja razne možnosti za njegovo rešitev.

Darja Koter razkriva zgodovino glasbenega življenja v Ptuj, kolikor ga je mogoče rekonstruirati na osnovi ohranjenih pisnih virov in predmetov, hranjenih v glasbeni zbirki PMP.

Stanka Gačnik podaja nekaj obračun 15-letne dejavnosti slikarske kolonije Petovio – Borl, ki je bila l. 1984 razpuščena, zapustila pa je preko 160 večinoma slikarskih del, ki krasijo razne ustanove po Ptuj.

Marjeta Ciglencečki govori o sedanji opremi županove pisarne v ptujskem magistratu. To od leta 1994 sestavljajo fotografije iz S. Kerblerjevega cikla Haložani ter kopije starih fotografij mesta, njegovih pomembnejših stavb in mestnega življenja.

Eva Ilec poroča o 10-letnem delu restavratorske delavnice za tekstil na ptujskem gradu, katere najpomembnejši dosežek predstavlja obnova 2 flamskih tapiserij iz začetka 17. stoletja s prizori iz Odisejevega življenja.

Metka Kavčič Takač pa poroča o stopnji poškodovanosti antičnih nagrobnikov v Ptuj in o splošnem odnosu do naše kulturne dediščine ter ugotavlja, da obstaja med deklarirano in dejansko skrbjo zanjo usodna razlika.

Poročilo o izdajateljski dejavnosti Pokrajinskega arhiva Maribor

V zadnjih dveh letih je PAM obogatil zbirko svojih rednih publikacij, ki jih izdaja pod serijskimi naslovi Viri, Gradivo za zgodovino Maribora in Katalogi, z več novimi zvezki.

V seriji VIRI je pod številko 2 doslej izšlo že 8 zvezkov, ki obravnavajo gradbeno zgodovino Maribora po letu 1850. Od teh zvezkov jih 6 vsebuje podatke o gradbenih načrtih stavb z območja predvojnega levobrežnega mestnega jedra, dva pa sta z območja Studencev. Ker se bo serija nadaljevala, saj je predvidenih po troje zvezkov z območij Studencev, Tabora, Pobrežja in Kamnice, bo 2. številka serije na koncu obsegala kar 18 zvezkov, ki bodo uporabnikom ponudili pregled nad celotnim stavbnim fondom sedanjega Maribora. Gre torej za zelo obsežno arhivsko informativno pomagalo, ki bo odigralo pomembno vlogo tudi pri raziskovanju gradbene zgodovine mesta v zadnjih 150 letih. Predvsem bo z njegovo pomočjo mogoče raziskati projektantsko in gradbeno aktivnost ljudi, ki so s svojo dejavnostjo ustvarili to, kar danes predstavlja mesto v urbanem pomenu besede.

Ker so Viri 2 izrazito analitične narave in namenjeni predvsem informaciji o zbranem arhivskem gradivu kot historičnem pomagalu, je PAM v njihovem okviru leta 1996 pristopil še k izdaji bolj sintetičnih tekstov, ki obravnavajo posamične sektorje iz konteksta splošne gradbene dejavnosti. Tako sta se rodila zvezka 2a in 2b, katerih prvi obravnava pečarstvo kot sestavni del gradbeništva, drugi pa pojav secesije, ki se je okoli leta 1900 le bežno dotaknila Maribora, a v njem vendar zapustila nekaj kvalitetnih sledov. Simpatično je, da pri nastajanju te podserije sodelujejo šole. Tako je podatke o pečarstvu s posebnim ozirom na najpomembnejše mariborsko pečarsko podjetje Pavla Herička (1866–1936) uredila mentorica ing. Eva Dvoržakova v sodelovanju s štirimi četrtošolci Srednje gradbene šole v Mariboru.

Isto velja za 2. zvezek. Tudi zanj je 5 učencev O. šole F. Prešeren pod mentorstvom prof. Marte Otič in ob sodelovanju akad. slikarke Suzane Grdak zbralo gradivo o secesijskih gradbenih spomenikih v Mariboru. Od teh stavb je v najslabšem stanju prav najlepša med njimi na Prežihovi 8, ki jo je l. 1903 sprojektiral arh. Fritz Friedriger. Družbo ji delajo tiste na Cankarjevi 30, Kajuhovi 10 in Koroški 6, medtem ko so druge kombinirane s historičnimi slogi, ki so secesijo preživeli in trajali vse do 1. svetovne vojne. Oba zvezka podserije zaradi svojega avtorstva in privlačne oblike prav kličeta po naslednikih, ki bodo v Mariboru vsaj nekoliko zdramili zanimanje za prezrte lepote in vrednote mesta. Teh je namreč toliko, kolikor se jih njihovi prebivalci zavedajo.

V seriji GRADIVO je izšel 21. zvezek, ki ga je kot vse druge pripravil Jože Mlinarič. V njem je obdelana arhivska zapuščina mariborske župnije iz let 1506–1650 in meščanskega špitala iz let 1542–1701, ki se večinoma nahaja v ŠDA v Gradcu ter obsega 40 deloma zelo obsežnih dokumentov. Za umetnostno zgodovino Maribora so med podatki zanimivejši:

- popisi župnijskih in cerkvenih premičnin iz let 1511, 1590 in 1642, ko se v cerkvi med drugimi omenja velika slika s podobo mesta,
- 20. 6. 1542, ko se med najemniki beneficiata sv. Katarine omenja vdova po kamnoseku Tomanu,
- 28. 9. 1587, ko nastopa izdelovalec orgel in organist Hans Ulrich, ki je bil v sporu z magistratom zaradi zamude pri popravilu orgel,
- 1593, ko je mestni zid. mojster Ludvik Himelstainer obračunal dela na zvoniku ž. cerkve. Zanje je v tem letu dobil 314 gld 7 š, medtem ko so stroški znašali 377 gld 6 š 22 pf. Razliko v znesku 62 gld 7 š 22 pf mu je mesto poravnalo

šele 18. 8. 1595. Pri delu so sodelovali neimenovani tesarji, mizar Jurij Albrecht (ki je izdelal nova vrata, klop in mizo v čuvajnici), steklar Hans Kaiser (ki je vdelal 26 novih in 5 starih šip), pečar Tomaž (za novo peč), vrvar Matej Granter (za nove vrvi) in slikar Hans (za naslikavo 3 novih urnih številnic),

- 1600, ko je bil zvonik baje v takem stanju, da je zahteval nujno obnovo,

- 31. 10. 1602, ko so mariborski mestni zidarji Benedikt Rore, Nikolaj Küdt in Andrej Karniš potrdili, da so s strani magistrata dobili 150 gld za obnovo polovice velikega oboka (pač oboka glavne ladje) in druga spremna dela,

- 30. 11. 1602, ko Benedikt Rore potrjuje prejem 150 gld za dela, opravljena na cerkvi in šoli po požaru 6. 5. 1601. Obe je prekril, pozidal 3 slope v ladji, odstranil zvonikova čela, prezidal njegove polžaste stopnice in ga na novo prekril ter odstranil oltar in krstilnik iz sredine cerkve.

- 27. 6. 1650 je bila sklenjena pogodba med magistratom in mestnim tes. mojstrom Petrom Wolfom, ki naj bi za obnovo vseh streh ž. cerkve dobil 200 gld, štartin vina in 4 srebrne krone za likof. Poleg tega mu je mesto obljubilo tedensko po 1 gld za hrano in skrb za vsa pomožna dela. Wolf je že na dan podpisa pogodbe dobil štartin vina in 4 krone, vredne 7 gld 20 pf, ter kot avans plačila še 2 štartina vina, vrednega 58 gld. Ostala izplačila je dobival postopoma po opravljenem delu.

- 1. 6. 1542 se omenja kamnosek Gregor kot najemnik špitalskega vinograda, isti se omenja poleg mizarja Jerneja Prennerja in tesarja Primoža tudi leta 1550.

- zanimiv je popis špitalskih premičnin iz l. 1574 in ocenitev požarne škode, nastale 21. 8. 1700. To ocenitev sta 10. 11. 1701 opravila tes. mojstra Luka Mairhold in Martin Adam (+1708) ter je znašala 2505 gld 9 kr. Od tega naj bi šlo za obnovo zvonika okoli 300 gld, za samo delo okoli 360 gld, za material (tramovje, late, škode, žeblje in drugo) pa vse ostalo.

V seriji KATALOGI sta v letu 1996 izšla zvezka 7 in 8. Prvi, ki ga je pripravil Jože Mlinarič, obravnava zgodovino mariborskega židovstva, katerega zaključni akt predstavlja njihov izgon iz mesta 6. 1. 1497. Gre za gotovo doslej najpopolnejšo študijo o Židih v mestu, saj je podprta z obsežnimi arhivskimi podatki in širokim znanstvenim aparatom. Židje so se za stalno naselili v naših mestih v 2. pol. 13. stoletja, seveda pa so skozi naše kraje potovali in trgovali tudi že prej (židovski nagrobnik v Ptujju iz leta 1103!). To velja tudi za Maribor. Njihovo središče je bil geto okoli malega trga s sinagogo ob južni stranici, pokopališčem najprej ob njej in nato na "judovski njivi" med Pristaniško in Strmo ulico ter ritualnim kopaljščem ob izvirku pod njo. Po predelavi sinagoge v cerkev Vseh svetnikov okoli l. 1500 se je trg pred njo z uličnima krakoma proti vzhodu in zahodu preimenoval v Ulico vseh svetnikov, stara Židovska ulica pa je obdržala svoje ime še vse 16. stoletje. Od nje sta se odcepili proti severu Mala (Ključavničarska) in poznejša Frajovška (sedaj vzhodni rob Glavnega trga) ulica, proti jugu pa od Ulice vseh svetnikov ena od treh mestnih napajalnih ulic, ki se je na koncu obzidne kurtine spustila nizbrežno k Dravi. V zvezi s temi ulicami je mestno obzidje prediralo dvoje vrat: večja (Judentor iz 1358) v podaljšku Židovske ulice proti vzhodu in manjša (Judentürl iz 1497) v smeri Napajalne ulice proti jugu.

Od podružničnih cerkva se ona MB na Lebarjah omenja že l. 1349, in ne 1449 (tiskarska napaka), ona sv. Ulrika pa l. 1265, in ne 1305.

Katalog št. 8 je posvečen predstavitvi notariata, katerega inštitucija je bila 1. 6. 1995 po polstoletni prekinitvi v Sloveniji zopet uvedena. V prvem sestavku Borut Holcman razgrinja korenine notariata, ki segajo globoko v preteklost, saj jih najdemo v naših primorskih mestih že v 11. stoletju, medtem ko se v celinskem delu Slovenije pojavijo na začetku 16. stoletja, dokončno uveljavijo pa šele sredi 19. V drugem sestavku Vesna Rijavec analizira notariat kot posebno ustanovo, namenjeno zagotavljanju pravne varnosti v državi, ter razlaga način in smoter

njegovega poslovanja. Sledita seznam zapuščine 239 notarjev iz obdobja 1850 – 1945, ki jih kot arhivske fonde hranijo arhivi v Celju, Ljubljani, Mariboru, Novi Gorici in Ptuju, ter na koncu pregled gradiva, ki je bilo razstavljeno jeseni 1995 v Pokrajinskem arhivu in na Pravni fakulteti v Mariboru.

Jože Curk

**Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Academia operosorum.-
Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve.
Ljubljana 1994, 141 str.**

Tako kot se vse znanstvene ustanove, društva, šole in revije skušajo bolj ali manj utemeljeno nasloniti na svoje predhodnike in tako pridobiti žlahtno patino starosti, tudi Slovenska akademija znanosti in umetnosti šteje za svojo predhodnico "Akademijo delovnih" (*Academia Operosorum Labacensium*), ki jo je peščica zagnancev ustanovila v Ljubljani pred tristo leti, da bi predvsem z znanstvenim delovanjem na področju teologije, zgodovine, prava in drugih predvsem družbenih znanosti ter medicine, vse obarvano predvsem domoznansko, premagali tedanje kulturno stagnacijo na Kranjskem. Ob tej tudi za evropske razmere spoštovanja vredni obletnici je sedanja SAZU organizirala 16. decembra 1993 simpozij, ki naj bi osvetlil nastanek in pomen te najstarejše znanstvene družbe na slovenskem ozemlju. Zbornik obsega poleg Uvodne besede in Urednikovega pojasnila še devet referatov.

V uvodni besedi je zdajšnji predsednik SAZU France Bernik umestil ustanovitev Akademije delovnih v tedanje duhovne in kulturne razmere, ko so popuščali vplivi s severa in so se krepili vplivi iz Italije.

Branko Reisp je orisal Zgodovinski okvir delovanja prve znanstvene akademije v Ljubljani. Prikazal je upravnopolitične, vojaške, finančne, gospodarske in kulturne razmere, ki so dale materialni substrat za izreden razvoj domoznanstva (l. 1693, leto ustanovitve Akademije delovnih, je hkrati leto smrti Janeza Vajkarda Valvazorja). Obnovila se je slovenska literarna dejavnost, umetniška prizadevanja so uravnavali k bogastvu italijanskega baroka, v Ljubljani je po sto letih začela delovati tiskarna, množiti so se začele gledališke predstave potujočih igralskih skupin. Zadnja se je z ustanovitvijo "Akademije delovnih" poskusila uveljaviti akademska (znanstvena) smer, ki bi delovala po vzoru tedanjih italijanskih akademij, upoštevajoč naše potrebe. Tedanji akademiki so se med drugim ukvarjali z načrti za organizacijo celotne filozofske (v tedanjem smislu) in teološke fakultete.

Marija Pirjevec je pripravila prispevek *Academia Operosorum* in njeni stiki z Italijo. V njem v zvezi z ustanovitvijo Akademije zlasti poudarja pomen ljubljanskega kronista, zgodovinarja in pravnika Janeza Gregorja Dolničarja ter njegovega nečaka istega imena. Prvi je bil član številnih italijanskih učenih družb in eden od ustanoviteljev ljubljanske Akademije. Poseben spodbudni pomen pripisujejo ustanovitvi rimske akademije Arkadije le tri leta pred ljubljansko. V referatu so podrobneje prikazane razmere, v katerih so delovale nekatere italijanske akademije, in njihovi dosežki.

France Martin Dolinar je imel referat *Od Dizmove bratovščine do Akademije delovnih* v Ljubljani. V njem obravnava ustanovitev *Academiae unitorum* v l. 1689, ki se je je pa pozneje, zaradi pobožnih namenov njenih članov, prijelo ime Dizmova bratovščina. Številni člani te bratovščine so bili tudi med ustanovitelji

Akademije delovnih. Zdaj je od te bratovščine znana predvsem spominska knjiga, v katero se je vsak član lastnoročno vpisal, dal naslikati svoj grb in upodobiti svoje geslo, ki ga je izbral za življenjsko vodilo. Omenjena knjiga je edinstven dokument naše kulturne dediščine. V prispevku so tudi pravila Dizmove bratovščine. Omenjeno je tudi, da je glede pobude za ustanovitev Akademije delovnih še nekaj odprtih vprašanj.

Primož Simoniti je referiral o *Apes Academicae*, knjižici, ki jo je Akademija delovnih izdala ob svojem prvem slovesnem javnem nastopu 13. decembra 1701 v škofijski palači v Ljubljani. Ta knjižica je izšla l. 1988 v faksimilu in vzporednem slovenskem prevodu.

Marijan Smolik je poročal o Janezu Krstniku Prešernu in prvi javni znanstveni knjižnici v Ljubljani. Predstavil je kratek življenjepis tega znamenitega cerkvenega dostojanstvenika iz Lesc (Radovljica), ki so mu lani ob 290-letnici smrti v domačem kraju odkrili spominsko ploščo. Ustanovitev javne (znanstvene) knjižnice v Ljubljani je bila naloga, zapisana v pravilih akademije in izvedena l. 1701 z darili knjig prošta Prešerna, dekana Janeza Antona Dolničarja in odhajajočega ljubljanskega škofa Sigismunda Krištofa Herbersteina. Škof je primaknil še volilo 2.000 fl. Prikazano je tudi število in tematski izbor knjig.

Sergij Vilfan je poročal o pravnikih med operozi. Med prvimi 23 člani Akademije delovnih so pred Vilfanom ugotovili 13 pravnikov, 6 duhovnikov in 4 zdravnike. V referatu so pravniki obdelani biografsko, kot pripadniki poklicne in družbene skupine ter kot ustvarjalci.

Podroben pretes pokaže, da pravnikov ni bilo toliko, ker so mednje uvrščeni tudi asesorji pri okrajnem sodišču, kar pa ni bila nujno pravniška, temveč bolj "pripravljalna funkcija" za višje položaje. O ustvarjalnosti pravnikov, članov akademije, priča knjiga J. St. Florjančiča o denarništvu, ki je bila prva izdana po programu akademije, ter nedokončano rokopisno delo J. D. Erberga o postopku pred kranjskim plemiškim sodiščem.

Kajetan Gantar je poročal o Operozih in latinski verzifikaciji. Pesništvo kot akademijska dejavnost ni bilo predvideno niti v statutu, niti ni bilo omenjeno v inavguralnem govoru, kar je presenetljivo, ker pri drugih akademijah ni bilo tako. Vendar je nekaj "delovnih akademikov" tudi pesnilo v latinščini in to po mnenju referata s suverenim obvladovanjem prozodije in metrike. V referatu je prikazano nekaj primerov latinske verzifikacije s slovenskim prevodom K. Gantarja.

Emilijan Cevc je prispeval referat *Academia Operosorum* in likovna umetnost. Prizadevanje za to umetnost, podobno kot pesništvo, ni bilo posebej opredeljeno med nalogami Akademije delovnih, vendar je delo njenih članov zelo pozitivno izžarevalo zlasti na arhitekturo v Ljubljani in okolici, njen član Janez Gregor Dolničar pa je pisec prvega umetnostnoteoretičnega spisa o Zgodovini ljubljanske stolnice.

Danilo Pokorn je prebral referat *Operozi* in *Academia philharmonicorum*. Ta filharmonična akademija je bila ustanovljena 1701 pod vplivom italijanske kulture, ki je tedaj prodirala v naš prostor. Ukvarjala se je predvsem s prirejanjem zasebnih koncertov pri članih in dviganjem glasbene kulture. *Academia philharmonicorum* je bila neposredna predhodnica Filharmonične družba (Philharmonische Gesellschaft), ta pa sedanje filharmonije.

Publikacija ob taki svečani obletnici bi morala biti pravzaprav brez tiskovnih napak. V tej jih sicer ni prav veliko, so pa, in kolikor jih je, jih je preveč. V enem nemških povzetkov se za člane obravnavane akademije uporablja izraz Akademiker, kar sicer ni narobe, vendar se zdaj ta izraz v nemškem jezikovnem območju uporablja večinoma za ljudi s končano visoko šolo, tudi brez siceršnjih akademskih

stopenj, za člane učenih družb bi bilo zato bolje uporabljati izraz Akademie-mitglieder.

Jože Maček

Anton Seher: Zgodovina premogovnika Velenje.

1. knjiga, založil Premogovnik Velenje, Velenje 1995, 526 + 7 str.

Odkopavanje premoga je gospodarska dejavnost, ki ima v Sloveniji bogato in raznoliko zgodovino. Vendar po smrti gospodarskega zgodovinarja dr. Jožeta Šorna skoraj ni objavljenih del s tega področja. Vsaj za premogovnik Velenje je diplomirani inženir montanistike Anton Seher zapolnil to vrzel in napisal obsežno knjigo velikega formata, ki ji bo sledila še ena. Pisec seveda ni napisal zgodovine velenjskega premogovnika povsem na novo, kar bi bilo za 120 let star in tako pomemben gospodarski objekt povsem nenavadno. Vendar so bile dosedanje zgodovinske objave, med njimi tudi študija celjskega zgodovinarja Janka Orožna, sorazmerno skromne. Obravnavana Seherjeva knjiga temelji torej pretežno na arhivskem gradivu podjetja, nekaj na podatkih, ki so jih dali delavci premogovnika in Termoelektrarne Šoštanj, ter na virih, ki jih je pisec našel v zgodovinskih arhivih na Dunaju, v Gradcu, Celovcu, Celju, Mariboru in Ljubljani ter v Sarajevu, kjer je bilo včasih glavno ravnateljstvo državnih premogovnikov. Nekaj gradiva pa je dobil tudi v Muzeju slovenskih premogovnikov na velenjskem gradu.

Knjiga je pisana v prijetnem narativnem, mestoma poučnem slogu, v izredno lepem slovenskem jeziku in skoraj brez tiskovnih napak, kar je zdaj, v času površnosti, svojevrsten in omembe vreden dosežek. Knjiga je opremljena s številnimi načrti in množico fotografij. Menim, da so na to knjigo lahko upravičeno ponosni pisec, založnik in sodelavci. Pri podobnih knjigah o zgodovini podjetij se rado zgodi, da so opisane vse mogoče tehnične naprave in procesi ter predvsem gospodarski dosežki. Ljudje, ki pa so v njih delali, so čisto v ozadju ali tako rekoč niso omenjeni. Obravnavana knjiga je glede tega izjema. Pisec je z lepimi biografskimi vložki, predvsem o montanističnih strokovnjakih, ki so delali v velenjskem premogovniku ali so pomembneje sodelovali z njim, razrahljal strokovni zgodovinski prikaz in hkrati dal pregled o precejšnjem številu slovenskih (delno tudi tujih) premogovniških strokovnjakov.

Predloženi prikaz seveda nima namena, da bi podrobno strokovno ovrednotil obravnavano knjigo. To bodo gotovo opravili ustrezni strokovnjaki v rudarskih publikacijah. Tudi ČZN ni ustrezen naslov za to. Pač pa želim bralce naše revije opozoriti na pomembno specialno delo iz naše gospodarske zgodovine.

Premogovništvo in rudarstvo, kot panogi primarne proizvodnje, v razvitem svetu in tudi pri nas usihata. Razlogi za to so predvsem zmanjšane potrebe po kovinah in kurivu oz. energiji in pa dejstvo, da je normalno obratovanje premogovnikov in rudnikov težko uskladiti s sodobnimi zahtevami varstva okolja. Zlasti v Sloveniji, kjer je odkopavanje težavno, kakovost premogov slaba, vsebnost žvepla in pepela v njih pa je velika, so bili ti lahko najpomembnejši energetski viri, dokler smo bili odvisni le od svojih zalog v energetsko sorazmerno avtarkičnem gospodarstvu. Zdaj ko je mogoč (drugo vprašanje je, kako dolgo!) uvoz mnogo čistejših in cenejših energetskih virov, je ohranjanje premogovništva pravzaprav le socialno-politično vprašanje, vprašanje delovnih mest in možnosti gospodarskega prestrukturiranja krajev z opuščeni premogovniki. Premogovnika Velenje te težave za zdaj ne zadevajo posebej intenzivno, vendar se tudi ne more

izogniti negativnim novicam v dnevnem tisku zaradi poškodb in propadanja gozdov v Zavodnjah in okolici zaradi žveplovega dioksida, ki se sprošča pri kurjenju njegovega premoga v Termoelektrarni Šoštanj.

Premogovnik Velenje je star 120 let in je med svojim obstojem doživljal vzpone in padce, hkrati z njim Velenje in Šoštanj ter drugi manjši kraji v okolici. Prehajal je iz rok v roke, dokler ni dosegel sedanje stopnje svojevrstnega rekorderja, kajti nikjer na svetu ne odkopavajo v podzemeljskih rovih tako velikih količin premoga kot prav v Velenju. Seveda ni šlo brez žrtev. Zaradi premogovniške dejavnosti sta bili popolnoma porušeni naselji Preloge in Družmirje ter velik del vasi Škale (s cerkvijo in pokopališčem), Gaberke in Pesje. Menim, da v Sloveniji noben premogovnik ni povzročil tako hudega posega v krajino kot prav velenjski, drugod, npr. v Hudi jami pri Laškem in v Hrastniku, je večinom šlo za nujno opuščanje posameznih kmetij in hiš in še to sorazmerno postopno.

Začetna geološka raziskovanja v območju sedanjega velenjskega premogovnika so se začela v tridesetih letih prejšnjega stoletja, o odprtem izdanku premoga zlasti na območju Pesja pri Šoštanju pa je deželni vladi v Gradcu poročal že l. 1767 upravitelj tamkajšnjega montanističnega urada l. Fuchs. Raziskave so seveda nadaljevali do zadnjih let.

V poglavju o Šaleški premogovni kadunji in lignitu v njej je prikaz njegove kemične sestave. Pomembna je navedba, da se povprečna kurilna vrednost odkopanega lignita zmanjšuje od 2650 kcal/kg (11,00 MJ/kg) na 1800 kcal/kg (7,5 MJ/kg). Razpoložljive rezerve lignita za odkopavanje iz leta 1953 so bile 417 milijonov ton, v obdobju 1954 – 1992 je bilo odkopano 140 milijonov ton, za odkopavanje po letu 1992 ostane 277 milijonov ton. Rezerve lignita zadoščjo še nekako za 60 let.

Posebno poglavje obravnava Zanimive najdbe fosilnih ostankov, med njimi so polži iz več rodov, školjke iz rodu *Anodont*, rastline *Chara escheri* in *C. stiriaca* ter višjih živali tapirja in mastodonta, katerega kip je razstavljen na zelenici ob velenjskem jezeru. Prav v zadnjem času so v lignitu ugotovili tudi kremenčevo alga.

V poglavju o raziskovalnem vrtnanju so prikazane vrtine v obdobju 1873-1918; v obdobju medvojne Jugoslavije niso raziskovali, ker niti obstoječe zmogljivosti niso bile izrabljene. Pač pa so Nemci takoj po začetku okupacije začeli z vrtnanjem, ker so imeli z velenjskim premogovnikom velike načrte. Seveda so obsežna raziskovalna vrtnanja opravili v obdobju po 1945 do zdaj, da so ugotovili zaloge, na podlagi katerih so lahko tako razširili premogovnik.

V poglavju Pridobivanje lignita so opisani začetki uporabe premoga, izvor besede premog v različnih jezikih, prvi podatki o premogu v Šaleški dolini, prvi poskusi pridobivanja premoga v omenjeni dolini, kar je storil lastnik fužin v Mislinji Anton Bonaczy pl. Bonazza l. 1829, ko so iz Pesja začeli voziti lignit v Mislinjo. Nato je sledilo več podjetnikov, ki so si pridobili državno dovoljenje za različne jamske mere (rove). Poleg Pesja sta opisani še nahajališči lignita v Drucovi in Hrastovcu. Prikazani so postopki pridobitev pravic za iskanje in kopanje premoga (iskalno, raziskovalno dovoljenje, dovoljenje za izkoriščanje nahajališča, odpiranje premogovnikovega nahajališča z jamo in priprava jame za pridobivanje premoga). Izčrpno je prikazana Jama Škale v obdobju 1887-1958 (str. 107-172) in v drugem obdobju po l. 1968 (str. 173-184), Selitev središča Jame Preloge na Nove Preloge l. 1986 (str. 185-212), Novi površinski objekti (str. 213-225), Selitev dela Prelog na področje Pesja (str. 226-239), Načrti za odpiranje jame Šoštanj z odkopavanjem sloja, postopki in učinki pridobivanja lignita (str. 240-314). Opisana je priprava lignita za odjem in odjemalci lignita, med njimi je bila l. 1914 največja Cinkarna Celje s 34.000 tonami, l. 1990 pa Termoelektrarna Šoštanj s 3,680.646

tonami. Med skupnimi dosežki premogovnika Velenje je pomembna skupna pridobljena količina lignita v obdobju Avstrije (1887-1918), Jugoslavije (1919-1940) 135.375, okupacije 1941-1944 275.975 in Jugoslavije/Slovenije (1945-1993) 3,022.781 ton/letno.

Naslednje veliko poglavje je Predelava lignita z opisi izdelave briketov in suhe destilacije - tiljenja. Izčrpno je predstavljeno pridobivanje električne energije (str. 369-432) in dosežki Termoelektrarne Šoštanj. V obdobju 1956-1990 je proizvedla 72,052.080 MWh, od tega je za svoje potrebe porabila 9,3 %. L. 1990 je omenjena elektrarna proizvedla 34,0 % električne energije v Sloveniji (t.j. 3,433.552 MWh). Sledi krajše poglavje o delavcih pri pridobivanju električne energije (str. 442-460) in negativnih posledicah pridobivanja električne energije (str. 461-476), kjer so navedeni stvarni podatki o onesnaževanju Šaleške doline s pepelom, radioaktivnim sevanjem pepela, kemičnim kvarjenjem vode, žveplovim dioksidom, dušikovimi oksidi in ozonom. Opisano je toplovodno ogrevanje Šaleške doline (str. 477-491) in neuspeli poskus gradnje energo-kemičnega kombinata "EKK" (str. 492-514) in enako neuspeli poskus graditve sušilnice lignita v Velenju (str. 515-526). Sledi še stvarno kazalo na šestih straneh.

V tako obsežni in bogato dokumentirani knjigi je seveda osupljiva množica tehničnih in gospodarskih podrobnosti, ki jih v tem prikazu ni bilo mogoče omeniti. Menim, da je škoda, da ni dodan povzetek v tujem jeziku. Morebiti pa bo to storjeno v drugi knjigi.

Jože Maček

Karlinov simpozij v Rimu. Simpoziji v Rimu - 13. Zbornik sta izdali Slovenska teološka akademija v Rimu in Mohorjeva družba v Celju, Celje 1996, 290 str.

V seriji simpozijev, ki jih predvsem o naših pomembnih cerkvenih osebnostih prireja Slovenska teološka akademija v Rimu, zbornike o njih pa izdajata skupaj s celjsko Mohorjevo družbo in v založbi te ustanove, je bil septembra 1995 v Rimu simpozij o tržaško-koprskem (1911-1919) in lavantinskem (1923 -1933) škofu dr. Andreju Karlinu. Menim, da je prav, da zbornik predstavimo v ČZN, saj je bil Karlin mariborski rezidencialni škof in je gotovo zaslužen za cerkveno življenje v mariborsko-lavantinski škofiji. Bil pa je tudi ljubitelj in poznavalec zgodovine.

Zbornik referatov je oblikovan po ustaljenem redu. France Oražem je opisal Prvi del življenjske poti Andreja Karlina (str. 7-12). Rojen je bil l. 1857 v kmečki družini v Stari Loki, končal humanistično gimnazijo in bogoslovje v Ljubljani ter bil ordiniran l. 1880. Po kaplanovanju v Smledniku in pri Sv. Jakobu v Ljubljani je dve leti študiral v Rimu in l. 1892 dosegel doktorat obojnega prava. Nato je zasedal razne nižje cerkvene službe, l. 1900 je postal kanonik, l. 1905 ravnatelj Alojzijevišča. Opisano je tudi Karlinovo prizadevanje na pisateljskem področju.

Edo Škulj je prispeval referat Andrej Karlin in cerkvena glasba (str. 13-25), kjer ponazarja, da je bil Karlin vse življenje tesno povezan s cerkveno glasbo, ker je bila glasbena nadarjenost del njegove osebnosti. Bil je tajnik in predsednik Cecilijinega društva, urednik Cerkvenega glasbenika ter predavatelj na Orglarski šoli.

Jože Pirjevec je v sestavku Škof Karlin v Trstu, obdelal nacionalne, družbene in politične razmere v Trstu, ki so bile ob nastopu škofovske službe kot tudi pozneje sila zapletene.

Walter Lukan je obdelal Imenovanje Andreja Karlina za tržaško-koprskega škofa (str. 35-47). Sestavek temelji v glavnem na izvirnem gradivu dunajskih arhivov. Po združitvi koprške škofije s Tržaško l. 1828 je veljalo do konca avtrogrske monarhije nepisano pravilo, da pripada škofijski sedež sv. Justa Slovanom (Slovencem in Hrvatom). S kratko prekinitvijo devetih let (Dunajčan F. X. Nagl) je tako tudi bilo. Po njegovi prestavitvi na Dunaj so škofje goriške metropolije predlagali razne kandidate, med njimi je le ljubljanski knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič predlagal Karlina na prvem mestu. Po spletu okoliščin, ki so natančno opisane, je dunajska vlada predlagala sorazmerno malo znanega Karlina za tržaško-koprskega škofa, nakar ga je cesar 21. dec. 1910 tudi imenoval, 8. februarja 1911 ga je potrdil papež in 11. marca istega leta je bil posvečen in ustoličen. Sestavku so dodani štirje medsebojni dopisi dunajskih uradov o imenovanju v izvirnem jeziku.

Andrej Karlin kot tržaški škof v luči nekaterih arhivskih dokumentov (1911-1919) je prispevek Tomaža Simčiča (str. 49-69). Karlin naj bi bil pastoralno bolj tradicionalno in konzervativno usmerjen, sicer je podpiral slovenski in hrvaški narodni prerod, vendar mu je bil nacionalizem tuj. Tudi njegovo avstrijsko prepričanje ni bilo tako enoznačno, saj je sopodpisal spomenico škofov ilirske cerkvene (v slovenskem in nemškem povzetku napačno zapisano slovenskih oz. slowenischen) province, s katero so se na dvoru zavzemali za enakopravnost vseh narodov. Dodanih je tudi nekaj prepisov dokumentov v italijanščini.

Andrej Karlin v rimskih dokumentih je naslov referata Franceta M. Dolinarja (str. 71-83). Ker marsikakšno gradivo v vatikanskih arhivih še ni dostopno, temelji prispevek predvsem na objavljenih vatikanskih dokumentih o škofu Karlinu in njegovem zadnjem poročilu *Relatio ad Limina* z dne 6. februarja 1918, v katerem pa presenetljivo ne navaja kritičnega političnega in cerkvenega stanja tržaške škofije med prvo svetovno vojno.

Bogdan Kolar je avtor prispevka Redovniške skupnosti v tržaško-koprski in lavantinski škofiji v času škofa Andreja Karlina (str. 85-99).

Rafko Valenčič je obdelal Karlinova pastirska pisma iz tržaškega obdobja (str. 101-110). Iz njih je mogoče spoznati Karlinovo teološko, pastoralno in družbeno usmeritev ter delovanje.

Angel Kosmač je avtor referata Škof Karlin in goriška metropolija (str. 111-118).

Referat Politične razmere na Primorskem pod italijansko zasedbeno upravo (1918-1920) in odnos Slovencev do italijanske države (str. 119-131) je prispevala Milica Kacin-Wohinz.

Humbert Mamolo je prispeval sestavek Škof Andrej Karlin in šolstvo na Tržaškem (str. 133-144).

Branko Marušič je opisal Zadnje tržaško leto škofa Andreja Karlina (str. 145-154). Opisano je ozadje Karlinove odpovedi na tržaško škofijsko stolico; nakazana je tudi nečastna vloga Vatikana pri tem. Pri novih škofovskih imenovanjih se neredko vlečejo procedure celo več let, tu pa je bil naslednik imenovan že v štirinajstih dneh.

Referat Lojzke Bratuž se glasi Karlinovi potopisi (str. 155-161). Na njihovi podlagi se Karlina uvršča tudi med pisatelje.

Jožko Kragelj je prispeval sestavek Škof Andrej Karlin in češčenje Srca Jezusovega (str. 163-168).

Borut Košir, sedanji rektor, je prispeval referat Karlin kot rektor Zavoda sv. Stanislava (str. 169-178). V njem opisuje Karlinov čas med izgonom iz Trsta in imenovanjem na lavantinsko škofijsko stolico, ki pa ni mogel biti izpolnjen z delom in odgovornostjo, ki bi ustrezala njegovemu liku, ker je vse pristojnosti ohranil Jeglič.

Viljem Pangerl je opisal Karlina in zaokrožitev lavantinske škofije (str. 179-184).

Marjan Turnšek je opisal Karlina kot začetnika postopka za Slomškovo beatifikacijo (str. 185-195), Vinko Škafar pa Karlinove birme in vizitacije (str. 197-207).

Metod Benedik je imel referat Karlinovi pastirski listi v Mariboru (str. 209-219), Jože Smej pa Karlin in Prekmurje (str. 221-226). V njem opisuje cerkveno-upravno stanje Prekmurja do vključitve pod apostolsko administraturo mariborskega škofa. Škoda, da pisec ni nič navrgel o razhajanjih glede uporabe prekmurskega narečja, o čemer je drugod že pisal.

Ivan Štuhec je obravnaval Dileme o Katoliški akciji v času Karlinovega škofovanja (str. 227-237). V tem času je nastala Katoliška akcija. Karlin je v glavnem prepustil to tematiko ljubljanskemu škofu. Sestavek je izredno zanimiv, saj obravnava pozicije katoliških organizacij oz. katolicizma predvsem v Karlinovem času, z implikacijami pa tudi v medvojni čas.

Vinko Potočnik je prispeval referat Mariborski škof Karlin in versko-kulturna dejavnost Cerkve (str. 239-247), Stanislav Zver pa Škofa Karlin in Tomažič (str. 249-251), v katerem je opisano, kako si je Karlin izbral dr. Ivana Tomažiča za pomožnega škofa in pozneje naslednika.

Ivanka Tadini je objavila prispevek Lavantinska škofija in misijoni v času škofa Karlina (str. 253-262), Andrej Vovko pa Slovenska narodno-obrambna društva v Karlinovem času (str. 263-273).

Nedavno umrli akademik Anton Trstenjak je objavil, najbrž kot zadnji živeči duhovnik, ki ga je ordiniral škof Karlin, Moji spomini na škofa Karlina (str. 275-276). V njem opisuje, kako je Karlin pospeševal doktorski študij svojih duhovnikov na tujih univerzah. Trstenjaku je ponovno iz svojega dal tisočak (tedaj kar precejšen znesek!). Ker je bil bled in suh, mu je svetoval, naj ne študira preveč, češ da je bolje biti "zdrav osel, kot pa bolan konj".

Uvodno in sklepno besedo je izrekel msgr. dr. Maksimiljan Jezernik iz Rima. Prikaz referatov nakazuje, da je delovanje škofa Karlina v Ljubljani, Trstu in Mariboru dobro zajeto, da pa je njegova osebnost potegnila "kratko". Menim tudi, da manjka poseben referat o imenovanju Karlina za lavantinskega škofa. Nekako *en passant* je omenjeno, da je bil imenovan po prizadevanju ljubljanskega škofa A. B. Jegliča. Zanimivo bi bilo zvedeti, ali je bila v tem morda kasna satisfakcija Vatikana za pregon s tržaške škofijske stolice.

Prevodi slovenskih zgodovinskih besedil v nemščino so v zadnjih desetletjih, razen izjem, precej problematični. Menim, da to na splošno za prevode povzetkov v tem zborniku ne velja. Opozorim pa naj na dve napaki, od teh je po mojem mnenju ena prav huda. Lavantinski(a) (škof, škofija itn.) se je po nemško od nekdanj prevajalo Lavanter (Bischof, Bistum, Diözese) ne pa lavantinisich, kot je redno zapisano v tem zborniku.

Slovenski stavek (str. 207): "Najbrž pa tudi A. Karlin ni bil izrazito literarno nadarjen, kar bi mu lahko bilo ob njegovi pastoralni gorečnosti v pomoč pri pisanju rešitev vizitacij" je preveden takole: "Aber wahrscheinlich war A. Karlin auch des Schreibens nicht besonders kundig (podčrtal J. M.) oder literarisch begabt, was ihm bei seinem pastoralen Eifer beim Schreiben der Visitationsberichte bestimmt behilflich gewesen wäre". Prevajalec je brez podlage v slo-

venskem besedilu "pripesnil" dostavek, ki razvrednoti škofa Karlina na stopnjo slabe pismenosti, česar si ta nedvomno ne zasluži. Res bo pač, da gre za vizitacijsko dejavnost v zadnjem desetletju življenja, ko po težkih udarcih, ki jih je doživel v Trstu, ni več imel toliko volje, da bi sicer pomembnim nadpastirskim, vendar pa le administrativnim pravilom namenjal toliko pozornosti kot bi je z veliko verjetnostjo v mlajših letih.

Jože Maček

Valvasorjev zbornik: Ob 300-letnici izida Slave Vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989. Založila Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Odbor za proslavo 300-letnice izida Valvasorjeve Slave. Ljubljana, 1990, 377 str.

Razlog, da želim ta Zbornik vsaj v grobem obrisu predstaviti tako pozno po izidu, v je tem, da so mi na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti povedali, da knjiga ni bila naprodaj v knjigarnah, ampak so jo razpečevali bolj interno. Tako želim bralce ČZN opozoriti nanjo, da si jo bodo morebiti, glede na zanimanje, okrbeli v knjižnicah ali z medbibliotečno izposajo.

V (uvodni) Besedi glavnega urednika Andreja Vovka je poudarjeno, da so v preteklem obdobju na našega velikega rojaka Janeza Vajkarda Valvasorja gledali s sumničanjem in nerazumevanjem zaradi njegovega tujega rodu in plemiškega stanu. Vendar je zaradi trmastega vztrajanja nekaterih posameznikov še pri tedanji Republiški konferenci SZDL Slovenije bil ustanovljen Odbor za proslavo v naslovu omenjene obletnice, ki je nato pripravil odmevni znanstveni simpozij 7. in 8. decembra v prostorih SAZU v Ljubljani.

Bogo Grafenauer je imel referat Valvasorjevo mesto v samospoznavanju Slovencev kot posebnega naroda (str. 7-16), v katerem podpira stališče, da je Valvasor po svojih poznejših vplivih imel določeno vlogo pri samospoznavanju Slovencev kot posebnega naroda, ni pa ga mogoče povezovati s slovensko narodno zavestjo.

Branko Reisp, najboljši poznavalec Valvasorja v Sloveniji, je prispeval referat Dosedanje raziskave o Valvasorju in nekatera odprta vprašanja (str. 17-32). Referat je teh ten prispevek, ki med drugim opozarja na izgubljeni naravoslovni deli. Že s tem, kar vemo, pa je sporočilo njegovega dela jasno definirano za današnji čas in prihodnost. Prizadeval si je za povezavo s svetom ob poznavanju domače dežele in spoštovanju njene tradicije, cenil je znanje in delo, zagovarjal je skladno sožitje med ljudmi in zavedal se je soodvisnosti človeka in narave.

Pravna ureditev Kranjske po Valvasorjevi Slavi je referat rajnega akademika Sergija Vilfana (str. 32-48). Valvasor je bil zemljiški gospod in je že kot tak moral veliko vedeti o pravni ureditvi svoje dežele, ki jo je v glavnem dobro prikazal. Pomembno je, da se je mogoče zanesti na njegove navedbe, razen če niso v nasprotju s siceršnjim znanjem o tedanjih razmerah.

Referat Darje Mihelič je Starejša zgodovina Slovencev v Slavi Vojvodine Kranjske (str. 49-53). V njem povzema, da so zgodovinska spoznanja v tem delu manj pronicljiva kot njeni bleščeči etnološki, geografski in naravoslovni opisi. Najobsežnejši prispevek je Janeza Šumrade Valvasorjev angleški sodobnik Edward Browne v slovenskih deželah leta 1669. Delo temelji na gradivu v arhivu Angleške kraljevske družbe in v rokopisnem oddelku Britanske knjižnice v Londonu.

Vasko Simoniti je obdelal Valvasorja kot častnika v sestavku Janez Vajkard Valvasor – stotnik kranjskih deželnih stanov (str. 103-111) in njegovo bolj epizodno udeležbo v vojni na Štajerskem l. 1683.

France Baraga je imel referat Erazem Francisci – redaktor Valvasorjeve Slave (str. 112-142) v katerem opozarja na ne prav posrečene posege v Valvasorjevo delo, ki tudi v številnih primerih otežkočajo razlikovanje, kaj je izvirno Valvasorjevo in kaj Franciscijevo.

Sandi Sitar piše O prometu v Slavi Vojvodine Kranjske (str. 143-156), Mario Pleničar opisuje Rudarstvo v Valvasorjevih delih (str. 157-160), Ernest Faninger je prispeval sestavek Valvasor in mineralogija (str. 161-164), Branko Rojc pa Kartografsko delo Janeza Vajkarda Valvasorja (str. 165-180), Tone Wraber pa nam duhovito z latinskimi vložki predstavi Akvarele rastlin v 18. zvezku Valvasorjeve grafične zbirke (str. 181-187). Rajni Milan Dolenc je pisal O etnomedicini v Valvasorjevi knjigi Slava Vojvodine Krajnske (str. 188-194), France Adamič je dal Valvasorjev prikaz kranjskega kmetijstva (str. 195-205), Lojze Hrček je prispeval kratek referat Janez Vajkard Valvasor o vinogradništvu na Kranjskem (str. 206-210), Andrej Kranjc piše o Valvasorju in kraškem podzemlju (str. 211-219), Maja Kranjc opisuje Valvasorjeve krasoslovne vire (str. 220-225), Peter Habič Valvasorjev in današnji pogled na presihanje Cerkniškega jezera (str. 226-231), Gerald Stone obravnava Slovenski jezik v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske (str. 232-238), Vladimir Magić obravnava Valvasorjevo knjižnico (str. 239-246), Majda Oražem-Stele Dela Valvasorja leta 1989 v srednjeevropskih knjižnicah in njegov sodobnik pisatelj Franz von Wützenstein (str. 247-257), Edo Škulj obravnava Valvasorja in orgle (str. 258-269), Janez Bogataj pa obravnava Načine in tehnike Valvasorjevega dela in njihov pomen za etnologijo (str. 270-282), kjer kritično vrednoti metode in tehnike z vidika zgodovinskega razvoja etnologije kot tudi s stališča sedanjih trendov.

Branko Kukurin je imel referat Istrsko-primorsko ljudsko življenje v Valvasorjevih delih (str. 283-286), Marija Stanonik Janez Vajkard Valvasor in slovstvena folklor v njegovem duhovnem obzorju (str. 287-310), Igor Cvetko Valvasor in njegov zvok (str. 311-322), Bojana Rogelj-Škafar Grafike Valvasorjevega kroga kot vir za etnologijo (str. 323-343). Tu se oštevilčenja slik v besedilu in pod njimi ne ujemajo. Marija Makarovič in Milena Kumar sta prispevali Rekonstrukcije slovenskih kmečkih noš po upodobitvah v Valvasorjevi Slavi (str. 344-377). Vsak prispevek ima (večinoma) angleški, v nekaj primerih nemški povzetek.

Iz tega nekoliko suhoparnega naštevanja referatov je razvidno, s kako obsežno tematiko se je ukvarjal ta naš polihistor, ob tem da marsikako področje še ni zajeto. Obravnavani zbornik je gotovo največji dosežek naše "valvasorologije" po Reispovi monografiji.

Jože Maček

Anton Vogrinec: Nostra maxima culpa. Kriza katoliške cerkve, njeni vzroki in predlogi za izboljšanje (iz nemščine prevedel Jože Lodrant, predgovor Vekoslav Grmič). Založba Znamenje, Petrovče, 1996. Zbirka Sodobna misel. 164 str.

Izid prevoda knjige Nostre maxima culpa, ki je izšla v dveh natisih na Dunaju in v Leipzigu l. 1904, nas glede razmer v Katoliški cerkvi postavi na začetek tega stoletja, ko si je drznil navaden podeželski (libeliški) župnik, očitno brez cerkve-

nega dovoljenja, izdati knjigo, v kateri je (za tisti čas) kar ostro analiziral in kritiziral vse tisto, kar je menil, da ovira uspešno oznanjevanje božje besede in odvraca ljudi od Cerkve. Iz besedila nedvomno izhaja, da je bil pisec ves čas zvest duhovnik Cerkve, da pa je s svojo kritiko in predlogi za izboljšave želel le spodbuditi neke vrste reformno gibanje, seveda izrecno v njen prid, pri čemer mu je bila nedvomno blizu ljudska, od vernikov neodtujena cerkev.

Vsekakor je knjiga pri cerkveni hierarhiji naletela na oster odklon. Rezultat tega pa je bil, da je bila 3. junija 1904, torej zelo hitro, ker smemo domnevati, da ni izšla takoj v prvih dneh januarja 1904, postavljena na *Index librorum prohibitorum*. Zanimivo bi bilo raziskati, od kod je izšla pobuda za prepoved, iz dunajske nunciature, krškega (celovškega) škofijskega ordinariata (kot Vogrincu nadrejene cerkvene oblasti) ali od koga drugega. Nedvomno pa so svoj delež k tej neslavni prepovedi prispevali tedanje ostre razprtije med klerikalnim in liberalnim taborom, ko ni bila mogoča nestrankarska diferencirana kritična obravnava skoraj nobenih problemov, še zlasti ne tako občutljivih vprašanj, kot so bile znotrajcerkvene razmere. Veljalo je le, kdo bo koga, karseda krepko! Izšlo se je, da je tako plemenit in zvest duhovnik, kot je bil pisec, postal tako rekoč sovražnik lastne Cerkve. Vsekakor je dosegel čast (ali sramoto) prepovedanega avtorja. Pod kakim pritiskom ali prostovoljno, ne vemo, vsekakor pa je 22. junija 1904 na škofiji v Celovcu podpisal izjavo, s katero preklicuje vsebino knjige, se podreja sodbi svete Kongregacije v dekretu z dne 3. junija 1904, obžaluje, da je s knjigo pohujšal ljudi, in obljublja, da ne bo več izdajal knjig ali spisov brez dovoljenja cerkvenih predstojnikov. Iz življenjepisa na zavihku knjige ne izhaja, da bi bil zaradi prepovedi knjige podvržen kakim siceršnjim cerkvenim kaznim.

Čeprav obravnava knjiga priča sama za sebe, je vendarle vredno zapisati, da je bil Anton Vogrinc zelo izobražen in razgledan duhovnik, čeprav je obiskoval le celovško bogoslovje, nato pa služboval na slovenskih in nemških cerkvenih postojankah, od 1902 do svoje smrti 1947 v Libeličah. Kot samouk se je ukvarjal s fizikalnimi vprašanji, o tem objavil l. 1920 knjigo, več del pa je ostalo v rokopisu. Bil je velik narodnjak, ki je po koroškem plebiscitu mnogo pretrpel. Veliko je pripomogel k temu, da je bila župnija Libeliče l. 1922 priključena Jugoslaviji.

V knjigi so štiri slike: Vogrinčeva z nagrobnega spomenika v Libeličah, kraja Libeliče ter cerkve in župnišča v Libeličah, kjer je služboval petinštirideset let. Izdajo knjige sta omogočila Občina Dravograd in Župnijski urad Črneče.

Knjiga je že zdaj (za neznanstveno rabo) svojevrsten zgodovinski vir, še večji pa bo v prihodnosti. Prostor ne dopušča, da bi se podrobneje razpisali o njeni zanimivi vsebini. Zato naj naštejemo le glavna poglavja: Stiska cerkve in vzroki zanjo, Kulturni in verski napredek, Cerkev potrebna prenove, Verska vzgoja s podpoglavjem Kako naj razvijamo in dograjujemo religiozno podlago pri človeku. Nato sledijo poglavja Celibat in gmotno stanje duhovnikov, kjer se zavzema za enotno nagrajevanje duhovnikov, le z dodatki za delo na obsežnih in težavnih župnijah. Seveda pa je bil to čas, ko so duhovniki dobivali še del plače (kongruo) iz verskega sklada (v katerega so se stekali dohodki iz premoženja v 18. stoletju ukinjenih samostanov), razumljivo glede na višino dohodkov iz lokalnih cerkvenih nadarbin. Zanimivo je, da v začetku tega stoletja mašnih štipendijev, ki so zdaj poglavitni vir za preživljanje duhovnikov, skoraj ni bilo. Nato sledijo še poglavja Vizitacija klera, Previdnost in mera pri češčenju svetnikov in njihovih relikvij, Odnos cerkve do politike, Odnos klera do šole in sklep. Sledi še nekaka epistola laikom in kleru. Skrben študij Vogrinčeve knjige pokaže, da so številni problemi, ki jih je grajal, še vedno aktualni, z izjemo tistih, ki so jih družbene razmere nasilno spremenile (npr. nagrajevanje duhovnikov) in sodelovanje duhovnikov v politiki (česar ne dopušča vrhovna cerkvena oblast).

Čeprav nisem primerjal prevoda z izvirnikom, menim, da velja Jožetu Lodrantu za njegovo prevajalsko delo čestitati. Zdi pa se mi napačno, da ni bil izdan prevod integralnega Vogrinčevega besedila, niti nikjer ni označeno, kje je kaj besedila skrajšanega ali izpuščenega. S tem je ta prevod izgubil za znanstvene namene značaj verodostojnega zgodovinskega dokumenta. Kdor bo hotel spoznati "pravega" Vogrinca, bo zato moral poseči po izvirniku. To pa zdaj, ko znanje nemščine tudi pri izobražencih hitro usiha, ni več prav preprosto. Celo uredništvu se je ponesrečilo. Na 4. str. je napisan naslov (ne faksimile!) dela, kjer so v treh prav kratkih vrsticah tri napake, od tega dve prav nerodni.

Jože Maček

Hrvatski šumarski životopisni leksikon. A-F, 1. Tutiz Leksika d. o. o., Zagreb 1996, 356 str.

Razlog, da želim predstaviti ta leksikon v ČZN, je, da je v njem zajeto veliko slovenskih gozdarskih strokovnjakov – diplomiranih inženirjev gozdarstva, tistih, ki so v avstro-ogrskem obdobju delali na Hrvaškem, predvsem pa tistih, ki so od l. 1919 do l. 1949 študirali na Zagrebški agronomski-gozdarski fakulteti. L. 1949 je bil na tedanji Agronomski fakulteti ljubljanske univerze osnovan Oddelek za gozdarstvo. Odtlej se pretežna večina slovenskih visokošolskih gozdarskih strokovnjakov izobražuje v Ljubljani, študij Slovencev na zdajšnji samostojni Gozdarski fakulteti zagrebskega vseučilišča pa ni povsem presahnil. Poleg zgoraj naštetih so v leksikonu zajeti tudi diplomanti Gozdarske akademije v Zagrebu (od l. 1898 do 1918), pomembnejši absolventi Kmetijsko-Gozdarskega učilišča v Križevcih (od 1860), strokovnjaki, ki so opravili magisterij ali dosegli doktorat na zgoraj omenjeni fakulteti, ali tisti, ki so zapustili kakršno koli sled v hrvaškem gozdarstvu.

Omeniti pa velja, da to ni leksikon s tako temeljito obdelanimi osebami, kot so npr. v Slovenskem biografskem leksikonu. Je nekaj srednjega med preprostim, nekoliko izčrpnjšim seznamom in celovito kritično predstavitev življenja in dela, ki jo je izdelal ustrezen poznavalec obravnavane osebnosti. Menim, da tako zahtevnega leksikona ne bi mogla izdati zasebna (nesubvencionirana?) založba. Da gre v večini primerov zares bolj za izčrpnjši seznam oz. življenjski opis kot za leksikonsko predstavitev strokovnjakov, potrjuje dejstvo, da so v to knjigo vključeni diplomirani inženirji gozdarstva tudi še iz prav zadnjih let, ki preprosto časovno ne morejo imeti kakega pomembnejšega pisnega opusa ali siceršnjih delovnih dosežkov.

Iz Slovenije je v uredniškem odboru znan gozdar in politik dr. Viktor Klajnsček. Glede na koncept leksikona so slovenski strokovnjaki ustrezno predstavljeni. Zajeto jih je 39, pri čemer za Istrane narodnostna opredelitev ni prav zanesljiva.

Pri takih delih, kot je obravnavani leksikon, lahko ima recenzent številne ugovore in najde veliko drobnih napak. To ni moj namen. Prav nenavadno pa je, da je Oton Frangeš (1870-1945), ki po študiju sicer ni bil gozdar, bil pa je eden zelo redkih doktorjev znanosti s področja agronomije in gozdarstva v prejšnjem stoletju na Hrvaškem, prvi profesor na Zagrebški gozdarski akademiji (1898/99-1911), vodja gospodarskega oddelka bosansko-hercegovske vlade (zdaj bi to bil minister za gospodarstvo), dvorni svetnik in nato profesor in dekan (1925/26) Agronomsko-gozdarske fakultete v Zagrebu, senator in morda za krajši čas celo minister, skratka ena najbolj profiliranih osebnosti na področju kmetijstva in

gozdarstva v stari Jugoslaviji ne le na Hrvaškem, temveč v vsej državi, dobil tako kratek zapis kot kakršen koli mlad diplomant.

V celoti pa vendarle lahko pričakujemo, da bo leksikon uporaben kot koristen prvi informator o visokih gozdarskih strokovnjakih, ki so se šolali ali delali ali še delajo na Hrvaškem.

Jože Maček

Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana : Modrijan, 1996, 296 strani.

Za slovensko zgodovino je pri obravnavanju novejših zgodovine kljub izjemam značilno, da se je ukvarjalo (se ukvarja) bolj s politično zgodovino, vendar pa se kljub temu ne moremo pohvaliti z obilico zgodovinskih del na to temo. To velja tudi za čas t. i. prve Jugoslavije, torej za čas med svetovnima vojnama. V resnici je težko naštetih deset knjig, v katerih so avtorji monografsko predstavili delovanje politične stranke ali gibanje iz obdobja prve Jugoslavije. Po knjigi Metoda Mikuža *Slovinci v stari Jugoslaviji*, v kateri je podal oris političnega življenja Slovencev med svetovnima vojnama (izšla je leta 1965), je izšlo le še nekaj monografij, v katerih so avtorji obdelali določen zgodovinski problem iz slovenskega političnega življenja med svetovnimi vojnama. Vsekakor so prednjačile knjige o delovanju komunistične stranke. Vzrok, da ni bilo napisanega več iz zgodovine meščanskih strank, ki so v veliki meri usmerjale oziroma odločale o političnem življenju, pa je bil delno 'ideološki'; še bolj pa stvaren: pomanjkanje primarnih virov, kajti arhivov političnih strank iz obdobja med svetovnima vojnama v glavnem ni. Avtorji so tako prisiljeni politično življenje rekonstruirati in ga prikazovati zlasti po časopisnih virih, po strankarskem časopisju.

V zadnjem času pa je izšlo nekaj del o političnem življenju Slovencev med svetovnima vojnama, med katerimi je tudi študija dr. Jurija Perovška o nacionalni politiki slovenskega liberalnega tabora v prvem desetletju življenja prve Jugoslavije, tedaj imenovane Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. S tem smo končno dobili študijo o enem od idejno-političnih polov, ki so označevali politično, kulturno pa tudi gospodarsko življenje Slovencev v prvi jugoslovanski državi. Avtor, sicer znanstveni sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino, ki je dosedanje raziskovanje namenil nacionalni problematiki in njenim državnopravnim vidikom med svetovnima vojnama, je v študiji z naslovom *Liberalizem in vprašanje slovenstva* in podnaslovom *Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929* obdelal poglede enega od treh tradicionalnih slovenskih idejno-političnih taborov – liberalnega – na eno stalnic slovenske zgodovine: na narodno vprašanje in z njim povezane slovenske emancipacijske težnje. V svojem delu se je tako lotil idejno-političnega tabora, ki prav zaradi svoje unitaristično-centralistične opredelitve ni bil deležen posebne zgodovinarske raziskovalne pozornosti, kajti očitno se je sodilo, da so njihovi pogledi in dejanja tako jasni, da ne potrebujejo posebne zgodovinske analize. S Perovškovim delom pa je obdelana bistvena postavka tega pola slovenske strankarske politike, ki sicer glede na volilne izide ni imela večinske podpore v slovenskem narodu, saj je tega očitno motilo v nacionalnem pogledu nekritično hejjugoslovenarstvo in slovensko samozanikanje, vključno z jezikovnim.

Slovensko narodno vprašanje v posameznih zgodovinskih obdobjih ali v celoti je ena od ključnih tem slovenske zgodovine in tudi zgodovinskega, ki

preučuje politično zgodovino. V različnem razumevanju narodnega vprašanja pri posameznih politično-idejnih taborih na Slovenskem, je mogoče iskati tudi poglavitni vzrok za njihovo razdvajanje. Razlike v pogledih na narodno vprašanje in njegove državno-pravne vidike so bile tiste, ki so tabore razdvajale še zlati v času prve jugoslovanske države. V celotnem obdobju, še posebej pa v prvem desetletju, je bilo narodno vprašanje oziroma reševanje tega ena osrednjih tem političnega življenja in je potekalo sorazmerno z idejno-politično delitvijo na dva pola: avtonomistično-federalističnega, katerega nosilec je bila katoliška Slovenska ljudska stranka, in centralističnega z nosilci v liberalnem taboru. Odnos do z ustavo določenega državnega centralizma in narodnostnega unitarizma (vsejugoslovanskega naroda) je bilo osrednje gibalno političnih odnosov med obema poloma.

Da so se slovenski liberalci odločili za takšno 'rešitev' narodnega vprašanja, ki bi sicer pomenila narodno smrt za Slovence, je bila, kot ugotavlja Perovšek, opredelitev, ki je izhajala iz njihovega političnega in teoretskega razmisleka, pri čemer jih je pri tem vodilo predvsem nasprotovanje politično vodilnemu katoliškemu taboru. Z naslonitvijo na unitaristični, dejansko velikosrbski narodnostni koncept naj bi z njegovo pomočjo zničili politično prevlado SLS v Sloveniji. Tak "samobitni nacionalni program" naj bi bil po mnenju slovenskih liberalcev najustreznejši način za rešitev slovenskega narodnega vprašanja. Z zanikanjem oziroma uničenjem slovenskega naroda kot posebnega naroda bi liberalci 'rešili' slovensko narodno vprašanje za vedno. To izpričujejo besede enega najvidnejših liberalnih voditeljev dr. Gregorja Žerjava na zboru JDS v začetku februarja 1924, ki so dejansko motto celotnega političnega delovanja slovenskih liberalcev v obdobju, ki ga knjiga obravnava: "Slovenski del naroda prevesti v Jugoslovenstvo, ... graditi naprej v smeri čim večje združitve, ... združiti vse ustvarjajoče sile med Slovenci v to akcijo, ... S tem bi bil za Slovence problem malega naroda povojno rešen." (Te besede so natisnjene na zadnjem delu ovitka te lično oblikovane knjige, ki jo je izdala mala, vendar prodorna založba Modrijan iz Ljubljane.)

Študija o liberalizmu in njegovem odnosu do slovenstva in jugoslovanstva v prvem desetletju jugoslovanske države, je razdeljena na tri dele, ki vsak za sebe označuje posebno dobo v zgodovini države in tudi liberalnega tabora. V uvodnem delu opredeli avtor socialni, politični in idejni značaj slovenskega liberalizma ob nastanku jugoslovanske države leta 1918, ko pojasni politično doktrino slovenskih liberalcev oziroma kako so ti liberalizem razumeli. Predstavi tudi strankarsko organiziranost slovenskega liberalnega tabora do konca prve svetovne vojne, ko se je v liberalnem taboru strankarsko združevalo predvsem meščanstvo, "ki je želelo učvrstiti ter razširiti svoj vpliv in položaj v slovenski družbi." Ugotavlja pa, da je poudarjanje izvirnih liberalnih zahtev po enakopravnosti in svobodi bilo bolj deklarativno in da se na to ni vezal nikakršen socialni program.

V prvem delu so predstavljena razmišljanja v liberalnem taboru o slovenskem narodnem razvoju pred združitvijo v jugoslovansko državo, predvsem pa je do sedaj v zgodovino-pisju najbolj natančno obdelano jugoslovansko zedinjenje konec leta 1918. Pri tem predstavlja poglede enotne Jugoslovanske demokratske stranke od njene ustanovitve konec junija 1918, ko sta se združili liberalni stranki iz Kranjske in Štajerske in so slovenski liberalci jasno izrazili svoje poglede na vprašanje slovenske narodne prihodnosti, ki so jo videli kot "načelo nacionalne edinstvenosti Slovencev, Hrvatov in Srbov". V mesecih od ustanovitve JDS pa do razpada avstroogrske monarhije konec oktobra istega leta so slovenski liberalci že povsem razvili jugoslovanski unitarizem kot svojo narodno in politično usmeritev. Taka je bila tudi usmeritev liberalcev v času kratkotrajnega obstoja Države Srbov, Hrvatov in Slovencev kot izrazu slovenske samo-

odločbe leta 1918. V tej prvi slovenski narodni državi pa liberalci niso videli dejanja nacionalne osamosvojitve, marveč kot "logično posledico pokroviteljstva, ki naj bi ga pri reševanju slovenskega problema Slovenci dobili pri Hrvatih in Srbih." S tem pa so dejansko zanikali slovensko samoodločbo.

V drugem delu obdeluje avtor narodno-politično razumevanje in dejavnost liberalcev od zedinjenja (decembra 1918) do sprejetja vidovdanske ustave (junija 1921), ki je uzakonila unitarizem in centralizem kot osnovno narodnostno in državno načelo prve Jugoslavije. To so v slovenskem liberalnem taboru podprli oziroma se za takšno ureditev zavzeto borili ob sprejemanju ustave. V novih pogojih, nastalih z novo državno tvorbo – Kraljevino SHS, so v slovenskem liberalnem taboru namreč videli možnost, da s pomočjo jugoslovanstva oziroma srbske politike spremenijo notranjepolitična razmerja v Sloveniji na škodo katoliške-klerikalne stranke. Slovenski liberalci so se zato pomladi 1919 pridružili vsejugoslovanski stranki (Jugoslovanski demokratski stranki), ki je zagovarjala monarhistično obliko vladavine, centralistično ureditev in načelo "en narod – ena država", da bi lahko uresničili svojo zamisel: izriniti SLS z vodilnega položaja v Sloveniji. Pri tem so bili slovenski liberalci pripravljene celo na narodno samozanikanje, vključno z jezikovnim po načelu "en narod – en književni jezik". S takimi izhodišči je šla JDS na volitve v konstituantno novembra 1920, vendar so ji volilci naklonili le 7,7% glasov; dve stranki, ki sta bili po svojem politični-idejnem poreklu tudi liberalni – Samostojna kmetijska stranka in Narodno socialistična stranka – sta dobili bistveno več glasov (skupaj četrtno), kajti zavračali sta centralizem in zagovarjali avtonomijo Slovenije. V liberalnem taboru, ki ni bil strankarsko pa tudi ne idejno povsem enovit, je namreč obstajala tudi avtonomistična usmeritev; zagovorniki decentralizma med liberalci so bili v Narodno socialistični stranki, kar je Perovšek v resnici prvi opazil in predstavil. Med slovenskimi poslanci pa so za vidovdansko ustavo, ki je kot osnovno narodnostno načelo uveljavljala nacionalni unitarizem, glasovali le poslanci JDS in 'samostojni kmetijci', ki pa so po volitvah prevzeli centralizem v svoj program. Pri tem pa je potrebno povedati, da so bili unitaristično in centralistično opredeljeni tudi socialisti, do leta 1923 pa tudi komunisti, ki so v tem letu v široko zastavljeni poglobljeni teoretični polemični diskusiji, vodili so jo v svojem časopisju, razčistili svoj odnos do tega vprašanja in se postavili na federalistično stran.

Pri tem avtor ugotavlja, da je bila usmeritev slovenskih liberalcev, zlasti politično najmočnejših nosilcev unitarizma in centralizma pri Slovencih – Jugoslovanski demokratski stranki – ne le izraz politične taktike, da bi izničili dejansko moč, ki jo je imela katoliška, federalistično oziroma avtonomistično usmerjena SLS, marveč so resnično verjeli v to, kar so zagovarjali, pa čeprav je šlo na škodo naroda, v katerem so politično delovali in iz katerega so izhajali.

V tretjem delu pa avtor predstavlja poglede in delovanje slovenskih liberalcev v času t. i. vidovdanskoga parlamentarizma, to je od sprejetja vidovdanske ustave pa do kraljevega državnega udara v začetku leta 1929. Z veliko akribije obdeluje poglede posameznih strank liberalnega tabora na vprašanje slovenske narodne problematike v okviru jugoslovanstva. Pri tem presenečajo pogledi na to vprašanje pri narodnih socialistih, ki so bili prepričani, da smo Slovenci samostojen narod in ne le pleme enotnega jugoslovanskega naroda. Zanje ni bilo jugoslovanstva brez slovenstva, hrvatstva in srbstva, kar pomeni, da so v resnici odklanjali narodnostni unitarizem, katerega nosilka v Sloveniji je bila liberalna JDS. Med liberalistično usmerjenimi manjšimi strankami jih je bilo v dvajsetih letih še nekaj, ki so izražale avtonomistične poglede. Konec vidovdanskega obdobja se je za to opredelila Samostojna kmetijska stranka, pred tem centralistično usmerjena. Poslanec te stranke v jugoslovanskem parlamentu Ivan Pucelj je bil celo najdoslednejši

borec za uporabo slovenskega jezika v tem zakonodajnem telesu. Večina slovenskih liberalcev pa je ostala trdno na svojih centralističnih in unitarističnih pogledih. Njihovo strankarsko delovanje, ko se je Jugoslovanska demokratska stranka v Sloveniji razcepila na t. i. starine in mladine (ti so bili najdoslednejši jugoslovenarji), predstavi Perovšek na koncu svoje študije.

Razumevanje nacionalne problematike v slovenskem liberalnem taboru v prvem desetletju jugoslovanske države je Jurij Perovšek prikazal tehtno in poglobljeno na osnovi različnih virov, predvsem časopisja, pa tudi arhivskega gradiva in stenografskih zapisnikov. Na ta način je 'razgalil' tako teoretične poglede kot tudi politično prakso slovenskega liberalizma, ko je ta še predstavljal odločujoč dejavnik v slovenski politični zgodovini. Čeprav ni bil njegov namen napisati monografijo o liberalni stranki oziroma taboru, marveč prikazati odnosa dela slovenske politike do unitarizma in centralizma, torej pogledov in politike tega tabora do slovenskega narodnega vprašanja, je v mnogočem prikazal prav politični razvoj, vzpon in padanje slovenskih liberalcev v prvem desetletju prve jugoslovanske države.

Upati je, da bo Perovškova študija o odnosu slovenskih liberalcev do jugoslovanskega unitarizma in centralizma, avtor jo je napisal z za zgodovinarje in njega samega značilno natančnostjo, nastala pa je v okviru raziskovalnega programa Inštituta za novejšo zgodovino, pritegnila pozornost širše javnosti in ne le zgodovinarjev. Po koncu jugoslovanske faze slovenskega zgodovinskega razvoja je to vsekakor potrebna študija, saj predstavlja enega temeljnih kamnov za razumevanje celovite podobe slovenske zgodovine v iztekajočem se, za slovenski narod glede uresničitve emancipacijskih teženj odločilnem, stoletju.

Zdenko Čepič

Nekaj misli ob knjigi "Bili so Čedermaci"

V času, ko nekateri poskušajo NOB poistiti s komunistično revolucijo in preprosto naprtiti partizanstvu in osvobodilnemu boju v letih 1941-1945 oz. vsem udeležencem osvobodilnega boja in njihovim sodelavcem ter družbeni ureditvi po končanem boju vse tisto, kar so zagrešili posamezniki in sektaši v tem boju kakor tudi zagreti člani KP, je prav, da pokažemo na dejstvo, da so udeleženci osvobodilnega boja bili v največji meri verni ljudje in da so tudi duhovniki na Primorskem in sploh v Julijski krajini večinoma podpirali OF in naravnost aktivno sodelovali z osvobodilnim bojem. Grenko izkustvo, ki so ga imeli s fašizmom v Italiji od začetka, jim sploh ni dopuščalo, da bi ravnali drugače.

Bojana Žokalj Jesih je s svojimi sodelavci prepričljivo prikazala nekatere like teh duhovnikov, ki so močno podobni liku, ki ga je naslikal pisatelj F. Bevk v romanu "Kaplan Martin Čedermac". Zato res velja njena splošna ugotovitev: "Medtem ko za slovenske primorske duhovnike v splošnem velja, da so ostajali v času petindvajsetih let trajajočega fašizma pod Italijo zadnji stebri slovenstva, ko so fašistične oblasti vso slovensko inteligenco in tudi najmanjše posvetne oblike javnega slovenskega delovanja že zdavnaj v kali zatrle, pa velja za Beneško Slovenijo, da so bili tamkajšnji slovenski duhovniki ves čas domala edini steberi slovenstva in so morali spričo številnih pritiskov posvetnih (in tudi cerkvenih) oblasti prenašati ne le šikane, posmeh, podtikanja in poniževanja, ampak tudi nenehni nadzor policije, nenehno prepovedovanje rabe slovenščine v cerkvah,

zaplembe slovenskih liturgičnih knjig, racije v cerkvah in župniščih ter še vrsto drugačnega znašanja nad njimi" (s. 159-169). Beneški duhovniki so bili veliko na slabšem, ker tudi v domačih škofih niso imeli nobene opore, čeprav so imeli svojega velikega zagovornika in voditelja Ivana Trinka Zamejskega.

O primorskih duhovnikih in njihovem odločnem in junaškem pričevanju v času fašizma moramo vsekakor reči, da so imeli močno oporo v dveh svojih škofih, namreč v nadškofu dr. Frančišku Borgiji Sedeju v Gorici in v škofu dr. Alojziju Fogarju v Trstu. Sicer sta se oba končno morala odpovedati svojim škofijam, a sta kljub temu dolgo in odločno bila boj za pravice slovenskega jezika v cerkvi. Res pa je, da je v tem pogledu celo Vatikan popustil fašističnim oblastem, čeprav je bilo to na škodo veri. Institucija, ki naj bi služila evangeliju, postavlja včasih v prvo vrsto svoje posebne interese, ki so celo v jasnem nasprotju z njenim primarnim poslanstvom. Sicer pa so tudi nekatere globlje podobnosti med Cerkvijo in fašistično avtoritarno miselnostjo, ki so narekemale takšno držo v Vatikanu. Med njimi nedvomno fašistično zagrizeno nasprotovanje demokraciji, socializmu in še posebej komunizmu. To so poudarili tudi nemški škofje ob prihodu Hitlerja na oblast v Nemčiji.

Nadškof Sedej je v pastirskem pismu leta 1924 jasno povedal: "Ljubezen do svojega naroda in domovine je dobra, celo od Boga zapovedana, kakor je ljubezen do staršev tudi zapovedana. Saj je Stvarnik sam nam položil v srce večjo ljubezen do staršev in sorodnikov, kakor do drugih ljudi. Narod, iz katerega izhajamo, pa je velika družina, velika krvna sorodnost, torej moramo rojake bolj ljubiti kakor pa tujce" (s. 75). To svoje prepričanje je nadškof odločno zagovarjal kljub različnim napadom fašistov do konca svojega škofovanja v Gorici in ponovno poslal v Rim ustrezne spomenice in zahteve. A leta 1931 se je moral odpovedati škofiji in je kmalu nato umrl, globoko razočaran nad odločitvijo vrhovne cerkvene oblasti.

Tudi škof Fogar v Trstu, čeprav sam niti ni znal slovensko, je odločno nastopal v boju za pravice Slovencev in uporabo slovenskega jezika v cerkvi, ki so ga fašisti prepovedali. Marsikaj je dosegel, a nazadnje se je moral leta 1936 odpovedati škofiji. Vatikan je tudi tokrat ravnal v resnici v nasprotju s svojim temeljnim poslanstvom – skrbjo za oznanjevanje evangelija. Fogar je namreč odločno nasprotoval odredbam fašističnih oblasti, ki so prepovedale uporabo slovenskega jezika celo v cerkvah v slovenskih župnijah. Hotel se je ravnati po svojem evangelijskem načelu, ki ga je izrazil ob nastopu svoje škofovske službe v Trstu takole: "Sveti oče Pij XI. me pošilja med vas, da bom graditelj mostov med duhovniki in verniki, ki jih ločijo narodnost, politični vidiki in še drugi razlogi..." (s. 88). To geslo je bilo očitno preveč demokratično tako za fašizem kakor za Cerkev. Res pa je, da je bil škof prav tako prijatelj znanih slovenskih duhovnikov: nadškofa Sedeja, J. Ukmarja, B. Milanoviča, A. Rutarja in advokata E. Besednjaka.

Zares se moramo vsaj čuditi, kako so mogli cerkveni predstavniki leta 1941 v Ljubljani ob prihodu Italijanov, fašistov v Ljubljano od začetka pokazati takšno naklonjenost fašističnim oblastem, čeprav jim niso bile neznane razmere na Tržaškem in Primorskem. Fašisti niso bili le smrtni sovražniki slovenstva, temveč jim tudi vera ni predstavljala nobene vrednote, saj sicer ne bi prepovedovali uporabe slovenskega jezika v cerkvah.

Primorski duhovniki v goriški škofiji so ohranjali slovenski jezik v glavnem še v cerkvah. Zato so se zavzemali posebej za te pravice in za strogo cerkvena društva ter verski tisk, pri čemer jih je, kakor je že bilo povedano, podpiral nadškof Sedej. Zanje je torej živahno versko življenje bilo tudi edini način, kako so ohranjali slovenski jezik, čeprav je fašizem segal tudi na to področje in zatiral ter onemogočal verski tisk, delovanje verskih društev in slovenski verouk v cerkvah. Duhovniki so bili izpostavljeni raznim šikanam še posebno po odhodu nadškofa Sedeja.

Ko so prišli v stik z osvobodilnim gibanjem in partizani, so postali večinoma zavestni simpatizerji OF, posebno še po letu 1943. Priznati pa je treba, da so imeli bolj ali manj pomisleke, kolikor jim je bilo znano, da KP vodi to gibanje, in kolikor so posamezniki tudi v teh krajih zagrešili nekatere hude napake in se znesli celo nad nedolžnimi ljudmi in duhovniki, kot npr. v Cerknem 3. 2. 1944 (s. 257). V kroniki vipavskega župnika Alojzija Novaka beremo zapis ob vkorakanju partizanske vojske v Gorico z značilno oceno: "Res je morala biti velika energija onega, ki jo je zbral (vojsko) in jo privedel do Jadranskega morja, in moralo je biti le veliko navdušenje naroda, ki jo je skozi leta vzdrževalo. Ako bi ne zasenečeval tega narodnega pokreta za njim skriti komunizem, bi bil človek res vesel. Pa ta slednja činjenica spravlja v nevarnost vse narodne interese cele naše Julijske krajine. Rdeče zvezde na vseh narodnih zastavah bodo v oči zavezniške vojake, istotako napisi na vseh zidovih, ki zelo diše po komunizmu..." (s. 229). Seveda marsikateri duhovnik ni imel tako izrazitih pomislekov glede OF in partizanov, a večinoma je le motil socializem. Celó znani duhovnik iz Bajščice Alojzij Lojk je na 3. zboru ljudskih odposlancev v coni B leta 1946 javno izjavil, "a se nam pravega komunizma ni treba bati, ker ni v nasprotju s temeljnimi nauki krščanstva." Pristavil pa je, "da je pravi sovražnik nas in komunizma boljševizem in da nikakor ne smemo dovoliti, da bi se uveljavil v Sloveniji in Jugoslaviji." (F. Perovšek, Moja resnica, 108).

Vse to je razumljivo že, če vemo, da je bila primorskim duhovnikom dobro znana protikomunistična okrožnica papeža Pija XI., da so se šolali v malih semeniščih – verskih srednjih šolah, da so prihajale tudi hudo popačene vesti o OF iz Ljubljane in da so pripadniki osvobodilnega gibanja in partizani večkrat močno sektašili in se vedli kot Stalinovi zvesti služabniki ter postavljali na prvo mesto ateizem, ne pa socializem, kar je omogočilo, da so se hitro obrnili v pravo smer tudi nekdanji fašisti, kakor hitro je Italija kapitulirala. Celó Virgil Šček je imel resne pomisleke zaradi takšnih pojavov v vrstah osvobodilnega gibanja, dasi je bil njegov zagovornik do konca svojega življenja in bil nazadnje celo izobčen iz Cerkve, kar je dosegel tržaški škof Santin.

Čeprav so bili odnosi med Cervijo in socialistično državo Jugoslavijo takoj po končani 2. svetovni vojni na Primorskem dokaj dobri, so se kmalu poslabšali. Nekatere vzroke, ki so se kazali že med vojno, smo že omenili. Vsekakor so bili primorski duhovniki vzgojeni v strogo katoliškem duhu tudi, kar zadeva njihove poglede na socializem in še posebej na komunizem. Zato npr. duhovnik Alojzij Novak nikakor ne more razumeti, da je prav partizanska vojska takšna, kakor je bila, lahko dosegla čudovite uspehe in priborila tudi Julijski krajini narodno osvoboditev. Res pa je, da je nova oblast s svojim stalinističnim komunizmom, ki je postavljala v ospredje večkrat predvsem ateizem, primorskim duhovnikom kmalu omejila in celo vzela tisto, na čemer so zidali tudi ljubezen do maternega jezika v času fašizma, namreč verska društva in versko časopisje. Tako je propaganda iz Ljubljane, ki je bila močno domobrantsko naravnana, še lažje uspevala tudi na Primorskem. Primorski duhovniki so bili vedno bolj potrjeni v svoji antikomu-nistični in antisocialistični drži in so v tej luči presojali vse partizanstvo in novo oblast, ki je nedvomno zagrešila vedno nove napake v odnosu do vere in duhovnikov. Prišlo je tudi do znanega tolminskega procesa, na katerem so bili nekateri primorski duhovniki obsojeni na večletne zaporne kazni. Med drugimi so jim očitali vohunstvo za Vatikan in to dejavnost povezali tudi s škofom Fogarjem, ki je še živel v Vatikanu. A so kljub vsemu nekateri vidni duhovniki kakor Virgil Šček, dr. Ivo Juvančič, Anton Bajt itd. ostali trdno na svojih stališčih in pozitivnem odnosu do osvobodilnega boja in do socializma. Nekoliko so se odnosi med primorskimi duhovniki in socialistično oblastjo zboljšali po ustanovitvi duhov-

niškega društva CMD leta 1949 kakor tudi po zaslugi apostolskega administratorja dr. Mihaela Toroša in sploh vedno boljšega ozračja zaradi dialoga med Cerkvijo in državo v Jugoslaviji.

Gotovo pa je bila velika napaka socialistične oblasti v Sloveniji po 2. svetovni vojni, da je svoj negativni odnos do Cerkve in sploh vernih, kolikor je izhajal iz negativnega izkustva s Cerkvijo in domobranstvom v Ljubljanski pokrajini med okupacijo, posplošila in raztegnila na vso Slovenijo, tudi na Primorsko in Štajersko. Zato je potem tudi sovražen odnos nasprotnikov socialistične oblasti, iz nekdanje Ljubljanske pokrajine zajel Primorsko in Štajersko posebej še duhovščino. Seveda nam kontekst napetosti med zmagovalci nad fašizmom in nacizmom kakor tudi negotovost in strah nove oblasti v Jugoslaviji lahko pojasnijo marsikaj, kar se je takrat dogajalo, a vprašanje je, koliko lahko hkrati opravičijo, saj so se napake še dolgo kar vrstile.

Knjiga "Bili so Čedermaci" bo vsekakor kot katalizator vsaj nekoliko vplivala tudi na pretirano idealiziranje osvobodilnega boja na eni strani in še bolj prepričljivo zavračala negativno prevrednotenje tega boja na drugi strani. Pokazala je namreč pozitivno vlogo duhovnikov na Primorskem za ohranitev slovenstva v času fašističnega zatiranja Slovencev in dokazala njihovo sodelovanje z osvobodilnim bojem kljub nekaterim bolj ali manj upravičenim pomislekom. Avtorji tega dela si res zaslužijo vse priznanje.

Vekoslav Grmič

Stanko Kociper, Kar sem živel, Mladinska knjiga 1996, 535 str.

Novembra 1996 so v Ljubljani predstavili prvo knjigo nove zbirke Založbe Mladinska knjiga Spomini in izpovedi, dr. Stanka Kocipra, *Kar sem živel*; nekdanjega domobranskega častnika, vodilnega propagandista Slovenskega domobranstva, najožjega sodelavca in zeta generala Leona Rupnika. Avtor živi v emigraciji v Argentini od leta 1948.

Knjigo je posvetil "Spominu generala Leona Rupnika in njegovih domobrancev". Vsebina zajema obdobje nekaj let pred drugo svetovno vojno in zlasti obdobje 1941-1948 in obsega 535 strani.

Glavna vrednost knjige je v dokaj nazornem prikazu razmer v klerikalno, plavo-belogardistični, domobranski koaliciji, ki se je že takoj po vdoru okupatorjev povezala z njimi ter potem odklanjala vsakršno sodelovanje z OF in z nastajajočo narodnoosvobodilno vojsko. Knjiga je torej prepričljiv dokaz in dokument o zločinih okupatorjevih sodelavcev in o zločinih okupatorjev pri nas.

Nekaj povzetkov in ugotovitev iz besedila. Izrazoslovje, ki se nanaša na udeležence narodnoosvobodilnega boja (NOB), je pod vsako civilizirano ravnijo. Partizane avtor po vsej vsebini brezobzirno sramoti z "ušivci", "Titovimi klavci", s "partizansko drhaljo", s "komunističnimi spakami v človeški podobi" in podobno. Partizanom pripisuje, da so svojim žrtvam iztikali oči, rezali nosove, spolovila... To so znane zgodbe iz belogardistično-domobranskega in emigrantskega žargona-njihovega tiska in njihovih medijev. Slošno znano je in tudi dokazano, da so vse naštete in druge zločine počeli prav Kociprovi domobranci in njihovi predhodniki. Tako so še tri dni po kapitulaciji Nemčije 11. maja 1945 domobranci toliko opevanega Vuka Rupnika ob podpori nemških nacistov pobili pri Borovljah na Koroškem blizu dvesto partizanskih borcev. Mnoge ranjene partizane so poklali in jih zmetali v Dravo...

Avtor velikokrat omenja poboje domobrancev in drugih kvizlingov oziroma okupatorjevih sodelavcev. Želim opozoriti, da so podatki, ki širše razkrivajo tragične poboje, že dokaj natančno opisani v zgodovinski in drugi literaturi in tisku. Dovoljeni pa so tudi natančni ogledi ustreznih arhivskih dokumentov. To omenjam zato, ker se mnogi pisci ne potrudijo (oz. nočejo) do avtentičnih virov, ki bi jim služili kot osnova za objektivno presojo med- in povojnih dogodkov. Tako tudi Kociper mnogokrat pretirava, da je bilo pobitih 12.000 domobrancev, četudi je že več strokovnjakov ugotovilo in objavilo, da je bilo pobitih leta 1945 od 7000 do 8000 domobrancev, verjetno med njimi tudi nekaj ustašev. Tudi ta številka je nedopustno visoka, vendar jo je potrebno gledati, ocenjevati s takratno optiko jugoslovanskih in evropskih neposredno povojnih razmer. Pri tem pa je še posebej potrebno upoštevati vzroke tragičnih posledic. Žal je bilo takrat podobno po vsem svetu, kar pa ne opravičuje protipravnih dejanj. To prinašajo vojne!

Kociprovo pisanje je polno strupenega sovraštva do udeležencev NOB, posebej do komunistov in sploh do politično drugače mislečih. To pa ne preseneča, saj sam veliko piše, kako se je že v mladosti opredelil za (ekstremni) klerikalni tabor, ko je kot študent aktivno deloval v SLS in JRZ na območju Slovenije in v zveznih političnih organih v Beogradu.

Že leta 1941 se je uveljavil kot klerikalni propagandist proti OF. Osebnostno je pisal, razmnoževal letake proti vstaji "Komunizem je strup" in jih s sodelavci delil v Škofji Loki, Kranju, Mengšu in drugje. Veliko je napisal o svojem delovanju proti OF in NOB v povezavi z Ljotičevci, četniki, Erlichovimi Stražarji, proti koncu vojne tudi z ustaši in drugimi desničarskimi kolaboranti.

Po nejasni razlagi so Italijani Kocipra aretirali julija 1942. V nekaj koncentracijskih taboriščih je potem presleplil več slovenskih internirancev in z njimi organizirano deloval proti organizacijam OF v taboriščih. Člane OF v besedilu zaničevalno žali z "ofarji" (opičjaki). Organizacijo OF pa blati kot "izdajalsko komunistično OF". V svojih propagandnih lističih v KCT je večkrat pozival in spodbujal k uporni proti fashiističnim silam sveta! (kakšna neumnost! MF). V KCT v Italiji navaja avtor, da so ga imeli člani OF (komunisti) za "prostovoljca - špijona", ki naj bi opravljal umazane naloge provokatorja proti internancem, sodelavcem OF (kdo ve, morda? MF). Po uspešnih posredovanjih generala Rupnika, škofa Rožmana in drugih kolaborantov se je Kociper avgusta 1943 vrnil v Ljubljano. Tu je potem zaradi zelo "dobrih" referenc doživel v svoji karieri meteorski vzpon. Med drugim se je izkazal kot sposoben vodilni propagandist domobranstva (njegov duhovni vodja), osebni tajnik "prezidenta" Rupnika. V letih 1943-1945 je Kociper razvil intenzivno propagandno dejavnost po vseh belogardističnih in domobranskih enotah, usmerjeno zlasti proti NOB, OF in protifašistični koaliciji. V večini garnizij domobrancev in Nemcev je osebno navduševal vojaštvo za boje proti partizanom in zaveznikom. Organiziral je predavanja in ideološko-prosvetno-vzgojne protikomunistične tečaje (tudi beseda je bila priprava za ubijanje, MF). To je počenjal tudi na večjih in manjših zborovanjih. V Ljubljani je na enem velikih shodov med drugim ščeval tudi proti Židom, kar smo lahko slišali in videli na malih zaslonih TV Slovenije leta 1993. Takrat je bil tudi prisrčno sprejet na skupščini občine Maribor, kot dobrodošel gost, pisatelj iz daljne Argentine.

Stanko Kociper se v svoji knjigi brani, da ni v bojih proti partizanom nikoli sodeloval (od 1. 1. 1944 je bil poročnik Kociper imenovan za zveznega oficirja Organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva. Poleg tega je bil tudi glavni in odgovorni urednik glasila Slovensko domobranstvo, avtor učbenika Domobranski

prosvetar...). Toda glasilo III. bojne slovenskih domobrancev ZA BLAGOR OČETNJAVE z dne 17. marca 1944 poroča o boju pri Javorovici pri Šentjerneju drugače. Tu so domobranci 16. marca 1944 pobili 114 borcev 4. bataljona Cankarjeve brigade. O Kocipru piše naslednje: "VESELJU NAD VČERAJSNJO SIJAJNO ZMAGO smo hoteli tudi zunaj dati duška. Takoj ko je prišla vest o njej v štab, je pred poslopjem zavihrala slovenska zastava. Vsak je takoj vedel, da se je zgodilo nekaj veselega. Še predno sta se zmagoslavni četi vrnili s pohoda, je že v mestu visel plakat, ki je Novomeščanom naznaja poraz 4. bataljona Cankarjeve brigade. Il. četo je pri povratku pozdravil pred štabom komandant g. stotnik Resman in se jim zahvalil za zmago. Za njim je še nagovoril svoje soborce – kajti tudi sam se je borbe udeležil in ustrelil 2 komuniste – g. poročnik Stanko Kociper ter jih navduševal za nadaljnje zmage".

Ker sta bila Rupnik in Kociper fanatično protipartizansko, protižidovsko ter pronacistično opredeljena, sta se dobro razumela in dopolnjevala. Njuna demagoška teza je bila: za preživetje in doseglo oblasti je boljše zavezništvo z italijanskimi fašisti in z nemškimi nacisti proti partizanom, OF in svetovnim protifašističnim silam. To potrjujejo tudi Kociprovi spomini. Iz njih je razvidno, kako tesno sta bila povezana s škofom Rožmanom (in drugimi), vsi trije (in še drugi) pa so najtesneje sodelovali z generalom SS-policije Erwinom Rösenerjem, poveljnikom štaba za protipartizansko bojevanje v Sloveniji (ustreljen kot vojni zločinec 1946 v Ljubljani).

Leto 1945 je bilo veliko razočaranje za jugoslovanske in druge kolaborante, ki so računali, da jim bo s protikomunističnimi pretvezami uspelo preslepiti Angleže, Amerikance in druge protifašistične sile. Epilog je bil, kot je že znano, za več tisoč domobrancev, ustašev, četnikov in drugih okupatorjevih sodelavcev, ki so jih zavezniki vrnili v Jugoslavijo, tragičen. Dr. Kociper pa se je do aprila 1948 potikal po raznih zavezniških taboriščih. Ker ga je Jugoslavija obtoževala vojnih zločinov, je zahtevala tudi njegovo izročitev. Zahvaljujoč svoji visoki pravniški strokovnosti, splošni iznajdljivosti ter spletu srečnih okoliščin, so ga zavezniki izpustili na prostost. Pot ga je peljala v Argentino, od koder žal že desetletja razširja in pogloblja med rojaki in drugimi revanšizem in tradicionalno sovraštvo. Nam v Slovenijo pa je poslal zajeten pamflet: Kar sem živel, ki hudo žali populacijo nekaj sto tisoč borcev NOB, njihovih sorodnikov, sodelavcev OF in domoljubno demokratično opredeljenih rojakov.

Ob koncu je potrebno na kratko povedati, da ni mogoče povsem soglašati s tako visoko oceno vsebine Kociprove knjige, ki jo je napisal na koncu besedila mag. Boris Mlakar. Že moto naslovne triade BOG – NAROD – DRŽAVA je močno vprašljiv, saj ga je mogoče razlagati tudi povsem drugače. Torej kratko, poenostavljeno: Vpletanje Boga, vere in vernikov v Kociprova amoralna, vojnohujskaška, bratomorna dejanja je zloraba verskih čustev, zavajanje ljudskih množic oz. sredstvo za doseglo umazanih političnih ciljev. O "narodu" lahko ugotovimo, da ga je zavajal in da je premnoge zavedel na napačno, tragično, okupatorjevo, pogubno stran. In kakšno "državo" (pokrajino! MF) je priboril svojemu narodu? Kvizlinško, marionetno, ki je bila mogoča samo do kapitulacije fašistične Italije in nacistične Nemčije. Nastala je s pomočjo okupatorskih divizij, izpuhtela pa je s porazom nacifašistov oz. z zmago demokratičnih protifašističnih sil.

Razmislimo kritično samo še o naslovu poglavja "Zvestoba do groba". Ta spoštovanja vreden rek lahko v tem primeru razumemo nasprotno, kot ga je napisal avtor. Dejstvo je, da je bil general Rupnik zvest zaveznik nacifašističnih okupatorjev, izrazit kolaborant, kar res ne more biti častno in hvale vredno! Toda avtor se spreneveda, da je Rupnik s svojim protipartizanskim bojem reševal

slovenski narod pred največjo nevarnostjo stoletja – komunizmom (ki ga seveda doslej še nikjer ni bilo! MF). Bolj jasno pa je, da razvija Kociper takšne poceni teorije še iz predvojnih, medvojnih in zlasti povojnih časov, predvsem za svojo, Rupnikovo in Rožmanovo rehabilitacijo ter za rehabilitacijo domobranstva. Očitno je, da je Kociper zasvojenec neuresničljivih političnih ekstremov, kar nam potrjuje tudi njegova opredelitev za geslo: Kdor ni z nami, je proti nam!

Mag. Mlakar se je potrudil pri poudarjanju kulturno-umetniškega poslanstva in dosežkov pisatelja Kocipra na tem področju, ni pa temeljiteje ovrednotil Kociprovega pogubnega delovanja v vrhovih slovenskega domobranstva. Ali ni tudi S. Kociper v veliki meri sokriv za bratomorstvo in velike človeške žrtve predvsem v t. i. Ljubljanski pokrajini?

Mirko Fajdiga

Janez Drnovšek, Moja resnica, Ljubljana 1996, 292 str.
Borisav Jovič, Zadnji dnevi SFRJ, Ljubljana 1996, 479 str.

Zlasti v zadnjih letih je izšlo veliko spominskih knjig, ki so jih napisali vidni politiki. Med njimi sta tudi knjigi najvidnejših politikov bivše Socialistične federativne republike Jugoslavije, dr. Janeza Drnvoška *Moja resnica* in Borisava Joviča *Zadnji dnevi SRFJ*.

V svojem članku želim na kratko predstaviti ti dve ključni osebnosti jugoslovske politike v zadnjih letih obstoja SFRJ s pomočjo njunih del. Obe knjigi, tako Drnovškova kakor tudi Jovičeva, nam skušata kar najbolj natančno opisati čas, ko so se politiki, še brez oboroženega boja in bratomorne vojne, z besedo borili za obstoj Jugoslavije, hkrati pa so počeli vse, da bi jo uničili. Knjigi opisujeta isto obdobje, vendar sta pisani na popolnoma drugačen način in z drugačnega političnega vidika. Jovičeva knjiga je pisana kot dnevnik, dogodki so bili pisani sproti in ne po spominu, vendar bi se težko strinjala z avtorjevo trditvijo, da jim ni dodajal nič subjektivizma oz. lastnih misli in da so pisani objektivno. Iz vsebine je namreč razvidno, da je v delo vpletal tudi misel "Srboslavije", kljub temu da srbski politiki niso bili takšnega mnenja. Delo dr. Janeza Drnovška je nastalo nekoliko bolj časovno oddaljeno od opisovanih dogodkov, tako da so bili le-ti že analizirani in razčlenjeni in zato prav tako pisani s kančkom subjektivizma. V obeh delih spoznavamo dogodke skozi zgodbe, vendar lahko zelo hitro izluščimo rdečo nit, ki je pri obeh po eni strani želja po ohranitvi SFRJ, po drugi strani pa politika, ki je za obstoj večnacionalne države usodna, in prav tega se oba ves čas njunega predsednikovanja predsedstvu Jugoslavije zavedata in bojita. Opisujeta čas, ko je v Sloveniji in na Hrvaškem dokončno dozorelo spoznanje, da nadaljnje življenje v eni državi ni več možno. Seveda so za to krivi vsi, predvsem pa za Joviča "slovenski in hrvaški nacionalisti", za dr. Drnovška pa "srbski nacionalisti". Dejansko lahko iz obeh knjig razberemo, da imajo levji delež pri razpadu SFRJ prav Srbi s svojim voditeljem Slobodanom Miloševićem, ki je že pred leti zatrjeval, da Slovenci za SFRJ niso potrebni in jih je treba "vreči iz Jugoslavije". Dejstvo, da je takšne trditve zapisal in objavil Borisav Jovič, ki je bil Miloševićev najtesnejši politični sodelavec in prijatelj, ter da je prav on tisti, ki je med prvimi Srbi v javnosti označil Miloševića za glavnega krivca za sprožitev bratomorne vojne, nam daje slutiti, da se v bistvu ni strinjal z njegovo politiko, vendar ni bil dovolj močan, da bi se mu postavil po robu, ali pa je hotel za upor izbrati politično igro, kakršno je Milošević ves čas tudi igral. Miloševića nam namreč predstavi

kot spletkarja in človeka, ki je užival ob vzklikanju in rjoenju ljudskih množic, katerih privlačno moč je prvič začutil, ko je 24. 4. 1987 na Kosovem polju govoril zbranim Srbom in si odel plašč zaščitnika Srbov. Navaja pa nam tudi dejstvo, da se je Slobodan Milošević v bistvu bal moči ljudskih množic, kajti zavedal se je njihove nevarnosti. V današnjem času smo priče resničnosti zapisanih trditev in prav zaradi teh resničnosti je postala knjiga Borisava Joviča *Zadnji dnevi SFRJ* senzacija.

Ob branju knjige Janeza Drnovška *Moja resnica* dobimo isto podobo kritičnega obdobja in zadnjih dnevov SFRJ kot pri Joviču. Seveda pa so dogodki opisovani z drugega političnega stališča, prav tako pa so tudi sodbe posameznih dogodkov navedene z drugimi krivci in vlogami. Vzroke za razlike pri ocenjevanju dogodkov gre iskati v dejstvu, da sta jih doživljala, kreirala in opisovala politika, ki imata vsak svoje politične ideje in izkušnje, politika, ki imata vsak svoje politično stališče in prepričanje.

Dr. Janez Drnovšek je prišel na politično sceno kot popolna neznanka, saj so bila njegova dotedanja vključevanja v politiko zgolj strokovno naravnana. In kako sam vidi vzroke, da je bil prav on 2. aprila 1989 z okoli 54% glasov izvoljen za slovenskega predstavnika v jugoslovanskem predsedstvu in s tem hkrati za predsednika predsedstva Socialistične federativne republike Jugoslavije: "V pomanjkanju izrazito politične alternative, zlasti znanih imen, so me najbrž po nekod predlagali, kot človeka z imidžem finančnika na sproti kandidatom, ki so predstavljali politično kontinuiteto. Bil sem sorazmerno mlad, 38 let, doktor ekonomskih znanosti, z znanjem jezikov"¹ Mesto predsednika predsedstva SFRJ je nastopil v času, ko je država brzela proti razpadu. To je bil čas, ko so v zraku visela odprta vprašanja, ali ta država sploh lahko preživi ali bo razpadla ali pa bo celo prišlo do bratomorne vojne. Bil je čas, ko se je pričel v ljudeh pojavljati strah pred tem, da se lahko zgodi kaj hudega, bili so negotovi in napetosti med njimi so naraščale.

Prav zaradi te njegove mladosti in politične neizkušenosti je bil za "stare" politike v Jugoslaviji velika uganka. Na začetku njegovega predsednikovanja vidijo vsi, na čelu z Jovičem, v njem popolnega začetnika, ki še nima opredeljenih in razjasnjenih političnih smernic; zaradi tega mu želijo pomagati in ga politično uvajati z mnenji, predlogi, ki pa zvene skoraj kot ukazi: "Znova me kliče Drnovšek. Pogovarjava se celo uro. Še preden mu dovolim povedati, kar se je nametil, mu dam vedeti, da ni lepo, ker je bilo sporočilo predvčerajšnje seje predsedstva, brez moje vednosti dopolnjeno v dveh straneh..."² Vendar je potrebno povedati, da sem ob prebiranju knjige *Zadnji dnevi SFRJ* ugotovila, da je pričel Jovič Drnovška sčasoma ne le upoštevati, marveč tudi ceniti in spoštovati, da se je v posameznih, sicer redkih primerih z njim celo strinjal, kar je nenavadno za nekoga, ki je predstavljal politiko "drugega pola". Ob tem sem ugotovila, da je Jovič v knjigi vendarle priznaval dr. Drnovšku diplomatske sposobnosti. Dr. Drnovšek je namreč s svojo novostjo vnesel v jugoslovansko politiko tisto svežino, ki so se je "stari" politiki na čelu z Jovičem nekoliko bali. Verjetno so se z bali, da se zaradi starih nazorov in idej v novi in sveži politiki ne bodo znašli, saj je bilo vendarle lažje ohranjati že ustaljene stare protokolarne navade. Teh pa se je dr. Drnovšek močno otepal in se nanje kljub negotovanju ostalih ni oziral. Tako na primer ni hotel sprejeti romunskoga predsednika Ceausescuja, čeprav so bila ta sročanja že tradicionalna še iz časov Tita. "Za takratno jugoslovansko diplomacijo je bilo to

¹ Janez Drnovšek, *Moja resnica*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 4.

² Borisav Jovič, *Zadnji dnevi SFRJ*, Slovenska knjiga, Ljubljana 1996, str. 16.

nekaj povsem nepojmljivega, saj je bila to, tako kot neuvrščenenost, ena izmed stalnic jugoslovanske politike. Vendar sem do Ceausescuje čutil izjemen odpor..."³ Ko pa je prišlo do preobrata v Romuniji in je Ceausescu padel, so se "stari" jugoslovanski politični veljaki spraševali, kako je lahko kaj takšnega predvideval, in so mu dali prav, da ga ni sprejel.

Negotovanje takratnih političnih in oblastnih krogov v SFRJ pri uvajanju novosti v politiko bi lahko pripisali dejstvu, da so bili le-ti proti integracijam in odpiranju zahodni Evropi, kar pa je bilo glavno načelo Drnovškove politike.

Po letu dni predsednikovanja predsedstvu Jugoslavije je dr. Janeza Drnovška nasledil srbski predstavnik Borisav Jović, ki ga je Slobodan Milošević, še preden je zasedel mesto predsednika predsedstva SFRJ, opozoril, naj ne zaide: "v napake, ki so jih že prej delali zvezni funkcionarji iz Srbije, da zaradi nekega lažnega jugoslovanstva in enotnosti pljuvam na Srbijo iz federacije".⁴ V letu 1991 je Socialistična federativna republika Jugoslavija dokončno razpadla in strah ljudi pred bratomorno vojno se je pokazal za upravičenega.

Oba avtorja sta po svojih predsedniških dolžnostih v jugoslovanskem predsedstvu ostala v politiki. Dr. Janez Drnovšek je bil že tretjič izvoljen za predsednika slovenske vlade. Borisav Jović pa je deloval v visokem vodstvu Miloševićeve Socialistične stranke, od koder ga je le-ta po izidu knjige *Zadnji dnevi SFRJ* izključil, odvzel pa mu je tudi vse politične funkcije. To je dokaz, da je Jovićevega knjiga posegla na najboljčutilnejša mesta jugoslovanske in srbske politike, torej tja, kjer se je izzival in izzval propad Socialistične federativne republike Jugoslavije.

Simona Jaunik

Maja Godina Golija, Prehrana v Mariboru v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja, Obzorja, 1996, 178 str.

Po Družabnem življenju v Mariboru med obema svetovnjima vojnama, ki je izšla pod okriljem *Dialogov*, in *Iz mariborskih predmestij*, je *Prehrana v Mariboru* že druga knjiga Maje Golija, ki je izšla pri *Obzorjih*. Po natisu prirejene diplomske in magistrske naloge gre tokrat za natis doktorske disertacije.

Že tretja monografija o načinu življenja v Mariboru med obema vojnama izpod peresa mlade etnologinje uvršča Maribor na čelo slovenskih mest, če jih razvrščamo po njihovi etnološki obdelanosti, avtorico pa med najbolj plodne raziskovalke mestne etnologije na Slovenskem. Ko se je *Maja Godina* prvič posvetila preučevanju družabnega življenja v mestu, je s tem nadaljevala nedavno začeto tradicijo tovrstnih raziskav nekaterih slovenskih mest. Raziskovanje načina življenja delavstva v določenem obdobju tudi ni bila čista novost v slovenski etnologiji, a je šlo prvič za tako zaokroženo raziskavo, ki je zajela domala vse kulturne prvine v življenju delavstva v nekem času in prostoru. Raziskovanje prehranske kulture v etnologiji seveda tudi ni inovacija, je pa inovativen avtoričin pristop, ki je znatno širši od dosedaj poznanih. Poleg tega gre za prvo poglobljeno raziskavo prehrane v mestu v slovenski etnologiji.

Razveseljuje dejstvo, da je tudi v založniški mreži izdano besedilo ohranilo bogat teoretičen pogled na tematiko, ki krasi besedilo disertacije. V njem je pre-

³ Janez Drnovšek, *Moja resnica*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 116

⁴ Borisav Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, Slovenska knjiga, Ljubljana 1996, str. 142

hrana opredeljena kot kulturna prvina, ki zrcali tako intimno življenje kot družbene razmere časa. Kot pomembno kulturno prvino jo avtorica razume predvsem zato, ker jo raziskuje kot zadovoljevanje ene izmed osnovnih fizioloških potreb človeka in hkrati kot socialno dejanje. Etnologi so se s preučevanjem prehrane pričeli ukvarjati v 20. stoletju, a gre za eno najslabše raziskanih področij materialne kulture. Avtorica vidi razlog v slabi ohranjenosti materialnih ostankov te dejavnosti, predvsem hrane same, v ne dolgi tradiciji raziskovanja predmeta in v zgolj fiziološkem pogledu na pojav, ki je dolgo prevladoval in je kot tak etnološko seveda manj pritegnil.

Maja Godina Golija je za časa doktorskega študija tri semestre preživela v Münstru, kjer je sodelovala z vodilnim preučevalcem prehrane v etnologiji – Günterjem Wiegelmannom. Zdi se, da je poglobljen teoretični pogled na predmet in bogat razgled po strokovni literaturi za to področje tudi posledica tega sodelovanja. Rezultat je zelo zanimiv, saj nam avtorica tako v teoretičnem uvodu kot tudi v posameznih poglavjih, ki se nanašajo na posamezne elemente prehrabene kulture v Mariboru, ponuja primerjalne podatke za evropske dežele in nakazuje časovni in kulturni izvor posameznih prvin. Tak pristop daje delu izredno širino, mariborske razmere pa umesti v širši časovni in prostorski okvir, česar v etnoloških študijah doslej nismo bili vajeni.

Primerjavi dveh prevladujočih modelov preučevanja prehrabene kulture v etnologiji – historično-etnoloških raziskav kulturnih pojavov na eni strani in strukturalističnih na drugi, sledi avtoričina odločitev za lasten nagib k prvim. Posledica tega je razumevanje hrane kot kulturne dobrine, ki jo etnolog raziskuje v okviru časa, prostora in definirane socialne skupine. Zanima ga kaj, kdaj in kako pogosto se jí, kakšen je življenjski ritem skupine, ki se kaže v prehrani. Enota preučevanja tako usmerjenega etnologa je jedilni obrok, ki je sestavljanka hrane same in načina njenega uživanja. Teoretičnim premislekom sledi pregled ne pretirano bogate slovenske etnološke prehrabene literature, ki je po pravilu usmerjena na podeželsko prehrano, prevladuje pa zanimanje za hrano ob prazničnih priložnostih.

Empirični del otvori poglavje o preskrbi z živili in njihovi pripravi, kjer spoznamo načine, na katere so Mariborčani prišli do živil, pa naj gre za nakupe v trgovinah različnih tipov, na tržnici, v mesnici, za pridelavo na lastnih vrtičkih ali za konserviranje in shranjevanje živil doma.

Izredno zanimivo je poglavje o natančno opredeljeni osnovni enoti preučevanja – dnevnom obroku. Pri tem izvemo, katere jedi sestavljajo obroke, kako pogosto se obroki pojavljajo in ob kakšnih priložnostih. Maja Godina Golija navaja ugotovitve Eszter Kisbán, da sta bila med leti 1300-1500 v prehrani uveljavljena le dva dnevna obroka – prvi med 9. in 10. uro in drugi okrog 17. ure, sredi 17. stoletja pa se v vrhni plasti in kakega pol stoletja pozneje še v drugih plasteh prebivalstva pojavi še tretji obrok, ki uveljavi danes znano navado treh poglavitnih jedilnih obrokov. Zanimiva je tudi ugotovitev, da se je v 19. stoletju v severnejših deželah zaradi hitre industrializacije glavni topli obrok pomaknil na večer, medtem, ko je v srednji in vzhodni Evropi to še vedno ostal obrok sredi dne. Spoznamo še poglavitne jedi, ki so sestavljale jedilne obroke Mariborčanov z diferenciacijo po socialnih slojih. Še natančneje je sestava obrokov predstavljena v sledečem poglavju – Vsakdanje jedi, ki med drugim prinaša tudi podatke o kuhinji kot bivalnem prostoru in/ali prostoru za pripravo hrane in o njeni opremljenosti, o posodju in načinih vzdrževanja in čiščenja le-tega. Posamezne skupine jedi – žganci, kaše, močniki, zelenjava, okopavine, solate, sladkor, vrste mesa, mleko, juhe, kruh, močnate jedi, jajca in pijače, njihova priprava, pogostnost in priložnost zaužitja so predmet naslednjega poglavja, ki mu sledi kratka predstavitev prehrane

nekaterih posebnih starostnih in socialnih skupin prebivalstva – otrok, beračev, bolnikov. Praznična jedila, ki so v etnološki literaturi velikokrat poudarjena, so v kontekstu te knjige obravnavana kot enakovreden predmet etnološkega zanimanja (nedeljski obroki, hrana ob koledarskih praznikih in praznikih življenjskega cikla). Novost je tudi posebna obravnava uživanja hrane zunaj doma, kjer so natančno predstavljene mariborske gostilne, vinotoči, restavracije, kavarne, slaščičarne, javne kuhinje in ulična prodaja hrane, predvsem pa priložnosti, ko so si Mariborčani privoščili tovrstno prehranjevanje. V poglavju o prehranbenih navadah in vedenju pri jedi Maja Godina Golija poudari, da gre za področje, ki je slabo preučeno in ga je tudi težko raziskovati, saj gre predvsem za dogajanje v intimnem družinskem okolju, ki je očem etnologa nekoliko prikrito, materialnih ostankov tega dogajanja pa si sploh ne moremo zamisliti. Edino pričevanje o tem je shranjeno v spominu informatorjev, ki se spomnijo, da je bilo uživanje iz skupne skledе v tem času v mestnem okolju prej izjema kot pravilo, v višjih slojih pa je bilo že sploh docela uveljavljeno uživanje hrane iz lastnih krožnikov s celotnim priborom in postrežba v samo postrežbi namenjenem posodju. Nakazane so celo potankosti, kot je vstajanje od mize in navada zaužitja vse hrane v vseh družbenih slojih.

Zadnje poglavje je posvečeno preučitvi načinov pridobivanja kuharskega znanja – od najpogostejšega učenja na primerih od starejše ženske – ponavadi matere, do učenja iz kuharskih knjig, uporabe receptov iz rokopisnih kuharskih knjig, ki so lahko prehajale iz (ženskih) rok v (ženske) roke, prebiranja, shranjevanja in preizkušanja receptov iz dnevnega časopisja, kuharskih knjig in ženskih revij do znanja, pridobljenega v gospodinjskih šolah in tečajih.

Knjigo zaključuje deset receptov, na katere je avtorica naletela med raziskovanjem, jih sama preizkusila in jih nekoliko prirejene današnjim razmeram ponudila v preizkušnjo tudi bralcem knjige.

Če bi kdo pred branjem knjige Maje Godina Golija dvomil o tem, da je branje etnološkega besedila, tudi če je sestavljeno iz teoretičnega in empiričnega dela, kratkočasno početje, bi po tem skoraj moral spremeniti mnenje. Vsaj sama sem še enkrat več to prepričanje poglobila. Besedilo je napisano v berljivem jeziku, podatki so številni, točni in zanimivi, da pa so teoretično in primerjalno zelo poglobljeni in utemeljeni, sem povedala že uvodoma.

Kot je pri delih Maje Godina navada, so tudi tokrat fotografije in slikovni material – oglasi, naslovnice knjig, posnetki arhivskega gradiva – številni, dobro izbrani in izjemno ilustrativni. In to kljub temu, da je tokratna tema taka, da izbor vizualnega gradiva otežuje, saj je avtorica po lastnih besedah imela kar nekaj problemov z izsleditvijo drobnih tiskov, povezanih s preučevano temo. Gre namreč tako za tiskovine kot predmete, ki so v muzejski praksi (žal tudi mariborski) zaradi "vsakdanjosti" in estetske "nepomembnosti" prej slučajno obranjeni kot načrtno iskani, hranjeni in posredovani.

Izredno dosledno je primerjalno navajanje podatkov za revnejše in višje družbene sloje Mariborčanov, kar daje besedilu še večjo verodostojnost. Predvsem predhodni raziskavi o družabnem življenju, predvsem pa o delavstvu, dajeta avtorici veliko primerjalnega gradiva o načinih prehranjevanja, o prehranjevanju zunaj doma, o uporabi posameznih živil, o času, ki so ga eni in drugi posvečali pripravi in uživanju hrane...

Skrivnost dejstev, da je besedilo tako berljivo in da ga je mogoče dobesedno pogoltniti v enem samem zamahu, pa da se zanj človeku ni težko odpovedati kaki urici spanja (vsaj v mojem primeru je bilo tako), se najbrž skriva tudi v drobnem podatku, ki ga je Maja Godina Golija zaupala na predstavitvi knjige. Priznala je namreč, da se je ob raziskovanju prehrane v Mariboru tudi zabavala,

da je sama uživala v preizkušanju najdenih receptov in da jo je tema neznansko pritegnila. Ta podatek je mogoče razumeti tudi kot namig etnologom (pa seveda tudi drugim), ko izbirajo teme lastnega raziskovanja. Izbor teme, ki človeka pritegne, ki mu je pisana na kožo in ki ga celo zabava, namreč ne zmanjšuje strokovnosti prizadevanja, ampak prej izdatno pripomore k rezultatu, ki bo zadovoljil kriterije stroke, pa hkrati pritegnil bralce različnih strokovnih usmeritev in dodal kamenček v mozaiku poznavanja življenja ljudi, pa naj tak kamenček prispeva etnolog, zgodovinar, sociolog, umetnostni zgodovinar, pisatelj ali kdo drug.

Jerneja Hederih

Polemike, ocene in poročila - Polemics, Reviews and Reports

Jože Curk: PTUJSKI ZBORNIK VI	121
Jože Curk: POROČILO O IZDAJATELJSKI DEJAVNOSTI POKRAJINSKEGA ARHIVA MARIBOR	124
Jože Maček: SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI, ACADEMIA OPEROSORUM	126
Jože Maček: ANTON SEHER: ZGODOVINA PREMOGOVNIKA VELENJE	128
Jože Maček: KARLINOV SIMPOZIJ V RIMU	130
Jože Maček: VALVASORJEV ZBORNIK: OB 300-LETNICI IZIDA SLAVE VOJVODINE KRANJSKE	133
Jože Maček: ANTON VOGRINEC: NOSTRA MAXIMA CULPA. KRIZA KATOLIŠKE CERKVE, NJENI VZROKI IN PREDLOGI ZA IZBOLJŠANJE	134
Jože Maček: HRVATSKI ŠUMARSKI ŽIVOTOPISNI LEKSIKON	136
Zdenko Čepič: JURIJ PEROVŠEK: LIBERALIZEM IN VPRAŠANJE SLOVENSTVA: NACIONALNA POLITIKA LIBERALNEGA TABORA V LETIH 1918-1929	137
Vekoslav Grmič: NEKAJ MISLI OB KNJIGI "BILI SO CEDERMACI"	140
Mirko Fajdiga: STANKO KOCIPER: KAR SEM ŽIVEL	143
Simona Jaunik: JANEZ DRNOVŠEK: MOJA RESNICA, BORISAV JOVIČ, ZADNJI DNEVI SFRJ	146
Jerneja Hederih: MAJA GODINA GOLJA: PREHRANA V MARIBORU V DVAJSETIH IN TRIDESETIH LETIH 20. STOLETJA	148

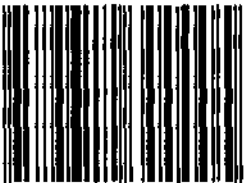
ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIŠJE
NOVA VRSTA
(68) letnik, 1997, zvezek 1

S sodelovanjem uredniškega odbora uredil Marjan Žnidarič - Izdajata Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru - Založila Založba Obzorja Maribor - Lektor Boris Svetel - Za zaližbo Pavla Peče - Natisnila Grafika Bežjak, Maribor, 1997, v nakladi 400 izvodov

ISBN 961-230-000-3

Po mnenju Ministrstva za kulturo številka 415-513/95 z dne 1. 2. 96 se za knjigo plačuje davek od prometa po stopnji 5 %.

ISBN 961-230-000-3

9 789612 300005